

asobid
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Aralık/December
2022

Sayı/Number
12

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0 (358) 242 16 13 - 14 Fax: 0 (358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences
ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 12 • Aralık/December 2022

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty
Dekan/Dean
Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)
E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)
E-mail: metin.hakverdioglu@amasya.edu.tr
Doç. Dr. Levent KÜÇÜK (0000-0001-8819-7933)
E-mail: levent.kucuk@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÇETİN (0000-0002-7249-8755)
Arş. Gör. Alper BALADIN (0000-0002-2386-2010)
Arş. Gör. Esra Nur TOPÇU (0000-0002-6859-5966)

Alan Editörleri/Field Editors

Tarih, Prof. Dr. Mehmet EVSİLE (0000-0001-5289-8703)
Coğrafya, Prof. Dr. Asım ÇOBAN (0000-0002-7860-7561)
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU (0000-0002-9674-3292)
Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT (0000-0002-4352-3413)
Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ (0000-0001-9972-9245)
Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan ŞAHİN (0000-0002-8819-7666)

Editöryal Sekreteryası/Editorial Secretariat

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)
E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr
Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)
E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

ISSN: (Online) 2602-2567

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

Sayı/ Issue 12

Amasya

Aralık/December 2022

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

Asos İndeks

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/ Issue 12 • Aralık/December 2022

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanassov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Süleyman Elmacı

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kanıbek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue • Aralık/December 2022

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvanç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psych. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue • Aralık/December 2022

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ÖZER
Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Sevim CEYLAN DUMANOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Doç. Dr. Çiğdem Belgin DİKMEN
Yozgat Bozok Üniversitesi

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Nilüfer TANÇ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Biray ÇAKMAK
Uşak Üniversitesi

Doç. Dr. Emrah DOĞAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berivan CAN EMMEZ
Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi

Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm TARAKÇI
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel ŞAHİN
Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Levent KÜÇÜK
Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. Bahriye GÜLGÜN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Selen YEĞENOĞLU
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Lokman TAY
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KUŞDEMİR
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut İLERİ
Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. Önder DUMAN
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa KILINÇ
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif AYAN NİZAM
Hitit Üniversitesi

Doç. Dr. Murat ÖZGEN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur KURTARAN
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlker TÜRKMEN
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice UYANIK
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Erden KİŞİ

21. Yüzyılın Başında AB, ABD ve Türkiye İlişkilerinin Temel Açmazı: “Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları

01-26

Emel ŞENER BOY

Gelenekten Geleceğe Bir Köprü: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü

27-47

Betül TEKİNSOY

Halk Eğitiminin Taşra Uygulamalarına Bir Örnek: Çorum Halkevi Halk Dershaneleri ve Halk Kurslar Şubesinin Faaliyetleri

49-65

İbrahim Caner TÜRK

Evlıya Çelebi'nin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi

67-114

Oğuzhan GÜNDÜZ

Hevâyi'nin Bilinmeyen Bir Eseri

115-132

Asena YALNIZ

Amasya İli ve İlçelerinin Renk Adlarıyla Oluşan Yer Adlarının Gramatikal ve Bölgesel İncelenmesi

133-159

Mehmet EVSİLE

Prof. Dr. M. Şemsettin Günaltay'ın Milletvekili Olarak TBMM'deki Faaliyetleri

161-172

Vüsale MUSALI

Prof. Dr. Nesib Göyüşov'un Akademik Faaliyetine Kısa Bir Bakış ve Araştırmaları Üzerine Bibliyografya Denemesi

173-204

Rugeş DEMİR

V. Propp'un Yapısalcı Kuramı Bağlamında Bir Masal Çözümlemesi: “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?”

205-224

Serdar GENÇ, Fırat ÇAKIR

17. Yüzyıl Sonlarında Edremit Kazası'nda Askerî Zümrenin Sayısal Varlığı Üzerine Bir İnceleme

225-259

Ali TORAMAN

Tuva'da Bir Savaşçı Çocuk (Amazon?) Kurganı: Sarıg Bulun

261-278

279-283

Ece Ayşenur EREN

Yayın Tanıtım. İbrahim, Tahsin- Karaberrzat Mine (2022). Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri. Gostivar: Branko Gapo. ISBN: 978-608-66368-2-1.

Kişi, Erden (2022). "21. Yüzyılın Başında AB, ABD ve Türkiye İlişkilerinin Temel Açmazı: 'Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları'". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s. 1-26.

21. YÜZYILIN BAŞINDA AB, ABD VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TEMEL AÇMAZI: "DOĞU AKDENİZ ENERJİ KAYNAKLARI"

THE FUNDAMENTAL PASSAGE OF THE EU, USA AND TURKEY RELATIONS IN THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: "EASTERN MEDITERRANEAN ENERGY RESOURCES"

Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ*
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
erdenkisi@yyu.edu.tr

Öz

21. yüzyılda dünya insanlığı için hidrokarbon kaynakları hala önemini korumaktadır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'na neden olan bu enerji kaynakları, Soğuk Savaş sürecinde de emperyalist politikaların temel nedeni olmuştur. Gerek Orta Doğu'da gerek Kafkasya'da gerekse de Orta Asya'da bu nedenle küresel güçlerin bitmek bilmeyen bir mücadele içerisinde oldukları görülmüştür. Bilindiği üzere Soğuk Savaş sonrasında dünya insanlığı için en önemli sorun olarak; gıda ve enerji ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Covid-19 Pandemisi sürecinde de dünya insanlığının aynı sorunla karşı karşıya olduğu görülmüştür. Dünya üzerinde var olan enerji kaynaklarının teker teker azalması nedeniyle küresel güçler arasında yeni enerji alanları bulma ya da alternatif enerji kaynakları edinme yarışı başlamıştır. Bu nedenle Akdeniz, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle küresel güçler için önemli bir bölge haline gelmiştir. Türkiye'nin Akdeniz'deki varlığı, uzun bir süredir küresel güçleri rahatsız etmektedir. Özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'nin ortaya koyduğu haklı irade, küresel güçler

için rahatsız edici olmuştur. Tüm engellemelere rağmen Türkiye, uluslararası hukuktan doğan haklarını korumak için Akdeniz'deki varlığını korumaya çalışmaktadır. Bu çalışmada 2000'li yıllar sonrasında dünya gündemini oldukça fazla işgal etmeye başlayan Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının öneminden bahsedilecektir. Daha sonrasına bölge üzerinde küresel ve bölgesel güçlerin oluşturmaya çalıştığı politikaların alt yapısı analiz edilecektir. Son tahlilde ise; AB, ABD ve Türkiye ekseninde Doğu Akdeniz'in geleceği üzerine tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, AB ve ABD'nin Doğu Akdeniz Politikası, Hidrokarbon Kaynakları, Küresel ve Bölgesel Güçler İçin Doğu Akdeniz'in Önemi.

Abstract

Hydrocarbon resources still maintain their importance for world humanity in the 21st century. These energy resources, which caused the First and Second World Wars, were the main reason for imperialist policies during the Cold War. For this reason, it has been seen that global powers are engaged in an endless struggle in the Middle East, the Caucasus, and Central Asia. As it is known, food and energy needs have emerged as the most important problems for humanity after the Cold War. It has been seen that the world's humanity is facing the same problem during the COVID-19 Pandemic process. Due to the decrease in the world's energy resources, one by one, the race to find new energy fields or to acquire alternative energy sources has started among the global powers. For this reason, the Mediterranean has become an important region for global powers due to its energy resources. Turkey's presence in the Mediterranean has been troubling global powers for a long time. The rightful will of Turkey, especially regarding Cyprus, has been disturbed by global powers. Despite all the obstacles, Turkey is trying to preserve its presence in the Mediterranean in order to protect its rights arising from international law. In this study, the importance of Eastern Mediterranean energy resources, which started to occupy the world agenda after the 2000s, will be mentioned. Afterwards, the infrastructure of the policies that global and regional powers are trying to create for the region will be analyzed. In the final analysis, determinations are made on the future of the Eastern Mediterranean in the axis of the EU, the USA and Turkey.

Keywords: Eastren Mediterranean, Eastren Mediterranean Policy of EU and USA, Hydrocarbon Resources, Importance of Eastren Mediterranean for Global and Regional Powers.

Giriş

Son dönemlerde Doğu Akdeniz’de fark edilen enerji kaynakları, başta Kıbrıs konusu olmak üzere bölgedeki sorun ve çatışmaların çözümü noktasında bir katalizör görevi görebileceği tartışmasını ortaya çıkarmıştır (Yılmaz, 2018: 1). Osmanlı’dan günümüze Türklerin Akdeniz’deki varlığı, küresel güçler için bir tehdit olarak algılanmıştır. 1960’lı yıllardan bu yana özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye’nin ortaya koyduğu tez, küresel güçleri rahatsız etmiştir. Son dönemlere gelindiğinde ise Akdeniz’in sahip olduğu enerji kaynakları ile dünya gündemini meşgul ettiği görülmüştür. Her yönü ve her boyutu ile Türkiye için bir hak ve hukuk mücadelesi alanına dönüşen Akdeniz, Türkiye ve küresel güçler arasında çekişmeli bir alan olmuştur.

Akdeniz’in değeri, bir köşesinde Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bulunmak üzere ekonomik kalkınmanın devamı için enerjiye bağlı Avrupa Birliği’ni, ABD’yi, Çin’i kaldıran değerli enerji kaynaklarının yer aldığı bir üçgenin tam ortasında yer bulunmasından ileri gelmektedir (Kedikli ve Deniz, 2015: 401). Her yönü ile dünya insanlığı için önemli bir stratejik alana karşılık gelen Akdeniz, son dönemlerde özellikle değerli enerji kaynakları ile küresel güçlerin ilgisini çekmektedir. Bölge üzerinde üretilen politikalar incelendiğinde uluslararası hukukun yok sayılmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle Türkiye’nin uluslararası hukuktan doğan haklarını korumak için bölge üzerinde ortaya koyduğu haklı irade, küresel güçleri rahatsız etmektedir. Gerek kıyıdaş ülkeler gerekse de kıyıdaş olmayan ülkeler için oldukça önemli bir bölgeye dönüşen Akdeniz’in geleceğini, uluslararası hukuktan ziyade “güç siyaseti”nin belirleyeceğini düşünenlerin sayısı bir hayli artmış görülmektedir.

Bilindiği üzere özellikle Doğu Akdeniz bölgesi, coğrafi olarak üç kıtayı bir araya getiren, Doğu ve Batı arasındaki ticari yolların temel merkezi olan ve Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin açık denizlere geçmesine fırsat veren tek coğrafi alandır (Peker, Oktay ve Şensoy, 2019: 64). Hem stratejik konumu hem de sahip olduğu enerji kaynakları ile önemli bir bölge olan Doğu Akdeniz, tarihin her döneminde uğruna çetin mücadeleler yaşanmış bir bölge olmuştur. Bugün için gerek Batılı küresel güçlerin gerekse de

Doğulu küresel güçlerin bölge üzerinde politika üretmeye çalıştıkları görülmektedir. Hindistan'dan Çin'e oradan Rusya, AB ve ABD'ye kadar tüm küresel ve bölgesel güçler için iştah kabartan bir durumda olduğu görülmektedir.

Anlaşılabacağı üzere küresel doğal gaz talebinin hızla artması, Doğu Akdeniz'de başlanan petrol ve doğal gaz arama faaliyetleri, elde edilen veriler ve verimli doğal gaz alanlarının bulunması, bölgeyi küresel anlamda önemli bir doğal gaz bölgesi haline getirmektedir (Harunoğulları, 2020: 456). Tüm dünya insanlığının bugün için hidrokarbon kaynaklarına ihtiyacı bulunmaktadır. Çünkü dünya insanlığının en temel ihtiyaçlarından birisi enerjidir. İki dünya savaşına neden olan enerji ihtiyacı, günümüze gelindiğinde de dünyayı bir kan gölüne çevirecek kadar değerli görülmektedir.

20. yüzyılın başından beri Orta Doğu üzerinde üretilen politikaların temeline inildiğinde ana nedenin, enerji kaynakları olduğu görülmektedir. Çünkü petrol, sudan sonra dünya insanlığının ihtiyaç duyduğu en önemli sıvı konumundadır. Bu noktada küresel güçlerin petrol ve doğal gaz ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça çetin mücadelelerde buldukları görülmektedir.

Enerji, ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin, küresel sistem anlamına geldiği bir dönemi yaşamaktayız. Bu noktada sahip oldukları enerji kaynakları nedeniyle Doğu toplumlarının, küresel sistemin dayatmaları altında kaldıkları görülmektedir. Özellikle Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgesi sahip oldukları enerji kaynakları nedeniyle küresel aktörlerin hedefi konumuna gelmiştir.

Bilim ve teknolojideki gelişmelerle son dönemlerde alternatif enerji kaynaklarının tespit edileceği dile getirilmiştir. Fakat bugün için hidrokarbon kaynaklarının yerini alabilecek bir enerji kaynağı ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle hidrokarbon kaynaklarına sahip bölgeler, küresel ve bölgesel güçler için hayati önemini korumaya devam etmektedir.

Bugün için zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip bir bölge olarak Doğu Akdeniz'in öne çıktığını görmekteyiz. Bölge üzerinde

üretilmeye çalışılan tüm politikaların da yine bu eksen üzere can bulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'nin bölge üzerinde ortaya attığı haklı tezler ise her daim küresel güçler tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Fakat her şeye rağmen Türkiye, uluslararası hukuktan doğan haklarını korumak için Akdeniz'deki varlığını sürdürmektedir. Esasında Türkiye'nin Akdeniz'deki varlığı yarım asırdan fazla bir süredir, küresel güçleri rahatsız etmektedir. Özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'nin ortaya koyduğu haklı iradeye karşı küresel güçler tarafından karşıt tezler öne sürülmektedir. Tüm iniş ve çıkışlara rağmen gerek Kıbrıs konusunda gerekse de Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda Türkiye, halkı olarak elinden geleni yapmaktadır.

Türkiye, Doğu Akdeniz'de en büyük kıyıya sahip ülkedir. Ayrıca bölge ülkeleri ile önemli bir siyasi ve kültürel ilişki ağına sahiptir. Gerek Mısır gerek Kıbrıs gerekse de İsrail- Filistin sorunu konusunda Türkiye'nin bölge ülkeleri için önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Bu nedenle küresel ve bölgesel güçlerin, Doğu Akdeniz'de Türkiye olmadan bir çözüm arayışında olması, realpolitiğe uygun bir davranış değildir. Siyasi ve tarihi arka plan dâhilinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de bir ev sahibi konumunda olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada özellikle 2000'li yıllar sonrasında dünya gündemini oldukça fazla meşgul eden Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının öneminden bahsedilecektir. Daha sonrasında bölge üzerinde politika üretmeye çalışan küresel ve bölgesel aktörlerin politik yaklaşımları analiz edilecektir. Daha sonrasında AB, ABD ve Türkiye arasında ciddi bir soruna dönüşen Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda atılması gereken adımlara değinilecektir. En nihayetinde ise Akdeniz'e kıyısı olmayan Rusya ve Çin gibi ülkelerin bölge üzerindeki politikaları analiz edilecektir. Sorunun barışçıl yollarla çözülebilmesi için atılması gereken adımlar dile getirilecektir. Son tahlilde ise Türkiye'nin bölge üzerinde ortaya koyduğu politikaların haklılık payları vurgulanarak, Türkiye'nin Akdeniz'de var olmasının Türk dünyası ve İslam dünyası için taşıdığı öneme değinilecektir.

Çalışma sürecinde konu hakkında İngilizce ve Türkçe yazılmış eserlerden istifade etmeye çalıştık. Elde ettiğimiz bilgileri

ekonomik, kültürel, sosyolojik ve siyasal boyutları ile analiz ederek çalışmamıza ekledik. Çalışma sürecinde elde edilen donelerin kronolojik sıralamasına dikkat etmeye çalıştık. Son tahlilde elde edilen bilgi, veri ve analizler eşliğinde çalışmamızı bir araştırma-derleme çalışması boyutuna ulaştırmaya çalıştık.

1.AB'nin Doğu Akdeniz Politikası

AB'nin (Avrupa Birliği) Doğu Akdeniz politikalarına geçmeden önce genel hatları ile AB'nin dış politikasına değinmek gerektiği kanaatindeyiz. AB'nin doğru bir şekilde dış politika olarak tanımlanabilecek bir şeye sahip olması nispeten yeni bir olgudur. Uzun bir süre Avrupa Topluluğu'nun dış politikaları ticaret ve kalkınmaya odaklanmıştır. Dış politika, kendi başına kıskançlıkla korunan bir üye devlet ayrıcalığı olarak kalmıştır. AB'nin dış politikasının kademeli olarak ortaya çıkışının öyküsü, iyi bir şekilde prova edilmiştir. Çoğu yorumcu, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'na ilişkin hükümleriyle birlikte 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması'nı, uygun bir şey olarak kabul edilebilir bir dış politikanın gerçekleştiği an olarak tanımlamışlardır (Westlake, 2020: 1). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte oluşmaya başlayan ve küresel siyasette oldukça aktif bir konuma gelen AB, 1990'lı yıllar sonrasında güçlü dış politika prensipleri oluşturmaya başlamıştır. Bir kıtasal birlik olma özelliğini taşıyan AB, bilindiği üzere kendi kıtasında; malların, paranın ve insanın serbest dolaşımını temel alan bir yapıda oluşmuştur. Fakat günümüze gelindiğinde AB'nin sadece kendi kıtasında değil dünyanın başka yerlerinde de politika üretir bir aktör konumuna geldiği görülmektedir.

Bilindiği üzere AB'nin yeni jeopolitik ortamı bir dizi önemli gelişmeyi içermiştir. Birincisi, Afrika'nın ekonomik bir blok olarak devam eden evrimi ve AB'nin hızla ortaya çıkan bu gerçeği kabul etmesi olmuştur. Mart 2018'de, Afrika Birliği'nin 55 üye devletinden 49'nun onaylaması halinde, kuruluşundan bu yana katılımcı ülkeler açısından dünyanın en büyük serbest ticaret alanını temsil edecek bir Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (AFCFTA) oluşturmak için bir antlaşma imzalanmıştır. Jean-Claude Juncker'in Eylül 2018'de Avrupa Parlamentosu'na (AP) yaptığı "Birliğin Durumu" konuşmasında belirttiği gibi, "Afrika'nın

gelecek dönemde yani 2050’de nüfusu 2,5 milyar olacak, dünyadaki her dört kişiden biri Afrikalı olacak... Afrika’nın hayır işlerine değil, gerçek ve adil ortaklıklara ihtiyacı var.” demiştir (Westlake, 2020: 3). Kuruluşunda ABD’nin ciddi bir etkisini ördüğümüz AB, ilerleyen süreçte ABD’nin eksenini dışına çıkacak adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle dünya üzerinde çeşitli ekonomik ve siyasi projeler üretme konusundaki tutumu, AB’nin sadece ekonomik kıtasal bir birlik olmadığını, aynı zamanda küresel siyasette aktif rol alan bir yapı olduğunu göstermiştir.

Anlaşılabacağı üzere AB’nin “çok taraflılık” a bağlılığı, muhtemelen büyüyerek bir dış politika aktörü haline gelmesinin bir yansımasıdır. Dış ilişkiler, 1957’den bu yana Avrupa entegrasyon sürecinin bir yönü olmuştur. Bunun açık bir örneği ticaret politikasıdır. 1950’lerde bunun politik yönleri daha az belirgin olsa da ortak bir ticaret politikasının zorunlu olarak bir dış boyutu vardır. Dünya Ticaret Örgütü Reformu ve Atlantik’teki mevcut farklı görüşler bağlamında, ekonomik açıklığı desteklemek ve korumacı eğilimleri etkisiz hale getirmek her zamankinden daha önemli olmuştur. Ekonomik “çok taraflılık”, AB’nin çabalarının önemli bir parçasıdır. Benzer şekilde, bazılarının derinden bir iç politika olarak göreceği tarım politikasının da zorunlu olarak güçlü dış etkileri vardır (Westlake, 2020: 24). Siyasal, ekonomik ve teknolojik olarak uzun bir dönemdir AB’nin oluşturmaya çalıştığı “çok taraflılık” politikasının etkileri, birçok konuda kendini göstermiştir. Özellikle Doğulu küresel ve bölgesel güçler ile kurulan ilişkiler, bu durumun en ciddi örneği olarak görülmektedir.

AB’nin dış politikasının analizi uzun zamandan beri, “yazılım” boyutlarından ziyade “donanım” boyutlarına çok daha fazla vurgu yapmıştır. AB’nin yaşamının ilk elli yılı boyunca, tüm boyutlarda, dünyanın geri kalanıyla ilişkilerine ilişkin tartışmaların büyük çoğunluğu siyaset, politikalar ve pratikler üzerine odaklanmıştır. Örneğin, AB’nin Ortak Ticaret Politikası, Ortaklık Antlaşmaları, Kalkınma Politikası, Dış İlişkiler ve Siyasi İş Birliği’nin incelenmesi gibi konular bunların başında gelmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana AB’nin dünyanın geri kalanıyla ilişkilerine ilişkin tartışmalar değişmiştir. AB’yi dünya siyasetine katılan ve

kısmen bu katılımdan oluşan siyasi bir varlık olarak anlamak, kavramsallaştırmak ve daha geniş düşünmek üzerine artan bir vurgu yapılmaktadır (Lucarelli and Manners, 2006: 1). Bu vurgunun etkisiyle aktif bir dış politika oluşturmaya çalışan AB, Afrika'dan Orta Doğu'ya ve Kafkaslara kadar mevcut dış politikasında birtakım değişimlere gitmiştir. Özellikle Akdeniz'e karşı olan politikasında ciddi değişimlerin yaşandığı görülmektedir.

Anlaşılabacağı üzere AB, giderek dış politikada ilkeli bir davranışa sahip, uluslararası bir aktör olarak sunulmaktadır. Hem kilit politika aktörleri hem de akademik yorumcular, AB'nin dünya siyasetinde kendine özgü doğasından kaynaklanan farklı bir rolüne işaret etmektedirler. Ayrıca bu imaj bir dizi dinamik, ancak tanımlanabilir değerlere, ilkelere ve dünyaya ilişkin görüntülere göre hareket eden yeni bir uluslararası aktörün yönüne işaret ediyor gibi görünen dış politika örnekleriyle pekiştirilmektedir. Bütün bunlar, anlaşılacağı gibi, AB'yi yeni bir uluslararası aktör tipi olarak betimleyen bir literatürde yer almaktadır (Lucarelli and Manners, 2006: 2). 2000'li yıllar sonrasında oldukça belirginleşen AB'nin yeni dış politika konsepti, pek tabiki askeri bir güç olmayı da gerektirmektedir. Uzun bir dönem askeri güç konusunda ABD'den beslenen AB'nin küresel bir aktör olarak, ABD'nin ekseninden çıkması durumunda önemli bir askeri güç olması da gerekmektedir.

Bilindiği üzere “değerler”, Sovyet Komünizminin çöküşünün ve 11 Eylül sonrası devletsiz ağ aktörlerinin meydan okumasının ardından siyasi söylemde yeni bir önem kazanmıştır. Francis Fukuyama'nın liberalizmin üstünlüğüne dayanan “Tarihin Sonu” tezine, neo-liberal ekonomi ve tekno-bilime karşı çıkan hareketler tarafından da meydan okunmuştur. John McMurty'ye göre bunlar, Batı teknokratik düzeninin küresel uzantısı tarafından yapılandırılmış “Değer Savaşları”dır (Lucarelli and Manners, 2006: 59). Bugün için AB'nin küresel siyaset içerisinde bir “değer savaşı” verdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerek Doğu Akdeniz'de gerekse de diğer dünya toplumlarıyla kurmaya çalıştığı ilişki ağını, bu perspektif dâhilinde analiz etmemiz gerekmektedir.

Esasında AB, Akdeniz stratejisini “Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası” olarak dizayn etmiştir. Bu yeni perspektif dâhilinde bölgeye daha fazla maddi kaynak ayrılmıştır. Bölgesel iş birliği politikaları oluşturulmuş ve kamuoyunu bu iş birliğinden yana şekillendirmek için “sivil toplum örgütleri” projeleri uygulamaya çalışılmıştır (Koç, 2002: 2). Nihayetinde AB’nin Akdeniz politikasını yüzeysel bir politik bakış açısı ile analiz etmek doğru değildir. Genelinde Akdeniz bölgesine özelde ise Doğu Akdeniz’e yönelik AB politikalarını, büyük bir perspektif dâhilinde analiz etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle AB’nin Doğu Akdeniz politikalarını, enerji politikaları üzerinden değerlendirmemiz gerekmektedir.

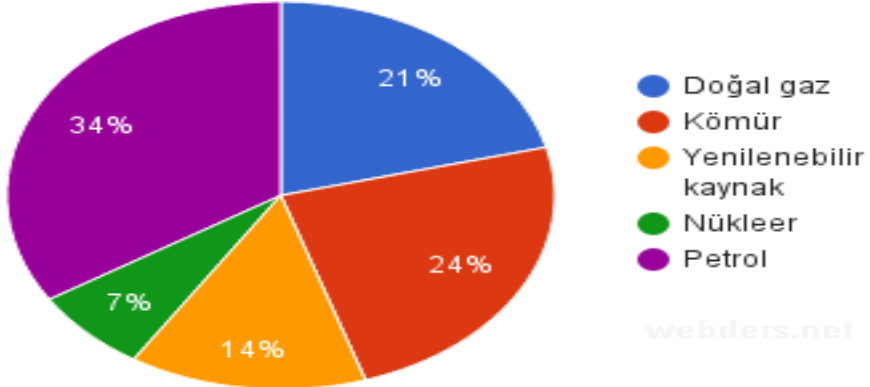
Temelde AB’nin Akdeniz bölgesindeki güvenlik politikası ekonomik liberalleşmeyi, demokrasinin kurulmasını, sosyal birlikteliği ve stratejik gayeleri içine alan oldukça geniş bir güvenlik algısına dayanmaktadır (Özer, Ayhan ve İrdem, 2017: 177). Bu algının temelinde pek tabiki AB’nin çıkarları en önemli boyutu oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri ile yapıcı ilişkiler şeklinde temellenen AB’nin Akdeniz politikasının temel gayesi: Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşabilmektir.

Bugün AB’nin Doğu Akdeniz’deki sondaj faaliyetlerine ilişkin sadece üyeleri olan Yunanistan ve GKRY politikalarını benimseyerek hareket etmesi, dikkatlerden kaçmamaktadır. Türkiye, AB’yi Kıbrıs’ta henüz çözüme varmadan GKRY’nin tüm Ada’ya hükmediyor gibi üyesi yapmakla ve Rumların güdümünde olmakla itham etmektedir (Gülal, 2021:1). AB’nin Akdeniz’deki politikalarını, Kıbrıs noktasında analiz edecek olursak, her yönü ile Rumların tezlerinin desteklendiğini görebilmemiz mümkündür. Bu noktada Türkiye’nin haklı olarak, bir karşı mücadele verdiği görülmektedir. Kıbrıs konusunda AB’nin oluşturduğu politikaların temelinde inildiğinde, AB’nin sadece üyesi olan Yunanistan ve GKRY için Kıbrıs konusunda direktmediği ortaya çıkmaktadır.

AB’nin Kıbrıs konusunda ortaya koymaya çalıştığı politikanın temel hedefi: Türkiye’yi Akdeniz’de pasif bir noktaya iterek, Kıbrıs üzerinden Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşmaktır. Bu nedenle AB’nin adadaki Rumları bahane ettiğini ve Rumların

tezlerini desteklediği gibi bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Esasında AB'nin temel amacı: Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına sorunsuz bir şekilde ulaşabilmektir.

Tablo-1
ENERJİ KAYNAKLARI

Dünyada enerji kaynaklarının yüzdelerik dağılımı

Kaynak:<https://app.emaze.com/@AOLCCLFFI#1>, (06.03.2022)

10

Mevcut veriler ışığında Tablo-1'de verilen bilgiler analiz edildiğinde, küresel anlamda hidrokarbon kaynaklarının hala büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Yüzdelerik dilim içerisinde değerlendirildiğinde dünyanın enerji kaynaklarının yaklaşık yüzde 80'ninin hidrokarbon kaynaklarından oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle Doğu Akdeniz bölgesi, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle küresel düzende önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle AB'nin dış politikasında Doğu Akdeniz'in kıymeti her geçen gün artmaktadır.

2.ABD'nin Doğu Akdeniz Politikası

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 50 yıllık "iki kutuplu"luk altında işleyen uluslararası sisteme yapısal bir yeni düzenleme getirmiştir. 1991'den bu yana, ABD'nin uluslararası sistemin merkez üssü olduğu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Gerçekte ABD, Roma İmparatorluğu, Napolyon, Hitler veya SSCB'nin yaptığı gibi, geleneksel küresel egemenlik peşinde

olmayan bir “hegemon güç”tür. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden hemen sonra ABD’nin ana siyasi hedefi: Baskın bir Batılı yumuşak güç yapısının kurulması ve küresel ticaretin engelsiz bir şekilde devam etmesi için serbest deniz yollarının korunması olmuştur. Bunun da ötesinde Washington, Rusya’nın Soğuk Savaş’tan ekonomik ve siyasi olarak yıkılmış halde çıktığını, ancak yine de sert güç yapısını koruma kapasitesine sahip bir nükleer güç olduğunu bilmıştır. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası dönemde bir başka etkili aktör olarak Çin de ortaya çıkmıştır. Çin’in kapitalist sistemin bazı temel bileşenlerinden yararlanma konusundaki derin iştahı, Pekin’in Soğuk Savaş sonrası küresel ekonomideki statüsünü yükseltmesine izin vermiştir (Litsas, 2020: 113). Soğuk Savaş’ın sona ermesi tüm dünyada dengeleri değiştirmiştir. Değişen dengelerle beraber yeni bir düzenin kurulduğu, bu düzenin de ABD önderli “tek kutuplu” sistem olduğu görülmüştür. Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin bu bilinç ile dünyanın birçok bölgesinde politika üretmeye başladığı görülmüştür. Pek tabiki bu bölgelerin başında da Akdeniz gelmiştir.

ABD’nin dış politikasını doğru bir şekilde analiz edebilmek için mevcut politikalarını muhtemel rakipler üzerinden okumamız gerekmektedir. Bu noktada Rusya’ya ayrı bir yer açmamız önemlidir. Alexander Nevsky’nin en küçük oğlu Prens Daniil Aleksandrovich, MS 1283’te Moskova prensliğini kurduğundan beri Ruslar, orta çağ uluslararası arenasında lider bir rol oynamaya başlamıştır. Rusya, bugüne kadar küresel jeostratejik meselelerde birincil unsur olmasına rağmen, denizlerdeki varlığı, en azından yirmi birinci yüzyılın başından beri, karadaki varlığı kadar gelişmiş değildir. Büyük bozkırlardan oluşan Rus topraklarının coğrafi boşluğuyla birlikte, Rusya’nın tarihi boyunca karşı karşıya kaldığı askeri tehlikelerin doğası, Moskova’yı büyük bir güç yaratarak yetenekli bir kara savaşının zorlu stratejik kültürünü geliştirmeye teşvik etmiştir. Coğrafyanın Rus stratejik kültürü üzerindeki etkisi, devleti kuşatan ve planlarını uygulamak için Rus topografyasından yararlanan sayısız düşmanın eylemleriyle sıklıkla doğrulanmıştır (Litsas, 2020: 192). Soğuk Savaş sürecinde ABD’nin ötekisi olan SSCB, Soğuk Savaş sonrasında tarih sahnesinden silinmiştir. 2000’li yıllara kadar “tek

kutuplu” sistemin öncüsü olan ABD, 2000’li yıllar sonrasında küresel sistemde yeniden Rusya’nın yükselişi ile karşı karşıya gelmiştir. Birçok bölgede çatışan çıkarlara sahip olan ABD ve Rusya arasındaki ilişkilerin, Akdeniz konusunda da çıkmaza girdiği görülebilmektedir.

Oldukça anlaşılır bir şekilde, analistlerin çoğunluğu Çin ve Rusya’nın Doğu Akdeniz’deki jeostratejik ve sosyopolitik güç dengesinde sahip olduğu etkiye dikkat ederek bölgedeki yeni yapısal gelişmelere ilişkin faydalı sonuçlar çıkarmışlardır. Bununla birlikte, bugün Doğu Akdeniz’deki ABD statüsü ve NATO’nun geleceği için en büyük zorluk, Türk varlığı olarak görülmektedir (Litsas, 2020: 199). Özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tezlerini çürütmeye çalışan ABD’nin asıl amacının, Akdeniz’deki statüsünü korumak ve Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşmak olduğu anlaşılmaktadır.

Esasında ABD dış politikasındaki kavramsal boşluklarla birleşen “çok kutuplu” sistemik zorlukların aşırı derecede değişken bir jeostratejik ortam yaratması ile Doğu Akdeniz’de yeni bir dönem başlamıştır. Ancak bugün ABD’nin bölgede yüzleşmek zorunda olduğu sorunları birbirinden ayırmak hayati bir önem taşımaktadır. 1805’ten beri ilk kez Beyaz Saray, kendisini ABD’nin bölgede verilen uyarının farklı doğasını ve şeklini ele alabilecek ve açıkça kategorize edebilecek çok boyutlu bir yaklaşım geliştirmesi gereken zorlu bir konumda bulunmaktadır (Litsas, 2020: 207). Çünkü geçmiş dönemlere kıyasla Doğulu küresel güçlerin daha yüksek teknolojik ve ekonomik imkânlarla sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Çin ve Rusya’nın bu noktada ciddi bir rakip oldukları göze çarpmaktadır.

Enerji politikaları noktasında ABD ve AB iş birliği son dönemlerde basında çıkan hem ABD hem de AB’den gelen ifadelerde GKRY’nin Kıbrıs’ın hepsinin temsilcisi olarak ifade eden ve onun “Münhasır Ekonomik Bölge”si olarak adlandırdıkları bölgelerde Türkiye’nin sondaj çalışmaları yapmasını kuşku ile karşıladıkları yönündeki ifadeler, bu yönde de benzer fikir ve iş birliği içinde olduklarını ortaya çıkarmaktadır (Ünver Noi, 2019: 14). Kıbrıs üzerinden Türkiye’nin bölgedeki varlığını etkisizleştirmek isteyen ABD, GKRY ve AB ortaklığı, Doğu Akdeniz

enerji kaynaklarına tek başlarına ulaşma gayesi gütmektedir. Bu politik tutumun etkisi, 1960'lı yıllardan beri varlığını korumaktadır.

Görüleceği üzere 2020 yılında ABD, uzun zamandır Kıbrıs'taki iki farklı yapı olan KKTC ve GKRY'ye uyguladığı silah ambargosunu tek taraflı kaldırarak, GKRY'ne silah satışına imkân vermiş ve GKRY Rum Milli Muhafız Ordusu'nu Doğu Akdeniz'de istikrarı oluşturma gayesiyle askeri eğitim ve talim faaliyetlerine katarak, savaş kabiliyetini artıracaklarını ifade etmiştir (Özgöker, 2020: 1). Türkiye'nin adadaki varlığını her yönü ile silmeye çalışan ABD, Rumlar üzerinden yeni bir politik süreç oluşturmaya çalışmaktadır. Esasında ABD'nin bu politikadaki amacı: Rumların adadaki güvenliğini sağlamaktan çok Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına Türkiye'nin ulaşmasına engel olabilmektir.

Yunanistan Çevre ve Enerji Bakanı Kostis Hatzidakis'in geçen dönemlerdeki açıklamasına göre ABD, 13 Ocak 2021 itibariyle Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na katılım isteğini resmi bir şekilde dile getirmiştir. Forum, Doğu Akdeniz'de enerji konusunda iş birliğini hedefleyen bir platform olarak tasarlanmıştır. Fakat bu yapıya üyelik için Doğu Akdeniz'e kıyası olmak gibi bir şart bulunmamaktadır (Ozan, 2021: 1). ABD, Yunanistan ve GKRY arasında ilerleyen ticari ve siyasi ilişkiler incelendiğinde tüm hedeflerin, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşmak olduğu görülmektedir. Bu noktada Türkiye'nin bölgedeki varlığını sınırlamak için ciddi bir mücadele verildiği anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere Doğu Akdeniz, son dönemlerde uluslararası güç çatışmasının öne çıktığı bölgelerinden biri olmuştur. Filistin konusu, Arap-İsrail çatışması, Kıbrıs sorunu, Arap Baharı, Suriye'de iç savaş vb. birçok uluslararası konuya ev sahipliği yapan Doğu Akdeniz'de bir de zengin doğalgaz kaynakları bulununca, küresel ve bölgesel aktörlerin Doğu Akdeniz'e olan ilgi ve alakası artmıştır (Ozan, 2020: 160). İlerleyen süreç içerisinde Türkiye'nin bölgedeki varlığının oldukça rahatsızlık uyandırdığı görülmüştür. Fakat tüm engellemelere rağmen Türkiye gerek Kıbrıs konusunda gerekse de Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda, uluslararası hukuktan doğan tüm haklarının koruyucusu olduğunu tüm dünyaya ispat etmiştir.

3. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasına geçmeden önce Türkiye'nin dış politikasında ABD'nin yerine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Türk-Amerikan ilişkisinin stratejik doğası, ABD'nin Türkiye'ye askeri yardımı için kritik bir rol üstlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) Cumhuriyetin koruyucusu olarak Türk siyasetindeki önemi göz önüne alındığında, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımın, istikrarsız bir bölgede modern bir orduyu sürdürmenin ötesinde Türkiye için çok yönlü sonuçları olması beklenmektedir. Türk-Amerikan ilişkileri için kritik olan bir çıkarım, ABD askeri yardımının Türk kamuoyunun ABD hakkındaki görüşünü nasıl etkilediğidir. Özellikle, Başkan George W. Bush'un "şer eksen" ve "haçlı seferi" konuşmalarından 2003'teki Irak işgaline kadar uzanan çok çeşitli Amerikan dış politika eylemleri göz önüne alındığında, 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımın Türk kamuoyunun ABD'ye yönelik algısı üzerindeki etkilerini değerlendirirken ABD-Türkiye ilişkilerini göz önüne almamız gerekmektedir (Sadık, 2009: 21). Türkiye, bir NATO üyesi olarak ABD tarafından her daim önemli bir müttefik olarak tanımlanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde komünist tehlikeye karşı Türkiye'nin "en ileri uç karakol" olduğu ifade edilmiştir. Dönem ilişkilerde birtakım sorunlar yaşansa da iki ülke ilişkileri "stratejik ortaklık" anlayışı ile ilerlemiştir. Fakat Kıbrıs konusu ve Doğu Akdeniz meselesi gibi konular nedeniyle Türk kamuoyunda ABD'ye karşı bir olumsuz algı oluştuğu görülmektedir.

Türkiye, NATO'nun güney kanadının kalesi olarak, bazı Doğu Avrupa ülkeleriyle ve ayrıca Suriye ve Irak gibi eski Sovyet yandaşlarıyla ortak sınırlara sahiptir. Bugün bu bölge hala dünyanın tehlikeli ve istikrarsız bir bölgesi olmaya devam etmektedir (Sadık, 2009: 25). Bu nedenle Türkiye'nin sınır güvenliği önemli bir konudur. Bu noktada Türkiye, "stratejik ortak" olarak nitelediği ABD'den ve üyesi olduğu NATO'dan gereken desteği görememiştir. Özellikle MIM-104 Patriot ve F-35 meselesi, Türkiye ve ABD ilişkilerinde derin yaralar açan sorunlara dönüşmüş durumdadır.

2002 yılından bu yana ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımdaki artış ve azalışlar konusunda Türk kamuoyu paralel bir seyir izlese de bu ilişkide 2000-2002 döneminde de bir anormallik gözlemlenmiştir. Örneğin, ABD askeri yardımı neredeyse sekiz kat artmasına rağmen, Türk kamuoyunun ABD'ye yönelik olumlu görüşü 2000'de yüzde 50'nin üzerindeyken 2002'de yüzde 30'un altına düşmüştür (Sadık, 2009: 29). Türk kamuoyunda böyle bir algının oluşmasının temel nedeni ise ABD tarafının samimiyetsiz olduğunun düşünülmesidir. Özellikle terörle mücadele konusunda Türkiye ne ABD'den ne de NATO'dan beklediği desteği alamamaktadır. Ayrıca Kıbrıs konusunda da ABD'nin Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu çifte standart, bu güvensizlik ortamının oluşmasındaki bir diğer nedendir.

Görüleceği üzere 24 Nisan 2004'te Kıbrıslı Türklerin üçte ikisi, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın önerdiği "Kıbrıs Sorununun kapsamlı çözümü" (Annan Planı) lehinde oy kullanırken, Kıbrıslı Rumların dörtte üçünden biraz fazlası bu öneriyi reddetmiştir. Bir hafta sonra, 1 Mayıs 2004'te Kıbrıs Cumhuriyeti, Avrupa hukukunun uygulanmasının Kıbrıs Hükümeti'nin kontrolü altında olmayan alanlarda siyasi bir çözüm bekleyene kadar askıya alınması şartıyla Avrupa Birliği'ne katılmıştır. Kıbrıs sorununu son yıllarda yakından takip edenler, genellikle bu olaylar dizisine şaşırılmışlardır. Bu süreçte Avrupa Birliği, siyasi soruna önceden bir çözüm bulunmadan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üyeliğini nasıl kabul edebilir? Daha da ilginç, Annan Planı'na karşı oy verenler neden bundan faydalansın? AB üyeliğinde, Planı destekleyenler AB hukukunun dışında mı tutuluyor? Gibi haklı sorular gündeme gelmiştir (Hoffmeister, 2006: XI). İlerleyen dönemde Kıbrıs konusunda ABD ve AB'nin bir fikir birliği yaptığı görülmüştür. Nihayetinde Türkiye'nin hakları yok sayılarak, adadaki Rumlar yönetimde tek söz sahibi olarak görülmüş ve adadaki Türklerin hakları görmezden gelinmiştir. Akdeniz'de Türkiye'nin ABD ve AB ile yaşadığı sorunların temelinde bu olguyu görebilmemiz mümkündür.

Bilindiği üzere Eski dönemlerde Kıbrıs farklı güçler tarafından yönetilmiştir. MÖ 58'den MS 395'e kadar bir Roma eyaleti olmuştur. Daha sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun (395-1184)

bir parçası olmuş ve Lüzinyan (1192-1489) ile Venedik (1489-1571) dönemlerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu adayı devralmıştır (1571-1878). Sonrasında ise Büyük Britanya, Kıbrıs'ı 1878-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan kiralamış ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle ilhak ederek 1960 yılına kadar bir koloni olarak yönetmiştir (Hoffmeister, 2006: 1). Anlaşılacağı üzere Kıbrıs'ta, Türklerin varlığı oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Bu nedenle ABD ve AB tarafından Türklerin Kıbrıs'ta yok sayılması, uluslararası hukuku hiçe saymak demektir. Bu nedenle Türkiye, haklı olarak Kıbrıs konusunda gerekli mücadeleyi vermektedir.

Yakın tarihe dönecek olursa 1950'de, yeni seçilen Başpiskopos III. Makarios'un önderliğinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi, bir kampanya başlatmıştır. Kıbrıs'ın herhangi bir sakini, her sayfasında "Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini talep ediyoruz" ifadesinin yer aldığı büyük kampanyaya imza atabilmiştir. Bildirildiğine göre 224.000 Kıbrıslı Rum'dan 215.000'i Yunanistan ile birliği desteklerini ifade etmiştir. Sonuç BM Genel Sekreteri'ne iletilmiştir. İkili ilişkilerini bozmak istemeyen İngiltere ve Yunanistan'dan da bu konuda olumsuz bir tepki gelmemiştir (Hoffmeister, 2006: 2). Makarios öncülüğünde Kıbrıs'ta başlatılan "oldu-bitti siyaseti", tam anlamıyla bir hukuk katliamı olmuştur. Kıbrıs'ta Türklerin hakları görmezden gelinmiştir. Bu durum karşısında sessiz kalmayan Türkiye, uluslararası hukuktan doğan haklarını savunmak için gerekli müdahalede bulunmuştur. O günden bugüne, ciddi bir sorun olarak varlığını koruyan Kıbrıs sorunu, ABD ve AB'nin samimiyetsiz tavrı nedeniyle çözüme kavuşamamıştır. Bugüne gelindiğinde ABD ve AB'nin Kıbrıs konusunda neden bu kadar ısrarcı oldukları açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına sorunsuz bir şekilde ulaşabilmek için Türkiye'nin Akdeniz'den uzaklaştırılmak istendiği görülmüştür.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasının öncelikli amaçlarından ilkinin, Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan ekonomik haklarının ve çıkarlarının güvence altına alması oluşturmaktadır. Enerji kaynakları noktasında büyük oranda dış tedarikçilere bağlı olan Türkiye adına, Doğu Akdeniz'in bulunan ve bulunmayı

bekleyen güçlü doğalgaz ve petrol kaynakları önemli bir değere sahiptir (İnat, 2020: 1). Mevcut arka plan dâhilinde Türkiye'nin gerek Kıbrıs konusunda gerekse de Doğu Akdeniz konusunda ortaya koyduğu irade, meşru bir iradedir. Bu nedenle Türkiye, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda haklı bir mücadele vermektedir.

Yakın tarihe dönülecek olursa Türkiye, 27 Kasım 2019 yılında Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile "Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Antlaşması" yapmıştır. Böylece Yunanistan'ın Girit, Karpathos ile Rodos adalarının güneyinde kalan alanı, kıta sahanlığı içinde gördüğünü duyurmuş ve antlaşmayı BM'ye yazdırmıştır (Yılmaz, 2020: 29). Türkiye'nin süreç içerisinde uluslararası hukuka uygun bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. Lakin küresel güçlerin bölge üzerinde seçilmiş hükümetler dururken, terör örgütleri ile iş birliği içerisinde olduğu görülmektedir. Özellikle Libya örneğinde bu sürecin yaşandığı anlaşılmaktadır. Kısacası Türkiye, her yönü ile bir hukuk mücadelesi verirken, ABD ve AB'nin bir hukuk katliamı yaptığı görülmektedir.

Petrol ve doğal gaz rezervleri noktasında oldukça güçlü olan bu bölgenin, enerji kaynakları konusunda dışarıya bağlı olan Türkiye'nin talebini karşılaması adına büyük bir önemi olduğu görülmektedir (İnat, Ataman ve Duran, 2020: 10). Bu nedenle Doğu Akdeniz'in Türkiye'nin ekonomik çıkarları için büyük bir önemi olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Fakat bunun yanında bir manevi değeri olduğu, bir hak ve hukuk mücadelesine dönüştüğünü de vurgulamak gerekmektedir.

Türkiye, Doğu Akdeniz'deki yasal haklarına sahip çıkıp ve korumaya yönelik, bölgede atmış olduğu sağlıklı adımlarla beraber masada da diyalog aracılığıyla bölgede hakları olan tüm bölge devletleri ile barışçıl bir zeminde sorunları çözmekten yana olduğunu ifade etmiştir (Yorulmaz, 2020: 3). Bu nedenle Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de ortaya koyduğu irade, bir hak arayışıdır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz konusunda gerek sahada gerekse de masadaki tutumu, bölge ülkelerinin de haklarına saygı temelinde ilerlemektedir. Türkiye, Doğu Akdeniz'de bir hukuk

mücadelesi vermekte ve paydaşlarında haklarına saygı duyarak konuyu, barışçıl bir zeminde çözüme kavuşturmak istemektedir.

4.Küresel Zeminde Doğu Akdeniz'in Muhtemel Geleceği

Türkiye'nin artan diplomatik etkileşim hacmi sayesinde, özellikle kapalı bir ekonomik rejimden ciddi bir küreselleşmeye geçerken, Türkiye'nin geniş çevresinde ticaret ve ekonomik genişlemesini kolaylaştırmıştır. Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne ve İran ve Pakistan'ı da içeren hâlihazırda mevcut olan ECO'ya (Ekonomik İşbirliği Örgütü) ek olarak, bazı Orta Asya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde, Karadeniz dışında gözlemci statüsünü talep eden veya üstlenen ülkelerin sayısına bakılırsa çekici bir kurum haline gelen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı da önemli bir noktadadır. Türkiye, ayrıca Akdeniz'deki çoğu ülke ile ikili serbest ticaret ilişkileri geliştirmiştir (Kibaroğlu, 2006: 7). 2000'li yıllar sonrasında her yönü ile dünyaya açılan bir Türkiye, görebilmemiz mümkündür. Özellikle diplomatik ilişkilerle desteklenen ticari ilişkilerin hem Türkiye hem bölge ülkeleri hem de küresel ticari dengeler için çok şey ifade ettiği görülmektedir. Bölgesel bir güç olma boyutunu çoktan geride bırakan Türkiye'nin küresel ticari politikaları, pek tabiki birtakım küresel güçleri rahatsız etmektedir.

Bölgesinde ve küresel alanda artan ticaret hacmi ile yeni enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Türkiye'nin haklı olarak Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşma talebi, küresel anlamda ciddi bir rahatsızlık yaratmaktadır. Lakin Doğu Akdeniz'de kurulacak herhangi bir düzenin, Türkiye olmadan başarıya ulaşması mümkün değildir. Türkiye, bölgesinde ve küresel alanda her ülkenin iş birliği yapmak istediği bir ülkedir. Fakat Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda Türkiye'ye hak ettiği payı vermemek üzere kurulan bir sistemin olduğu görülmektedir. Tüm engellemelere ve tüm hesaplara rağmen Doğu Akdeniz'de barışçıl ve adil bir çözüm için Türkiye'nin sisteme dâhil edilmesi şarttır. Küresel güçlerin bu gerçekliğin farkına varıp, Doğu Akdeniz'de barışçıl bir temelde sorunları çözebilmesi için bu gerçekliği kabul etmeleri gerekmektedir.

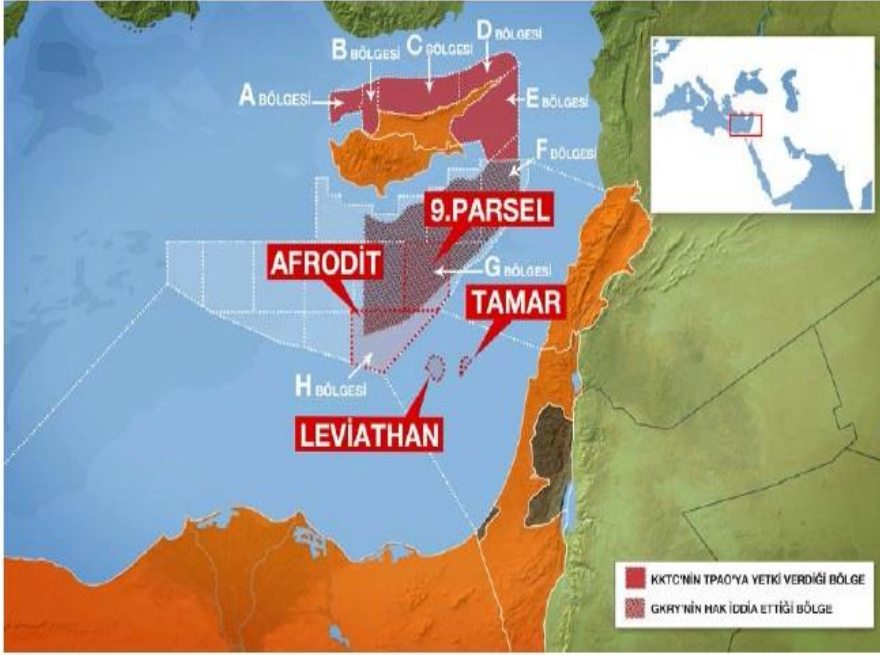
Akdeniz'deki bir diğer sorunlu bölge olan Kıbrıs konusuna dönecek olursak, adayı Doğu Akdeniz bağlamında ele aldığımızda Kıbrıs jeopolitiği öne çıkmaktadır. Adanın sakinleri Türkler ve Rumlar olduğu için iki ülke Türkiye ve Yunanistan'ın çıkarları söz konusudur. Bu iki ülke arasındaki Kıbrıs sorununa ilişkin mücadelenin tarihi, tam olarak böyle bir tanımlamayı doğrulamaktadır (Kıbaroğlu, 2006: 35). Tarihi, siyasi, kültürel ve sosyolojik şartlar Kıbrıs'ta Türklerin varlığını ortaya koymaktadır. AB ve ABD eliyle Kıbrıs konusunda ortaya konulan tutum, tarihi bir gerçekliği görmezden gelmektedir. ABD ve AB eliyle geliştirilen tam anlamıyla bir uluslararası hukuk ihlali olan bu yaklaşım, doğal olarak Türkiye'nin haklı direnci ile karşılaşmaktadır. Kıbrıs, küresel denklemde sadece bir ada olarak değer görmemektedir. Kıbrıs, Akdeniz enerji kaynakları ve ticaret yolları için önemli bir üs olarak görülmektedir. Türkiye'nin adadan ve Akdeniz'den uzaklaşması, AB ve ABD menşeli ticari yapılar için önemli bir kazanım olacaktır. Lakin Akdeniz'de barışçıl bir çözüm için Türkiye'nin hesaba katılması ve hak ettiği kazanımları alması gerekmektedir. Aksi bir durum, Akdeniz'e barış getirmeyecektir. Türkiye, Akdeniz'de ve Kıbrıs'ta uluslararası hukuka uygun olarak hareket etmektedir. Hukuk katli ve "oldu-bitti siyaseti" ise Batılı aktörler tarafından uygulanmaktadır.

Orta Doğu'nun Avrupa'ya ulaşımı, büyük oranda Doğu Akdeniz aracılığı ile olmaktadır. Mevcut durum bölgeyi, daha önceden de olduğu gibi ticaret faaliyetlerinin en önemli güzergâhı yapmakta ve stratejik kıymetini yükseltmektedir (Tuğrul, 2018: 17). Her yönü ile küresel güçler için önemli bir alana tekabül eden Doğu Akdeniz, özellikle yeni enerji kaynaklarını barındırması ve Orta Doğu enerji kaynaklarının Batı'ya ulaşabilmesi için en önemli bölge konumundadır. Mevcut veriler ışığında büyük resme baktığımızda, Batılı küresel güçlerin neden bu kadar Türkiye'nin Akdeniz'de olmasına karşı çıktıkları, net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Doğu Akdeniz enerji kaynakları denilince İsrail'in faaliyetlerini de dile getirmemiz gerekmektedir. İsrail'in deniz yetki sahasında yapılan ilk buluş, Ocak 2009'da ABD'ye ait Noble Energy ve İsraili

Delek Drilling ve Avner Oil'in Hayfa Şehri'nin 50 mil yakınında Tamar adlı gaz bölgesinin bulunması ile olmuştur (Özekin, 2020: 15). Anlaşılacağı üzere, Doğu Akdeniz enerji kaynakları hem bölge ülkelerinden hem de küresel güçlerden ciddi bir ilgi görmektedir. AB, ABD, Yunanistan, GKRY ve İsrail arasında kurulan denklemin, Türkiye'yi Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ulaşma noktasında engellemeye çalıştığı görülmektedir. Fakat tüm engellemelere rağmen Türkiye, uluslararası hukuktan doğan haklarını kullanarak gerekli faaliyetleri yürütmektedir.

Tablo-2

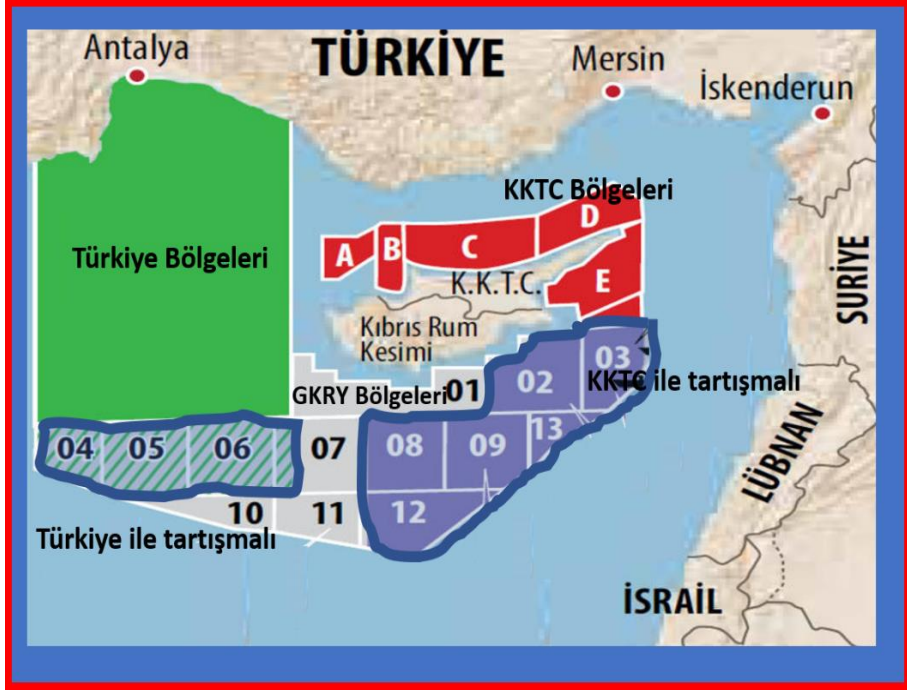
Kaynak: Al Jazeera

Kaynak: https://insamer.com/tr/dogu-akdeniz-enerji-rekabeti_366.html, (06.03.2022).

Mevcut bilgiler ışığında **Tablo- 2**'de verilen bilgiler incelendiğinde, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının yoğunluğu görülmektedir. Özellikle Kıbrıs adasının etrafında yoğunlaşmış enerji bölgelerinin varlığı göze çarpmaktadır. Türklerin ve Rumların olduğu bölgelerde farklı şekillerde kümelenmiş enerji

alanlarını görebilmek mümkündür. Ayrıca İsrail'in yetki sahasında da enerji kaynaklarının olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-3

Kaynak: <https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/dogu-akdenizdeki-enerji-mucadelesinin-guvenlik-acisindan-muhtemel-sonuclari-kose-yazisi-9523>, (06.03.2022).

Mevcut arka plan dâhilinde **Tablo-3** incelendiğinde ise Akdeniz'de Türkiye, KKTC ve GKRY yetki alanına giren bölgelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye ile GKRY arasında ve KKTC ile GKRY arasında tartışmalı alanların olduğu anlaşılmaktadır. Tüm veriler ve bilgiler ışığında Türkiye'nin Akdeniz'de bir ev sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca KKTC'nin de Akdeniz'de bir paydaş olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğu Akdeniz'de barışçıl bir çözüm için bu gerçekliğin, tüm küresel ve bölgesel aktörler tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.

Sonuç

21. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya üzerinde yeni dengelerin kurulduğu görülmektedir. Afganistan'dan Ukrayna'ya kadar yeni bir düzenin tesis edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu yeni düzenin yaratmış olduğu çalkantılar, bölge insanları için içinden çıkılması zor olan sorunları beraberinde getirmektedir. Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya kadar küresel güçler tarafından oluşturulmaya çalışılan projelerin, küresel güçlerin çıkarı doğrultusunda olduğu bilinmektedir. Küresel düzenin öncü aktörleri, dönem içerisinde rol değişimi yaşasa da değişmeyen gerçeklik, bölge halklarının bir "mutlak yoksullaşma"ya itildiği gerçeğidir. Küresel güçlerin yürütmüş olduğu emperyalist politikaların, Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda da varlığı göze çarpmaktadır.

21. yüzyıl halen daha devletlerin hidrokarbon kaynaklarına bağımlılığının sürdüğü bir yüzyıldır. Bu nedenle küresel güçler, bölge üzerinde kendi çıkarları için bir düzen tesis etme gereği duymaktadırlar. Uluslararası hukuku hiçe sayan bu politikalar, Türkiye'nin bölgedeki haklarını görmezden gelmektedir. Küresel güçlerin tüm politikalarına rağmen Türkiye, halkı mücadelesine devam etmektedir.

Bilindiği üzere bir bölgenin sahip olduğu özellikler, o bölgenin uluslararası hukuktaki yerini tayin etmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinin sahip olduğu tarihi, kültürel, siyasi ve sosyolojik geçmiş Türkiye'nin bu bölgede ev sahibi konumunda olduğunu göstermektedir. Aynı durum Kıbrıs konusunda da geçerlidir. Bu sebeple bölge üzerinde barışçıl bir çözüm için Türkiye'nin bölgedeki varlığının tüm küresel ve bölgesel güçler tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.

2000'li yılların başında itibaren bölgede keşfedilen enerji kaynakları ABD, AB, GKRY, Yunanistan ve İsrail denklemine paylaşılmaya çalışılmaktadır. Kıyıdaş bir ülke olmasına rağmen Türkiye'nin bölgedeki halkları görmezden gelinmektedir. Tabiri caiz ise Doğu Akdeniz bölgesi, bir "enerji savaşları" bölgesine dönüşmüş durumdadır. Süreç içerisinde en ciddi anlaşmazlığın Türkiye ile GKRY arasında yaşandığı görülse de esasında süreci

bir çözümsüzlük noktasına iten ABD ve AB'nin GKRY üzerinden üretmeye çalıştığı politikalarıdır.

Bölgedeki sorunun çözümü için bir iş birliğinin olması gerekmektedir. Bu noktada Türkiye'nin haklarının gözetilmesi ve ev sahibi statüsünün kabul edilmesi elzemdir. Sorunun barışçıl yollarla çözülebilmesi için Türkiye, sahada ve masada atması gereken tüm adımları atmıştır. Ayrıca diplomasi yolunu daima açık tutarak, barıştan yana olan ve uluslararası hukukun gereklerini kabul eden bir konumda olduğunu tüm dünyaya ispatlamıştır.

Türkiye'nin bölgedeki kararlı tutumu, önümüzdeki dönemlerde şüphesiz ki görünürde Türkiye'yi GKRY ve İsrail ile karşı karşıya getirecektir. Lakin görünenin ötesinde, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki asıl rakipleri, ABD ve AB'dir. Türkiye, her şeye rağmen bölgedeki haklarını savunacaktır. Türkiye tarihiyle, siyasi tecrübesiyle ve mevcut durumu ile her durumda hak ve hukukunu korumaya muktedir bir ülkedir.

Türkiye'nin gücünün farkında olan birtakım kıyıdaş ülkenin, Türkiye'nin direk karşısına çıkmak gibi bir cesaret gösteremedikleri ortadadır. Bu nedenle bu bölge ülkeleri, AB ve ABD'den medet ummaktadırlar. Bu noktada da yaşanan süreç, Türkiye'nin ne kadar önemli bir güç olduğunu göstermektedir. Hiçbir ülkenin hakkına göz dikmeyen Türkiye'nin sahip olduğu hakları, kimseye yedirmeyeceğini tarih tüm dünya insanlığına göstermiştir. Türkiye, bir hak ve hukuk mücadelesi vermektedir. Daha adil bir dünya düzeninin oluşması için mücadele eden Türkiye, takdire şayan bir konumdadır.

Doğu Akdeniz bölgesinin sahip olduğu enerji kaynaklarına ek olarak bölge ülkelerinin de önemli hidrokarbon kaynaklarına sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Libya ve Mısır başta olmak üzere bölge ülkelerinde önemli miktarda hidrokarbon rezervlerin bulunduğu görülmektedir. Bu noktada da Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kurmaya çalıştığı yapıcı ilişkilerin küresel güçler tarafından sekteye uğratıldığı bilinmektedir. Türkiye, uluslararası hukuka uygun olarak seçilmiş hükümetler ile ilişki kurmaya çalışırken, küresel güçlerin terör örgütleri ile ilişki içerisinde

olduğu ve Türkiye'nin yapıcı diyalogunu baltalamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Terör örgütlerine alan açmak, darbecileri iktidara taşımak gibi eylemlerde bulunan küresel güçler, bu noktada da uluslararası hukuku ihlal etmektedirler. Tüm hukuksuzluğa rağmen Türkiye, uluslararası hukuka uyarak atması gereken tüm adımları atmaktadır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de üretmeye çalıştığı politika hem Türk dünyası hem de İslam dünyası için büyük bir öneme sahiptir. Gerek Kıbrıs konusunda gerekse de Doğu Akdeniz konusunda Türkiye'nin kazanımları, Türk ve İslam dünyası için kıymetlidir. Önümüzdeki dönemde Türkiye, Doğu Akdeniz'de yeni rakiplerle karşı karşıya gelebilir. Muhtemel yeni rakiplerin, her daim Akdeniz'e inmeye çalışan Rusya ile büyük bir ekonomiye sahip olan, bu nedenle ciddi oranda enerji ihtiyacı duyan Çin'in olması kuvvet ile muhtemeldir.

Kaynakça

24

- Alpar, Güray (2019). Doğu Akdeniz'deki Enerji Mücadelesinin Güvenlik Açısından Muhtemel Sonuçları, <https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/dogu-akdenizdeki-enerji-mucadelesinin-guvenlik-acisindan-muhtemel-sonuclari-kose-yazisi-9523>, (06.03.2022).
- Edited by Mustafa Kibaroglu (2009). *Eastern Mediterranean Countries and Issues*, Ankara: Foreign Policy Institute.
- Gülal, Beyda (2021). AB'nin Doğu Akdeniz'deki Politikaları, <https://www.tuicakademi.org/abnin-dogu-skdenizdeki-politikalari>, (02.03.2022).
- Harunoğulları, Muazzez (2020). Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslararası Anlaşmazlık ve Rekabet, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, s. 455-481.
- Hoffmeister, Frank (2006). *Legal Aspects of the Cyprus Problem: Annan Plan and EU Accession (Nijhoff Law Specials, 67)*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- İnat, Kemal (2020). Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası: Hedefler, Araçlar, Yöntemler, <https://kriterdergi.com/dosya-dogu-akdenizde-ne-oluyor/turkiyenin-dogu-akdeniz-politikasi-hedefler-araclar-yontemler>, (04.03.2022).
- İnat, Kemal, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran (2020). *Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin Haklar*, İstanbul: SETA Kitapları 60.
- Kedikli, Umut ve Taşkın Deniz (2015). Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı, *Alternatif Politika*, Cilt: 7, Sayı: 3, Ekim 2015, s. 399-424.
- Koç, Yıldırım (2002). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası, *Jeopolitik Dergisi*, No:3, s. 1-4.
- Lucarelli, Sonia and Ian Manners (2006). *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, Abingdon: Routledge.
- Litsas, Spyridon N. (2020). *US Foreign Policy In The Eastern Mediterranean: Power Politics And Ideology Under The Sun*, Switzerland: Springer.
- Peker, Hasan Sencer, Kübra Öztürk Oktay ve Yavuz Şensoy, (2019). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye'nin Enerji Güvenliği, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C.8, S.1, s. 85-106.
- Ozan, Emre (2021). Türkiye-ABD İlişkileri ve Doğu Akdeniz Meselesi, <https://www.ankasam.org/turkiye-abd-iliskileri-ve-dogu-akdeniz-meselesi/>, (03.03.2022).
- Ozan, Emre (2020). Doğu Akdeniz'de ABD-Rusya Rekabeti ve Türkiye'nin Güvenliği, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 4, (1), s. 159-188.
- Özgöker, Uğur (2020). ABD'nin Yeni Akdeniz Politikası ve Türkiye'nin Seçenekleri, https://tasam.org/tr,TR/Icerik/54641/abdnin_yeni_akdeniz_politikasi_ve_turkiyenin_secenekleri, (03.03.2022).

- Özer, M. Akif, Ufuk Ayhan ve İbrahim İrdem (2017). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Bölgesel Güvenlik, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 19, Cilt: 19, Sayı: 3, s. 165-184.
- Özekin, Muhammed Kürşad (2020). Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye, *Güv. Str. Derg.*, 16 (33): s. 1-51.
- Sadık, Giray, (2009). *American Image in Turkey: U.S. Foreign Policy Dimensions*, Maryland: Lexington Books.
- Tuğrul, Beril (2018). Doğu Akdeniz'in Enerji Politik Açısından Önemi, https://tasam.org/trTR/Icerik/51269/dogu_akdenizin_enerji_politik_acidan_onemi, s. 15-23.
- Ünver Noi, Aylin (2019). Doğu Akdeniz'de ABD, AB ve Türkiye İlişkileri Nereye?, *EURO Politika*, 3 (2) , s. 13-16.
- Yılmaz, Emre (2018). Doğu Akdeniz'de Enerji Çıkmazı, *SETA Perspektif*, Sayı: 188, s. 1-5.
- Yılmaz, Eren Alper, (2020). Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünü ve Bugünü, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 12 (48), s. 27-48.
- Yorulmaz, Recep (2020). Doğu Akdeniz'de Ekonomi-Politik Stratejiler ve Türkiye, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, No: 139 / s. 1-20.
- Westlake, Martin (2020). *The European Union's New Foreign Policy*, London: Springer International Publishing; Palgrave Macmillan.
- Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti, https://insamer.com/tr/dogu-akdeniz-enerji-rekabeti_366.html, (05.03.2022).
- Enerji Kaynakları, <https://app.emaze.com/@AOLCCLFFI#1>, (06.03.2022).

GELENEKTEN GELECEĞE BİR KÖPRÜ: TOKAT OLGUNLAŞMA ENSTİTÜSÜ*

A BRIDGE FROM TRADITION TO THE FUTURE: TOKAT INSTITUTE OF MATURATION

Arş. Gör. Dr. Emel ŞENER BOY*
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
emel.sener@gop.edu.tr

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar kızlara eğitim veren kurumsal bir yapı görülmemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kızlara eğitim veren okulların açıldığını görmekteyiz. Bu çerçevede 19.yüzyılın ortalarında Kız Rüştîye Mektepleri ve Kız Sanayi Mekteplerinin açılması kız eğitiminin kurumsallaşması ve olgunlaşması bakımından önemli bir adımdır. II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı siyasi hayatında meydana gelen değişim toplumsal hayatı da etkilemiş, kadın aile yapısının modernleşmesinde merkez olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde kızların daha nitelikli eğitim alması için hem sanayi mekteplerinin müfredatında değişiklikler yapılmış, hem de Kız Sanat okulları kurulmuştur. Bu okullarda, sağlıklı bir planlama yapılmadığından tam bir başarı sağlanamasa da Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlıklarını sürdürmüşler ve yerlerini Kız Enstitülerine bırakmışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sayıları giderek artan kız enstitüleri çok sayıda mezun vermiştir. Bu mezunların iş hayatına girmelerine zemin hazırlamak için 1945 yılından itibaren Olgunlaşma Enstitüleri kurulmaya başlanmıştır. Kültürel belleğin

* Uluslararası Türk Dünyasında Alp Kadın Sempozyumu'nda (Çevrimiçi 8-10 Mart 2022/Ankara) bildiri olarak sunulmuştur.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-2051-3359

el sanatları üzerinden eğitim ve üretim yoluyla aktarımının sağlanmaya çalışıldığı bu kurumlar, kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatları başta olmak üzere, giyim ve çeşitli el sanatları alanında eserler üreterek ve bunların gelecek kuşaklara aktarımını sağlayarak, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Bu esas üzerine 10/03/2017 yılında kurulan Tokat Olgunlaşma Enstitüsü geleneği sürdürmenin yanında, bünyesinde bulundurduğu 35 kadın çalışanıyla kadın eğitiminde ve onların iş hayatına katılmalarında önemli bir görev ifa etmektedir. Enstitüde çalışmalar yapılırken öncelikle bir tema belirlenip, bu çerçevede kurumun kendi personeli ve akademik danışmanlar tarafından arşiv araştırması ve saha çalışması yapılarak üretilen esere esas teşkil edecek bilgi ve belgeye ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu arşiv çalışmasının yanında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü gibi kurumlarla iş birliği yapılarak envanterlerinde bulunan eserler incelenmekte ve üretim aşaması öncesinde ürünlerin orijinaleri bulunarak, bunlar üzerinden replikaları hazırlanmaktadır. Olgunlaşma Enstitüleri'nde malzeme seçimi ve yapım tekniği bakımından geleneksele bağlı kalınarak günümüz teknolojisini de en iyi şekilde kullanarak ürünler hazırlanmaktadır. Aynı zamanda enstitü bünyesinde yapılan arşivleme ile el sanatlarıyla ilgili gelecek kuşaklara bilimsel bir veri sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel, Olgunlaşma, El Sanatları, Kız Enstitüleri, Tokat.

Abstract

It is seen that schools providing education for females in the Ottoman Empire were opened in the second half of the 19th century. In this regard, opening Girls' Secondary Schools and Girls' Industrial Schools in the middle of the 19th century was an important step in institutionalizing female education. The change that took place in Ottoman political life after the Second Constitutional Monarchy also affected social life, and females were accepted as the centre of the modernization of the family structure. The required changes were made in the curriculum of industrial schools, and Art Schools for Females were established in order for the females to receive more qualified education. Although complete success could not be achieved in these schools due to the lack of proper planning, they continued to exist until the Republican Period and were replaced by Institutes for Females. Since the Republic's first years, Institutes for Females, whose number has been increasing, have produced many graduates. In order to prepare the ground for graduates to participate in business life, Maturation Institutes have been

established since 1945. These institutions, in which cultural memory is tried to be transferred through education and production through handicrafts, act as a bridge between the past and the future by producing works in the field of clothing and various handicrafts, especially traditional handicrafts that are on the verge of disappearing and ensuring their transfer to future generations. Established on this basis on 10/03/2017, Tokat Maturation Institute carries out an important task in female education and their participation in business life through its 35 female employees, as well as maintaining the tradition. The studies at the institute are categorised in order as theme determining, archival research and field work, accessing and putting into practice the information and the documents in the workshops. Joint projects are also prepared in cooperation with various institutions, such as the General Directorate of Cultural Heritage and Museums and the Regional Directorate of Foundations. The works in the inventories of the institutions are examined and their replicas are prepared. At the Maturation Institutes, products are prepared by adhering to tradition and using today's technology in the best way. At the same time, it is aimed to present scientific data about handicrafts to future generations through the archiving done within the institute.

Keywords: Traditional, Maturation, Handicrafts, Girls' Institutes, Tokat.

Giriş

Türklerde sosyal hayatın temelini oluşturan aile, kültürel yapı içerisinde büyük bir öneme sahiptir (Yılmaz, 2004: 112). Aile, toplumun çekirdeğini oluşturmasının yanında, kültürün kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamaktadır (Öğüt Eker, 2001: 131). Tarihsel süreç içerisinde güçlü bir aile yapısına sahip olamayan toplumlar yok olmaya yüz tutmuştur. Türklerde aile yapısı devletin ve ordunun temeli olarak görülmüş, Türk milletine ilham ve güç vermiştir (Öğüt Eker, 2001: 134). Eski Türklerde aile içerisinde erkek ve kadının eşit haklara sahip olduğu bilinmektedir. Kültigin Abidesi'nde, Tanrı'nın Türk milleti yok olmasın diye yarattığı kişiler arasında İkinci Göktürk Devleti'nde kağanın eşi İl-bilge Hatun'un adının da geçmesi, kadının siyasi konumunu ve toplumda kadına verilen değer yüksek olduğunu göstermektedir (Acar, 2019: 396). Ayrıca Bilge Kağan kitabesinde geçen "Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş Kağan ile annem İl-

bilge Hatun'u yükseltti" şeklindeki ifade kadının siyasi ve toplumsal statüsünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir (Turan, 2019: 311). Türk toplumunda kadınlar da erkekler gibi yetiştirilmiş olup, erkekler ile birlikte savaşa katılmışlardır (Kafesoğlu, 2021: 221).

Türklerde kadının toplumdaki yeri ve sahip olduğu haklar İslamiyet'ten sonra önemli değişikliğe uğramadan devam etmiştir (Tümer Erdem ve Yiğit, 2010: 16). İslamiyet'i kabul eden ilk büyük Türk devleti olan Karahanlılar Dönemi'nde hükümdar eşleri "Terken" unvanı alarak devlet yönetiminde söz hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca kendilerine ait bir yurtluk (ikta) vilayetleri, idareye memur divan teşkilatı, ordusu ve hazineye ait gelirleri bulunmaktaydı (Tümer Erdem ve Yiğit, 2010: 17; Terzi, 2012: 19).

Selçuklu Dönemi'nde kadınlar, yönetimde söz sahibi olmalarının yanında kültürel ve sanatsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hükümdarın devletin başında olmadığı zamanlarda, yerlerine eşleri vekâleten bu görevi sürdürmüşlerdir (Kuşçu, 2016: 173). Selçuklu devletinde kadına devlet işlerinde rol verilecek kadar itibar edilmesi, İslâm dünyasına Türkler tarafından getirilmiş olan yeniliklerdendir (Kafesoğlu, 2021: 346). Selçuklu Dönemi'nde sosyal faaliyetler açısından en önemli teşkilatlardan biri olan Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı)'un adı ilk kez Aşık Paşazâde tarafından yazılan Tevarih-i Âli Osmân (Aşıkpaşazâde) adlı eserde geçmektedir. Bu eserde, 13.yüzyılda Anadolu'da dört müesseseden bahsedilir. Bunlar; Gaziyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum ve Bacıyân-ı Rum'dur (Bayram, 2002, s. 365; Çubukçu, 2015: 218). Bacıyân-ı Rum teşkilatının liderliğini, Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı (Kadın Ana, Hatun Ana) yapmıştır (Bayram, 2002: 367). Fatma Bacı, Velayetnâme'de keşif ve keramet sahibesi, bilgili bir mürşide olarak tanımlanır (Kardaş, 2018: 21). Bacıyân-ı Rum, El Sanatları (örgücülük, dokumacılık), Misafir Ağırılama, Askerî-Siyasî Faaliyetler, Tasavvufî Faaliyetler, Türkleştirme ve İslamlaştırma Faaliyetleri olmak üzere beş faaliyet üzerine çalışmalar yapmıştır (Tümer Erdem ve Yiğit, 2010: 36-44).

Osmanlı Dönemi'nden günümüze Türk kadınının sosyal statüsünde meydana gelen değişimler ve gelişmeler, Tanzimat'tan

önceki dönem, Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi olarak alt başlıklara ayrılabilir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında kadının sosyal statüsü eski Türk toplumuna benzer şekildedir. Köyde yaşayan kadınlar eşi ile birlikte tarlada çalışmış, dokuma, örgü gibi el sanatları alanında üretim yaparak ev ekonomisine katkı sağlamışlardır (Yalçın, 2019: 6). Ancak şehirde yaşayan kadın toplumdan uzak kalarak evin içinde yaşamıştır. Kadının giyim-kuşamından dışarı çıkabileceği günlere kadar fermanlar dâhilinde hareket edilmesi istenmiştir (Yalçın, 2019: 7). Bu dönemde kadınların eğitimi için yalnızca sıbyan mektepleri vardı. Bu mektepler beş-altı yaşındaki kız-erkek çocukları için açılmış olan ilköğretim müesseseleridir (Ergin, 1977: 82).

Tanzimat'ın ilânı ile birlikte Türk kadınının toplumdaki yeri sorgulanmış, eğitim ve kadın haklarının üzerinde durulmuştur (Genç ve Döner, 2021: 817). Dönemin aydınlarından Ahmet Mithat Efendi kadın erkek eşitliğini savunmuş, kadınların her türlü mesleği yapabileceklerini ifade etmiştir (Mardin, 1991: 34). Tanzimat Dönemi'nde eğitime dair birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri olan Maarif Umumiye Nizamnamesi'nin amaçları arasında, eğitimi zorunlu kılmak, eğitim öğretime dair yöntemleri düzenlemek, ülke genelinde sıbyan, rüştiye, idadi ve sultani okulları, İstanbul'da ise darülfünun, darülmualimin, darülmualimat ve kız rüştiyelerini açmak yer almaktadır (Yanar, 1996: 24-25). İlköğretimden sonra rüştiyelere devam etmek isteyen kız çocukları için 1859'da Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi açılmış ve Rüştiyelerdeki kadın öğretmen açığı 1870'te darülmualimatların kurulması ile çözülmeye çalışılmıştır (Çelik, 2018: 65). Ayrıca kız çocukları, Sanayi Mektepleri ile de eğitime dâhil edilmiştir (Kurt, 2020: 75). İstanbul ve Kastamonu Sanayi mekteplerinde eğitim beş yıl ile sınırlı tutulmuş olup, kızlar için dikiş, nakış, el sanatları, çocuk bakımı gibi dersler verilmiştir (Kurt, 2020: 34). II. Abdülhamid tarafından yerli üretime sağladıkları katkılardan dolayı, kız sanayi mektebi öğrencileri ile öğretmenlerine, "Şefkat Nişanı" verilmiştir (Kır Şimşek, 2019: 31).

II. Meşrutiyet Dönemi kadının sesinin duyulmaya başlandığı, aydın bir kadın topluluğunun oluşturulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur (İnan, 1982: 96). Bu dönemde okulların kalitesinin düşük olması eleştirilmiştir. Meşrutiyet aydınları kadının eğitimini savunmuş ve eğitimin hangi düzeye kadar verilmesi hususunda tartışmışlardır. Bu tartışmaların neticesinde devletin de desteği ile kadınlara yükseköğrenimin yanı sıra birçok alanda eğitim imkânı sağlanmıştır (Kurnaz, 1996: 77). II. Meşrutiyet Dönemi'nde "Kadın", "Mehasin", "Kadınlar Dünyası" gibi kadın dergileri yayın hayatına başlamış ve bu dergilerde yönetici olarak kadınlar görev almışlardır. Bu durum kadınların iş hayatına atıldığını ve kamusal alanda kadının benimsendiğini gösteren önemli bir gelişme olarak görülmektedir (Dulum, 2006: 20).

Milli Mücadele Dönemi'nde, erkeklerin cephede olmasından dolayı birçok alanda boş kalan kadrolara kadınlar yerleştirilmiş, bu durum kadının çalışma hayatında yer bulmasına olanak sağlamıştır (Yalçın, 2019: 9). Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrası kadınlar düzenlenen mitingler ile işgallere tepkisini göstermiş, orduya mermi, kıyafet imal etme ve cepheye taşıma vazifesinde bulunmuşlardır (Tümer Erdem ve Yiğit, 2010: 159). Aynı zamanda, basın, dernek, cemiyet, cephe gibi yerlerde de görev alarak Türk milletinin var olma sürecinde önemli katkılar sağlamışlardır (Kurnaz, 1996: 257).

Milli Mücadele sonrasında Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Atatürk İlke ve İnkılapları çerçevesinde birçok değişim yaşanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde hazırlanan yasalarla eğitim başta olmak üzere kadına kamusal alanda daha çok yer açacak birçok hak verilmiştir (Tümer Erdem ve Yiğit, 2010: 160). 1924 yılında çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kadınlar da erkekler gibi öğrenme hakkına sahip olmuştur (Doğramacı, 1985: 113). Bu yasa ile kadınlar en yüksek eğitim-öğretim kademesine kadar öğrenim görme imkânı kazanmış ve ders içerikleri milli ve laik esaslar çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir (Arı, 2002: 191). 1926 yılında çıkan Türk Medenî Kanunu ile kadının toplumdaki statüsü yükseltilmiştir (Koçer, 1972: 109). 1927 yılında meslek ve sanat okullarının idaresi Maarif Vekâleti'ne verilmiş, 1933 yılında Mesleki ve Teknik

Öğretim Genel Müdürlüğü (Kır Şimşek, 2019: 38) ve 1927 yılında eğitim süresi beş yıl olmak üzere ilk kız enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitüde ilk üç yıl genel kültür, son iki yıl ise nakış ve beyaz iş, ev idaresi, biçki-dikiş, moda ihtisası gibi dersler verilmiştir (Sezer Arıç, 2011: 7). Ziya Gökalp, kız enstitülerini, batı medeniyeti ve milli kimliği bir araya getirerek toplumsal bir zemin oluşturma girişimi olarak görmektedir (Akşit, 2005: 143). Bu okulların açılmasındaki temel gaye, bilinçli bir anne ve kültürlü bir ev kadını yetiştirmek, nitelikli işe ve mesleğe sahip olmalarını sağlamak, ekonomik anlamda güçlenmelerine destek olmaktır (Sezer Arıç, 2011: 7; İleri, 2019: 206). 1934 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın önerisi doğrultusunda bir ekip tarafından "Mesleki Tedrisatın İnkışaf Planı" hazırlanmış ve bu plan ile eğitim ve üretim birleştirilerek tek bir kurum haline getirilmiştir (Aydın ve Özdemir, 2019: 128). 1935 yılında kız sanat okullarına öğrenci yetiştirmek amacıyla Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu açılmış ve burada meslek derslerinin yanı sıra yöneticilik, eğitim sosyolojisi ve psikolojisi, yabancı dil ve matematik gibi dersler verilmiştir (Kır Şimşek, 2019: 42). Kız Enstitülerinden mezun olan öğrencilerin en önemli sorunu istihdam alanı bulamamaları olmuştur. Bu sorunu çözmek ve kadınların meslek sahibi olabilmeleri için ilki 1945 yılında olmak üzere Kız Olgunlaşma Enstitüleri açılmıştır (Akbulut, 2010: 46). Olgunlaşma Enstitüleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurulan Kız Sanayi Mektepleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan Kız Enstitüleri ile aynı çizgide yer alan eğitim kurumudur (Gürçayır, 2013: 113). Bu enstitülerde Türk giyim kültürü ve geleneksel el sanatları çerçevesinde üretim yapılmıştır (Kır Şimşek, 2019: 61). Olgunlaşma Enstitüsünün kurulmasında büyük emeği olan kurucu müdür Refia Övüç enstitünün amacını "Türk zevki ve Türk nakışının tek parça kıyafete yansıtılması" şeklinde ifade etmektedir (Gürçayır, 2013: 136). Enstitü ile ilgili ilk yönetmelik 23 Kasım 1962 yılında yayımlanmış olup, bu yönetmelikte kurumun açılış amacının kız enstitülerinden mezun öğrencilerin bilgi, görgü ve zevklerini arttırmak, meslekleri ile hayatlarını kazanabilecek şekilde yetişmelerini sağlamak olarak tanımlanmaktadır (Kır Şimşek, 2019: 54). 1996 yönetmeliğinde

ise geleneksel Türk giyim ve el sanatları alanında araştırma, özelliklerini bozmadan geliştirme, değerlendirme, üretim ve arşivleme çalışmalarını yapmayı amaçlayan bir kurum olarak öne çıkarılmıştır (Akın, 2011: 48). Geleneksel Türk motiflerini, modern kadın kıyafetlerinde kullanarak geçmişe ait değerler yaşatılmaya çalışılmıştır (Sezer Arıç, 2011: 14; Kır Şimşek, 2019: 68).

Tokat Olgunlaşma Enstitüsü

Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'ne bağlı olan Tokat Olgunlaşma Enstitüsü, 10 Mart 2017 tarihinde kurulmuştur. Kuruluşunda kendisine ait bir binası bulunmadığından, Sulusokak üzerinde bulunan Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü'ne ait binada faaliyetlere başlamıştır. 01 Kasım 2021 tarihinden itibaren mevcut binası olan Soğukpınar Mahallesi, Beyhamam Sokak'ta yer alan tarihi bir konakta çalışmalarına devam etmektedir (Görsel 1).

Görsel 1: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Kurumun temel amacı, yöresel el sanatlarını, geleneksel yöntemler ve teknolojiden de en iyi şekilde yararlanarak çağımız insanlarına bu ürünleri tanıtmak, kaliteli ve sanat değeri yüksek ürünler üreterek geleceğe taşımaktır. Bu kapsamda Grafik ve Araştırma Atölyesi, Geleneksel Dokuma Atölyesi, El Sanatları Atölyesi, El Sanatları/Nakış Atölyesi, Giyim Üretim Teknolojisi Atölyesi, Tahta Baskı Atölyesi, Pûşîde Atölyesi, Görsel Sanatlar

Atölyesi, Kalıp Oyma Atölyesi ve Bakır İşleme Atölyesi olmak üzere bünyesinde 10 atölye bulunmaktadır. Atölyelerde 41'i kadın, 2'si erkek olmak üzere 43 usta öğretici ile 6 kadın öğretmen görev yapmaktadır. Faaliyete geçtiği günden beri çeşitli temalar ve sosyal projeler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca birçok kurum için hediyelik siparişler ve bireylere özel siparişler hazırlanmaktadır. Kurum geleneği yaşatmasının yanı sıra burada çalışan ve çoğunluğun kadınlardan oluştuğu personeline de bir gelir sağlamaktadır. 2020 yılında Döner Sermaye Cirosu 88.727.91 Türk Lirası iken 2021 yılında 330.660.65 Türk lirası ciro elde etmiştir. Bu rakamlar üretim ve yerel pazarlamada kısa sürede ne kadar önemli bir yer edindiğini göstermektedir.

Grafik ve Araştırma Atölyesi, enstitüde çalışmaların başlangıç merkezidir. 1 öğretmen, 8 usta öğretici olmak üzere farklı alanlardan 9 uzman bir arada çalışmaktadır. Burada ilk olarak yapılacak tema/proje belirlenir. Çalışılacak tema için konunun seçiminde, unutulmaya yüz tutmuş el sanatları başta olmak üzere Tokat'ın geleneksel el sanatları hakkında üretim yapılabilecek detaylara önem verilmektedir. Çalışma için gerekli izinler alındıktan sonra, konu kapsamında akademik danışmanlarca arşiv ve yayın taraması yapılarak çalışılacak tema çerçevesinde işlenecek konularla ilgili günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmaların tespit edilmesinin yanında arşiv belgelerinde konuya ilişkin kayıtların ortaya konulması amaçlanmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2: Grafik ve Araştırma Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Arşiv taramasından sonra Tokat ilinde bulunan müzelerin envanterleri taranarak çalışma yapılacak döneme ait eserler incelenmektedir. Müzeler, geleneğin izlerinin sürülebileceği merkezler olarak önemli katkılar sağlamaktadır. Bunun yanında şehirde bulunan mimari eserler ve kültürel belleğin ve özellikle geleneksel el sanatlarının daha iyi korunduğu kırsal yerleşimler gezilerek saha çalışması gerçekleştirilmektedir (Görsel 3). Bu çalışma çerçevesinde fotoğraf çekimi ve video kaydı ile, dönem ve eser hakkında bilgi verebilecek kişilerle röportaj yapılarak ses kayıtlarının alınması, yapılacak çalışmaya kaynak oluşturmasının yanı sıra kurum için yapılan arşiv çalışmasına da ön hazırlık teşkil etmektedir. Gerekli görüldüğü durumlarda paydaş kurumlarla fikir alışverişi yapılarak görüşler alınmaktadır. Bu verilerin elde edilmesinden sonra atölyede bir değerlendirme yapılarak kullanılacak motiflerin tespiti yapılmaktadır. Tespit işleminden sonra motiflerin teknik çizimleri hazırlanmakta, bilgi ve belgeler diğer atölyelerin kullanımına hazır hale getirilmektedir.

Geleneksel Dokuma Atölyesinde, 3 usta öğretici çalışmaktadır. Bu usta öğretmenlerden ikisi Tokat/Güneri köyünden gelmiş olup Tokat'ta geleneksel dokumanın bir örneği olan Dive (Güneri) Dokumasını bu tezgâhlarda dokumaktadır. Geleneksel el tezgâhlarında aslına uygun olarak dokunan kumaşlar, hem geleneksel giyim-kuşamda, hem de modern kıyafetlerde kullanılmaktadır (Görsel 3).

36

Görsel 3: Geleneksel Dokuma Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

El Sanatları Atölyesi, kendi içerisinde farklı birimlere ayrılmaktadır. Birincisi, el sanatları ürünleri olan deri, ahşap yakma ve çarpana atölyeleridir. Bu atölyelerde 2 öğretmen, 6 usta öğretici görev yapmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4: El Sanatları Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

El Sanatları/Nakış Atölyesi'nde, 1 öğretmen, 4 nakış usta öğretici, 1 iğne oyası usta öğretici olmak üzere 6 personel görev yapmaktadır. Orijinal nakış ürünlerin (bohça, seccade vb.) replika çalışmaları bu atölyede yapılmaktadır. İğne oyalı yazmalar da burada uygun teknikler ve motiflerle yeniden hazırlanarak kullanıma sunulmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5: El Sanatları/Nakış Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Giyim Üretim Teknolojisi Atölyesi'nde, 7 usta öğretici çalışmaktadır. Geleneksel giyim-kuşamı geçmişten günümüze aktarmasının yanı sıra özgün tasarımlara da imza atılmaktadır (Görsel 6).

Görsel 6: Giyim Üretim Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Tahta Baskı Atölyesi, yazmacılık sanatını geleneksel yöntemler ile yaşatan bir atölyedir. 1 usta öğretici görev yapmakta olup, yazmacılığın yanı sıra bez çanta, sofrası, masa örtüsü, şal, mendil ve daha birçok ürün üzerine bu baskılar uygulanabilmektedir (Görsel 7).

Görsel 7: Tahta Baskı Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Pûşide Atölyesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı arasında 2016 yılında imzalanmış olan protokol gereğince, İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü envanterine kayıtlı

bulunan orijinal sanduka pûşîdelerinin restorasyon/konservasyon, yeniden üretim işlemlerini yapmak, pûşîdesi olmayan sandukalara yeni üretimler yapmayı amaçlamaktadır. Bu atölyede 1 öğretmen, 8 usta öğretici görev yapmaktadır (Görsel 8).

Görsel 8: Pûşîde Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Görsel Sanatlar Atölyesi'nde geçmişin izlerinin tablolara yansıtılmasının yanında, yapılan yorumlamalarla özgün ürünler ortaya çıkmaktadır. Atölyede 3 usta öğretici çalışmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9: Görsel Sanatlar Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Kalıp Oyma Atölyesi, uzun bir geçmişe sahip olan yazmacılıkta kullanılmış kalıpların replikalarının hazırlandığı ve dönem diğer

atölyelerin talepleri sonucu özgün kalıpların hazırlandığı atölyedir. Tahta baskı atölyesi ile etkileşim içerisinde çalışılması yaratıcı fikirlerin ve özgün ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır Burada 1 usta öğretici çalışmaktadır (Görsel 10).

Görsel 10: Kalıp Oyma Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Bakır İşleme Atölyesi'nde değişik türde geleneksel ürünlerin üretilmesinin yanı sıra farklı malzemelerin bir arada kullanıldığı özgün ürünler de çalışılmaktadır. 1 usta öğretici görev yapmaktadır (Görsel 11).

40

Görsel 11: Bakır İşleme Atölyesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Kurum içerisinde yer alan her atölye kendi içerisindeki ekibi ile motifin orijinalliğine ve kompozisyona sadık kalarak replika

ürünleri hazırlamaktadır. Örnek verecek olursak Giyim Üretim Teknolojisi Atölyesi tarafından hazırlanan kıyafet aslında Henry John Van Lennep tarafından 19.yüzyılda yapılmış olan “Türk Kadını” isimli tablosundaki kadın kıyafetinin replika çalışmasıdır (Lennep, 1862: 36) (Görsel 12).

Görsel 12: Replika Kıyafet Çalışması (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Bu kapsamda hazırlanmış ilk çalışmalardan biri “Tokat Yazmacılığı” hakkındadır. Üç yıllık araştırmaları esnasında Tokat il merkezi, ilçeleri ve köylerini kapsayan arşiv ve saha çalışması yapılmış, yazma hakkında; yapım teknikleri, motifleri-motiflerin hikâyeleri ve boyanmaları ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Saha çalışmasında orijinali bulunan yazma varsa, bağış veya satın alma yolu ile enstitüye kazandırılmıştır. Grafik ve Araştırma Atölyesi’nde orijinal yazma üzerinde yer alan motiflerin çizimleri yapılmış olup, kalıp oyma atölyesine gönderilmiştir. Burada motiflerin kalıpları hazırlanarak, tahta baskı atölyesinde replika olarak üretim aşamaları tamamlanmıştır. Bu çalışma ile ilgili 2020 yılında “Yazma ve Yazmacılık Sanatı” isimli bir kitap yayınlanarak bilim dünyasına sunulmuştur.

Enstitü tarafından 2020 yılında başlamış olan “Danışmendli Beyliği’nin Mimari Eserlere Yansıması” adlı ilk temaları halen devam etmektedir. Tema kapsamında, Danışmendli Beyliği’ne

başkentlik yapmış olan Niksar başta olmak üzere Tokat merkezde yer alan eserlerin detaylı bir şekilde incelenmesi, araştırılması ve tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda kaynak taraması yapıldıktan sonra saha çalışmasına çıkılmış elde edilen veriler atölyelerde çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır. Çalışma, Danışmendli Beyliği'nin süsleme özelliklerini kıyafetler üzerinde görmemizi sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, bu çalışmada dönem kıyafetleri yanı sıra modern kıyafetler üzerine motifler işlenerek günümüzde de unutulmaya yüz tutmuş bu motiflerin tanıtılması amaçlanmıştır. Haziran ayında yapılacak defile ve sergi ile temanın tamamlanması planlanmaktadır

Enstitüde sosyal projeler de yapılmaktadır. Hazırlanmış olan projelerle kurumun tanıtılması sağlanmakta ve toplumsal bilincin oluşmasına, duyarlı nesillerin yetişmesine katkı sunulmaktadır. Bu projelerden birisi olan "Kültür Projesi" kapsamında okullar ziyaret edilerek, şehrin tarihi ve kültürü hakkında bilgiler verilmiş, atölyelerden çeşitli çalışmalar sergilenmiş ve öğrencilere de bu çalışmalardan yaptırarak el sanatları ile ilgili bilgi ve deneyim sahibi olmaları amaçlanmıştır (Görsel 13). Sosyal farkındalık projesi olan "+1 Tebessüm" projesi ile Tokat'ta yaşayan Down Sendromlu öğrenciler enstitüde misafir edilerek ve atölyeler gezdirilerek geleneksel el sanatları hakkında bilgiler verilmiş ve bu öğrencilerin çalışmalara katılarak sosyalleşmelerine katkı sağlanmıştır (Görsel 14).

42

Görsel 13: Kültür Projesi /TOGÜ Söyleşi-Sergi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Görsel 14: +1 Tebeşüm Projesi (Kaynak: Tokat Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi)

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kurumsal anlamda Kız Rüştîye Mektepleri ve Kız Sanayi Mekteplerinin açılması ile başlayan kız çocuklarının eğitim süreci Meşrutiyet ile birlikte olgunlaşmaya başlamıştır. Kızların daha nitelikli eğitim alması için sanayi mekteplerinin müfredatında değişiklikler yapılmış ve Kız Sanat okulları kurulmuştur. Bu okullar Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte yerlerini Kız Enstitülerine bırakmıştır. İlerleyen süreçte bu enstitüden mezun olan kızlara istihdam alanı açmak ve geleneksel el sanatlarını yaşatmak amacıyla Kız Enstitülerinin yerini Olgunlaşma Enstitüleri almıştır. İlki 1945 yılında, Refia Övünç tarafından İstanbul-Beyoğlu'nda, kurulan ve Cumhuriyet Dönemi kadın mesleki eğitiminin en önemli kurumlarından biri olan Olgunlaşma Enstitüleri, açıldığı tarihten günümüze kültürel birikimin el sanatlarına yansıtılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Enstitülerde, kültürel unsurlar günün koşullarına göre modernize edilerek ve yorumlanarak beğeniye sunulmuştur. 2017 yılında kurulan Tokat Olgunlaşma Enstitüsü daha önce kurulan enstitülerde olduğu gibi kültürel belleği korumaya ve aktarmaya yönelik çalışmalar yaparken, kadınlar bu çalışmaların mimarı olarak konumlanmıştır. Enstitü bünyesinde hazırlanan

ürünlerde iki tür uygulama görülmektedir. İlk uygulamada kullanılan modeller ve desenler geleneksele bağlı kalınarak hazırlanmıştır. İkinci uygulamada ise günümüz toplumsal hayatına uyum sağlayacak şekilde yorumlanmıştır. Enstitü bu özelliği ile geleneksel el sanatının günümüz beğenisi içerisinde yer edinmesini sağlayarak motiflerin yaşatılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türk toplumunun tarihi süreç içerisinde ortaya koyduğu resim, heykel, mimari, çini vb. birçok alan enstitülere esin kaynağı olarak görülürken ortaya çıkan ürünler el sanatları ağırlıklıdır. Yapılan çalışmalarda birçok kurum ile iş birliği yapılarak daha sağlıklı sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır.

El sanatları konusunda geniş bir atölyeye sahip olan Tokat Olgunlaşma Enstitüsü diğer enstitülere göre daha geç açılmasına karşın faaliyete geçtiği günden bugüne kadar yapmış olduğu çalışmalar ile kısa sürede adından söz ettiren bir kurum haline gelmiştir. Çalışmaları esnasında bünyesinde oluşturduğu arşiv ile el sanatları konusunda başvurulabilecek yerler arasına girmiştir. Yalnızca geleneği geleceğe aktaran bir kurum olarak kalmamış, aynı zamanda kadın dayanışmasının da bir sembolü olmuştur. Kurumda çalışan personelin ağırlıklı olarak kadınlardan oluşması kadın istihdamına verilen önemi göstermektedir. Geleneğin geleceğe aktarılmasında bir köprü vazifesi gören Tokat Olgunlaşma Enstitüsünde çalışmalarda başrolü oynayan kadın çalışanları çağımızın “Alp Kadınları” olarak adlandırmamız yanlış olmasa gerektir.

Kültürel belleğimizdeki birikimleri gündelik yaşamımıza daha çok aktarmak için Olgunlaşma Enstitülerinin sayılarını artırmanın yanında, enstitü çalışanlarına rahat çalışma ortamının ve gerekli imkânların sağlanması da büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. (2019). “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”. *İnsan ve İnsan*, (21), s. 395-411.
- Akbulut, Y. (2010). *Şıklığın Resmi Tarihi Olgunlaşma Enstitüleri*, İstanbul: Doğan Kitap.

- Akın, M. (2011). "Kız Teknik Eğitim-Öğretiminde Bir Örnek: Ankara Olgunlaşma Enstitüsü (1958-2002)". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Akşit, E.E. (2005). *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22). 181-192.
- Aydın, S. ve Özdemir, Ü. (2019). *Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Meslekî ve Teknik Eğitim 11. YY- 21.YY*, Ankara: MEB Yayınları.
- Bayram, M. (2002). "Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı". *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara. C. 6, s. 365-379.
- Çelik, G. A. (2018). *Osmanlı Darülfünun Mekteb-i Hukuk'da İlk Çiçek Süreyya Ağaoğlu*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Çubukçu, H. (2015). "Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (5), s. 217-231.
- Dulum, S. (2006). "Osmanlı Devleti'nde Kadın Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)". *Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Doğramacı, İ. (1985). "Atatürk ve Eğitim", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(3), s. 653-670.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi C.1-2*, İstanbul: Eser Matbaası.
- Genç, N. ve Döner, Ş. (2021). "Kadın Ailenin Dahiliye Nâzırıdır". Bir Osmanlı Kadın Dergisi: Parça Boğçası, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (38), s. 815-860.
- Gürçayır, S. (2013). "Resmî Eğitim Süreçlerinde Gelenek Aktarımı ve Kadın: Ankara ve Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü Örneği". (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- İnan, A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kardaş, S. (2018). *Ali Nihanî'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2021). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kır Şimşek, S. (2019). *Türk İğnesinin Mucizesi Olgunlaşma Enstitüleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Koçer, H. A. (1972). Türkiye'de Kadın Eğitimi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1), s. 81-124.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kurt, F. (2020). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Kadın Modernleşmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- 46 Kuşçu, A.D. (2016). "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), s. 173-191.
- Lenep, H.J.V. (1862). *The Oriental Album* (Çev: Pars Tuğlacı), İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğüt Eker, G. (2001). Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi. *Erdem*, (37), s. 131-158.
- Sezer Arıç, A. (2011). Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (14), s. 3-15.
- Terzi, A. (2012). Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Yeri, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), s. 17-24.
- Turan, O. (2019). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Tümer Erdem, Y. ve Yiğit, H. (2010). *Bacıyân-ı Rûm'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadî Hayattaki Yeri*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Yalçın, H. (2019). "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmajı İnşası (1928-1938)". (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Yanar, İ. (1996). "Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın. *Milli Folklor*, (61), s. 111-123.

Tekinsoy, Betül (2022). "Halk Eğitiminin Taşra Uygulamalarına Bir Örnek: Çorum Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin Faaliyetleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s. 49-65.

HALK EĞİTİMİNİN TAŞRA UYGULAMALARINA BİR ÖRNEK: ÇORUM HALKEVİ HALK DERSHANELERİ VE KURLAR ŞUBESİNİN FAALİYETLERİ*

A SAMPLE OF PROVINCIAL PRACTICES BY PUBLIC EDUCATION: THE ACTIVITIES BY PUBLIC CLASSROOMS AND COURSES BRANCH OF ÇORUM COMMUNITY CENTER

Dr. Öğr. Üyesi Betül TEKİNSOY*
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
betultekinsoy@gmail.com

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere kurucu kadro tarafından benimsenen ana düşünce; milli ve modern bir devlet meydana getirmektir. Milli devletin inşasında üzerinde önemle durulan hususlardan birisi ise bunu devam ettirebilecek modern bir toplum oluşturmaktır. Çağdaş dünyanın gereklerini topluma benimsetmek için bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından halkevleri hayata geçirilmiştir. Türk Modernleşme hareketini, bir seçkinler hareketi olmaktan çıkararak, bütün topluma mal etme düşüncesinin ürünü olan Halkevlerinin kurulmasıyla birlikte halk eğitimi çalışmalarının da kurumsallaştığı görülmektedir. Nitekim Halkevleri ve Halkodaları ülke genelinde bir taraftan rejimi ve inkılapları halka benimsetmeyi amaçlarken, diğer

*Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Çorum Halkevi ve Faaliyetleri (1933-1951)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*ORCID: orcid.org/0000-0002-5342-366X

tarafından toplumun eğitiminde aktif bir rol üstlenmişlerdir. Çalışmamızın amacı, Çorum Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin çeşitli alanlarda açtığı kurslar aracılığıyla toplumun modernleştirilmesinde ve halkın iş sahibi olmasında yaptığı hizmetleri, halk eğitimi faaliyetleri çerçevesinde değerlendirmektir. Böylece Çorum Halkevi örneğinde görülebileceği gibi Halkevlerinin taşradaki uygulamaları ortaya konulacaktır. Çalışmamızda, başta Cumhuriyet Arşivi belgeleri olmak üzere, çeşitli eserlerden ve Çorum Halkevi'nin yayın organı olan Çorumlu dergisinden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Çorum Halkevi, Halk Eğitimi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, Modernleşme

Abstract

Since the establishment of the Republic of Turkey, the main idea adopted by the founding staff, especially Atatürk, is to create a national and modern state. One of the important issues in the construction of the national state is to create a modern society that can continue this. One of the most significant means of adopting the requirements of the Contemporary World to the society is the Community Centers, which were brought to life by Mustafa Kemal Atatürk himself. It is seen that public education studies were institutionalized upon the establishment of community centers, which were the product of the idea of spreading the Turkish modernization movement over the whole society instead of the elite class of the society. As a matter of fact, whereas the community centers and community rooms purposed to adopt the regime and reforms to the people throughout the country, on the other hand, they took an active role in the education of the society. The purpose of the study is to evaluate the services provided by Public Classrooms and Courses branch operating within the Çorum Community Center in the modernization of the society and the employment of people within the framework of public education activities through the courses opened in various fields. Thus, as seen in the sample of Çorum Community Center, the practices by community centers in the countryside will be revealed. In this study, various studies, especially the documents of the Republic Archive, and Çorumlu magazine, which was the publication organ of Çorum Community Center, were used.

Keywords: Community Centers, Çorum Community Center, Public Education, Public Classrooms and Courses Branch, Modernization

Giriş

İnsanların kendilerini gerçekleştirebilmelerinde önemli rolü olan eğitim; örgün, yaygın ve algın eğitim olmak üzere kendi arasında üçe ayrılmaktadır (Güneş, 1996:1-2). Örgün eğitim dışında yürütülen bir eğitim olan halk eğitimini, “yetişkin eğitimi”, “yaygın eğitim”, “toplum eğitimi” gibi adlarla da ifade edilen, yetişkinlere ve okul dışındakilere yönelik düzenli ve örgütlü bir eğitim çabası olarak belirtmek mümkündür (Türkoğlu, Uça, 2011: 49). Halk eğitimi bireyleri ve toplumu İnsanî ve millî değerlerle donatarak, ekonomik ve sosyal yönlerden yeterli birey olarak yetiştirmek amacıyla topluma, belli programlar halinde verilen eğitim faaliyetleridir (Çankaya, 2013: 33). Bir diğer tanıma göre halk eğitimi; halkın fert, topluluk ve millet olarak, ayırım gözetilmeksizin, halkın zamanının ve ilgilerinin tümüne hitap eden bir eğitim olayıdır (Durukan, 1987: 82). Halk eğitiminin amacı ise, bireyin yeteneklerini, tutum ve davranışlarını değiştirmesi ve geliştirmesi için bilgi ve beceri kazandırmak olarak ifade edilebilir (Geray, 2002: 4).

Cumhuriyet öncesi dönemde her ne kadar halk eğitimi alanında bazı çalışmalar yapılsa da Cumhuriyetin kurulması halk eğitimi çalışmalarının artmasına ve daha sistemli hale gelmesine zemin oluşturmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde halk eğitimi alanındaki tarihsel gelişim incelendiğinde, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ilk halk eğitim birimi 1926'da “*Halk Terbiyesi Şubesi*” ismiyle İlköğretim Genel Müdürlüğü Talim ve Terbiye Dairesi'ne bağlı olarak kurulmuştur. Halk eğitimi açısından bir diğer gelişme ise 1927'de halk derslikleri ve halk konferansları için bir yönetmeliğin çıkarılmasıdır. Bu derslikler, farklı sebeplerle hiç öğrenim görmemiş veya istediği öğretim derecesine erişememiş olanları, temel yurttaşlık bilgileriyle donatmanın yanı sıra millî kültür ve bilinci güçlendirmek görevini vazife edinmiştir (Türkoğlu; Uça, 2011: 53). Halk eğitimi alanında yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri de 1928 yılında gerçekleştirilen “*Harf Devrimi*” sonrasında Millet Mektepleri'nin kurulmasıdır. 1932 yılında Halkevlerinin kurulmasıyla da halk eğitimi çalışmaları kurumsallaştırılmıştır. Ülkenin dört bir yanında örgütlenmiş olan

halkevleri, Türk İnkılabı'nın, halkçılık ilkesine gerçeklik kazandırmıştır (Çeçen, 1977: 21)¹. Halkçılık, Mustafa Kemal Atatürk'ün en temel prensiplerinden birisi olarak hayat bulmuş ve birçok mesele bu bakış açısı çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır (Özer, 2011: 47).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında yapılan inkılaplarla Türkiye'de başlayan sosyo-ekonomik, kültürel ve politik değişim sürecine halkın uyum sağlaması ve inkılaplara sahip çıkması için halkın eğitilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu açıdan dünyanın birçok ülkesinde uygulanan halk eğitimi alanındaki denemeler ve reformlar incelenmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde, yöntem ve içerik önerileri de dikkate alınarak Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimine, siyasal yapısına, ekonomik ve halkın sosyo-kültürel durumuna göre halk eğitimi kurumlarının açılması kararlaştırılmıştır. İşte bu kurumlar; Halkevleri'dir (Özer, 2020: 13). Halkevleri'nin, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında bir kültür kurumu mahiyetinde kurulmuş olduğu ve sosyo-kültürel değişimin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Halkevleri ilk kuruldukları 19 Şubat 1932 tarihinden 1951 yılında kapatılışına kadar toplumun kalkınması ve modernleşmesinde önemli vazifeler üstlenmiştir Halkevleri toplumsal kalkınma ve modernleşmeyi gerçekleştirme konusunda önemli bir araç

¹Millet Mektepleri'nin kuruluş gayesi 1928 talimatnamesinin birinci maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türk dilinin ferdi ve umumî, hususî ve resmî bilcümle muharriratta Türk harfleriyle tesbiti kanunen kabul edilmiş olmasından bu kanuna müsteniden tatbikatta vuzuh ve veçhe iraeisi için yeni Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahşeden mahiyetinden Türk Milletini azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okuryazar bir hale getirmek maksadıyla millet mektebi teşkilatı yapılmıştır" ifadeleri ile belirtildiği görülmektedir. Bkz. (T.C. Resmî Gazete, 1928: 610); Halk eğitiminde etkili olan kurumlardan bir diğeri de Köy Enstitüleri'dir. Köy Enstitüleri'nin amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: "Köylere uyum sağlayabilecek öğretmenler yetiştirmek, köylülere rehberlik ve liderlik yapabilecek donanımda öğretmenler göndermek, eğitim yoluyla köylüleri bilinçlendirerek tarımdan yüksek kalite ve verim elde etmek, halka okuma yazma öğretmenin yanında halkın bilinçlendirilmesini sağlamak ve köy halkının sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerini geliştirerek, kalkınmalarına yardımcı olmaktır". Bkz. (Ezer, 2019:1797).

olmasının yanında yeni kurulan devletin ideolojisini topluma benimsetmek ve bu doğrultuda vatandaşlar yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Halkevleri, hem Mustafa Kemal Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin pratiğe geçirildiği kurumlar olma özelliğini taşımış, hem de sınıfsız, kaynaşmış bir toplum yapısı öngören halkçılık ilkesi doğrultusunda toplumun geneline hitap etmiştir (Özer, 2011: 254). Diğer taraftan yeni kurulan devletin ilk dönemlerinde ortaya konulan bir modernleşme hareketi olan Halkevleri, Cumhuriyet'in getirdiği yeni değerler sistemi ve yaşam tarzının oluşmasında önemli vazifeler üstlenmiştir. Halkevleri Türk inkılabının temel değerleri olan; halkın eğitim ve kültür düzeyini yükseltmek, milleti aynı ideallere bağlı bir topluluk haline dönüştürmek, milli birliği oluşturan kültür öğelerini ortaya çıkartıp geliştirerek kültür ve düşünce birliğini sağlamak, taşra-şehir ve köylü-aydın ayrımını ortadan kaldırmak gibi önemli görevleri üstlenmiştir. Halkevleri kapatıldığı tarihe kadar Anadolu'nun en ücra köylerinde, bir yandan toplumsal hayata ilişkin bilimsel çalışmalar yaparken öte yandan da halkı ilk kez opera, bale, tiyatro, sinema ve müzik etkinlikleri ile buluşturma becerisini göstermiştir (Türkmen, 2018: 61-62; 65).

Halkevleri ilk olarak 19 Şubat 1932'de 14 il merkezinde açılmıştır. Türk modernleşme sürecine yaptıkları katkı ile halkın her türlü sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını temin edecek bir müessese haline gelmişlerdir (Türkmen; Tekinsoy, 2016: 158). Halkevlerinin kuruldukları şehrin sosyal ve kültürel hayatının canlanmasında göstermiş oldukları başarıya paralel olarak diğer illerde de halkevi açılması gereksinimi ortaya çıkmış ve 1932 yılının sonunda bu kuruluşların sayısı 34'e ulaşmıştır. Kuruluşlarından kısa bir süre sonra ülke geneline yayılan Halkevleri sayısı, kapatıldıkları 1951 yılında 478'e yükselmiştir (Duman, 2008: 88-90).

Atatürk İlke ve İnkılaplarının geniş halk kitlelerine ulaştırılmasını amaçlayan Halkevleri, kuruluş amacına uygun olarak bütün şubeleri aracılığıyla halkı eğitmeyi kendisine hedef olarak belirlemiştir. Halkevleri ülke genelinde kısa sürede teşkilatlanarak, toplumsal kalkınmanın bir temel taşı daha yerine koymuştur (Türkmen, 2010: 268). Yaptıkları faaliyetler

aracılığıyla da kuruldukları şehir ve kasabalarda sosyal-kültürel ve ekonomik hayata oldukça fazla katkı sağlamışlardır. Amaçlarını hayata geçirebilmeleri için kendilerine has bir çalışma planı olan dokuz şube oluşturulmuştur. Bu şubeler aşağıdaki gibidir (CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940: 4):

- Dil-Tarih ve Edebiyat
- Güzel Sanatlar
- Temsil
- Spor
- Sosyal Yardım
- Halk Dershaneleri ve Kurslar
- Kütüphane ve Yayın
- Köycülük
- Müze ve Sergi².

Halkevleri; sanat, edebiyat, tiyatro gibi alanlardaki çalışmalarıyla büyük topluluklara çağdaş bir kültür aşlamaya çalışmıştır. Halkevleri etkinlikleri; her türlü deneyim, kabiliyet ve isteklere göre, her yurttaşın özgürce seçip katılabileceği bir faaliyet alanına sahip olmuştur. Kendi yönetim kurallarında, bir halkevinin açılabilmesi için gerekli, bina, para ve diğer maddi araçlar sağlandıktan sonra bu gruplardan en az üçünün çalışması

²Bu şubelerin isimleri dilde sadeleştirme ve şubelerinin görev alanlarındaki değişimlerden dolayı değişikliğe uğramış ve 7 şubede isim değişikliğine gidilmiştir. Söz konusu değişiklikler şu şekildedir: 1932 yılında kurulan Dil, Edebiyat Tarih Şubesi 1940 yılında Dil Edebiyat Şubesine dönüştürülmüştür. Güzel Sanatlar Şubesi 1935 yılında Ar Şubesine, 1940 yılında ise tekrar Güzel Sanatlar Şubesine dönüştürülmüştür. Temsil Şubesi, 1935 yılında Gösterit Şubesine, 1940 yılında tekrar Temsil Şubesi'ne dönüştürülmüştür. İçtimai Yardım Şubesi 1940 yılında Sosyal Yardım Şubesine, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi 1935'te Kitapsaray ve Yayın Şubesine, 1940 yılında ise Kütüphane ve Yayın Şubesine dönüştürülmüştür. Köycüler Şubesi, 1940'ta Köycülük Şubesine, Müze ve Sergi Şubesi, 1940 yılında Müze ve Tarih Şubesine dönüştürülmüştür. Halkevi şubelerinden Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesiyle Müze ve Sergi Şubesindeki değişiklikler söz konusu şubelerin amaç ve çalışma sahalarına ilişkin gerçekleşirken, diğer şubeler için yapılan isim değişikliği dilde sadeleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (BCA, 490.01/847.353.3; Özer, 2020: 31-32).

gerektiği vurgulanmıştır (CHP Halkevleri Talimatnamesi, 1940). Bu önemli şubelerden birisi de Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesidir. Çorum Halkevi içerisinde en faal olarak çalışarak şehrin sosyo-kültürel yapısına doğrudan etki eden şube olmasının yanı sıra diğer şubeleri de çalışmalarında destekleyen Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesini çalışmamızın merkezi olarak belirledik.

1. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin Çalışma Esasları

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, toplumun eğitim seviyesinin yükselmesine katkı sağlayacak her türlü okuma, yazma ve yetiştirme faaliyetlerinin ilerleyip genişlemesini sağlamak ve korumak amacıyla kurulmuştur. Bu şube okuma-yazmayı öğretmek, yabancı dil ve fen dersleri vermek, sanat öğretmek, pratik hayat bilgileri öğretmek gibi kişisel gelişime yönelik eğitim vermek amacıyla oluşturulmuştur (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, 1936: 97). Şubenin temel amacı; halka okuma yazma öğretmek, onların bilgi seviyelerini yükseltmek ve çeşitli kurslarla halkı donanımlı hale getirmek olmuştur. Türkçe okuma-yazma, pozitif bilimler, el sanatları, yabancı dil vb. kursları açılarak, kursları başarıyla tamamlayanlara diplomaları düzenlenen törenlerle verilmiştir. Halkevlerinin en önemli unsurlarından birisi olarak kütüphaneler görülmüştür. Halkevleri 1932 talimatnamesinde; *“Kütüphaneler halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu sebeple her Halkevinde bir kütüphane ve okuma yazma odasının bulunması Halkevinin ilk kuruluş şartlarından sayılır.”* şeklinde belirtilerek kütüphanenin Halkevi için önemini altı çizilmiştir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 32). 1950'lere kadar Türkiye'de kütüphane hizmetlerinin Halkevleri tarafından karşılandığını ifade edilmektedir.

Halkın eğitim seviyesinin yükselmesini sağlayan her türlü okuma yazma ve yetiştirme faaliyetlerinin ilerleyip genişlemesini sağlamak ve korumak amacıyla kurulan Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin başlıca vazifeleri ve çalışma sistemleri Halkevleri Talimatnamesi'ne göre şu şekilde özetlenebilir:

-Bu şube yerel idarelerle belediyelerin ve özel teşebbüs üyelerinin okuma-yazma, fen dersleri ile yabancı dil dersleri vermek, zanaat ve pratik bilgileri öğretmek gibi, kişisel gelişime yönelik girişimlerini yakından ve sağlam bir ilgi ile takip ederek arzu edilen şekilde çalışmalarına ve neticeye ulaşmalarına yardım etmek,

-Halkevinde bu bilgi kurumlarından imkân olursa hepsini, olmaz ise birkaçını açmak. Derslerde ve kurslarda vatandaşların fikri düzey ve öğrenim derecelerine göre okuma yazma, tarih ve yurt bilgisi, sosyal bilgiler, yabancı dil, hesap, hesap tutma usulü ve daktilo gibi hayatı kazanmaya yönelik dersler vermek³,

³Bu kurslar içerisinde özellikle Türkçe kursları ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde anadili Türkçe olmayan vatandaşlara Türkçe öğretilmesi milli birliğin sağlanması açısından önem arz etmiştir. Bu resmi kayıtlarda şu şekilde dile getirilmiştir. *"Memlekette kendi ana diliyle okuma yazma bilmeyen halk, bunu bilenlerden daha çoktur. Böyle olunca memleket aydınlarına büyük ödevler düşmektedir. Ancak her halkevi ve odasının bu konu üzerinde hassasiyetle durduğunu söylemek zordur. Halka okuma-yazma öğretmek davasında umulduğu kadar ileri gidilmediğini itiraf etmeliyiz. 1941 yılında 383 halkevi ve 198 halkodamız var. Bağına on binlerce aydın toplayan bu müesseseler, bir milletin kültür hayatında küçümsenemez, azımsanamaz. Bunlar ortalama olarak yılda 100 kişiye okuyup yazma öğretseler 58100 vatandaş ışığa kavuşmuş olur. Halbuki aşağı yukarı 150 halkevi tarafından görülmekte olan bu iş yukarıdaki rakamın 5/1'i kadardır"* (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942: 10).; Açılan kurslar elbette ki sadece okuma yazma ile sınırlı kalmamış, ayrıca, Halkevinin bulunduğu bölgenin istek ve ihtiyaçlarına göre de kurslar açılmıştır. Örnek oluşturması açısından, Antalya Halkevi'nde halkın İstiklal Marşı'nı öğrenmeleri için kurs açıldığı görülmektedir. Okul öğrencilerini bütünlüme sınavlarına hazırlamak amacıyla Malatya Halkevi'nde yaz kursu düzenlemiştir. Cezaevlerinin birer ıslah kurumu haline getirmek amacıyla Edirne Halkevi tarafından Edirne Hapishanesi'nde okuma yazma kursu açılmıştır. Bölgesel ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak Aydın Halkevi tarafından konservecilik kursu, Tekirdağ Halkevi tarafından bağcılık kursu, Bozdağ Halkevi tarafından arıcılık kursu ile Bursa Halkevi tarafından da ipek filatür kursları açıldığı görülmektedir. Yine Adana Halkevi bünyesinde motorlu taşıtların kullanımı ve tamiri ile ilgili kurslar açılarak bu konuda yabancıların tekelinin kırılmaya çalışıldığı, halkın kurslar aracılığıyla kamyon, motosiklet, ziraat makineleri gibi araçları kullanabilir ve tamir edebilir hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yine denizcilik faaliyetlerinin yapıldığı şehirlerdeki halkevlerinde denizcilik meslek kurslarının açıldığı görülmektedir (Özer, 2010: 376).

-Halkevinde açılan kursların öğretmenliğinin fahri olarak yürütülmesini sağlamak,

-Halkevi binası müsait değilse kurs ve dersaneleri uygun olan başka bir yerde açmak,

-Halkevinin açacağı dersane ve kursların idareleri bu şube komitesinin yapacağı ve Halkevi Yönetim Kurulu'nun onaylayacağı özel bir talimata tabidir ve bu şube özel idarelerle belediyeler tarafından açılmış olan dersanelere mümkün olan yardımlarda bulunur.

-Halk dersanelerinde yetişen her devre mezunlarının diplomaları bütün Halkevinin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda merasimle verilir. Ayrıca özel teşebbüslerle açılan dersane ve kursların diplomaları bu kurs ve dersaneleri düzenleyen kurumun talebi ve onayı ile Halkevinde yapılan diploma töreniyle dağıtılması uygundur (BCA, 490.01/847.353.3).

2.Çorum Halkevi'nin Halk Dersaneleri Şubesi ve Faaliyetleri

Çorum Halkevi, Halkevlerinin açılışının birinci yıldönümü tarihi olan 19 Şubat 1933 tarihinde; Adana Aksaray, Balıkesir, Çankırı, Erzincan, Gümüşhane, Isparta, Kars, Manisa, Mersin, Muğla, Niğde, Sivas ve Tokat vilayetleri ile Bafra, Bayburt, Alaiye, İnebolu ve Urla kazalarının halkevleriyle birlikte *"Milli Kültürün ve ilmi hareketler ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesi, halkın sosyal seviyesinin yükseltilmesi için halkevlerine yardımda bulunulması"* amacıyla kurulmuştur (BCA, 490.01/02.09.01).

Kuruluşundan itibaren, yoğun bir çalışma temposuna giren Çorum Halkevi, gerçekleştirdiği faaliyetlerle de adından söz ettiren bir halkevi haline gelmiştir. 1936 yılı içerisinde en verimli Halkevleri olarak belirtilen; Adana, Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bitlis, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Edremit, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, İnegöl, İzmit, Kayseri, Konya, Kütahya, Maraş, Mersin, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas, Zonguldak halkevleri içerisinde Çorum'da vardır (Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı?, Ankara 1937: 5).

Çorum Halkevi'nin Halk Dershaneleri Şubesi ile ilgili ilk belgelere 1937'de rastlanmaktadır. Bu yılın başlarında faaliyete geçen şubenin 4'ü bayan, 3'ü erkek olmak üzere 7 üyeden oluştuğu görülmektedir. Başkanlığını İlkokul başöğretmenlerinden Bilal Özkan'ın yaptığı şubenin yönetiminde, ortaokul öğretmenlerinden Muzaffer Bey ve ilkokul öğretmenlerinden Emine Hanım bulunmaktadır. Bu dönemde özellikle yabancı dil kurslarına önem verilmiş ve 8 Şubat 1937'de Fransızca, 6 Mart 1937'de Almanca kursları açılmıştır. Bu kurslardan Fransızca derslerine 50, Almanca derslerine 18 öğrenci devamlı olarak katılmış, ayrıca tatil döneminde de Çorum dışından eğitim alıp tatile gelen öğrencilerle ortaokul öğrencilerine dersler vermeye devam edilmiştir (BCA, 490.01/984.813.2.76). Aynı yılın ikinci döneminde de kurslar devam ettirilmiş, haftada 3 ders olmak üzere 29 öğrenciye toplam 72 saat Fransızca dersi verilmiştir. Müzik dersleri de haftada üç gün olmak üzere bu dönemde vermeye başlanmış, piyano derslerine de düzenli olarak dört öğrencinin devam ettiği görülmüştür (BCA, 490, 01/984.813.2.42).

58

1938 yılında da yabancı dil derslerine devam edilmiştir. Ortaokul yabancı dil öğretmenlerinden Halil Fehmi tarafından haftada iki saat olmak üzere 15 öğrenciye Almanca, 28 öğrenciye Fransızca dersleri verilmiştir. Ayrıca müzik kursları da devam etmiş, müzik öğretmeni Sadi Leblebici tarafından haftada iki saat ders verilmiştir (Çorumlu, S. 7: 46-47). Yine aynı yıl Kasım ayında Dâhiliye Uzmanı Selim Çapa tarafından haftada iki saat zehirli gaz dersi verilirken, müzik öğretmeni Sadi Leblebici tarafından 24 öğrenciye haftada iki saat müzik dersleri verilmiştir. Ortaokul yabancı dil öğretmeni Halil Fehmi tarafından haftada iki saat 15 öğrenciye Almanca dersi, bando öğretmeni tarafından da haftada iki saat 7 öğrenciye piyano dersi verilmiştir (Çorumlu, S. 8: 96).

1939 yılında verilen kurslar, bir önceki yılda verilenlere benzerlik arz etmiştir. Bu yıl içerisinde müzik öğretmeni Sadi Leblebici tarafından 27 öğrenciye haftada iki saat keman dersi verilmiş, Almanca dersine devam eden 7 öğrenciye ise ortaokul yabancı dil öğretmeni Halil Fehmi tarafından ders verilmiştir (Çorumlu, S. 11: 32).

II. Dünya Savaşı'nın başlaması verilen kursların mahiyetini de değiştirmiştir. Bu dönemde halka herhangi bir savaş durumunda yapmaları gerekenleri öğretebilmek amacıyla kurslar açılmıştır. 1940 Ağustos ayında "Zehirli Gazdan Korunma Çareleri" hakkında kurslar verilmiştir. Halkın geniş katılımının gerçekleştiği bu kurslar II. Dünya savaşının halkın nezdinde önemli endişeler yarattığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Halk Dershanelerinin en önemli vazifelerinden birisi de okuma yazma bilmeyen halka bu melekeleri kazandırmak olmuştur. Türkçe okuma-yazma bilmeyenler için 23 Mart 1940'ta bir kurs açılmış ve bu kursa 61 öğrenci devam etmiştir (Çorumlu, S. 18: 28).

Kurslar açılırken sadece halkı bilinçlendirmek ya da okuma yazma öğretmek gibi gayeler güdülmemiş, meslek kazandırmak düşüncesi de göz önünde bulundurulmuştur. Kadınlara yönelik olarak 13 Mayıs 1940'ta "Şapka ve Çiçek Kursu" açılmış, dokuz ay devam eden bu kursa 45 öğrenci katılmıştır. Yine dokuz ay devam etmek üzere, 15 Mayıs 1940 tarihinde "Dikiş Nakış Kursu" açılmış ve bu kursa da 72 öğrenci katılmıştır. Bu dönemde Anadolu insanının hayatına yeni yeni girmeye başlayan otomobil ve bunların kullanımı da yeni bir meslek sahasını doğurmuş, şoförlük mesleğinin icra edilebilmesi için erkeklere yönelik olarak "Şoförler Kursu" verilmiştir. Bu durum birçok alanda olduğu gibi Halkevlerinin yeniliklerin öncüsü olduğunu göstermektedir. Ayrıca el becerilerinin geliştirilmesine yönelik olarak kurslar da düzenlenmiştir. Örneğin öğrencilere yönelik olarak, "Kâğıttan Çiçek Yapma Kursu" açılmış ve 500 öğrenci kâğıttan çiçek yapmayı öğrenmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllar olduğundan "Zehirli Gazlardan Korunma Çareleri" hakkında kurslar verilmeye devam edilmiştir (Çorumlu, S. 25: 26).

1941 yılında da meslek edindirmeye yönelik kurslar devam etmiştir. Bu dönemde Halkevi tarafından 10 adet tezgâh ve çıkırık alınmış ve "El Dokumacılık Kursu" açılmıştır. Bu kursta dikkat çeken unsurlardan birisi de şehirde yaşayan ahali kadar köylülerde yaşayan ahalinin de kursa katılmasının sağlanmaya çalışılmış olmasıdır (Çorumlu, S. 28: 30).

Şubenin faaliyetlerinin ne derecede faydalı olduğu meselesi belli dönemlerde CHP Genel Sekreterliği ile Çorum Halkevi

arasında yazışmalara da konu teşkil etmiştir. 1942 yılında Çorum Halkevi'nin bando takımı için bir Bando Öğretmeni gönderilmiş ve bu öğretmenin ne ölçüde faydalı olduğunu öğrenmek maksadıyla CHP Genel Sekreterliği makamından Çorum Halkevi'ne şu sorular yöneltilmiştir:

1-Bando sazlarının cinsi ve markalarının iyilik derecesi nedir?

2-İstenilen bando sazları nelerdir?

3-Bando repertuarı (eserler, bestekârları, nasıl bir bando için yazıldığı) nelerdir?

4-Bandoda çalışanlarından ücretli ve ücretsiz olarak çalışanların durumu nedir?

5-Gençler bu faaliyetlere katılıyorlar mı? (BCA, 490.01/1041.1003.1.10).

Söz konusu yazışmadan, faaliyetlerin göstermelik olarak gerçekleştirilmediği, asli maksadın fayda sağlamak üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

Halk Dershaneleri Şubesi düzenlediği kurslar aracılığıyla özellikle Güzel Sanatlar Şubesi faaliyetleri için yetişmiş eleman sağlama vazifesini de büyük ölçüde üzerine almıştır. Nitekim 1942 yılında Güzel Sanatlar şubesi ile birlikte gerçekleştirilen, "Yaylı ve Vurgulu Sazlar Kursu" açılmıştır. Yaylı sazlarda "Keman Kursu"na 20, "Violensel"e 2, vurgulu sazlardan "Piyano"ya 3, "Mandolin Kursu"na 12 kursiyer devam etmiştir. Bu öğrenciler haftada altı gün eğitim almışlar ve ilk konserlerini İsmet İnönü'nün Çorum'a gelişlerinin yıldönümü dolayısıyla Halkevinde vermişlerdir (BCA, 490.01/1041.1003.1.8). Ayrıca "Halkoyunları" ile ilgili bir kursun da bu dönemde açılması düşünülmüştür (BCA, 490.01/1041.1003.1.9).

1943 yılında bir bando kursu açılmış bu kursa 20 kişi katılmıştır (BCA, 490.01/1041.1003.1.5). 1944 yılına gelindiğinde Şube, okuma yazma bilmeyenlere yönelik olarak dört ay devam edecek bir "Okuma Yazma Kursu" açmıştır. Kursların toplumun bütün kademelerine yönelik olarak gerçekleştirilmeye çalışıldığını söylemek mümkündür. Bu maksatla ceza evinde de "Okuma Yazma Kursu" açılmış ve mahkûmlara ders araç gereç yardımında bulunulmuştur. Bu kurslara 180 mahkûm devam etmiştir

(Çorumlu, S. 44: 31-32). Yine bu yılın Şubat ayında Halk dershaneleri ve Kurslar Şubesi, bir “*Halk Oyunları*” kursu açmıştır. Kursa gerek okul öğrencilerinden gerekse gençlerden yüzlerce istekli devam etmiş, “*Çorum Halayı*” ile “*İğdeli Gelin*” oyunları öğrenilmiştir (Çorumlu, S. 44: 31). Dört ay devam eden okuma yazma bilmeyenler için açılan kursta öğrencilere sınav yapılmış 62 öğrenciye diploma verilmiştir (Çorumlu, S. 48: 32).

1945 yılına gelindiğinde Müzik Dershanesinin faaliyetleri hızla ilerlemiş olup, saz, milli hava ve milli oyunlar kursları da çalışmalarını yürütmüşlerdir. Ayrıca halkevinde bulunan okuma dershanesinin sınavları yapılmıştır. 23 öğrenci diploma almaya hak kazanmıştır. Cezaevinde de okuma kurslarının eğitimi devam etmiştir (Çorumlu, S. 54: 32). Aynı yıl Nisan ayı çalışmalarına bakıldığında ise “*Halkoyunları*” ve “*Saz*” kurslarının aralıksız devam ettiği ve yüzlerce gencin bu kurslardan yararlandığı görülmektedir (Çorumlu, S. 55: 24).

1946 yılında Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin faaliyetleri şu şekildedir:

1-Her yıl Halkevinde ve Cezaevinde okuma yazma “*A ve B kursları*” açılmış ve birçok vatandaşın okuma yazma öğrenmeleri sağlanmıştır.

2-Zaman ihtiyaçlarına göre biçki, dikiş, çiçek nakış ve sanat resimleri kursları açılmıştır.

3-Derslerinde geri kalmış öğrencileri sınava hazırlamak ve bilgilerini arttırmak için her yıl ayrıca bir Matematik kursu açılmıştır.

4-Milli oyun ve sazları öğrenmek isteyenlere kurslar açılmış ve heveslilere çalışma imkânı hazırlanmıştır.

5-Ayrıca arıcılık ve elektrikçilik gibi kursları için malzeme alınmıştır (Çorumlu, S. 56: 31).

1946 Nisan ayında halkevinin açtığı okuma yazma kursu sona ermiş ve sınavları yapılmıştır (Çorumlu, S. 58: 24)

1948 yılında Çorum Halkevi Halk Dershaneleri Şubesi faaliyetlerine devam etmiş bu dönemde yapılan okuma yazma

kursunun diploma töreni 29 Mayıs 1948'de gerçekleştirilmiştir (BCA, 490.01/1053.1044.2.20-21).

1950 yılında da Çorum Halkevi'nin Halk Dershaneleri Şubesi faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu dönemde okuma bilmeyen vatandaşlar için 20 Şubat'ta bir kurs açılmış, 22 kursiyerin devam ettiği bu kursun öğretmenliğini, Tanyeli İlkokulu öğretmenlerinden Mehmet Uzel yapmıştır (BCA, 490.01/1053.1044.2.6). Bu kursu gerçekleştiren Mehmet Uzel'e 200 lira ücret verilmiştir (BCA, 490.01/1053.1044.2.2).

Sonuç

Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir kültür kolu olan Halkevleri, 1932'de kuruluşundan, 1951'de kapatılışına kadar, Türk milletinin modernleşmesi ve Türk İnkılabının kökleşmesinde çok önemli bir role sahip olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni rejimin geniş halk kitlelerine benimsetilmesi ve yeni rejimin kazanımlarının ülkenin her bir noktasına ulaştırılması amacıyla kurulmuş olan Halkevlerinin temel amacı devlet-halk arasındaki birlikteliği sağlamak olmuştur. Bu temel misyon Cumhuriyet ideolojisinin benimsenmesi ve yaşatılması için son derece önemlidir.

Çorum Halkevi, 1933'te kuruluşundan 1951'de kapatılışına kadar 18 yıllık hizmet döneminde, Çorum'da önemli işler gerçekleştirmiş, Çorum bölgesinde Türk İnkılâbının kökleşmesini sağlamanın yanında, bölgenin modernleşmesinde etkin bir rol üstlenmiştir. Şubeleri aracılığıyla, edebi derlemelerden, konferanslara, tarihi mirasın araştırılmasından, temsillere, müzik çalışmalarından, köy gezilerine kadar çok farklı alanlarda faaliyet göstermiştir. 1933 yılında ilk kuruluş aşamasında dört şubeyle faaliyetlerine başlayan Çorum Halkevi, 1937 yılına gelindiğinde dokuz şubesi de faaliyetlerine devam etmiştir. Bu şubelerden biri olan Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi halk eğitimi faaliyetleri açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Şube; halka okuma yazma öğretmek, onların bilgi seviyelerini yükseltmeyi ve çeşitli kurslarla halkı donanımlı hale getirmeyi kendisine amaç edinmiştir. Kurslar açılırken sadece halkı bilinçlendirmek ya da okuma yazma öğretmek gibi gayeler güdülmemiş, kursa katılanlara meslek kazandırmak düşüncesi de göz önünde

bulundurulmuştur. Kadınlara yönelik olarak açılan, Şapka ve Çiçek Kursu, erkeklere yönelik olarak açılan Şoförler Kursu örnek gösterilebilir. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, açtığı kurslar aracılığıyla toplumun modernleştirilmesini sağladığı gibi, insanların iş sahibi olmasında da bir okul hizmeti sunmuştur.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 490.01/1041.1003.1.10.

BCA, 490.01/1041.1003.1.5

BCA, 490.01/1041.1003.1.8.

BCA, 490.01/1041.1003.1.9.

BCA, 490.01/1053.1044.2.2.

BCA, 490.01/1053.1044.2.20-21.

BCA, 490.01/1053.1044.2.6.

BCA, 490.01/847.353.3.

BCA, 490.01/984.813.2.42.

BCA, 490.01/984.813.2.76.

Resmi Yayınlar

CHF Halkevleri Talimatnamesi, (1932). Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara.

CHP, (1940). *CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*. Ankara: Zerbamat Basımevi.

CHP, (1943). *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*. Ankara.

CHP, (1936). *103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*. Ankara: Maarif Derleme Müdürlüğü.

Sürelî Yayınlar

Çorumlu, S. 7, 29 I. Teşrin 1938.

- Çorumlu, S. 8, 15 II. Teşrin 1938.
Çorumlu, S. 11 15 Şubat 1939.
Çorumlu, S. 18, 1 Kanun-ı Sani 1940.
Çorumlu, S. 25, 1 Ağustos 1940.
Çorumlu, S. 28, 1 Ağustos 1941.
Çorumlu, S. 44, 1 Şubat 1944.
Çorumlu, S. 48, 1 Mayıs 1944.
Çorumlu, S. 54, 1 Nisan 1945.
Çorumlu, S. 55, 1 Mayıs 1945.
Çorumlu, S. 56, 24 Şubat 1946.
Çorumlu, S. 58, Nisan-Mayıs 1946.
T.C. Resmî Gazete, S. 1048, 24 Teşrin-i sani 1928.

Telif Eserler

64

- Çankaya, N. (2019). *Halk Eğitim Merkezlerinde Eğitim Alan Yetişkinlerin Motivasyonuna Etki Eden Unsurların İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çeçen, A. (1977). Türkiye’de Halk Eğitimi. *Eğitim ve Bilim*, 2 (10), s. 20-25.
- Duman, S. (2008). *Türk Modernleşme Sürecinde Sivas Halkevi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Durukan, H. (1987). *Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi ve Yönetimi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ezer, F. (2019). Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Belgi Dergisi*, 2 (19), s. 1786-1804.
- Geray, C. (2002). *Halk Eğitimi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güneş, F. (1996). *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*. Ankara: Ocak Yayınları.

- Özer, İ. (2010). *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özer, İ. (2020). *Halkevleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Özer, İ. (2011). Mustafa Kemal Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve I. TBMM'de Halkçılık Tartışmaları. *GOP Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1 (6), s. 47-77.
- Özer, İ. (2011). Halkevlerinin Milli Birliği Sağlama Yolundaki Faaliyetleri (1932-1950). *NWSA*, 2 (6), s. 251-263.
- Türkmen, İ. (2010). Toplumsal ve Kültürel İşlevi Yönünden Yeni Görüş Dergisi. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (Güz 2010), 7, s. 259-275.
- Türkmen, İ; Tekinsoy, B. (2016). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Halkevlerinin Tarih Öğretimine Katkılarına Dair Bir Değerlendirme, *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri*, C. 2, Ankara: Türk Eğitim Sen Yayınları, s. 155-165.
- Türkmen, İ. (2018). *Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Türkoğlu, N; Uça, S. (2011). Türkiye'de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Adnan Menderes Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), s. 48-62.

Türk, İbrahim Caner (2022). "Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s.67-114.

EVLIYA ÇELEBİ'NİN GÖZLEMLERİYLE XVII. YÜZYILDA OSMANLI EĞİTİMİ

WITH THE OBSERVATIONS OF EVLIYA ÇELEBİ OTTOMAN EDUCATION (SYSTEM) IN THE 17TH CENTURY

Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK*
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
icanerturk25@hotmail.com

Öz

Evliya Çelebi'nin gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı eğitimi başlıklı bu çalışmada ortaya konulmak istenen, Evliya Çelebi Seyahatnamesi bağlamında XVII. Yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan topraklardaki eğitimin genel karakteristiği hakkında derli toplu bilgiler vermektir. Bu çalışmada XVII. Yüzyıl Osmanlı eğitimi, Mescitler-Camiler, Sıbyan Mektepleri, Medreseler, Darü'l-Hadisler, Darü'l-Kurralar, Darü't-Tıplar, Enderun, Sohbet Meclisleri, Tekkeler, Kahvehaneler, Eğitimin Finansmanı-Vakıflar, Devrin Bilginleri-Halkın İrfanı, Osmanlı Yöneticilerinin İrfanı-Kitap Kültürü başlıkları halinde irdelenip analiz edilmektedir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde beldelerin tanıtımıyla ilgili vasıflandırmasında ilk sırada camiler akabinde medreseler, Darü'l-Hadisler, Darü'l-Kurralar, Darü't-Tıplar, sıbyan mektepleri ile tekkeler ve diğer irfan merkezlerinin geldiği görülmektedir. Bu durumdan Evliya Çelebi de dahil o zamanki insanların eğitime bakış açılarıyla ilgili veriler elde edilebilmektedir. Bu veriler ışığında XVII. Yüzyıl Osmanlı eğitiminin son derece ileri düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Anadolu'dan Balkanlara, Kırım'dan Kafkaslara,

* ORCID: orcid.org/0000-0002-7204-4067

Irak'dan Mısır'a kadar Osmanlı topraklarının her yerinde eğitime yönelik müesseselerin tesisi, halkın ve yöneticilerin eğitime, irfana ilgisi, bu kurumların vakıflarca desteklenmesi bu düşüncelyi desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Eğitim.

Abstract

It is intended in this study, titled 'Ottoman Education (System) in the 17th Century with the Observations of Evliya Çelebi', to give comprehensive information about the general characteristics of the education (system) in the lands under the domination of the Ottoman Empire, within the context of Evliya Çelebi's Seyahatname. In this study, 17th century Ottoman education is analyzed and analyzed under the headings of Masjids-Mosques, Primary Schools, Madrasas, Darü'l-Kurras (Quran Course), Darü'l-Hadiths (Hadith Course), Darü't-Medicines (Hospitals), Enderun, Conversation Councils, Dervish Houses, Coffeeshouses, Financing Education-Foundations, Scholars of the Age-The Wise of the People, and the Wisdom Book Culture of the Ottoman Rulers. In Evliya Çelebi's Seyahatname, it is seen that mosques come first in the classification of the promotion of the towns, and then madrasahs, Darü'l-Kurras, Darü'l-Hadiths, Darü'l-Medicals, primary schools, dervish lodges and other centers of knowledge come. Data can be obtained about the perspectives of people at that time from this situation, including Evliya Çelebi. In the light of these data, it is concluded that 17th century-Ottoman education was at an extremely advanced level. Establishment of educational institutions all over the Ottoman lands from Anatolia to the Balkans, from Crimea to the Caucasus, from Iraq to Egypt, the interest of the people and administrators in education and wisdom, and the foundations support of these institutions all contributes this idea.

Keywords: Ottoman State, Evliya Çelebi's Seyahatname, Education.

Giriş

İlgili konuya geçmeden evvel Evliya Çelebi, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ve Evliya Çelebi'nin eğitimi hakkında bilgi vermek çalışmanın anlaşılabilirliği açısından daha uygun olacaktır.

Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi

Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında bildiklerimiz seyahat hatıralarını toplamış olduğu on ciltten oluşan muazzam eserine

dayanır. Tam ve gerçek adı bilinmemektedir. Evliya Çelebi ismi muhtemelen lakabından gelmekte olup hocası İmam Evliya Mehmed Efendi'ye nisbetle verilmiş olmalıdır. Kendisini "Seyyah-ı alem ve nedim-i beni adem evliya-i bi riya" diye tavsif etmektedir. Eserinde belirttiği bilgilere göre 10 Muharrem 1020'de(25 Mart 1611) İstanbul'da doğmuştur. Ölüm tarihi şüphelidir (Baysun, 1997: 400-406; İlgürel,1995: 529; Ministry of Tourism and Information: 1-7).

Yaklaşık yarım asır süren seyahatleri sayesinde engin bir tecrübe ve bilgi sahibi olan Evliya Çelebi, şair, aynı zamanda nakkaş, hattat ve musikîşinastı. Bu kabiliyetlerini farklı yerlerde ispat etmiştir. Evliya Çelebi'nin şahit olduğu olayları ve gezip gördüğü yerleri konu alan on ciltlik seyahatnamesi Türk kültür tarihi açısından oldukça önemli bir külliyyat niteliği taşımaktadır (Baysun, 1997: 407; İlgürel, 1995: 531-532; Ministry of Tourism and Information: 5) Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde bir nevi XVII. Yüzyıl Osmanlı'sının fotoğrafını çekmiştir. Bazen diplomatların maiyetinde bazen de ulak, sınır gazisi ya da özel kişi olarak 1640 yılında saraydan ayrılıp da çıktığı seyahatini 40 yıldan fazla sürdürmüştür; bu zaman zarfında Bursa, İzmit, Trabzon, Kırım, Doğu Anadolu, İran, Ortadoğu, Kafkaslar, Balkanlar, İsveç ve Hollanda'ya kadar gitmiştir. Kendisinin son olarak da Mısır, Sudan ve Habeşistan'a kadar vardığı hac yolculuğu on yıldan fazla sürmüştür (Gökdemir, 2018: 26).

Seyahat etmiş olduğu coğrafyanın yüz ölçümü yaklaşık olarak yirmi beş milyon kilometrekareden oluşmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada otuz devlet kurulmuştur. Evliya Çelebi'nin gezdiği, gördüğü, geçtiği şehir sayısı tam olarak iki yüz elli yedidir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname ismini verdiği eseri yalnız Türk edebiyatının değil tüm dünya gezi edebiyatının en kapsamlı, en büyük, en ilginç gezi kitabıdır. On ciltten ve yaklaşık dört bin sayfadan oluşur (İnalçık, 2013: 44; Akalın, 2011: 7).

Seyahatnameden ilk defa J.V. Hammer bahsetmiştir. Hammer, bu eserden bahsederken, Evliya'nın kısa bir hal tercümesini de kaydetmiştir. Hammer'in bu ilk tanıtmasından sonra Evliya birdenbire yazarların dikkatini üzerine çekmiş, asrın en mühim kaynaklarından biri olduğuna dair umumi bir kanaat belirmeğe

başlamıştır (Evliya Çelebi I, 1969: 14; Akalın, 2011: 28; Tezcan, 2009: 383-384). Onun yaşadığı asrı tam olarak tahlil edebilmek için, Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ni mutlak surette tetkik etmek zaruridir. O, şayanı hayret bir müdekkiktir. Gezmiş olduğu bu geniş coğrafyada gördüğü her şeyi tetkik etmiş, sormuş, öğrenmiş ve kitabına geçirmiştir (Evliya Çelebi I, 1969: 10). Kırk yılı aşan bütün gezilerde toplanan notların en son yani, Evliya Çelebi'nin ölümüne yakın bir tarihte kaleme alındığı kuvvetle muhtemeldir (Parmaksızoğlu, 1983: XXI). Seyahatname, İslam edebiyatının, hatta belki de dünya edebiyatının en kapsamlı ve uzun seyahat anlatısıdır (Dankoff, 2012: 29). Seyahatname pekçok farklı alan için insanı hayrette bırakacak derecede zengin bir kaynaktır (Dankoff, 2008: 15).

Evliya Çelebi'nin Eğitimi

Evliya Çelebi, Kur'an ve Kur'an tefsiri, İslam ve Osmanlı bilimleri ve sanatları, peygamberler ve enbiyanın siyer ve silsileleri, destanlar, kronikler, seyahatnameler ve münşeat vb.de dahil olmak kaydıyla, İslam ve Osmanlı kültürü üzerine üstün bir eğitim almıştır (Dankoff, 2012: 204). Ailesinin durumu Evliya Çelebi'nin iyi bir eğitim almasına ve iyi bir çevrede yetişmesine imkân tanımıştır. Yaşadığı devirde alınabilecek en iyi eğitimi almış olan Evliya Çelebi, zekâsı ve üstün yetenekleri sayesinde, bir Osmanlı münevverinde bulunması gereken tüm özellikleri kendisinde toplamıştır (Kırşun, 2013: 55).

Evliya Çelebi'nin anlattıklarından, onun ilk eğitimini sıbyan mektebindeki öğreniminden sonra Unkapanı Pazar yerindeki babasının dükkanında ve civarında aldığı izlenimini ediniyoruz. Burada çalışan gayrimüslimlerden tarih, fasih ve beliğ Yunan ve Latin dilini öğrendiğini ifade etmektedir. Babasından da taş üzerine yazı kazmak gibi sanata müteallik, hayli hüneler öğrenmiştir. Daha sonra Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde "hücrenişin" olarak (bir odada kalarak) Ahfeş Efendi isimli büyük hocadan yedi yıl bazı ilimler okumuştur. Molla Cami, Kitab-ı İbn Hacib Kafiye, Mülteka ve Kuhistan, Ferište Lügati okuduğu kitaplardandır. Dönemin tanınmış hocaları Gisudar Mehmed Efendi, Evliya Mehmed Efendi, Yahya Efendi, Şami Yusuf Efendi, Üsküdari Mahmud Hüdayi Efendi gibi kişiler Evliya Çelebi'nin

yetişmesinde pay sahibidir. Daha sonra Sadizade Darü'l-Kurrası'nda 11 sene ders okumuş, Evliya Mehmed Efendi'den hıfza çalışmış, hafız olmuş, İbn Kesir¹ ve Şatibiyya'yi² okumuştur. Enderun Mektebinde tahsiline devam eden Evliya Çelebi, burada Güğümbaşı Mehmed Efendi'den yazı, Müsahip Derviş Ömer Gülşeni'den musiki, Keçi Mehmed Efendi'den Arapça gramer, Evliya Mehmed Efendi'den de tecvid dersleri almıştır. (Atsız, 2001: 111; Akalın, 2011: 12; Dankoff, 2012: 49-53; Baysun, 1997: 401).

1.Evliya Çelebinin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi

Evliya Çelebinin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi başlığı, Mescitler-Camiler, Sıbyan Mektepleri, Medreseler, Darülkurrarlar, Darülhadisler, Darüttıblar, Enderun, Sohbet Meclisleri, Tekkeler, Kahvehaneler, Eğitimin Finansmanı-Vakıflar, Devrin Bilginleri-Halkın İrfanı, Osmanlı Yöneticilerinin İrfanı-Kitap Kültürü gibi alt başlıkları halinde irdelenecektir.

1.1.Mescitler ve Camiler

Osmanlı'da camiler, ibadet mahalli için kullanımlarının yanı sıra, eğitim-öğretim için de kullanılmışlardır. Buralarda medrese dersleri dışında halka yönelik birtakım dersler verilmiştir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 51). Camiler, Osmanlı mahallelerinin odak noktasını oluşturmuşlardır. Camilerin bitişiğinde veya yakınlarında medreseler inşa edilmiş, kitapçılar dükkanlarını camilerin etrafında açmış, kütüphane-aşevi gibi tesisler camilerin çevresinde yapılmıştır. Camilere bu haliyle bir kültür kompleksi, külliye denilebilir (Gökdemir, 2018: 32).

Evliya Çelebi, İstanbul'daki camileri eğitim özellikleriyle aktarmaktaydı. Bunlardan Ayasofya'daki soğuk pencere makamını şöyle anlatmaktaydı:

¹İbn Kesir, Ebu Ma'bed(doğ. 45/665) Kur'an'ın "yedi okuyucusu" ndan biridir. Tayyar Altıkulaç. İbn Kesir, Ebu Ma'bed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XX. s. 131-132.

²"Şatibiyya", eş-Şatibi(öl. 590/1194)'nin şeriata uygun yedi okunuşunun nazımlaştırılmış el kitabıdır. Fatih Çollak, "eş-Şatibiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXXVIII. s. 377-379.

“Ayasofya’daki soğuk pencere makamı: Akşemseddin fethin ilk zamanlarında öğrencilerine tefsir-i şerif dersini anlattıktan sonra, “Burada Kur’an okuyan ve saire bilgilerle meşgul olan bütün ilimleri öğrenip alim olsun” diye hayırlı dua ederdi. Bugüne dek orada bir kez Besmele çeken hayatta mahrum kalmamıştır. Hatta üstadımız, şeyhler şeyhi, kurra sahibi Evliya Efendi bu pencerede on türlü okuma ilmini öğretmiş ve burada binlerce kişi Kur’an okumayı öğrenmiştir” (Evliya Çelebi I, 1969: 138).

“Raeynâ cevâmi-üd-dünya cemian

Ve lakin mâ reeyna misle haza (Dünyanın bütün camilerini gördük, Lakin bunun gibisini görmedik)” (Evliya Çelebi I, 1969: 140).

Evliya Çelebi, Osmanlı coğrafyasındaki diğer cami ve mescitleri de eğitim özellikleriyle şöyle ifade etmekteydi:

“Antakya, yedi yerde, cami ve mescitlerinde bütün bilgiler görülür. Bilhassa öğreticiler, fadıl ve derin bilgi sahibi kimselerdir” (Evliya Çelebi IV, 1969: 249).

“Ladik, her camiinde bilgi mübaheseleri olur. Dersiamları vardır” (Evliya Çelebi IV, 1969: 88).

“Urfa, Her camide ayrıca öğrenci odaları da vardır. Ama bunların hususi dersiamları ve vakıfları vardır” (Evliya Çelebi V, 1969: 44).

“Filibe, Ulu Cami’de Şeyhülkurra Gazzazzade Kur’an’ı yedi okunuş tarzına göre öğretir” (Evliya Çelebi V, 1969: 266).

“Mitroviçe, camilerinde sabah, akşam, hadis, fıkıh, ve feraiz okunur” (Evliya Çelebi IX, 1969: 274).

“Ösek, 40 mahalle mescidi vardır. Dersiamları camilerde hadis naklederler” (Evliya Çelebi IX, 1969: 283).

“Kırım diyarında 21 bin cami ve mescid vardır. Gece ve gündüz tüm Tatar sofuları tecvid ve zikir yaparlar” (Evliya Çelebi XI, 1969: 179).

“Karasu, 28 mihrabı vardır. Beşinde Cuma namazı kılınır. Ahali namazlarını kılan kimselerdir. Mescitleri de vardır” (Evliya Çelebi XI, 1969: 227).

“Ezheri Kaaid Camii: Evkafı pek fazla. Gece gündüz içinde on iki bin ilim öğrenen talebe vardır. Camii içinde 200 dolap vardır. Hepsi kitap doludur. İlmi mübaheselerin gürültüsünden insan huşu ile namaz kılamaz. Yan sofalarda dersaneler vardır. Camiinin etrafı elli revaktır. Her revakta bir diyarın uleması oturur. Camii içinde 170 yerde Mısır müderrisleri ders takrir ederler. Elli tür kavmin talebeleri vardır. Yedi Saatte bir adam bir hatim tamamlar. Burada nice kanlı, mücrim dersiam olmuştur” (Evliya Çelebi XIV, 1969: 178). -

“Dimyat Metbuliyye, caminin müezzinleri çocuklardır. Etrafında iki yüz talebe odaları vardır. Camide daima binden fazla hafız ve müfessirler bulunur. Sanki Dimyat'ı Ezher camiidir” (Evliya Çelebi XV, 1969: 118).

1.2.Sıbyan Mektepleri

Sıbyan, Arapça bir sözcük olan sabinin çoğuludur ve küçük erkek çocuğu anlamındadır (Develioğlu, 1995: 948). Osmanlılar, kendinden önceki medeniyetlerdeki küttap, mektep denilen ilköğretim seviyesindeki okulları aldılar. Vakfiyelerde bunların adı Mektep, Mektephane, Darüttâlim, Darülilm, Muallimhane, şeklinde Halk ise bunlara Sıbyan mektebi, Mahalle mektebi, Taş Mektep derdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana aşağı-yukarı her mahalle ve köyde en az bir tane olan bu mekteplerde eğitim-öğretimin esası, din ve ahlakın öğretilmesinden ibaretti. Burada tek temel ders vardı: Kur'an-ı Kerim'in anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi (Ergin, 1977: 86; Kodaman, 1991: IX; Akyüz, 1993: 72).

Bu okulları, varlıklı kişiler ya da devlet adamları vakıf yoluyla kurmuş ve okulun giderleri vakıfların gelirleriyle karşılanmıştı. Mahalle ve köylerde halk da el birliği ile de mektep yapmış, öğretmen ücretini de veliler ödemiştir. (Akyüz, 1993: 72). Fatih Sultan Mehmet, kendisinin kurmuş olduğu mektebine yetimlerin, yetim bulunmadığı zaman da fakir çocukların alınacağını vakfiyesinde belirtmiştir. II. Bayezid'in vakfiyesinde de yine aynı şart yazılmıştır (Ergin, 1977: 83; Akyüz, 1993: 73). Anne ve babaların çocuklarına hadis ve ayetlerle desteklenen dini inanç ve

şartları öğretme istekleri, sıbyan mekteplerinin yaygınlaşmasında etkileri çok olmuştur.

İstanbul'daki sıbyan mekteplerini Evliya Çelebi şöyle zikretmektedir:

“Evvela salatin ve vezir camilerinin hepsinde bir sıbyan mektebi vardır. Diğerleri, Parmakkapı'da, Kara Mustafa Paşa türbesi önünde (Kara Mustafa Paşa Mektebi, evkafı çoktur. Tarihi 982), Eski Husrev Paşa Mektebi, tarihi 947), Kapu Ağası Mektebi (Süleymaniye yakınındadır. Bu mektebin mevcudu üç-dört yüz çocuktan fazladır. Tuhaf bir sırdır ki bu mektepte bir defa Bismillah diyen mahrum kalmamıştır), Papasoğlu Mektebi (Unkapanı yakınındadır), Aşık Paşa Mektebi, Ali Cemali Mektebi (Zeyrek başı duvarı üzerinde gayet büyük bir mektebdir), Mehmed Paşa Mektebi (Hoca Paşa Mahallesi yakınındadır. Tarihi 996)” (Evliya Çelebi II, 1969: 21-22).

“Ebced okuyan çocukların hesabı imkansızdır. Allah sayılarını ziyade eyleye... Hocaların sayısı 1993, mekteb adedi 1993'tür Ama bu öğretmenlerin piri, kainatın hocası, varlıkların iftihar, Hazreti Muhammed'dir. Onun da hocası Cibril-i emindir. Ondan da Cenab-ı Hak'da nihayet bulur. Çünkü Hazreti Risalet İmam Hasan ve Hüseyin (R.A.) in dedesi ve üstadları idi. Çocuk öğretmenlerinin pirleri de İmam Hasan ve Hüseyin Hazretleridir” (Evliya Çelebi II, 1969: 224).

Evliya Çelebi, Osmanlı coğrafyasındaki diğer sıbyan mekteplerini de özellikleriyle şöyle ifade eder:

“Sinop hepsi 60 kadar ebced okuyan çocuk mektebi vardır. İki bin kadar hafız kelimullah vardı ki büyükler bunları anlatarak iftihar ederlerdi” (Evliya Çelebi III, 1969: 77-78).

“Trabzon'un Orta Hisar Fatih Mektebi'nde çocuk hocası Şeyh Ricali Hazretleri isminde nurlu feyiz sahibi bir aziz vardır ki önünde bir kere Bismillah diyen masum çocuk feyiz alıp, bilgin ve fadıl olur” (Evliya Çelebi III, 1969: 91).

“Beypazarı, 70 adet çocuk mektebi vardır. Çocukları gayet temiz ve olgun olup 700'den fazla hafız vardır” (Evliya Çelebi IV, 1969: 66).

“Kayseri, her camide elbette birer mektep bulunmak karardır. Çocukları oldukça zeki olup Kur'an ve Muhammediye hafızı çoktur” (Evliya Çelebi V, 1969: 69).

“Sivas, 140 ebced okuyan öğrenci okulu vardır. Kırkının evkafı sağlamdır. Diğerleri parasız mektepler olup bazısında öğretmenler ücretle masumları öğretirler” (Evliya Çelebi V, 1969: 91).

“Van, 20 kadar ebced okuyan çocuk mektebi vardır. Necip, olgun çocukları gayet güzel farisi öğrenirler” (Evliya Çelebi VI, 1969: 268).

“Saray, 180 yerde mektep ve terbiye yeri vardır. Her camiin bir mektebi vardır. Soylu, olgun çocuklarına vakıf tarafından elbise verilir” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 289).

“Mitroviçe, 10 çocuk mektebi camii sahiplerinin hayratıdır. Çocukları ilim ile meşgul değildirler. Hepsi yiğitliğe heves edip, asma, kesme gibi şeylerle meşgul olurlar” (Evliya Çelebi IX, 1969: 274).

“Elmalı şehri, 7 çocuk mektebi vardır. Bundan başka, vakfi olmayan yedi mektep daha vardır. Çünkü burada Kur'an-ı Kerim'e olan rağbet, meğer Kastamonu'da ola... Bu yüzden Cenabı Hak bu şehri bolluk etmiştir” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 169).

“Mısır, hesap üzere Mısır'da 6176 mektep vardır. Ramazanın on beşinde talebeler boğazlarında Kur'an-ı Kerimler ve başlarında hocaları ile yarısı “Yâ hannan”, diğer yarısı “Yâ mevnan” diye çarşı ve pazardan geçerler ve mektep nazırının evi önüne varırlar. Bütün çocuklara vakıftan birer kat Mısır alacası ipek hilatlar ve ipek arakiyyeler giyip, kırkar ellişer Mısır parası alıp, yine aynı yoldan dönerler. Böylece Ramazanın on beşinden sonuna kadar talebeler sanki Mısır sokaklarında dolup taşarlar. Öğle ve ikinci ezanları minarelerden okunmağa başladıkları sırada Mısır'ın her köşe başındaki sebiller üzerindeki mekteplerin talebeleri hep bir ağızdan bir saat ezan okurlar. Namazdan sonra bütün çocuklar bir yere toplanıp Sûre-i Mülkü okurlar. Sonra dua edip, sevabını hayır sahibine hibe ederler. Bazı devlet büyükleri bu sebillerden su içerler. O vakit yukarıdaki talebeler “Ve sekaahüm Rebbihüm şarâben tahûrâ” ayetini okurlar. İşte Mısır mektepleri böyledir

(Evliya Çelebi XIV, 1969: 196-197). Ama evram mektebi 70 yeredir. Çoğu mahalle içinde Gülşeni tekkesi yakınındadır. Hesap, kitap ve kıraat ilmi okurlar. Anadolu hocalar bu mahallelerde otururlar” (Evliya Çelebi, XIV, 1969: 197).

Görüldüğü üzere Evliya Çelebi Osmanlı coğrafyasındaki sıbyan mekteplerinin eğitimi, sayıları ve memleket içindeki yayılışları hakkında önem arz eden bilgiler vermektedir. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her tarafını dolaşan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'ndeki bilgiler bu bakımdan dikkate değerdir.

1.3. Medreseler

Medrese, “ders yapılan” ya da “ders çalışılan” yer anlamına gelir. (Develioğlu, 1995: 599). İlk medresenin ne zaman ve nerede kurulduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu kurumların ilk örnekleri Horasan-Maveraünnehir bölgesinde görülmektedir. Medreselerin ilk buralarda görülmesi kaynağının Orta Asya Budist Türk Külliyesi'nde aranmasına sebep olmuştur (Turan, 1983: 33). Fatimilerin yaptığı Şii propagandasını önlemek isteği bunların yayılmasını sağlamıştır (Triton, 1957: 102-103; Baltacı, 1976: 8).

Selçuklu medrese geleneğini devam ettiren Osmanlı Medreseleri, Nizamiye Medresesi örnek alınarak yapılmış olup ve bu medreseler, talebenin yiyip-içtiği, yatıp-kalktığı ve dershanelerinde ders gördüğü vakıf müesseseleridir (Kütükoğlu, 2000: 3).

Kuruluştan itibaren Anadolu, Rumeli ve diğer Osmanlı topraklarında, şehirlerde ve bazen de kazalarda yaptırılan Osmanlı medreseleri; padişahlar, valide sultanlar, hanedan mensupları, vezir, paşa, önemli bazı devlet adamları, kalemiye ve ilmiye mensupları tarafından bazı yerlerde külliye halinde onların bir parçası olarak, bazen de müstakil olarak inşa ettirilmişlerdir. Osmanlılar yeni fethedilen yerlere medrese açmak suretiyle hem o toprakları Türkleştirmişler hem de İslam medeniyetine büyük katkı sağlamışlardır. Balkanlarda bugün çok az bir kısmı ayakta olan Osmanlı medreseleri Türk-İslam eğitim tarihi açısından hala önemini korumaktadır. Osmanlı medreseleri

adet olarak Anadolu'da daha fazla idi buna rağmen Rumeli topraklarında Osmanlılar döneminde Bulgaristan'da 142, Yunanistan'da 182, Yugoslavya topraklarında 223, Arnavutluk'ta 28 olmak üzere toplam 575 medrese açıldığı tespit edilmiştir. İstanbul'da XVII. yüzyıldan XX. Yüzyıl başlarına kadar 120 ile 185 arasında medresenin varlığı tespit edilmiştir bunların arasında yüzlerce dersiyeye dahil değildir (Uzunçarşılı, 1965: 2; İpşirli, 2003: 328; Hızlı, 2008: 28).

Evliya Çelebi'nin İstanbul medreseleriyle ilgili izlenimleri şöyledir:

“Evvela İstanbul şehri içinde medrese adıyla yapılan, fetihten sonra, (Ebülfeth Sultan Mehmed Han Gazi) binası olan (Büyük Ayasofya Medresesi), evvelce kefer zamanında patrik ve keşişlerin İncilhaneleri idi. Halen bilginler arasında payesi vardır.

(Fatih Sultan Mehmed'in ikinci medresesi): önce al-i Osman yapısı, İstanbul içinde bu medreseler vardır. Sultan Mehmed Han Gazi (Fatih'in) camiinin dış büyük avlusunun sağ ve solunda, yani kuzeyinde ve güneyinde sekiz adet medrese vardır ki bilginler arasında “semaniye medreseleri” derler. Din ilimlerini teşvik ve tazim, ahalisini ikram ve yükseltmek için dünyanın cennete benzer sekiz medresesini yaptı. Nefis ilimler levhalarıyla her medresenin sahn'ı bir cennet bahçesidir. Bilginler arasında payesi yüksektir. Büyük avlusunun kible kapısı dibinde Müslüman çocukları için bir sıbyan mektebi yaptı, bu medreselerin doğu tarafında yol aşırı hastalar, fakara ve miskinler için şifahane yaptı. Bu semaniye medreselerinin kuzeyinde ve güneyinde suhteler tetimmeleri vardır. Hepsi 360 odadır. Her odanın içinde dörder, beşer talebe oturur. Odaların herbirinin vakıf tarafından gelirleri vardır. Bu bilginlere bir ziyafet evi yeri vardır. Yetmiş kubbeli bir mutfağı vardır ki fakirlere ve miskinlere nimeti boldur. Bu imaret yakınında bir kervansaray ve misafirlerin hayvanları için bir ahır vardır ki muhtelif hayvanlardan üç bin kadarını barındırır” (Evliya Çelebi II, 1969: 17).

“Sultan Bayezid Veli Medresesi: Yine camiinin dış avlusu güneyinde bir büyük medresedir. Dersiamı şeyhülislam ve bakımı da müftülere bırakılmıştır”.

“Mısır ve Suriye Fatihî Birinci Selim Medresesi: Yeni bahçe yakınında Halıcılar Köşkü denilen yerde bir büyük ve eski medresedir. Süleyman Han yaptırıp babası ruhuna hediye etmiştir. Meşrute vakıfları Yenibahçe yakınındaki bahçe ve bostanlardır ki bu gönül açıcı yerin ve neşe verici alanın uzunluğu tamam bir mildir. Eni yarım mil...”

“Sultan Süleyman Medresesi: Camiin kuzeyinde ve güneyinde yedi adet medreselerdir ki methedebilmek için insanın dili kafi gelmez. Bir hadis evi, bir darülkurrası, bir tıp medresesi, bir imareti, bir tabhanesi, bir bimarhanesi, birkaç hamamları, bir ziyafet evi, gelip geçen için bir misafirhanesi, ahır, çocuk mektebi ve diğer imar levazımı hadden aşırıdır”.

“Şehzade Medmed Han medresesi: Ulema yapısıdır. Bütün Koca Mimar Sinan’ın maharetli elinin eseridir”.

“Sultan Ahmed Han Medresesi: Payedir. Alay Köşkü yakınında”.

“Kara Mustafa Paşa Medresesi: Parmakkapı yakınındadır. Tarihi 1018” (Evliya Çelebi II, 1969: 18).

Said Ahmed Efendi Medresesi: Kadı çeşmesi yakınındadır. Sanatlı, yeni, süslü bir medresedir.

Hamid Efendi Medresesi: Fil yokuşu mahallesindedir.

Hasan Paşa Medresesi: Canbolatzade sarayı yakınındadır. Tarihi 1004.

Esmahan Sultan Medresesi: Edirnekapısı içindedir.

Kadı Mahmud Efendi Medresesi, Murat Paşa Medresesi, Davudpaşa Medresesi, Eski Ali Paşa Medresesi, Mesih Paşa Medresesi, Rüstem Paşa Medresesi, Çivizade Medresesi Zeyrek başı yakınındadır. Kepenekci Medresesi, Karapiri Paşa Medresesi Soğukkapı yakınındadır. Efdal zade Medresesi, Merdümiyye Medresesi Kızıl Musluk yakınındadır.

Molla Gürani Medresesi: Yaptıranın mübarek adı, İsmail Gürani oğlu Ahmed oğlu Şemsüddin’dir. Fatih’in hocası idi” (Evliya Çelebi II, 1969: 19).

“Revani Medresesi: Yapıcısı Birinci Sultan Selim(Yavuz) ile Sultan Süleyman zamanına erişmiş olan ulemadan bir kimsedir. Edirneli olup adı Şuca’dır. Medresesi Kırkçeşme yakınındadır.

Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi: Vefa yakınındadır. Yaptıranı Sultan Ahmed Han'ın defterdarı idi.

Sunni Kadın Medresesi, Fatma Sultan Medresesi, Üçbaş Nureddin Hızır Medresesi (Edirnekapısı içindedir. Mimar Sinan işidir), Ferah Kethüda Medresesi, Manab ve Kadı Medresesi, Ak Hüsameddin Medresesi (Selimiye Hamamı yakınındadır), Eski İbrahim Paşa Medresesi (Şehzade Selim yakınındadır. Haseki Sultanın), Kahriye Medresesi (Mimar Sinan'ın yapısıdır. Avret Pazarındadır), Haseki Medresesi (Süleyman Han parasiyle Mimar Sinan vasıtasıyla yaptırılmıştır. Aksaray yakınındadır.) Osman Şah Valdesi Medresesi (Mimar Sinan yapısıdır. Topkapı içinde), Makbul Ahmed Paşa Medresesi, Sofu Mehmed Paşa Medresesi, İskender Paşa Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi(İsa kapısındadır), Kapı Ağası Cafer Ağa Medresesi, Hazine Darbaşı Ahmed Ağa Medresesi, Malul Emir Medresesi, Ümm-ü Veled Medresesi, Kazasker Perviz Efendi Medresesi(Fatih Sultan Mehmed yakınındadır), hacedgizade Okuma Evi, Ağazade Medresesi, Defterdar Abdüsselam Bey Medresesi, Tuti Kadı Medresesi, Hekim Mehmed Çelebi Medresesi, Hüseyin Çelebi, Emir Sinan Medresesi, Şahkulu Medresesi, Drağman Yunus Medresesi, Karcı Süleyman Medresesi, Hacı Sultan Medresesi, Defterdar Şerifzade Medresesi(Küçük Karamandadır), Kadı Hekim Çelebi Medresesi, Sekban Ali Medresesi, Bedestan Kethüdası Medresesi(Sultan Selim yakınındadır), Koğacılar Medresesi, İmamzade Medresesi... Yukarda sayılan medreselerden ellibir adedi Süleyman Han ve İkinci Selim Han zamanlarında Koca Mimar Sinan tarafından yapılmıştır”(Evliya Çelebi II, 1969: 20).

Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasının diğer bölgeleri medreseleriyle ilgili izlenimleri ise şöyledir:

“Trabzon Fatih Mehmed Han Medresesi Orta Hisar Camii'nin dışında avlusunun dışında yine bitişik odalarla süslenmiş, güzel, süslü bir medresedir. İrfan ehlinin, şairlerin, zarif kimselerin, toplandığı güzel bir medresedir ki ilim isteklileriyle doludur. Mevleviyet payesiyle dersiamı vardır” (Evliya Çelebi III, 1969: 90).

“Kayseri Ahund Hanım Medresesi, eski tarz ve eski yapıdır. Öyle mübarek bir medresedir ki içinde bir kere Bismillah diyen

mahrum kalmayıp elbet müfessir ve müellif olmuştur. Bilginleri Kur'an-ı azimüşşana riayet ederler" (Evliya Çelebi V, 1969: 69).

"Diyarbakir, camilerinin herbirinin birer müderrisi olup, ikişer de medreseleri vardır. Peygamber camii medresesi talebesi çoktur. Burada bir kere başlayan elbette ve elbette mahrum kalmamıştır. Hüsreviye Medresesi'nde Kelam ilmi okunur. Onun için talebeleri gayet düzgün konuşurlar. Sarolizade Medresesi'nde fıkıh ilmi okunduğundan halifeleri gayet fakihdirler. Şeyh Rumi Medresesi ulu yerdir. Bunun talebeleri tasavvuf ve tevhid ile meşguldür. Tefsir Medresesi'nde tefsir ilminden, Ceriri Tefsiri, Taberi, İbn Mesud Tefsiri, Ebülleys Tefsiri, Kadı Tefsiri, Deylemi Tefsiri, Feyzullah Hindi, Ebusuud Tefsiri görülüp, müfessir ve muvaffak bilgin ve Fadılları vardır" (Evliya Çelebi VI, 1969: 126).

"Peçevi Kalesi, 5 adet bilginler ve müfessirler darütedrisi vardır. Eski olup, iç kalede olan Eflatun Medreseleri vardır ki, eski zamanda bu medresede işrakıyyun ve meşaiyundan (İşrakıyyun Pytagaros felsefesi yolunda olanlara, meşaiyun da derslerini gezinerek veren Aristo felsefesi yolunda olanlara denir) birçok talebe oturup, bütün acaib ve garip bilgileri hocalarından öğrenirlermiş" (Evliya Çelebi IX, 1969: 297).

"Manisa Saruhan Medresesi, kefare zamanında papazların yeri imiş, İbn Melik burada tahsil etmiştir. Bu medrese açıklık bir yerde olup havası çok güzeldir. Yer altındaki hücrelerinde birçok cezbe sahibi sülük ehli vardır" (Evliya Çelebi XIII, 1969: 74).

"Mısır, Hz. Ömer'in fethinden sonra Osmanlılara kadar Mısır'a sahip olanlardan 17 devlette 340 nefer padişah her biri birer medrese yaptırmışlardır. Onların vezirleri, ayanı ve büyükleri de 1600 medrese yaptırmışlardı. Fakat zamanla vakıfları harap olup medreseleri de harap olmuştu. Fakat hala mamur olanlardan Sultan Hasan, Kalavun, Salih, Barkuk, Ferec, Kayıtbay, Çakmak, İnal, Eşref, Seyfuddin, Aybey Türkmani... gibi Mısır içinde 156 sultan ve sultan çocuklarının camileri ve medreseleri hala mamurdur" (Evliya Çelebi XIV, 1969: 194).

Seyahatnamede verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medrese Osmanlı döneminde de fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil

ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermişti. Osmanlıların yeni fethedilen yerleşim birimlerine medrese inşası yerleşmiş bir adetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili sadece eğitim amacına değil İslam dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı oluyordu.

Medreselerin gelişimiyle zaman içinde alanında uzmanlaşmış medreseler ortaya çıkmıştır. Bunlar Kur'an'ın okunmasında uzmanlaşan Darü'l-Kurra ya da Darü'l-Hüffazlar, hadislerin eğitim ve incelemesinde uzmanlaşan Darü'l-Hadisler ile tıp eğitimi ve tedavisinin birlikte yürütüldüğü Darü't-Tıbb'lar olmuştur (Baltacı, 1976: 12).

1.3.1.Darü'l-Kurralar

Dârü'l-Kurrâlar Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, kıraat vecihlerinin talim ettirildiği bir bölümünün veya tamamının ezberletildiği mekteplerdir. Bu müesseselere Darülhuffâz ve Dârü'l-Kur'an adı da verilir (Bozkurt, 1993: 543).

Osmanlı'da Dârü'l-Kurralar müstakil yapılar olarak tesis edildiği gibi bu müesseselerin cami veya mescitlerin yanı başlarında da kurulduğu olmuştur. Camilerin müstemilatında veya yakınlarında kurulan Dârü'l-Kurralar için camiler bir nevi tatbikat yeri; yani bu müesseselerde yetişen talebeler için staj mekânı olmuştur (Gökdemir, 2018: 46).

Darü'l-Kurralardaki öğretim elemanları Şeyhü'l-Kurralardır. Bu kurumlarda görev yapacak kişilerden Kur'an'ı doğru okumaları, Kur'an okumanın inceliklerine ve tecvid ilmine vakıf olmaları, kıraati-i seb'a ile aşereyi imam ve ravilerine nispetleriyle birlikte okuyup okutabilmeleri; ayrıca bu işin duayenleri tarafından bahsi geçen ilme dair dirayetleriyle bilinmeleri gerekir. Zikri geçen kurumlara kıraat eğitimine kabul edilecek talebelerden istenen vasıflar ise sıbyan mektebinden mezuniyetleri, hafız olmaları ve mehâric-i hurûf ile tecvid ilmine vakıf olmalarıdır (Gökdemir, 2018: 46).

Evliya Çelebi'nin İstanbul Darü'l-Kurraları ile ilgili izlenimleri şu şekildedir:

“Evvela, ne kadar salatın camileri, ayan ve vezir camileri varsa her birinde mutlaka bir de Darülkurra bulunur. Özel Darü'l-Kurralar ise şu şekildedir.

Sultan Süleyman Darü'l-Kurrası: Hepsi emek verilmiş büyük kubbelerdir. Hüsrev Kethüda Darü'l-Kurrası(Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi yakınındadır. Mimar Sinan yapısıdır, Tarihi 973), Mehmed Paşa Medresesi Darü'l-Kurrası(hoca Paşa yakınındadır), Sadi Çelebi Darü'l-Kurrası(Küçük Karamandadır), İmamzade Darü'l-Kurrası(İmaret Camii yakınında bir büyük kubbedir), Bosnalı Mehmed Paşa Darü'l-Kurrası, Müftüzade Darü'l-Kurrası, bunların hepsi de Mimar Sinan yapısıdır”(Evliya Çelebi II, 1969: 21).

Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasının diğer bölgeleri Darü'l-Kurraları ve bunların eğitimi ile ilgili izlenimleri ise şöyledir:

“Trabzon Darü'l-Kurralarında Orta Hisar Darü'l-Kurrası'nda İbn Kesir ve Kur'an okunur, Kur'an ezberlenirdi. Hatuniye Darü'l-Kurrası'nda yedi okunuş, Cezerî, Şatibî okunur, hafızları çoktur” (Evliya Çelebi III, 1969: 90).

“Amasya Bayezid Han Darü'l-Kurrası'nda 300'den fazla Kur'an hafızı bulunur. İbni Kesir, Aşere, Seb'a ve Takrib sahibi kimselerdir” (Evliya Çelebi III, 1969: 186).

“Antakya, 3 yerde seb'a, aşere, takrib okuma tarzlarına göre Darü'l-Kurraları vardır. Fakat talebelerinin manevi vazifeleri yoktur. Şeyhi de ücretsizdir” (Evliya Çelebi IV, 1969: 249).

“Edirne, müteaddid Darü'l-Kurrası olup, 14 salatın camii, müderrisleri ve Şeyhü'l-Kurra cem olup, İbn Kesir ilmi, hıfz ilmi, Seb'a-i Aşere, İlmi Takrib görülüp Kitap Cezeri, Kitap Şitabiye, beyitler okunup kaynaklarıyla, okuyanları ile tahkik ve tetkik edilip kıraat ilmine itina ederler” (Evliya Çelebi V, 1969: 327).

“Diyarbakır'da camilerin herbirinde birer Şeyhü'l-Kurra vardır ki, hıfz ilmi gösterirler. Ama burası Kürdler olmakla, Arabistan'daki gibi Kur'an hafızı çok değildir. Çünkü hıfz ilmine düşkün olanlar, fadıl olamaz diye, hıfz ilmine ehemmiyet vermezler. Tecvid ilmi de görülüp hafız yetiştirirken, Ebi Amr okuyuşu tarzı üzere, rivayet edenlerle, harflerin telaffuzuna riayet ederler. Bazıları bütün bilgileri tamamlamak için İbni Kesir, yedi

okuyuş ve on okunuş tarzı ile okunur” (Evliya Çelebi VI, 1969: 126).

“Van, iki Darü'l-Kurra vardır. Fakat isteklileri az olmakla fazlaca okuma olmaz” (Evliya Çelebi VI, 1969: 268).

“Tokat, Ulu cami Darü'l-Kurra, Ulu Camie mahsus olup, içinde İbn Kesir ve yedi okunuş okunur. Şeyhülkurra ve talebesi vardır” (Evliya Çelebi VII, 1969: 234).

“Saray, 8 yerde Hazreti Kur'an'ı ezberleten ve 7 kıraat üzere okutan Darü'l-Kurraları vardır. Ama Kur'an hafızları azdır. Bilhassa yüksek tabakalı büyük evkafı olan Darü'l-Kurralar yoktur. Lakin ulu camilerinde kurra şeyhleri vardır” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 288).

“Üsküp, 9 Darü'l-Kurra vardır. Fakat kubbeleri olmayıp, camilere bitişiktir. Bunlarda Kur'an ezberlemekten başka bir şey okunmaz. Çünkü ahali kuran ezberlemeye o kadar hevesli değildir” (Evliya Çelebi IX, 1969: 100).

“Karasu, tecvid üzere okuyan Kur'an hafızları yoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 227).

“Manisa, 9 Darü'l-Kurra vardır. Nice Kur'an hafızları vardır ama Türkzad olmakla harfler tam telaffuz edemezler. Fakat havasının güzelliğinden talebesi anlayışlıdır. Kadın, erkek ve çocuktan 3000 hafız vardır derler” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 74).

“Tire, Sultan Selim Han'ın bir Darü'l-Kurra vardır. Haftada iki gün bütün hafızlar toplanıp hıfz ilmi ile ve kesir ilmi, seb'a ve aşere, takrib, Kur'anları okurlar. Şeyh Şatibî ve İmam Cezeri kitapları okunur. Şeyh Versî, Kalunî, İmam Bezzî, Ebu Amr, Susî ve Nâfi kavilleri üzere, Kur'an'ı Kerim okurlar” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 118).

“Mekke, 40 yerde Darü'l-Kurra vardır. Bunlarda Hafsa, Ebubekir, İbn Kesir kıraati, Kıraat-i Aşere, Kıraat-i Seb'a, Kıraat-i Takrib öğretilir” (Evliya Çelebi XIV, 1969: 53).

“Mısır'da 370 Darü'l-Kurra vardır. Her camide eski padişahlar bir Şeyhü'l-Kurra tayin etmişlerdir. Ayrıca Darü'l-Kurra binaları yapmışlardır. Bütün şeyhler talebelerine vasiyet edip Cezeri'den şu beyitleri okur:

Ve lâ aheze bittecvîd hateme lâzım
Men lem yücevvîd el Kur'an âsim
Tecvîd ilmine göre harflerin mahrecine riayet ettikten sonra
İzâ vacibün aleyhim muhattem
Kableşşüru' evvelen en ya'lem

Hıfzı tamamlandıktan sonra İbn Kesiri tamamlayıp Cezeriyye ve Şatibi'de yazıldığı üzere bütün kaynakları zaptedip, Kesire, Seb'iyye, Aşeriyye, Takribi kıraatlerini tamamlarlar. Mısır'ın bazı imamları 17 kavil üzere okurlar. Mısır'da Kalun, Ebu Amr Kıraati, Anadolu'da Hafsa kıraati makbûldür.

Ve hüve eyzan hilyetüt tilâveti
Ve zînetül edâi vel kırâetî
Ve hüve a'taal Hurufi hakkuhâ
Min sofatin lehâ ve müstehakkuhâ

Beytine göre, harflerin mahreçlerine riayet Anadolu'ya mahsustur. Mısır'da çok lâhn-i celi ve lâhn-i hafi derler. Çoğunlukla teshil ve terkibi imâle ile yaparlar. Zamanımızda Mısır'da Şeyh Selâme, Şeyh Abdülhak, Şeyh Mehmet Gamzevî, Şeyh Hamdullah Isbutî aşere ve takrip sahibidirler. Hakir Kur'an okurken "Siz Sâmi'den Kur'an okumuşsunuz" derlerdi" (Evliya Çelebi XIV, 1969: 195-196).

1.3.2.Darü'l-Hadisler

"Yer, mekan, ev" gibi anlamları olan dâr ile hadis kelimesinin birleşmesiyle oluşan Darü'l-Hadis "hadis okutulan yer" demektir. Bu müesseselere "Dârü's-Sünne", "Dârü's-Sünneti'n-Nebeviyye" ya da "Dârü's-Sünneti'l-Muhammediyye" ismi de verilmiştir. Dârü'l-Hadisler ya Dârü'l-Kur'an'la müşterek ya da müstakil olarak faaliyet gösteriyordu; bazıları da medrese bünyesinde bulunuyordu (Bozkurt, 1993: 527, 529). Dârü'l-Hadislerde eğitim nakil temelliydi.

Evliya Çelebi'nin İstanbul Darü'l-Hadisleri ile ilgili izlenimleri şu şekildedir:

"Bütün salatin medreselerinde (Darü'l-Hadislerde) Buhari, Müslim, Meşarık hadisleri ravileri ile okunur. Amacımız sade hadis

ilmi okumak için yapılmış olan hadis evlerini bildirmektir. Hasan Efendi Darü'l-Hadisi (Keskin Dede yakınındadır. Tarihi 926), Damad Mehmed Efendi Darü'l-Hadisi (Sinan Ağa Camii yanındadır)" (Evliya Çelebi II, 1969: 22).

"Süleyman Han, eski sarayın dışında Belgrat, Rodos ve Malta fethi malından Süleymaniye Camii'ni yaptı, medreseler ve Darü'l-Hadis yaptırdı" (Evliya Çelebi I, 1969: 20).

Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyasının diğer bölgeleri ile ziyaret ettiği İran Darü'l-Hadisleri ve bunların eğitimi ile ilgili izlenimleri ise şöyledir:

"Amasya, bir adet süslü, mükellef Darü'l-Hadisi vardır" (Evliya Çelebi III, 1969: 186).

"Tebriz'de yedi kadar Darü'l-Hadis vardır. Fakat bilginleri hadis ilmi ile şöhret bulmamışlardır. Bunlar Hazreti Ali'nin sözleri ve oniki imam sözü ile amel ederler. "Kale sallallahu teala aleyhi vesellem..." diye Hz. Ali sözünü makul olmayan tarzda naklederler. Bazen doğru hadis de okurlar ama Hz. Ali sözleri makbülleridir. Nice bin hadis-i Murtaza kitapları vardır" (Evliya Çelebi III, 1969: 245).

"Edirne'nin Darü'l-Hadisi dahi çoktur. En mükemmeli, kurşun ile kaplı kargir bina ve mamur bulunan II.Selim Darü'l-Hadisidir. Devrin en büyük bilginlerinden muhaddis ve müfessir dersiamlara meşrut bir Darü'l-Hadistir" (Evliya Çelebi V, 1969: 327).

"Diyarbakır'da İstanbul'dakiler gibi kubbeli Darü'l-Hadisler yoktur ama, elbette her camide bir muhaddis dersiamları vardır. Bilhassa büyük cami İmamı Deli İmam adıyla şöhret bulmuş olan imam, fadıl, fevkalade bir muhaddistir. Hadis bilgisini Mısır'da Ezher camiinde tahsil etmiştir. Muhaddis Ramazan Efendi Buhari ve Müslim'i tamamen ezberlemiştir ki ravileriyle yedibin hadis ezberindedir" (Evliya Çelebi VI, 1969: 126).

"Van, her camide hadis ilmi için bir dersiam bulunur. Ama Rumdaki gibi kargir bina Darü'l-Hadisleri yoktur. Fakat Müslim ve Buhari'yi hıfz etmiş bilginler çoktur" (Evliya Çelebi VI, 1969: 268).

"Bağdat, Nice kere düşman eline geçmekle birçoğu harap olmuş Darü'l-Hadislere sahiptir. Evvelleri burada yetmiş kadar Darü'l-

Hadis var idiye de şimdi 40 ededi mevcuttur” (Evliya Çelebi VII, 1969: 159).

“Belgrad, 9 kadar hadis öğrenme yeri vardır. Müftü Abdürrahim Efendi'den beri hadis ilmi öğretilir” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 237).

“Saray, 10 yerde hadis bilgisi görülür. Hünkar Camiinde, Herhadiye, Hüsreviye ve Koca Ali ile İsa Bey'de nice yerlerde ücretsiz, hadis okutan şeyhler vardır. Fakat hususi olarak kubbeli Darü'l-Hadis yapılmamıştır” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 289).

“Karasu, Hadis ilmi bilgileri çoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 227).

“Mekke, 40 yerde Darü'l-Hadis vardır. Dersiamların ve talebelerin muayyen ücretleri vardır” (Evliya Çelebi XIV, 1969: 53).

“Mısırdaki, 860 Darü'l-Hadis vardır. Hadis ilminden başka ilim görülmez. Yalnız Ezher Camiinin etrafında 40 Darü'l-Hadis vardır. Müeyyet Camii'nde Müslim Buhari okunur. Ezher'de de Buhari okunur. 50 binden fazla muhaddis kimseler vardır. Her birinin hafızasında ravisi ile birlikte yirmişi otuz bin hadis vardır. Mısır'da hadis alimleri, diğer ilim sahiplerinden muteberdir. Ne hikmettir, kim hadis ilmine vakıf ise, yüzünden nur damlar” (Evliya Çelebi XIV, 1969: 195).

1.3.3.Darü't-Tıblar

Selçuklular ve Osmanlılarda mâristan, bîmaristan, bîmârthane, darüssıhha, darüşşifa, darüttıp denen kurumlar, hastane ve aynı zamanda usta-çırak ilişkisi içinde uygulamalı olarak Tıp biliminin öğretildiği yerlerdi. Bunların dışında, yalnızca Tıp öğretimi yapan okullar yoktu. Bu kurumlarda hekimlerden uygulama içinde Tıp bilimini öğrenmek isteyenlerin önce, yüksek düzeyde bir medreseyi bitirmiş olmaları gerekiyordu (Akyüz, 1993: 62).

Tıp bilimini ayrı bir meslek medresesinde okutmak usulünü ilk defa Kanunî Sultan Süleyman düşünmüş ve tatbik etmiştir. Bu hükümdarın Süleymaniye Camii çevresinde yapmış olduğu kültür müesseseleri arasında bir de tıp medresesi vardı. Vakfiyesine göre bu medrese için: “Cemahiri firkaî muhassılân ve meşahir-i zümre-i talebe-i ilmi ebdan için bir medrese-i şerife-i âlâ ve bir büka-imünife-i bihemta” deniliyor ve kadrosunda 20 akçe alan bir

müderriş, günde ikişer akçe alan 8 danişmend, 2 bevvab, 2 ferraş görölüyor (Ergin, 1977: 144-145).

Seyahatnamenin kaynaklık ettiği konulardan biri de tıptır. Evliya Çelebi, gittiği yerlerin sağlık açasından önemine, kurumlarına, hastalıklarına, hekimlerine, ilaçlarına, tıbbi hammaddelerine, tedavilerine ve nitekim tıp eğitimine dair ayrıntılı ve orijinal bilgiler aktarır (Yılmaz, 2013: 213).

Evliya Çelebi, Osmanlı'daki tıp eğitimini Edirne, Manisa ve Mısır özelinde şöyle anlatmaktadır: "Edirne Bayezid Han Hastanesi; Bayezid Han Şifa Yurdu'nda belirli maaşlı, mutahassis doktorlar, nabız ilminde usta, kan alan cerrahları vardır (Evliya Çelebi VI, 1969: 18). Bayezid Han Camii'nin dış büyük avlusu sağında irem bağı içinde bir şifa yurdu vardır. Başkaca Medrese-i Etibba ve odalarında talebeleri vardır ki her biri daima Eflatun, Sokrat, Bokrat, Filkos, Aristatalis, Calinos, Fisagors tevhidinden bahseden hazik, olgun tabiplerdir. (El ilmi iman, ilmül edyan vessâni ilmül ebdan-ilim ikidir. Dinler ilmi, ikincisi beden ilmidir.) anlamınca, her bir fenne yönelip, doktorluk ilminde muteber kitaplara itibar ederek adem oğullarının derdine deva ilaç eriştirmeğe çabalarlar. Orada bir Darüşşifa vardır ki dil ile tarif ve kalemler ile yazılamaz" (Evliya Çelebi VI, 1969: 20).

"Manisa, Sultaniye Darüşşifasında tıp ilmi görölür. Fazilet ehli hekimbaşısı vardır. Haftada iki gün ders okunur. Bütün hastalara çeşitli macunlar, ilaçlar, içecek, yiyecek boldur" (Evliya Çelebi XIII, 1969: 74).

"Mısır, Hekim Beyluni zade: Kalavan hastanesinde talebelerine haftada iki defa şifa ve müfredat Davut okuturdu. Tıp ilminde güya Fisagor'dur. Evine gidenin nabzına bakıp, hararetine göre gereken ilaç ve şerbeti verirdi. Tam üstad bir tabip idi" (Evliya Çelebi XV, 1969: 209).

1.4.Enderun

Sultan II. Murat zamanında temelleri atılıp, Fatih döneminde mütekâmil bir hale gelen, Ranke (1795-1886)'nin Osmanlı kudret ve satvetini talim ve terbiyesine bağladığı (Ranke, 1827: 20-208) Enderun Saray Mektebi'nin görevi sarayda ve orduda görev alacak çeşitli görevlileri yetiştirmektir (Baykal, 1953: 11; Akkutay, 1984:

17-55). Okula alınacaklar aşırı ihtimamla seçilirdi (Miller, 1941: 14).

Okulda yaygın veya genel kullanılabilir bir programla; Türkçe, Farsça, Arapça, Türk ve İran Edebiyatı, Müzik, Aritmetik, Geometri, Kur'an, İslam Teknolojisi, Coğrafya, Siyaset, Harita Yapımı, Muharebe Sanatının yanında Türk tarihi okutulmaktaydı (Baykal, 1953: 49; Miller, 1941: 20).

Devletin bütün sivil memurlarını, askerlik görevlilerini ve devlet ileri gelenlerini, Yeniçeri Ağasını, Defterdarını, Sadr-ı Azamını, Kubbe Vezirini, Beylerbeylerini, valilerini, Divan Şairlerini, tarihçilerini Enderun yetiştirmektedir (Adivar, 1991: 74; Baykal, 1953: 138). Osmanlı sultanlarının sık sık ziyaret edip ilgi gösterdikleri mektebe belli bir eğitimden sonra şehzadeler de katılmaktaydı (Eroğlu, 2004: 81-82).

Evliya Çelebi, devşirme sistemi, Enderun ve buradaki eğitim ile ilgili olarak da izlenimlerini şu şekilde ifade eder:

Bulgaristan Astarova kasabasından bahsederken: “Ohri sancağı hükmünde beyinin hassı olup voyvodası hakimdir. 150 akçe payesiyle kazadır. 70 köyü vardır. Bütün reayası Bulgardır. Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında saray hassa saadetlü padişah için bu şehre Yeniçeri ocağından bir çorbacı devşirme ağası gelip yüzlerce seçme oğlanlarını İstanbul'a götürüp, fevkaledde mahcup olanları gılman-ı Hassa yapar. Diğer kazaların devşirme gulamlarını ocaklara, âyâna ve kibarlara verip, ilim ve marifet öğrettikten sonra acemi oğlanı ve Yeniçeri kapısına çıkarıp, takdiri hüda olursa niceleri vezir-i azam, müftü ve molla olmuşlardır” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 24).

Evliya Çelebi, kendisinin Enderun'a intikali ve buradaki eğitim hakkında da şöyle bahsetmektedir: “Sultan Murat Ayasofya Camiinden kalkıp ben de ata binerek Servi kapısından saraya girdim. Kendileri bizzat has odaya girip, hakiri Has Odabaşıya teslim eyledi. Has kilerde kaftanlık olmak ferman eyleyip kendileri Harem-i hasa girdiler. Sabahtan beni Kilercibaşı Ak Ali Ağa'ya teslim eyledi. Has kiler önünde ağalara mahsus odada bir oda içinde bir yer tayin eyledi. Turşucubaşı Ahmed Ağa lalamızdı. Güğümüşbaşı Mehmed Efendi yazı hocamız, musiki ilminde musahip

Derviş Ömer pederimiz, dersiam Keçi Mehmed Efendi nahiv ilminde kafiye dersinde üstadımız, yine Evliya Efendi eski tecvid hocamız olup, Horoz İmam, Has odada hıfz ilminde sınıf arkadaşımız, Tayazade Handan ve Ferruh oğlu Assaf Bey ve Maan oğlu Keçeci Süleyman, Amber Mustafa müezzinlikte ayakdaşlarımız oldu. Gece gündüz Has hamam yanında meşkhane denilen yerde saz ve çeşitli fasıllar edip Hüseyin Baykara faslı³ederdik” (Evliya Çelebi I, 1969: 257).

Padişahın huzuruna çıkarılacak Evliya'ya meclisin adabını, dua etmesini ve nice kelimeleri öğretip, Has odaya götürüp orada da bir saat kadar seyrettirmişlerdir. Padişahın huzuruna çıkarılan Evliya, kendisine padişahın “Bir şey oku” demesi üzerine O da: Padişahım yetmiş iki ulumdan Farisî, Arabî, Rumî, Süryanî, Yunanî, Türkî, Varsağî, kâr, nakış, savt, amel, zikir, tasnifat, hüznü sözler veyahut beyitler ve şiirlerden bahri tavil(aruzda bir ölçü), kasideler, terci-i bend, terki-i bend, mersiye, iydiye, muaşşer(onlu), müsemmen(sekizli), müsebba'(yedili), müseddes(altılı), muhammes(beşli), penc beyit(beş beyit), gazeller, kıt'a, müselles, dü beyt(iki beyit), müfredat, maameyat ve ilahilerden ne muradı şerifiniz olursa bir işaret buyurun okuyayım demiştir(Evliya Çelebi I, 1969: 258-259). Padişahın devir ilminden bir şey okumasını istemesi üzerine de: Hünkarım! Musiki ilminden yegâh mı, dügâh ve nigâh mı, çargâh ve pençgâh mı, şeş ağaz ve rast, İsfahan ve nişaburek, nikriz, mâhur, rehâvî, ırak, hüseyinî, nevâ, uşşak, sabâ, muhayyer veya buselik edip gerdaniye zengû makam ile rast karar etsem olur mu? demiştir (Evliya Çelebi I, 1969: 260).

³Timur İmparatorluğu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara, genellikle öğleye kadar devlet işleriyle meşgul olup öğleden sonra sarayındaki kültür, sanat ve edebiyat adamlarıyla sohbetler düzenlerdi. “Hüseyin Baykara Divanı” veya “Hüseyin Baykara Meclisi” diye meşhur olan bu eğlence ve şiir sohbetleri pek çok Türk sarayında sanat, edebiyat ve şiirin himaye edilmesine örnek teşkil etmiştir. Osmanlı edebiyatında Hüseyin Baykara adı daha ziyade sazlı sözlü eğlencelerle anılmış, pek çok şair kendi dönemindeki meclisleri Baykara meclislerine benzetmeyi adet edinmiştir. Hamid Algar-Ali Alparslan. Hüseyin Baykara. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XVIII. s. 530, 531.

Sultanın varsağı okumasını istemesi üzerine de seyahatnamede şu açıklamada bulunmuştur: “Musiki ilminde üstadımız olan hanendeler Sultanı Derviş Ömer Gülşeni fukarası idi. Hatta Sultan Süleyman Han asrındaki (İbrahim Gülşeni) Hazretlerinin sohbetleriyle şereflenmiş bir piri fani ve devrinin musiki hocası idi ki, Mısır’da İbrahim Gülşeni evinde on yedi sene hizmet edip sesleri o tarafları tutmuştu” (Evliya Çelebi I, 1969: 261).

Hocası Evliya Mehmet Efendi’nin Evliya Çelebi’yi haremde görerek Sultan Murad’a: Lütfeyle, Padişahım! Ona hakirin nazarı vardır. Halen yedi okuyuş tarzı, yedi parça ve kitap ile ezberindedir. Bilhassa Şâtıbî kitabını ezberleyerek tamamlayıp aşere okumasına başladı. Bu Enderun’da, seferde, hazerde kendi hava ve hevesine düşer. Benden gelişip, bilgi öğrendikten sonra Padişahımın hizmetinde bulunsun demesi üzerine Sultan Murad: Efendi! Ya bu bizim sarayımız tembelhane, meyhâne eşkiyâhâne midir? Burada üç bin kadar has gılman gece gündüz ilim ile meşgullerdir. Halifeleri, yedi ders-üâmları vardır demişti. Evliya Mehmed Efendi’nin o zaman evden kitaplarının getirilmesini istemesi üzerine Sultan Murad bir hatt-ı şerif yazmıştı: “Sen ki, Hazinedar başısın! Evliya’ya bir Kafiye, bir Mollacami, bir kadı tefsiri, bir Misbah, bir Dibace, bir Müslim, bir Buhari, bir Mülteka’l bahr, bir Kuduri, bir Gülistan ve Bostan, bir El’ab-ül Sibyan, bir Ahteri lügati... velhasıl yirmi kıta, hükümdarlar için yazılmış nefis kitapları veresin!” (Evliya Çelebi I, 1969: 265)

Hünkar, kendileri okudukları yakut müsta’samî yazısı ile yazılmış bir Kur’an-ı Kerim, bir murassa’ gümüş divit, bir hind sedef işlemeli, bayram levhalı okuma tahtası ihsan etmişti. Evliya Çelebi burada gece gündüz ilim ile meşgul olup, yine hocası Evliya Efendi’den haftada üç kere aşare okuması öğrendiğini ve üç yerden Arapça, Farsça ve güzel yazı ile meşgul olduğunu Karahisari biçiminde yazı yazmayı arzuladığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi I, 1969: 265-266).

Evliya Çelebi, Edirne Eski Sarayı’ndan da şöyle bahsetmektedir: “Sultan Süleyman Han Engerus(Macar) seferlerine rağbet etmekle bu sarayı ve yeniçeri odalarını imar edip kırk bin yeniçeriye hazır bulundurarak altı bin gılmanı hassayı bu sarayda oturtmak üzere eski sarayı divanhane-i aliler ve ve has oda, büyük, küçük hazine,

kiler, doğancılar, seferliler, odalarıyla mâmur etti. Ama bağ ve bahçesi yoktur. Lakin suyu ve havası yeri yüksek olmakla latif ve mutedildir. Yapıldığı tarih 767 senesidir. Eski bina olmakla yetişen gilmanı hassa ve diğer Enderun ve Birun hademeleri elbette berhurdar ve mamur olup iki cihan saadetine nail olurlar. Süleyman Han kanunu üzere bu eski sarayda üç bin has gulam ibadetle meşgul olup ve okuyup bilgileri tamamlayarak üç senede İstanbul'a gelip derecelerine göre yeni saraya girip padişah hizmetinde olurlar. İşte Edirne eski sarayı böyle bir nazargahı salatindir. Kıyamete kadar Osman oğulları elinde mamur ola amin" (Evliya Çelebi VI, 1969: 8-9).

1.5.Sohbet Meclisleri

Evliya Çelebi, Sultan Murat'ın yaz ve kış her cuma gecesi alimleri, salihleri, şeyhleri, hafızları toplayıp sabaha kadar ilmi musahabe yaptığını ifade etmektedir. Seyahatnameden anlaşıldığına göre diğer gün ve gecelerde de farklı meslek ve meşrepten kimseler mecliste yer almaktaydı. Mesela Sultan Murad'ın salı gecesi, İstanbul'un yetmiş tasta geçme ve bin çemberden geçmiş, dünyayı çekmiş çevirmiş eski, köhne ihtiyarları ile sohbet edip her birinden bir hisse aldığı ifade edilmektedir (Evliya Çelebi I, 1969: 272).

Evliya Çelebi, Uzun süre kaldığı Kırım Bahçesaray'da da Bahadır Giray oğlu Selim Giray'la sohbet meclislerinde bulunduğu ifade etmekteydi. Buna göre Selim Giray Sultan alim, cömert, hafız, mesnevi han, hezarfen (Birden fazla alanda uzman) idi. Devrin şairlerinden Lem'i Çelebi, Mümin Efendi, Fazlı Çelebi, Emir Mehdi Çelebi ve Nedimi Çelebiler Selim Giray'ın daima sohbetlerinde bulunan kimselerdi. Selim Giray aynı zamanda değerli bir şairdi, değerli bir musikîşinastı. Selim Giray'ın has sohbetlerinde bulunurdum. Hüseyin Baykara fasılları ederdik. Bu mahrem sohbetlerimizde nice mahub ve mahubeler, nice mukallidler bulunurdu. Selim Giray'ın Feyzi Çelebisi, Kur'an okumakta, yıldız ilminde emsalsizdi. Fazlı Çelebi, tarih ilminde (şiirle tarih düşürmede) emsalsizdi (Evliya Çelebi XI, 1969: 215, 217, 218).

1.6. Tekkeler

Osmanlı Devleti'nde Tekkeler, büyük ticaret merkezi durumundaki yerleşim yerlerinin ya da başkentin çevresinde bu isimle, daha küçük yerler ve köylerde de zaviye adıyla yine aynı süreçte kurumlaşmıştı. Belli yaşa ulaşan erkekler (Bektaşî tekkelerine kadınlar da gidebilirdi), gelenekler ya da tuttıkları zanaatın gereği bir tarikata girerek tekkeye yönelirler, burada çok disiplinli bir kültür ortamında yetişme olanağını bulurlardı. Tekke, medreseden çok farklı şeyler de -dil, edebiyat, sanat, müzik, iş ahlâkı, sağlık, sosyoloji öğretiyordu. Tekkeler ilim ve edebiyatın öğrenilmesine, memlekette yayılmasına büyük hizmet ederlerdi. Otodidakt yetişme yerlerinden bir tanesi ve en mühimi tekkelerdi. Kimisinde felsefe, kimisinde halk edebiyatı, kimisinde şeriat ve kimisinde İslâmî ilimlerin herhangi bir kısmının talim ve tedrisine ehemmiyet verilirdi. Haftanın muayyen gün ve saatlerinde dersler, vaazlar ve konferanslar verilir ve pekçok kimse buralara devam ederek istifade ederlerdi (Sakaoğlu, 1993: 17; Ergin, 1977: 229). Dinin sosyal hayata aktarımı işi, cami ve mescitlerin haricinde, daha ziyade tasavvuf, tarikat ve tekke ekseninde olmuştur.

92

Evliya Çelebi, İstanbul'daki Tarikat Ehli Tekkeleri şöyle anlatmaktadır:

“Bütün tekkelerin eskisi Ebülfeth Gazi Tekkesi'dir(İlk şeyhi Hazreti Şeyh Üveysdir ki yetmiş müride icazet verip hırka giydirmiştir), Akşemseddin Tekkesi(Ali Paşa yakınındadır), Emir Buhari Tekkesi, Sofular Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi, İmam Sinan Tekkesi, Tavaşi Mehmed Ağa Tekkesi(Çarşamba pazarındadır), Keskin dede Tekkesi, Drağman Tekkesi(Büyük Ayasofya yakınındadır. Tarihi 926), Ekmel Tekkesi, Erdibli Tekkesi (Ayasofya yakınındadır), Sünbül Sinan Tekkesi, Gülşen-i Halveti Tekkesi, Gülşeni Şeyh Masum Tekkesi (Saraydadır), Gülşeni Ali Paşa Tekkesi” (Evliya Çelebi II, 1969: 23).

Osmanlı coğrafyasındaki diğer Tarikat ehli Tekkeleri de özellikleriyle şöyle ifade eder:

“Amasya'da kırk kadar tarikat ehli zaviyeleri vardır. Hepsinden mükemmeli Mevlana Celaleddini Rumi tekkesidir ki, Mevlevihane ve Sema' ve sefahanedir” (Evliya Çelebi III, 1969: 186).

“Filibe, 11 adet gönlü yaralı dervişler tekkesi vardır. Hepsi de Halvetî Celvetidir. Kaadiri, Gülşeni tekkesi dahi vardır. Ancak mevlevihanesi yoktur” (Evliya Çelebi V, 1969: 266).

Edirne tekkelerini anlatırken Şeyh Abdülkadir Ceylani tekkesinden bahsetmektedir. Buna göre: “Bu tekke Abdülkadir Ceylani mensupları için yapılmıştır. Sadık aşıklardan bin adet tevhid ehli fukara alır bir tevhid meydanıyla süslü müteaddid odalarla bezenmiş, matbağı, kileri, sair imaretleri var mamur bir yerdir. Her cuma günü binlerce arifbillahlar toplanıp tevhid ve tezkir ederek zevk ederler. Nice kere ehli şer “tevhid ve raks haramdır” diye bu taifeye ta'n ve teşni taşı atmışlardır. Fakat bunlar hep susup asla ayinlerini bozmayarak (üzkürullahe zikren kesira) ve (Ya eyyühellezine amenu izâ nûdiye lissalati min yevmi'l-cum'ati fes'av ilâ zikrullah...) ayeti şerifeleriyle ve (ve terel melâiketi...) diye tevhid avazeleri ile aşr-i Rahmani devran eder gibi devrederek sema' edip Kadiri ayini ederlerdi. Nice kere emirler geldiği halde yine asla tetiklerini bozmayıp Cenabı Bariyi birlemeden bir an geri kalmadılar. Ermişlerden salih, abid bir vaizi vardır” (Evliya Çelebi VI, 1969: 5-6).

Yine Şeyh Hazret İbrahim Gülşeni Tekkesi'nden bahsederken de “Tekkenin halifesi dahi ermişlerden bir zat bulunmakla bütün bütün Edirne ahali ona hüsnü itikad ve meyletmişlerdir. Bugüne kadar mamur bir tekke olup her Cuma günü büyük kalabalık ile tevhid ederler. Evkafının ne derece mamur olduğu malumum değildir.” Demektedir (Evliya Çelebi VI, 1969: 6).

“Bağdat, hepsi 700 adet tekkesi sayılır. Çünkü her ziyaretgahda dinlenecek bir tekke bulunur. Bilhassa İmam-ı Azam, İmam Musa Kazım, Şahabuddin Suhreverdi, Abdülkadir Ceylani, Mevlevihane tekkeleri meşhurdur” (Evliya Çelebi VII, 1969: 159).

“Tokat Mevlevihanesi: Semehane etrafında sema' yapan fukaranın odalarının bütün pencereleri, dört tarafındaki çiçekli ve çimenli yerlere bakar. Haftada iki gün, mukabele olarak, Mevlana ayini yapılır. Güya ki, Hüseyin Baykara fasılları olur. Bilhassa Sızıltı-zadeler adındaki neyzenleri vardır ki, herbiri kendi sanatının tekidir. Gece ve gündüz bütün fukara ve ahabplara nimeti boldur” (Evliya Çelebi VII, 1969: 235).

“Gelibolu Tekkelerinden Mevlana Celaledin Rumi Tekkesi’nin Rumelinde benzeri yoktur. 70-80 adet fukarası vardır. Mutbak, kiler, semahane ile süslü olup güya iman ehlinin ve Mevlevilerin karargahıdır. Şerifi, Mevlevi dedelerinden olup Mesnevi Han Ağazade Efendi’dir. Allah selamet vire... Nice çeşit kerametleri görülmüştür. Allah’a hamdolsun mübarek derslerinde bulunup, sohbetleri ile müşerref olduk ve mübarek ellerini öptük” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 175).

“Kefe, Halveti, Celveti, Kaadiri ve Gülşeni tekkeleri vardır. Fakat Mevlevi tekkeleri yoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 239).

“Edirne yakınlarında Ali Baba Menzili Osman Baba Fukarası Tekkesi, Osman Baba, bizzat Hacı Bektaşî Veli fukaralarındandır. Etrafında yüzlerce dolap olup, her dolapta bir derviş ibadetle meşgul olur. İlmi mübaheseler olur. Bütün kış sohbet edilir” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 31).

“Alaiyye Pirce Alaeddin Sultan Köyü Tekkesi, bu tekkenin dört tarafında olan dağlarda hücre hücre mağaralar vardır. Hepsinde talebe sohtalar oturur. Ağaçlar gölgesinde adak kurbanlarının postları üzerinde köy köy sohbet ederler. Her su başında ilmi sohbetler yaparlar. Peygamber sülalesinden Çelebi Efendi değerli ve Dersiamdır. Her kim burada bismillah dediyse namlı bir müftü veyahut ahirette hümmam olmuştur. İki gün kendilerinin dersini dinledim” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 179).

“Ayıntap, Mevlevihane tekkesi vardır. Etrafında kırk elli fukara hücreleri vardır. Avlusunda havuz vardır. Dört tarafında ağaçlar ve çiçekler olup güzel kokuları insanı mest eder. Mevlevi ayini günü ney çalanlar Uşşak faslı ederken bağlardaki kuşlar da öter” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 202).

“Halep, 176 tekke vardır. En mükellefleri Babı ferec dışında Mevlana Celaledin-i Rumi makamıdır. Buranın etrafında birçok fukara hücreleri vardır. Simahanesinde sima faslı başlayınca Uşşak makamından çıkıp devri revan usulünde ayini şems ve veledi ederler. Havuzdaki balıklar da ayin yaparlar” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 209).

“Trablusşam, 7 tekkesi vardır. En mükellefi Gumeyya nehri kıyısında bağ ve bahçeler içinde Mevlevihanedir. Evkafı çoktur.

Gelip geçene nimeti boldur. Şeyhi hoş sohbet bir kimsedir” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 219).

“Kudüs, 70 tarikatın birer tekkesi vardır. Bilhassa en mükellefleri Abdülkadir Ceylani, Seyyid Ahmed Bedevî, Sadî, Rufaî, Mevlevi tekkeleridir” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 250).

“Mısır'da 360 tarik şeyhleri vardır. Bütün tarikatların baş tacı Hz. Muhammed'dir. Sonra Hz. Ebubekir'dir. Peygamberden cihâz-ı Fakrî kabul edip biat etmiştir. İmam-ı Şafii Tekkesi'nde her cumartesi gecesi fukaralar toplanıp sabaha kadar iki-üç yüz hatim okurlar. Ömer İbrahim Fariz Tekkesi'nde her Cuma beş-altı bin kişi sûre-i kehfî okuyup zikrederler. Sonra güzel sesliler yüksek sesle Şeyh Ömer'in taiyye kasidesini hicaz ve uşak makamı ile okurlar. Hz. İbrahim Gülşeni Tekkesi'nde her cuma gecesi bu meydana ibrişim halılar serilip Sûre-i Mülk okunur. Sonra bütün uşak elele, kol kola tevhit ve tezkir ile sima ederler. Bütün zikredenler 12 makam, 24 şube, 48 terkibi ve 24 usul üzere zikrederler. Ve zicli dü beyt, taksim, savt, haznegir şekilli tasnifler okuyarak dervişleri mest ederler. Bir ara fukara tevhide ara verip rahat olsunlar için zakirin biri Fuzulî, Ruhî, Örfî, Hayyam beyitlerinden bir iki beyit veya beş beyit taksim eder. Buraya gelenler hep marifet erbabı, devlet âyânı ve Anadolu halkıdır. Burada olan marifet erbabı derviş bir yerde yoktur. Kasr-ı Ayn yani Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde bazen memleket âyânı gelip dede efendiden bazı dervişlerin şiir okumalarını rica ederler. Bunlar da Dübeyt, müselles, murabba, muhammes, müseddes, müsebbâ, müsemmen, muaşşer, kaside, terci-i bent, mersiye, müstezat, Reddül aczi alessadr, gaziller, bahr-i taviller ve daha nice zor şeyler düşmanca birbirlerine okurlar. Köçekler de köçeklik edip her biri bir çeşit marifet gösterir. Bengilerin esrarına ait latifeler yaparlar. Her gelen marifet ehli dergaha bir eser yazar” (Evliya Çelebi XIV, 1969: 197-198, 201-204).

Görüldüğü üzere medreseden çok farklı şeyler öğreten tekkeler, ilim ve edebiyatın öğrenilmesine, memlekette yayılmasına büyük hizmet etmekteydi. Dinin sosyal hayata aktarımı işi, cami ve mescitlerin haricinde, daha ziyade tasavvuf, tarikat ve tekke ekseninde idi.

1.7.Kahvehaneler

Osmanlı tarihçileri, kahvehaneleri “mekteb-i irfân” ve “mecma-ı irfan” diye tavsif etmişlerdir. Âli Mustafa Efendi’ye göre kahvehanelerin gerçekte Türk zarifleriyle Acem ve Arap bilginlerinin bir araya toplandığı bir yer olması gerekirdi (Bostan, 2001: 205). Peçuylu İbrahim İstanbul’da ilk kahvehanelerin açıldığı tarihi 962/1555(Peçevi İbrahim, 1981: 258), Âli Mustafa Efendi ise 960/1553 olarak verir (Ali Mustafa, 1997: 363).

Yazılı kültürün henüz yaygınlaşmadığı modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kahvehaneler sözlü kültürün tesis ve devamının en önemli araçlarından biriydi ve ilk kuruldukları zamanlardan itibaren müdavimleri için okuma salonu olarak da hizmet vermişti (Yaşar, 2019: 3). Peçuylu İbrahim’e göre aydın sınıfından iyi yaşamayı seven insanlar kahvehanelerde yirmi otuz kişilik gruplar halinde toplanabiliyorlardı. Bazıları âdâb-ı muâşeret yazıları ve kitap okuyor, bazıları tavla, satranç oynuyor, bir kısmı da yeni yazdıkları şiirler üzerine tartışma yapıyordu (Peçevi İbrahim, 1981: 258) Bu mekanlarda Muhammediyye, Hamzanâme ve Battalnâme gibi dini muhtevalı destanımı kitapların okunması bir gelenek halini almıştı. Kahvehanelerde sadece edebiyat sohbetleri değil çeşitli oyun ve gösteriler de yapılıyordu. Kahvehaneler aşıkların yeteneklerini ortaya koyduğu, aynı zamanda Karagöz ve meddah gösterilerinin sunulduğu en önemli mekanlardı. Özellikle âşık ve meddah kahvehanelerinde sanat icra edenler, bir taraftan kahvehane müdavimlerini eğlendirirken diğer taraftan onlara bir kültürel birikim de aktarırlardı. Bu eğitici rollerinden dolayı kahvehanelere “mekteb-i irfan” ve “medresetü’l-ulema” denilmiştir (Katip Çelebi, 2013: 535). Yine kahvehaneler başlangıçta, Nihad Sami Banarlı’ya göre; “akademik muhit” (Ürer, 2010: 5), Naima’ya göre; “mecma-i zürefa” yani güzel konuşmaların toplantı yeri görevini üstlenmiştir (Naima, 2014: 756).

Halkın toplandığı kahvehaneler siyasî iktidarın ve yöneticilerin dikkatini çeken bir önem kazandı ve Osmanlı sosyal ve siyasal hayatının XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren zaman zaman etkisinde kaldığı çalkantıların ana mekânları olarak kabul edilmeye başlandı; devlet sohbeti denilen dedikodu ve

söylentilerin yayıldığı yerler şeklinde görüldü. Siyasal otorite mevcut düzene bir tehdit kabul ettiği kahvehaneleri yasaklama yoluna da gitti. İlk dönemlerde iktidarın kahvehanelere dair tutumu bunları tamamen yasaklamak ve kapatmak oldu. Bununla beraber yasaklama uzun sürmedi, yeni kahvehanelerin açılmasına devam edildi (Deniş, 2011: 5-6; Ürer, 2010: 3-5; Yaşar, 2019: 3).

Evliya Çelebi'nin gözlemlerine göre irfan ve kültür mekanları olarak tavsif ettiği kahvehanelerin Osmanlı coğrafyasındaki bir kısım kentlerdeki görünümü şu şekildeydi:

“Tokat kahvehaneleri mamur ve süslüdür. Bir gamlı adam kahvehanelerine varsa, gammı defeder. Her bir kahvehane, hikaye söyleyenler, şarkı ve türkü söyleyenler, saz çalanlar, gazel okuyan şairler ve diğer maarif erbabı ile doludur” (Evliya Çelebi VII, 1969: 238).

“Kırkkilise, şehir içinde köprü başında iki musluktan akan bir ab-ı hayat vardır. Bu çeşme üzerinde maarif erbabının devam ettiği irfan mektebi gibi bir kahvehane vardır” (Evliya Çelebi VII, 1969: 254).

“İlbasan, 7 adet kahvehane vardır ki, bütün maarif ehli, şairler burada toplanırlar” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 17).

“Manisa Tahtakale’de altı üstlü ariflerin, zariflerin toplandığı kahvehaneler vardır. Bu kahvelerin her birinde dörder mahfil yapılmıştır. Birinde hanende ve sazendeler, birinde rakkaslar, birinde hikayeciler ve meddahlar, birinde de gazel okuyanlar bulunur” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 75-76).

“Halep’te de 105 kahve bilhassa Arslan dede kahvesi 2000 adam alır. Bu kahvede hanende, sazende, rakkas ve hikayeciler vardır” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 209).

“Mısır Semenhut Kasabası: 48 kahvehane hanende, sazende, meddahlar bulunur. Bütün maarif erbabı birbirini bu kahvelerde bulur” (Evliya Çelebi XV, 1969: 130).

“Mısır Fayyumda Yusuf halicine bakan yüksek ve alçak kahvehaneler var ki, gece gündüz gelip geçen, gönül erbabının durağı ve bütün seyyahların, dervişlerin barınağı, bütün zariflerin, safa ehli dostların görüşecek bir yerleridir. Her köşesinde çalgıcılar ve hanendeler, sazendeler, meddahlar, gazel okuyanlar

beyit ve şiirlerini çalgılarının ahengini düzüp bülentavaz ile Hüseyin Baykara faslı ederler. Usta şairler belağat üzere müfredat, Dübeyt, müselles, murabba, muhammes, müseddes, tercii bend, kasideler, bahri tavillerini okuyarak birbirlerine düşmanca karşılıklı şiirler söylerler. Müstezatlar ve beş beyitler okurlar ki, insan hayran kalır. Güldürücüler, çeşitli güldürücü şakalar ederler. Öyle ki ölü gönlü neşeli yaparlar. Bu tarafda da mahbup güneş parçası rakkas civan şerh vurup ettikte perişan kâküller gibi aşık gönlü dahi perişan olur” (Evliya Çelebi XV, 1969: 244).

1.8.Eğitimin Finansmanı-Vakıflar

Osmanlı Devleti’nde sosyal ve dini alanların birçoğunda olduğu gibi eğitim hizmetleri (mektep, medrese, darülkurra, darülhadis,) gibi eğitim kurumlarının tüm ihtiyaçları, hocaların ücretleri, öğrencilerin yeme-içme ve barınma gibi giderleri ile öğrencilerin bursları vakıflar tarafından finanse edilmekteydi. Osmanlı kuruluş döneminin hemen başında devletin ilk medresesinin İznik’e açılması ve bu medresenin giderleri için ilk vakfın kurulması da Osmanlı’nın eğitim ile vakıf müessesesini tek vücut haline getirmeye çalıştığının en büyük kanıtıdır. Kuruluş döneminden itibaren vakıflarının sayısının ve iktisadi güçlerinin hızla artması, eğitime olan desteğin de artması anlamına gelmekteydi. Yıllar içerisinde vakıf giderlerinden eğitime harcanan miktarın vakıf gider kalemleri arasında önemli bir paya sahip olduğu bilinmektedir (Cevger, 2019: 280).

Nitekim Evliya Çelebi seyahatnamesinde Osmanlı ülkesindeki birçok yerde mektep, medrese gibi eğitim kurumlarında her sene bayramlar vesair günlerde talebelere vakıflarca elbise, para... vesair verildiğini bildirmektedir.

Mesela II. Bayezid Medresesi’nde, isteklilere et, yakacak vesair ihtiyaçları karşılığı her ay para verirler. Çünkü vakıf olarak sağlam ve geliri çoktur. İki bin kırk kişi hizmet sahibi vardır. Bütün muvakkitlerin maaşları vakfedenin şartına göre fazladır (Evliya Çelebi I, 1969: 148).

“Trabzon’da Hatuniye Medresesi’nde Dersiam ve talebeye aydan aya vakıf tarafından belirli vazife, et ve mum parası verilmektedir. Yine Hatuniye Mektebi’nde yetimlere vakıf

tarafından günde iki defa yemek, bayramlarda elbise, arakiye, surra, hediye verilir” (Evliya Çelebi III, 1969: 90).

“Antakya’da kırk kadar çocuk mektebinde nicesinin bayramlık elbiseleri ve paraları vakıf tarafından her sene ihsan olunur. Mamur mekteplerdir (Evliya Çelebi IV, 1969: 249). Urfa’da her sene başında bayramlık elbiseleri vakıf tarafından yetim çocuklara dağıtılmaktadır” (Evliya Çelebi V, 1969: 44).

“Aksaray medreselerinde vakıf tarafından talebelerine ve dersiamlarına her ay muayyen vazife ile, et ve mum paraları verilmektedir” (Evliya Çelebi V, 1969: 83).

“Sivas’ta Kızıl Medrese’de evkaf sayesinde her gün talebeye iki defa sekiz türlü kokulu nefis yemekler, fagfuri kaselerle verilmektedir” (Evliya Çelebi V, 1969: 90).

“Harput, 50 adet mektepleri vardır ki vakıf tarafından yetimlere her sene birer kat ipek elbise, para ve hediyesi boldur” (Evliya Çelebi V, 1969: 106).

“Filibe’de evkaftan her sene başında her masuma birer kat elbise verilir” (Evliya Çelebi V, 1969: 266). “Sofya Koca Mehmed Paşa Medresesi, dersiam ve talebelerinin et ve mum ve belirli maaşları vardır. Hergün yemekleri daimidir” (Evliya Çelebi V, 1969: 279).

“Edirne Yıldırım Han Medresesi evkafı zayıftır” (Evliya Çelebi V, 1969: 325). “Edirne’de evvela 14 adet salatin camilerinin her birinde birer çocuk mektebi vardır. Her sene mübarek bayramda bu mekteplerde okuyan milletin ciğerkuşelerine birer kat elbise ve para, vakıftan tasdik olunarak o yeni yetişen talebelerin şevklerinin artmasına gayret ederler” (Evliya Çelebi V, 1969: 327).

“Medine’deki eğitim kurumlarının senelik sürreleri muayyendir ve Medine’de olan hayrat hiçbir diyarda yoktur” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 304).

Girit Zaranta’nın fethini müteakip Evliya Çelebi buraya bir Halveti tekkesi yaptırdığını bunun için 3 dükkan yaptırıp tekkeye vakfettiğini ve kale dizdarını mütevellî yaptığını ifade etmekteydi (Evliya Çelebi XII, 1969: 276).

1.9.Devrin Bilginleri-Halkın İrfanı

Evliya Çelebi, zamanının bilginlerini, bölge bölge Osmanlı coğrafyasının irfanını da şöyle tavsif etmekteydi:

“Urfa, Kürd bilginleri de çoktur. Bütün ilimleri tahsil etmiş müfessir, muhaddis, musannif ve bilgisi deniz gibi engin kimse vardır” (Evliya Çelebi V, 1969: 44).

“Aksaray, ahalisi fakih olurlar. Feraiz ilmini baba ve analarından okuyagelmışerdir. Kur’an hafızı çoktur” (Evliya Çelebi V, 1969: 83).

“İskilip, Uleması gayet çok olmakla her camiinde medrese müderrisleri ve talebeden musannifleri vardır. Burası zevk ve hava madeni olmayıp ilim ve hilm madenidir. Olgun, necib çocukları, üçyüz kadar hafızı vardır” (Evliya Çelebi V, 1969: 128).

“Edirne, zamanımızda bu şehir içinde onyediy kadar çok güzel şairlerden, kitap yazarlardan kimseler vardır. Hasılı bilgin ve fadıl kimseler kaynağı, şair ve din adamı yeri bir şehirdir” (Evliya Çelebi VI, 1969: 18).

“Tokat, halkı gayet zeki, çocukları gayet necib ve reşiddirler. Çoğunlukla halkı Envarü’l aşikin ve Muhammediye kitaplarını⁴ ezberler ve okurlar” (Evliya Çelebi VII, 1969: 237).

“Gelibolu, Gelibolulular Yazıcıoğlu’nun Muhammediye kitabını⁵ muhafaza etmeği çok severler. Ahalisi soylu ve aklı başında olup her bireyleri nice bin hadis-i şerif ezberlemişlerdir” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 175).

“Yanova, gölgelikli ağaçların altında bütün vilayet ahalisi meclis meclis oturup, Hüseyin Baykara faslı yaparlar. Çünkü bu şehir yeni

⁴Evliya Çelebi’nin yaşadığı dönemde halkın din anlayışının oluşumunda Mızraklı İlmihal, Birgivi Vasiyetnamesi, Müzekki’n-nüfus, Envarü’l-âşikîn ve Muhammediye gibi halkın geneline hitap eden ilmihal ve mev’izâ türündeki eserlerin rolü büyük olmuştur. Ahmet Gökdemir. *Evliya Çelebi’nin Gözüyle Osmanlı’da Kuran Kültürü, Tedrisat/Tilavet/Örf-Adet*. İstanbul. 2018. s. 34.

⁵Muhammediyye, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin(Ö. 855/1451) manzum eseridir. Muhammediyye’nin, Osmanlı’da dinî-tasavvufî kültürün oluşmasında büyük katkısı olmuştur. Meğaribu’z-zaman li ğurubi’l-eşya’ isimli eserin Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımlarına dairdir. Mustafa Uzun. Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. XXX. s. 586-587.

fetholunmakla zaman hakimi ahalisine biraz müsaaderkarlıkta bulunmuştur” (Evliya Çelebi VIII, 1969: 267).

Evliya Çelebi, hamisi Melek Ahmed Paşayı da şöyle vasıflandırmaktadır: “Her hususta faziletli olgun, dindar bir gazi idi. Daima bilginlerle, iyi kişilerle beraber olur, vaizlerden Veli Efendi ile Erdebilzadeyi pek severdi. Hoca Attâr Pendnamesini dilinden düşürmezdi. Gramerden birçok kitaplar okuyup, fıkıh ve feraizde emsalsizdi. Sekizyüzden fazla şeri meseleleri ve binden fazla hadisi ezber bilirdi. Dervişliğe meyilli idi. Mevlana'nın Mesnevisi'nden ve İbrahim Gülşeni'den binlerce beyit ezberinde idi. Murad Han devrinde tuğra çekmeye izinli olup, onların öğretmesi ile bir tuğra çekmiştir ki emsalsizdi” (Evliya Çelebi IX, 1969: 249-250).

“Ösek, Bu diyar halkı, bilginlere pek rağbet ederler” (Evliya Çelebi IX, 1969: 283).

“Peçevi, hepsi Müslüman ve Farisi okuyan kimseler olup, ellerinde Hafız Divanı, Gülistan ve Bostan, Hayyam ve Nizami divanları düşmez. Hepsi Sırpça, Bulgarca, Macarca ve Acemceyi güzel bilirler” (Evliya Çelebi IX, 1969: 300).

“Mostar, müftü, nakibüleşrafı, bilginleri, şeyhleri, imamları ve yazarları ve şairleri pek çoktur” (Evliya Çelebi X, 1969: 213).

“Şikloş, Bu şehirde bilginlere hürmet ederler. Ama hakkı ile bilgini yoktur. Ancak bazı acemi talebeleri vardır” (Evliya Çelebi X, 1969: 227).

“Varadin, Burada bilginlere çok itibar ederler. Zira bilgini yoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 16).

“Tatar kavmi, bir kısmı bilginler, şeyhler, sofulardır” (Evliya Çelebi XI, 1969: 178)

“Bahçesaray, bilginleri ve doktorları çoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 215).

“Kefe, bilginleri çoktur. Mütihazsıs tabipleri, cerrahları pek çoktur” (Evliya Çelebi XI, 1969: 241).

“Bahçesaray, Mehmed Girayla gece gündüz Hüseyin Baykara sohbetleri ettik. Ramazanı şerifte Kazak sultanları ve velinimetim

selim Giray Sultan ile öyle bir Ramazanı Şerif zevkleri ettik ki... Bir diyarda etmedim” (Evliya Çelebi XI, 1969: 245).

“Dağıstan Endrey Şehri, bu eski şehir bilginlerin toplandığı, Fadılların çıktığı, şairlerin yatağı olan bir yerdir. Bilginleri Arapça ve fende ileridirler. Mütehassis tabipleri, cerrahları hesapsızdır” (Evliya Çelebi XI, 1969: 294).

Evliya Çelebi, hanlıktan azledilen Mehmet Giray’ın Dağıstan Karabudak Han’a geldikten sonra vahdethanesinde ibadetle, tarih ve hadis ilmi ile meşgul olmaya başladığını ve Dağıstan bilginlerinden Molla Kuli, Molla Şirvani, Molla Cebrail, Molla Cami, Molla Azrail, Molla Kasım, Molla İsrail, Molla Şeyhkend adlı nice bilginlerle gece gündüz garip ilimlerle meşgul olduğunu yazmaktaydı (Evliya Çelebi XI, 1969: 297). Kırım’da Mehmed Giray’ın azledilmesiyle yerine gelen yeni hanın Osmanlı paşası Ak Mehmed Paşa ile uzun gecelerde bütün Kırım bilginleriyle ilmi mübaheseler yaptığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi XII, 1969: 56).

102

“Vardar Yenicesi, Gazi Evranos Medresesi’nde bir adam ne kadar ahmak olursa olsun, burada bir kere bismillah dese, bir yılda tefsir anlamağa muktedir olur. Çünkü Şeyh İlahi Hazretleri nazar etmiştir” (Evliya Çelebi XII, 1969: 111).

“Yanya, 3 adet Kur’an hıfzı yeri, iki adet tefsir okunan yer vardır. Bu şehrin maarif erbabı çoktur. Halkı Farsça bilir. Şairleri de çoktur” (Evliya Çelebi XII, 1969: 299-300).

“Delvine varoşu, 3 medrese vardır ama eşkıya yiğit sohtaları olur” (Evliya Çelebi XII, 1969: 306).

“Bekin Kalesi, Bu diyarın suhteleri hep eşkıyalardır” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 14).

“Tekirdağ, üç yerde tecvit ilmi okunur, Kur’an’ı ezberleyen necip reşit çocukları vardır” (Evliya Çelebi XIII, 1969: 36).

“Manisa, gerçi etrak diyarıdır ama eski taht şehri olduğundan halkı gayet söz anlar, miri kelimelerle maarif erbabı şairleri çoktur. Meşhur şairleri şunlardır: Âni, Vâni, Kânî, Âbî, Zülalî, La’li, Lali, Vali. Bunlardan bilhassa Lâli Çelebi şiirde çok üstün idi. Kalemî cevahir saçmaktadır. Halen bir divanı vardır. Nimî Çelebi çok zekidir ama halkı zem ve kadh edip, kuduz it gibi dalmaktadır.

Ama her hicvi, Nefi'nin Siham-ı Kazasına bedeldir. Şeyhülislam Mahmud Efendi de alim, şair, musikide üstad bir değerli zattır. Velhasıl bu şehirde 17 divan sahibi şair vardır. Ahalisi tüccar, sanat ehli, bilgin kanaat ve ibadet ehlidir" (Evliya Çelebi XIII, 1969: 76).

"Rodos, Güzelce Sinan Molla Ahmed Efendi, yazdığı kitaplar çoktur. Tarikat ilminde benzeri yoktur" (Evliya Çelebi XIII, 1969: 157).

"Maraş, gayet zeki bilginleri vardır. Gayet mümin kimselerdir" (Evliya Çelebi XIII, 1969: 198).

"Mekke, Mekkeliler ağır hareketli kimseler olup ilim ile uğraşmazlar. Hepsi tüccardırlar. Hafızlık ve hadis ilmi Mısır'a mahsusdur. Mekke'de birkaç Anadolulu vardır, ancak onlar ilimle uğraşırlar. Yoksa Mekke'den keramet sahibi, hal ehli şeyhler çıkmamıştır. Çünkü hepsi hava ve hevesindedirler" (Evliya Çelebi XIV, 1969: 53).

"Mısır, 20 bin fetva sahibi uleması vardır. Uleması, garip ilimlere, çeşitli fenlere maliktirler. Gayet zekidirler. Çocukları da olgun ve zekidir. 57 bin hafız vardır. 174 bin ulema kadı ve dersiam vardır. 12 binden fazla imam ve hatip, 10 bin şeyh vardır. Ezher Camii revakları içinde 12 bin eli kitaplı, başı misvaklı uleması vardır. Mısır'da ulemalar Hadis ilmi, tıp, feraiz, tefsir, fıkıh, hadis, tecvit, hıfz, tevhit, ledün, beyan, kelam, kemal, âdâp, sarf nahiv, mantık, maâni, lügat, aruz, yazı, yıldızlar, cift, kef, sim, simya kimya, heyet hikmet ziyec, danyal, Ful, fal, cerri eskal, remil, vefk, esma, teshir; davet, sarf, suruf, Mare necat, tayyi mekan, ihfâ, tabir, sihir, feraset ilimleridir. Ama edep yoktur. Mısır'a esir olarak gelen Abaza, Şadşa, Gürci, Mekril, Dadyan, Açıkbaş, Rus ve diğer kavimlerden unsurlar her biri birer hanedana düşüp ilim tahsil edip, Mısır azizi olurlar" (Evliya Çelebi XIV, 1969: 159).

Evliya Çelebi, on yıl gibi uzun bir süre kaldığı Mısır'ın Bilgin-Şeyh-Dersiam-İmam Hatiplerinden bahsederken de meziyetleriyle bunları şöyle aktarmaktaydı: "Mısır şeyhlerinden Ali Şümürlesi, ehli hal, dindar, mübarek kimsedir. Anadan doğma kör idi. Ama Ezher'de dört yerde ders verirdi. On iki bin öğrencisi vardı. Veli olduğuna şüphe yoktur. Muteber bütün kitapları görmüş gibi Bu

mesele Kadı hanın veya Tatar Haniye'nin ve Camiussagirin falan sayfasının yedinci satırındadır derdi. Sonra Şeyh Ahmed Acemi hadis ilminde biriciktir. Hafıza kuvveti bakımından zamanın en ileri kimsesi idi. Buhari ve Meşarik'de yetmiş bin hadis, ravileriyle beraber hafızasında idi. Sabık Şeyhülislam Bolevi Mustafa Efendi'nin evi sanki medrese idi. Dersiam Abdülkadir Efendi, Kethüda İbrahim Paşa Cerir Taberi, Buhari ve Müslim'i bunlardan tekmiil ettiler. Aruz ilminde ileri idiler. Farsça Türkçe temiz şiirler yazardı. Şeyh Abdullah Mağribi kürsü vaizi değildi ama yine Ezher'de de ders verirdi. Şeyh Ahmed merhum tasavvufa salık ve ledün ilmine malik idi. Şeyh Yahya Mağribi Dördüncü Mehmed Han huzurunda ilmi münakaşada bulunup Vani Efendi'yi mat etmişti. Şeyh Mehmed Keysudar Türkçe, Farsça şiir yazmaya muktedir, alim, güzel yazı yazar, hoş sohbet kimse idi. Şeyh Haraşi müfessir, muhaddis idi. Müslim, Buhari, Kamus Ahteri, Sahah Cevheri, Muhiddin-i Arabi'nin fusuhu ezberinde idi. Ezberinde ders verirdi. Binden fazla talebesi vardı. Ders takrir ederken çok hiddetli idi. Ama feyzi vardı. Bir kere dersini dinleyen taş gibi kafasına nakşolunurdu. Şeyh Ayyâşî Şeyh Şemurlisi'den okumuştur. Sultan Müeyyed Camiinde dersiamdır. Güzel sözler söyler, cömert, güzel Türkçe konuştuğundan diğer ulema kıskanırdı. Şeyh Ahmed İskenderani Alim, fadıl, hoş sohbet idi. Şeyh Ali Üryani'den ders almıştır. Na't okuduğu vakit hayran olurum" (Evliya Çelebi XV, 1969: 28,29).

"Fayyum, bu şehirde üzüm şarabı olmaz. Çünkü bu şehirde mazannei Kiramdan, Mecazibundan, bilginler, müfessirlerden, muhaddislerden, müelliflerden, hafızlardan, nice bin imam ve hatipler vardır. Ve büyük necibler bu diyara memurdurlar. Şeyhleri gayet çoktur" (Evliya Çelebi XV, 1969: 248).

1.10. Osmanlı Yöneticilerinin İrfanı, Kitap Kültürü

Osmanlı yöneticilerinin irfan seviyesini isyan eden Bitlis Hanı Abdal Han'ın isyanının bastırılmasından sonra elde edilen hazinesinden çıkan kıymetli eserlerden anlamaktayız

Bunlar vasıflarıyla şöyleydi:

"On yedi adet ciltli hükümdarlar için yazılmış mücevher kaplı, yakut-i müsta'sami, Karahisarlı Ahmed, Şeyh Bayezid Veli, Şeyh

Kara-Mehmed, Kırımlı Abdullah, Üsküdarlı Hasan Çelebi, Halid Efendi, Karahisarlı talebelerinden Demirci kolu Hasan Çelebi yazıları ile yazılmış Kur'an-ı Kerimler, bin üçyüz ciltli nefis tefsir ve muhtelif kitaplar ki, her biri aharlı Hatayi, Dımişki, Semerkandi, Abadi kağıtlar üzerine yazılmış kitaplar idi. Yetmiş aded mübarek tefsirden Taberi Tefsiri, Tefsir-i Deylemi, Feyzullah-i Hindi'nin noktasız tefsiri ki Kur'an-ı Kerimden gayri noktalı kelimeleri yoktur. Ebulleysusemerkandi Tefsiri ve diğer bunun gibi muteber tefsir kitapları ki her yerde bulunmaz. Bin üçyüz adet hadis kitaplarından başka Kuduri, Mülteka, Keşşaf, Kahistanî, Molla Cami, tecvitten manzum Şâtibî, manzum Hariri, Kamus, Ahteri, Şem'i, İbni Malik Lügati ve bunun gibi muteber kitaplar vardı. Yirmi cilt talik ile yazılmış Hamse-i Nizami, Hafız Divanı, Gülistan ve Bostan, Nimetullah, Molla Cami Divanı, Hasan Çelebi'nin Tezkiretuşşuarası, Latifi Tezkeresi, Saib Divanı, Baki Divanı, Nef'i Divanı, Nefi'nin Siham-ı Kazası, Nisari Divanı, Enveri Divanı, Hakanî Divanı gibi nakışlı kitaplar” (Evliya Çelebi VI, 1969: 303-304).

“İkiyüz altmış kıt'a mecmua ki, her birinin sahifesindeki kıtalar yüzer kuruş değerdi, geçmiş hattatların çeşitli yazıları vardı. Hele bir mecmuasında altıyüz yaprak vardı. Bütün kıt'aları Sultan Bayezid Veli asrındaki şeyh hazretlerinin yazısıdır. Karahisarlı Ahmed, Bekrî, Kırımlı Abdullah, Üsküdarlı Hasan Çelebi, Karahisarlı Hasan Çelebi, Halid Efendi, üstadımız ağa kapısı mektebi hocası Hüseyin Efendi, Yusuf Efendi, Kara Ali Çelebi, Mantıkî Çelebi, Derviş Ali, Suyolcuzade, Tenekecizade, Cenderecizade, Okçuzade, Unkapanında Gülabizade Ahmet Çelebi yazıları vardır” (Evliya Çelebi VI, 1969: 304).

“Bu kıymetli kitaplar öyle ucuza satıldı ki, alınan paralar, bir noktasının bile bahası değildir.

Hanın Kendi Mühürü İle Mühürlü Yedi Deve Yüğü Sandukalarından Çıkan Muteber Kitaplar:

Fütühatı Mekkiye(Muhiddin Arabi yazması), Fusus(Muhuddin Arabi), Şerhi Fusus(Sarı Abdullah Efendi telifi el yazısıyla), Fütühat-ı Mekkiye(Kudbiddin-i Hanefi), Fetihname-i Mısır(Sultan Selim eliyle), Katip Yusuf Can Telifi(Milel ve Nahal), Nuh Efendi

Telifi(Şeyh Ebu İshak Kârzunî Menakibi), Şevki Efendi yazması(Saâdetname), Aşık Paşa(Menasikülhac), Sinan Efendi yazısı(Menakib-i Evliya), Ahlatlı Şeyh dede Maksut yazısı(Salih Efendi Tarihi, Camiiülhikayat Tarihi, Mirhand Tarihi, Lamiî Lügati, Manzum Namaz Şartları), Şemsettin Fenari(Manzum Pend-Name-i Şeyh Attar Tercümesi), Bayezid Han adamlarından Emir Çelebi(Ceride tül Acaib, Miratı Kainat, Taberi Tarihi, Latifi Paşa Kanunnamesi, Tarih-i Gazavat-ı Sultan Murad Han-ı Rabi, Tarih-i Peçevi, Risale-i Akaid-i Kemalpaşazade, Kusunizade Şerhi, Mirat-ı Kainat Tercümesi), Trabzonlu Fenai(Takvim-i ül Buldan), Trabzonlu Aşık Çelebi Telifi(Sohbet-ül Efkâr der Cevab-ı Sebhat-ül Ebrar), Atâi Çelebi Telifi(Nev'izade Ata-i Çelebinin Şakaik Zeyli, Tarih-i Sükkeri), Şahab Çelebi'nin Mısır Tarihi, Tarih-i Şeyh Süyûtî"(Evliya Çelebi VI, 1969: 306).

"İbn Abdül Halimin fütühat-ı Mısır, Amr ül Kebedi'nin Fezâli Mısırî, Kitab-ı İbn Dolak, Kitab-ı İbn Yesir, İbn-i Fazlullahın Kitab-ı Mesaliki Kitab-ı Menahicül İber, Nuh Efendi'nin Siyeri Nebisi, Vakıa Name-i Veysi Efendi, Tarih-i Sahabe, Zehebi'nin Tecrd-i Sahabesi, El Esabe Fil Marifet-üs Sahabe, Zehebi'nin Kitab-ül Huffazı, Tabakat-ı Şafiiye kitabı, İbnü Ferhun'un Tabakatül Malikiyesi, Tabakat-ı Şârâni, Mizân-ı Şârâni, Tabakat-ül Hanefiye, Mirat-i Zaman, İbni Kesir'in Kitab-ül Beda'yi ve Nihaye (Bezaziye, Tatarhaniye, Keşşaf, Süneni Davud, Dede Cengi, Akaid-i Birgivi, Muhammediye, Camiiülkebir, Camiiülsağir, Envar-ül âşikin, Tuhfetül Ebrar, Kelile ve Dimne..."(Evliya Çelebi VI, 1969: 306-307).

"Hanın kendi yazmalarından Fâris, Arabî, Türkçe, yetmiş altı ciltlik eseri, yüzbeş parça çeşitli risaleleri çıktı. Çoğu Farsi lisanı üzerine idi. İkiyüz cilt Frenk basması ile atlas minör, ceografi, papamonte ile heyet ve hikmet kitaplarının çeşitleri vardı. "Görenin aklı gider, özge temaşadır bu" dediği gibi yeni dünya ve eski dünyanın nice şekil ve haritaları çıktı ki, görenin aklı şaşar. Bütün bitkilerin ve otların, hekimlere lazım olan ağaçların ve teşrih ilmi gereğince bütün insan azasının basma şekil ve resimleri vardır ki, gören canlı zanneder, iki yüz cilt Acem ve Frenk kalemleriyle yazılmış, resimli mecmualar var idi. Dalgalı bir denizde deniz harbini tasvir eden bir tablo vardı.

Şah Kulu, Velican, Şemsi Han, Malik, Ercenk, Ağarıza, Mehmed Rıza, Behzad adlı maharetli nakkaş ve ressamlar öyle hayal mahsulü resimler yapmışlar ki, gören hayrette kalır. Seyrine doyamaz. Hacı Murat, Ağacan, Belh'li Takiyüddin gibi büyük ressamların hayal mahsulü, fırçaları pek büyük iş görmüştür. Kalemkar Rıdvan beyin siyah basma kalemi dahi Mısır şehrinde zaten asrın teki idi. Hasılı nice bin meşhur üstadların kalemlerinden çıkmış eserler mezatta gezerken Kürtlerin ve cahil haşaratın ve daha nice bin idraksiz kimselerin bu resimler elden ele gezdirilerek her yaprağı karıştırıldıklarından bazı kağıtlar pejmürde ve perişan bir halde çadırdan çadıra gezmekte idi” (Evliya Çelebi VI, 1969: 307).

“Bu eserler mezatta satılırken mürâi, mütaassıb, Kadızadeli, Tireli Hacı denilen bir herif mezattan, sanatkârâne resimlerle dolu bir Şehnameyi 600 kuruşa almış... Fakat kitabın içindeki resimleri görerek, resim haramdır diye, resimlerin gözlerini bıçakla oymuş, canım kitabı berbat etmiş... Durumu öğrenen Melek Ahmed Paşa adama bin değnek vurdurmuştu” (Evliya Çelebi VI, 1969: 308).

Evliya Çelebi, İstanbul'daki sahaf geleneğinden bahsederken de: “Dükkan 50, nefer 300. Bunlar bilginler kıyafetinde ulema hademeleri olmakla, dükkanlarında nice bin kitaplar bulunur. Pirleri “Abdullah-ül-Yetimi” dir demekteydi” (Evliya Çelebi II, 1969: 221).

Sonuç

Evliya Çelebi'nin gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı eğitimi başlıklı bu çalışmanın sonuçları ve değerlendirilmesi maddeler halinde şöyle sıralanabilir

1.Osmanlı XVII. Yüzyılının en mühim kaynaklarından biri olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin birçok değişik alanda olduğu kadar eğitim alanında da insanı hayretler içerisinde bırakacak derecede zengin bir kaynak olduğu görülmektedir. Devrinde alınabilecek en iyi eğitimi almış olan Evliya Çelebi'nin bu alandaki gözlemleri dikkate şayandır.

2.Evliya Çelebi gitmiş olduğu mekanlarda eğitim kurumlarını öncelikle tasvir etmiştir. Seyahatnameden eğitim merkezi olarak

mescit ve camilerin, çeşitli ilimlerin öğretildiği bir kültür kompleksi mensabesinde olduğu anlaşılmaktadır.

3.Sıbyan mektepleri Osmanlı coğrafyasının her tarafına yayılmıştır ve ebced okuyan çocukların hesabı imkânsızdır.

4.Osmanlı medreseleri, başta Fatih medresesi olmak üzere din ilimlerini teşvik ve tazim için yapılmış nefis ilimlerin okutulduğu, payesi yüksek, irfan ehlinin, zarif kimselerin, şairlerin toplandığı, ilim isteklileriyle dolu mekânlardır.

5.Medreselerin gelişimiyle ortaya çıkan, zaman içinde alanında uzmanlaşmış medreseler olan Darü'l-Hadis, Darü'l-Kurra, ve Darü't-Tıblarla ilgili izlenimler ise şöyledir:

Evvela, ne kadar salatin camileri, vezir ve ayan camileri varsa her birisinde mutlaka bir de Darü'l-Kurra bulunur. Buralarda Kur'an ezberlenir ve İbn Kesir, yedi okunuş, Cezeri, Şatibi okunur. Hafızlar Aşere ve Takrib sahibi kimselerdir. Kaynaklarıyla, okuyanları ile tahkik ve tetkik edilip kıraat ilmine itina edilir.

Bütün salatin medreselerinde (Darü'l-Hadislerde) Müslim, Buhari, Meşarik hadisleri ravileri ile okunur. Osmanlı coğrafyasında camilerde muhaddis dersiamları vardır. Ezberinde binlerce hadis olan muhaddisler vardır. Müslim ve Buhari'yi hıfzetmişlerdir.

Darüşşifalarda Medrese-i Etibba ve odalarında talebeler vardır ki her biri hazik, olgun tabiplerdir. Her bir fenne yönelip, doktorluk ilminde muteber kitaplara itibar ederler. Tıp ilmi görülür, haftada iki gün şifa ve müfredat Davut okunur.

6.Evliya Çelebi'nin devşirme eğitimi ve Enderun'a dair izlenimleri de şöyledir: Devşirilen gulamlar önce ayana ve kibarlara verilip ilim ve marifet öğrenmeleri sağlanır. Sarayda 3000 kadar has gilman gece gündüz ilim ile meşgullerdir. Halifeleri, yedi dersiamları vardır. Evliya Çelebi, Enderun'daki eğitimi hakkında da Enderun'da yazı, musiki, Nahiv ilminde Kafiye, tecvid, hıfz ilmi, müezzinlik, meclis adabı, dua etme ve nice kelimeler öğretildiğini, kendisine Sultan Murad'ın hattı şerifiyle bir Misbah, bir Dibace, bir Müslim, bir Buhari, bir Mülteka'l bahr, bir Kuduri, bir Gülistan ve Bostan, bir El'ab-ül Sıbyan, bir Ahteri lügati, bir Kur'an-ı Kerim bir murassa gümüş divit, bir okuma

tahtası ihsan edildiğini, burada gece gündüz ilim ile meşgul olup üç yerden Arapça, Farsça ve güzel yazı ile meşgul olduğunu ifade etmekteydi.

7.Evliya Çelebi Seyahatnamesinde gerek Sultan IV. Murad'ın gerekse Kırım'da Selim Giray'ın sohbet meclislerinde ilmi musahabeler yapıldığını ve kendisinin de bu musahabelere katıldığını da ifade etmekteydi.

8.Evliya Çelebi, Osmanlı coğrafyasına yayılmış tekkelerde de binlerce arifbillahların toplanıp tevhid ve tezkir ettiklerini, buralarda salih, abid vaizler olduğunu kendisinin de buradaki derslerde bulunup sohbetlerle müşerrref olduğunu, buralarda bütün kış sohbet edildiğini, değerli dersiamların bulunduğunu, ilmi sohbetler yapıldığını, buralara gelenlerin hep maarif erbabı olduğunu ifade etmekteydi.

9.Evliya Çelebi'ye göre Osmanlı coğrafyasına yayılmış irfan ve kültür mekanları olarak kahvehaneler de hikaye söyleyenler, şarkı ve türkü söyleyenler, saz çalanlar, gazel okuyan şairler ve maarif erbabı ile doludur. Buralar irfan mektebi gibidir.

10.Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Osmanlı ülkesindeki birçok yerde mektep, medrese gibi eğitim kurumlarında her sene bayramlar vesaire günlerde talebelere vakıflarca elbise, para vs. verildiğini ifade etmekteydi. Eğitim kurumlarının öğretimin sürekliliği açısından zengin vakıflarca desteklendiğini ifade etmekteydi.

11.Evliya Çelebi, zamanın bilginlerini ve bölge bölge Osmanlı coğrafyasının irfanını tavsif ederken bütün ilimleri tahsil etmiş, müfessir, muhaddis, musannif ve bilgi denizi gibi engin kimseleri vardır. Ahalisi fakih olurlar. Kur'an hafızı çoktur. Olgun, necib çocukları vardır. Şairlerden kitap yazarlardan kimseler vardır. Ahalisi nice bin hadis-i şerif ezberlemişlerdir. Bilginlere pek rağbet ederler. Hepsi Müslüman ve Farisi okuyan kimselerdir. Zeki bilginleri vardır. Gayet mümin kimselerdir gibi değerlendirmelerde bulunmaktadır.

12.Osmanlı yöneticilerinin irfan seviyesi de isyan eden Bitlis Hanı Abdal Han'ın isyanının bastırılmasından sonra elde edilen hazinesinden çıkan kıymetli eserlerden anlaşılmaktadır. Buna

göre hazineden devrin önde gelen hattatlarının yazdığı Kur'anlar, tefsir kitapları ve muhtelif binlerce kitaplar, risaleler, mecmualar çıkmıştır.

13.Sonuç olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde beldelerin tanıtımıyla ilgili vasıflandırmasında ilk sırada camiler akabinde medreseler, Darü'l-Hadisler, Darü'l-Kurrallar, Darü't-Tıblar, sıbyan mektepleri ile tekkeler ve diğer irfan merkezlerinin geldiği görülmektedir. Bu durumdan Evliya Çelebi de dahil o zamanki insanların eğitime bakış açılarıyla ilgili veriler elde edilebilmektedir. Bu veriler ışığında XVII. Yüzyıl Osmanlı eğitiminin son derece ileri düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Anadolu'dan Balkanlara, Kırım'dan Kafkaslara, Irak'dan Mısır'a kadar Osmanlı topraklarının her yerinde eğitime yönelik müesseselerin tesisi, halkın ve yöneticilerin eğitime, irfana ilgisi bu kurumların vakıflarca desteklenmesi bu düşüneyi desteklemektedir.

Kaynakça

110

- Adıvar, A. (1991). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Algar, H. ve-Alparslan, A. (1998) "Hüseyin Baykara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, İstanbul, 530-532.
- Ali Mustafa. (1997). *Mevâ'idü'n- Nefais Fî-Kavâ'idü'l-Mecalis*. Hazırlayan Mehmet Şeker. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Altıkulaç, T. (1999). İbn Kesir, Ebu Ma'bed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XX. İstanbul. s. 131-132.

- Atsız, H. N. (2001). *Evliya Çelebi'den Seçmeler I*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Baltacı, C. (1976). *15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası.
- Baykal, İ. H. (1953). *Enderun Mektebi Tarihi*, İstanbul: Halk Basımevi.
- Baysun, M. C. (1997). Evliya Çelebi, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Güzel Sanatlar Fakültesi IV. s. 400-406.
- Bostan, İ. (2001). Kahve. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV. İstanbul. s. 203-205.
- Bozkurt, N. (1993). Dârülhadis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VIII. İstanbul. s. 527-534.
- Bozkurt, N. (1993). Dârülkurrâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VIII. İstanbul. s. 543-548.
- Cevger, G. (2019). "Türk Eğitim Tarihinde Vakıfların Yeri ve Önemi", *Türk Eğitim Tarihi*, Ed. Mustafa Kılınç-Songül Keçeci Kurt, Ankara: Pegem Akademi.
- Çollak, F. (2010). eş-Şatibiyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, XXXVIII. İstanbul. s. 377-379.
- Dankoff, R. (2008). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2012). *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı (Çev. Müfit Günay)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deniş, H.E. (2011). Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, s. 335-344.
- Develioğlu, F. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eroğlu, H. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Gökdemir, A. (2018). *Evliya Çelebi'nin Gözüyle Osmanlı'da Kuran Kültürü, Tedrisat/Tilavet/Örf-Adet*, İstanbul: Kitabı Yayınevi.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, s. 25-46.
- İbrahim Peçevi. (1981). *Peçevi Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XI. s. 529-533.
- İnalçık, H. (2013). "Evliya Çelebi: Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları", *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Medam Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII. S. 185-187.
- Katip Çelebi. (2013). *Cihannüma*. İstanbul: Mahya Yayınları.
- Kodaman, B. (1991).II. *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurşun, Z. (2013). "Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi". *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Medam Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- Kütükoğlu, M. (2000). *20. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi. (1969-1971) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Türkçeleştiren Zuhuri Danışman)*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi. I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X-XI-XII-XIII-XIV-XV. Kitaplar.
- Miller, B. (1941). *The Palace School of the Mohammed the Congueror*. Cambridge: Harvard University Press.

- Ministry of Tourism and Information. (Tarihsiz) *Evliya Çelebi*, Ankara: Ministry of Tourism and Information.
- Naima, (2014). *Tarih-i Naima*. Hazırlayan Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, VII. s.46-92.
- Parmaksızoğlu, İ. (1983). *Evliya Çelebi Seyahatname (Giriş)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ranke, L.V. (1827). *Die Osmanen und Die Spanische Monarchie Im 16. Und 17. Jahrhunderti Viertei erweiterte Auflage des Werkes: "Fürsten und Völker von Südeurope"*. Band I.
- Sakaoğlu, N. (1993). *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezcan, N. (2009). "17. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatı ve Seyahatname", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*(Hazırlayan Nuran Tezcan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Triton, A.S. (1957). *Materials on Muslim Education in the Middle Age*, London.
- Turan, O. (1980). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uzun, M. (2005). Muhammediyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX. s. 586-587.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ürer, H. (2010). Osmanlı'da Kahvehane, Kahvehane Kültürü ve Salihli'den Bir Kahvehane Örneği Himaye-i Etfal, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIX/2. s. 1-26.
- Yaşar, A. (2019). Kahvehane. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ek II. s. 3-5.

Yılmaz, C. (2013). "Evliya Çelebi'nin Şifahaneleri", *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: Medam Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.

HEVÂYÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ AN UNKNOWN WORK OF HEVÂYÎ

Yüksek Lisans Öğrencisi Oğuzhan GÜNDÜZ*

İstanbul Üniversitesi

oguzhangunduz2021@ogr.iu.edu.tr

Öz

Asıl adı Mustafa olan Hevâyî (ö. 1017/1608-1609), biyografik kaynaklara göre XVI. yüzyıl Osmanlı sahasında yaşamış bir ediptir. Tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda Hevâyî'ye ait gösterilen muhtelif eserler kaydedilmiş olsa da bunların hiçbiri bugün elimize ulaşmış değildir. Uzun süredir yaptığımız katalog taraması sonucunda Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulduğumuz ve Mustafa Hevâyî'ye ait olduğu kanısına vardığımız mensur iki hikâyeden oluşan bir yazmaya rastlanılmıştır. Söz konusu yazmanın, Fransa Milli Kütüphanesi Cordonne Arsenal bölümünde Turc 454 ve Turc 713 numaraya kayıtlı olmak üzere iki adet nüshası mevcuttur.

Bu makalede klasik Türk edebiyatında Hevâyî mahlasını kullanan tüm edipler kısaca tanıtılmış ve eserlerinden söz edilmiştir. Bununla beraber bulduğumuz eserin diğer Hevâyî mahlasını kullanan ediplere değil de neden Mustafa Hevâyî'ye ait olabileceği açıklanmıştır. Bulunan yazmanın mevcut iki nüshasının tavsifi yapılmış ve örnek olması açısından da eserin ilk varakları ve temmet/ferağ kaydı günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Günümüz Türkçesine aktarırken de dikkat edilen unsurlar dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca eserin içeriği hakkında kısaca bilgi verilmiş ve verilen bilgiler doğrultusunda eserin isimlendirme sorununa da değinilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-4220-2762

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, XVI. yüzyıl, yazma, Mustafa Hevâyî, Fransa Milli Kütüphanesi.

Abstract

According to biographical sources, Hevâyî (d. 1017/1608-1609), whose real name is Mustafa, is a man of letters. He lived in the Ottoman field in the 16th century. Although various works belonging to Hevâyî have been recorded in biographies and other biographical sources, none of them has survived. As a result of catalogue searched for a long time, we came across an article consisting of two detached prose stories that we found in the National Library of France and that we believed to belong to Mustafa Hevâyî. There are two manuscripts of the work registered as Turc 454 and Turc 713 in the Cordonne Arsenal section of the French National Library.

In this article, all the works with the pseudonym Hevâyî in classical Turkish literature are briefly introduced and their works are mentioned. In addition, it is explained why the work we found belongs to Mustafa Hevâyî, not to the authors who use other Hevâyî pseudonyms. Found manuscripts were described and the first leaves of the work and the temet/ferağ record were transferred to today's Turkish as an example. The elements that are taken into consideration while transferring them to today's Turkish are indicated in the footnote. In addition, brief information was given about the content of the work and the naming problem of the work was also discussed in line with the information given.

Keywords: Classical Turkish literature, XVI. Century, manuscript, Mustafa Hevâyî, National Library of France.

Giriş

Özellikle son dönemlerde dijitalleşmenin sağladığı avantajla birlikte dünyanın pek çok yerindeki yazma esere kolaylıkla erişebilme imkânı yakalanmıştır. Bu imkân ise pek çok araştırmacıya, daha önce gün yüzüne çıkmamış yazma eserleri ortaya çıkarmada büyük ölçüde kolaylık sağlamış ve bu yazmalara ulaşıldıkça da edebiyat tarihinde büyük veya küçük oranda değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda yaptığımız dijital katalog taraması sonucu daha önce bibliyografik kaynaklarda bahsedilmeyen ve Fransa Milli Kütüphanesi'nde yer alan Turc. 454 numaraya kayıtlı mensur iki hikâyeden oluşan Hevâyî'ye ait

bir yazmaya rastlanılmıştır. Eserin aynı kütüphanede yer alan Turc. 713 numaraya kayıtlı bir başka nüshası da bulunmuştur.¹

Eserde yer alan Hevâyî mahlasından hareketle Hevâyî mahlasını kullanan ediplerle alakalı literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucu biyografik kaynaklarda Hevâyî mahlasını kullanan muhtelif ediplerle karşılaşılmıştır. Bunlar; Mustafa Hevâyî Efendi (ö.1608-1609), Hevâyî mahlasıyla beraber Rahmî mahlasını da kullanan Kubûrîzâde Abdurrahman Rahmi Efendi (ö.1715), İshak Efendi (ö.1773-1774), Hevâyî mahlasıyla beraber Sürûrî ve Hüznî mahlaslarını da kullanan müverrih Seyyid Osman Efendi (ö.1814) ve İbrahim (ö.1913) adlı ediplerdir. Rahmi ve Hevâyî mahlasını kullanan ve İstanbul'da dünyaya gelen Kubûrîzâde Abdurrahman Efendi'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hevâyî mahlasıyla kaleme aldığı *Dîvân*'ı bulunmaktadır ve bu eser *Hevâyî-nâme* olarak da bilinmektedir.² Bununla birlikte hakkında sadece Hatîbî'nin tezkiresinden bilgi edindiğimiz İshak Efendi, otuz yaşında ölmüş ve Hevâyî mahlaslı şiirler kaleme almıştır.³ Müverrih olan ve Surûrî, Hüznî ve Hevâyî mahlaslarını kullanan Seyyid Osman Efendi ise düşürdüğü tarih ve hezliyatlarıyla tanınmaktadır. Tamamen mizahi şiirler barındıran *Hezliyat*'ında Hevâyî mahlasını kullanmıştır.⁴ Antepli olarak bilinen İbrahim Hevâyî ise 1873 yılında doğmuştur. Otuz dokuz şiiri ihtiva eden bir *Divançe*'si bulunmaktadır.⁵ Bulduğumuz eserin müellifi olduğunu düşündüğümüz, XVI. yüzyılda yaşayan, asıl adı Mustafa olan ve Hevâyî mahlasını kullanan Mustafa Hevâyî Efendi hakkındaki bilgilere ise Kınalîzâde⁶, Beyânî⁷ ve Rıza⁸

¹Söz konusu yazma, tarafımızca yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

²Adnan İnce (2018). Tezkiretü's-şu'arâ (Mirza-zâde Mehmed Salim Efendi), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 207-210.

³Mehmet Akkuş (2008). Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 354-355.

⁴Muallim Naci (2000). Osmanlı Şairleri (haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 173.

⁵Halil İbrahim Yakar (2000). "Gazi Antepli Divan Şairleri", *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*, s. 183.

⁶Aysun Sungurhan (2017). Tezkiretü's-şu'arâ, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.922-923.

tezkirelerinde ve Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*⁹ eserinde rastladık. Bahsedilen kaynaklara göre asıl adı Mustafa olan Hevâyî, Bursa'da doğmuş ve Abdülmümin Camisi'nde hatiplik yapmış, Sa'dî'nin Bostan ve Gülistan'ını şerh etmiştir (Sungurhan 2017: 235-236). Mürettep *Dîvân*'ının yanında *Vâmık u Azrâ, Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri, Telhîs-i Mu'addilü's-salât* isminde bir eseriyle beraber *Sadru's-seri'a*'ya bir hâşiyesi de vardır. Fakat tezkirelerde belirtilen bu eserlerin hiçbiri bugün elimize ulaşmış değildir. Sadece Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi 07 El 50 numarada kayıtlı bulunan *Gülistan Tercümesi*'nin Hevâyî'ye nispet edildiği bilinmektedir. Fakat Bilal Güzel, söz konusu yazmada eserin müellifine dair bir işaret olmadığını, eserin 6a varağında tercüme edildiği zamanın 833/1430 yılı olarak verildiğini ve bu yılın da Mustafa Hevâyî'nin yaşadığı yüzyıldan öncesi olduğunu söyleyerek eserin Mustafa Hevâyî'ye ait olmadığını belirtir.¹⁰ Süleyman Yiğit ise Bursalı Mehmet Tahir'in Hevâyî'ye ait olduğunu belirttiği *Vamık u Azra* ve *Yusuf u Züleyha* adlı eserler için mizahi eserlerinde Hevâyî mahlasını kullanan Kuburi-zâde Abdurrahman Efendi'ye ait aynı isimdeki eserlerin benzer cümlelerle kaydedilmiş olmasına işaret ederek bir karışıklık olma ihtimâlinin olabileceğini belirtir.¹¹ 1017/1608-1609 yılında vefat eden Hevâyî'nin mezarı Bursa'da Pınarbaşı mezarlığındadır (Saraç, 2016: 918-919; Sungurhan, 2017: 922-923).

Eserin içindeki manzum parçaların mahlas beyitlerinde geçen Hevâyî mahlasından, hatta eserde bizzat "*Mustafa ismi Hevâyî lakabı olmuş-durur*" (Hevâyî,454: 98b) ifadesinden hareketle

⁷Aysun Sungurhan (2017). Tezkiretü's-şu'arâ, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.236.

⁸Gencay Zavotçu (2017). Rızâ Tezkiresi, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.229-230.

⁹M.A. Yekta Saraç (2016). Osmanlı Müellifleri (Bursalı Mehmet Tahir), Ankara: TÜBA, s.918-919.

¹⁰Bilal Güzel (2022). "Gülistan Şerhi (Hevâyî)", TEES. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gulistan-serhi-hevayi> [erişim tarihi: 07.10.2022].

¹¹Süleyman Yiğit (2021). "Vamık u Azra (Hevâyî)", TEES. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/vamik-u-azra-hevayi> [erişim tarihi: 07.10.2022].

eserin Mustafa isimli Hevâyî mahlaslı müellife ait olduğu kanısına varılmaktadır. Bunun yanında müellif, “*Sene târîhi dokuz yüz dahi hem yetmiş bir/ Kışver-i Burusa’da Kapluca’da oldu âhir*” (Hevâyî.454: 99a) diyerek eseri kaleme aldığı yılı ve yeri de net bir şekilde ifade etmiştir. Aynı zamanda eseri tamamladığı, eserden el çektiği (ferağ kaydı) ay, gün ve saati de belirtmiştir: *Âhir olmalı idi mâh-ı rebî’ü’l-evveli/Asr vaktinde düşenbe gününñ çekdim eli.* (Hevâyî,454: 99a). Buna göre müellif, “âhir olmalı idi” diyerek Rebiülevvel ayının son günlerini, düşenbe günü diyerek pazartesi gününü ve asr vakti diyerek ise ikinci vaktini kastetmiştir. Rebiülevvel’in pazartesi gününe denk gelen son günleri ayın 21’i ve 28’ine denk geldiği düşünülürken, eser miladi olarak 1563 yılında, 8 veya 15 Kasım’a denk gelen pazartesi gününün ikinci vaktinde tamamlanmıştır. Eserde verilen bilgilerle biyografik kaynaklardaki Hevâyî hakkında yer alan bilgilerin tamamen örtüştüğü görülmektedir. Müellif açıkça isminin Mustafa, mahlasının Hevâyî, eseri kaleme aldığı yılın h. 971 (m.1563) ve eseri tamamladığı yerin Bursa Kaplıca olduğunu belirtmiştir. Bu verilen bilgiler eserin künyesi hakkında çok kıymetli bilgiler olup aynı zamanda onu diğer Hevâyî mahlaslı şairlerden de ayırt etmemizi sağlamıştır. Dolayısıyla eserde müellifin kendisi hakkında bu derece kayda değer bilgiler vermesi, Hevâyî mahlası kullanan diğer şairlerle karışma riskini de ortadan kaldırmıştır.

Bulduğumuz yazmanın Fansa Milli Kütüphanesi’nde Turc. 713 numaraya kayıtlı bulunan bir başka nüshası da bulunmaktadır. Yazma, Fransa Milli Kütüphanesi’nin katalog kayıtlarında “*Histoire du Prince de Roum*” şeklinde kayıtlıdır. Aynı zamanda yazmalar.gov.tr’de de Hikâye-i Rûm Prensi adında bir eser kaydolunmuş ve demirbaş numarası verilmeden sadece Cardonne Arsenal şeklinde katalog ismi verilmiştir. Fakat Fransa Milli Kütüphanesi’nde ve yazmalar.gov.tr’de yer alan “*Hikâye-i Rûm Prensi*” adlandırmayı da eksik bulmaktayız. Çünkü bu adlandırma eserin içindeki ilk hikâyenin adlandırmasını karşılamaktadır. Fakat eserin içinde iki ayrı hikâye yer almaktadır. Ayrıca hikâyeler müellif tarafından başlıklandırılmamıştır. Dolayısıyla “*Hikâye-i Rûm Prensi*” adlandırması ancak ilk hikâyenin konusu olabilir.

1. Turc. 454 Numaralı Yazmanın Tavsifi:

Eser, Fransa Milli Kütüphanesi Cordonne Arsenal bölümünde Turc. 454 numaraya kayıtlıdır ve mensur iki hikâyeden oluşmaktadır. İkinci hikâyeye 74. varaktan başlamaktadır. Fakat hikâyelerin başında müstakil olarak bir serlevha bulunmamaktadır. Katalog bilgilerine göre eserin cildi Batı ciltlemesi, yeşil faslı deri kaplamalıdır. Yazı tipi nesih ve yer yer harekeli olan eser, 18,5 × 12,5 cm ebadında, 13 satır sayısına sahip ve 99 varaktan müteşekkildir. Eserin temmet/ferağ kaydından anlaşılacağı üzere eserin müellifi Hevâyî'dir. Telif tarihi ise h.971/m.1563 yılının Rebûlevvel/Kasım ayının son günlerindeki pazartesi günüdür. Eserin yazıldığı yer Burusa Kapluca olarak belirtilmiştir. Müstensihin ismi geçmemekle birlikte temmet kaydında eserin istinsah yılı h.1113/m.1701-1702 şeklinde kaydedilmiştir. Yazmanın başında "Sahib-i Cardonne/Baş tercüman Fransavi der-Medine/ Mısrû'l-Kâhire/ (h.) 1122" şeklinde not düşülmüş ve bu hicri yılın yanına ise "Mesihyye 1754" şeklinde miladi bir yıl yazılmıştır. Burada bahsedilen Cardonne; Türkçe, Arapça, Farsça ve Doğu literatürüyle uğraşan ünlü doğu bilimcisi Cardonne Denis-Domuniqué'dir¹². Yazmanın başında düşülen bu notlardan hareketle yazmanın 1754 yılında müsteşrik Cardonne'nin eline geçtiği görülmektedir. Bu bilgiler diğer nüsha hakkında ışık tutacak bilgilerdir.

2. Turc. 713 Numaralı Yazmanın Tavsifi:

Eser Fransa Milli Kütüphanesi'nde Cordonne Arsenal Turc. 713 numaraya kayıtlıdır ve mensur iki hikâyeden oluşmaktadır. Katalog bilgilerine göre eserin cildi kabartma ve yaldızlı kırmızı deri kaplamalıdır. Yazı tipi nesih ve harekesiz olan eser 20,5 × 15,5 cm ebadında, 11 satır sayısına sahip ve 422 varaktan müteşekkildir. Diğer nüsha gibi bu nüshadaki hikâyelerde de serlevha kullanılmamıştır. Yalnız bu nüshanın ilginç yanı,

¹²Fransa müsteşriklerinden olan Cardonne, 1725 yılında doğmuş 1784 yılında vefat etmiştir. Yirmi sene Şark'ta durmuş, döndüğünde Türkçe ve Farsça muallimliği ve tercümanlığı yapmıştır. Afrika ve İspanya'nın Araplar zamanındaki tarih kitabı ve Şark edebiyatına dair bazı neşirleri olmuştur (Şemseddin Sâmî (1316/1898). Kâmûsu'l-Âlâm, "Cardonne" maddesi, İstanbul: Mihran Matbaası).

yazmanın sol tarafından başlatılan 234 varaklık Fransızca çevirisinin olmasıdır. Eserin Osmanlıcası ise yazmanın sağ tarafından 236. varakla numaralandırılarak başlatılmış ve 422. varakta son bulmuştur. Yani eserin Fransızcası soldan, Osmanlıcası ise sağdan başlatılmış ve son kısımları perde sayfasıyla beraber birbirine denk getirilerek müstakil bir kitap hâline getirilmiştir. Bu nüshanın diğer nüshadan eksik yanı ise detaylı temmet kaydı bulunmamasıdır. Ayrıca Turc. 454 numaraya kayıtlı nüshada yer alan bazı manzum bölümler esere alınmamış ve temmet kaydındaki bilgiler de istinsah edilmemiştir. Kitabın ravisine, müellifine, kâtibine, kârisine, dinleyenine ve sahibine dua edilerek eser noktalanmıştır.

Yazmanın sol tarafından başlayan Fransızca çevirisini Cardonne Denis-Dominuque yapmıştır. Fakat yazmanın Osmanlıcasını istinsah eden hakkında yazmada bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1754 yılında Turc. 454 numaraya kayıtlı olan nüshayı eline geçiren Cardonne'nin Türkçe ve Farsça muallimliği ve tercümanlığı yaptığı da göz önüne alındığında Turc. 713 numaraya kayıtlı nüshanın Osmanlıcasını da kendisinin yazmış olabileceği akla gelmektedir. Ayrıca yazmanın XVIII. yüzyılda Avrupa'ya ulaşarak Fransızcaya çevrilmesi de eserin orijinalliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yazmanın birinci hikâyesinde, Rum diyarının padişahının oğlu Şehzâde Abdüsselâm'ın dervişlerle yola çıkmasını, dervişlerin Abdüsselâm'ı yarı yolda bırakmaları ve Abdüsselâm'ın Çin fağfurunun kızını yaralı hâlde bulup iyileştirdikten sonraki maceraları anlatılırken yazmanın ikinci hikâyesinde ise bir Arap padişahının Süleyman ve Müslim adlı iki oğlunun maceraları anlatılır. Yazmada yer alan ilk ve ikinci hikâyenin başını ve yazmanın temmet kaydını örnek olması açısından aşağıda yer verdik.

3. Eserin Başı¹³

[1b] Rāviyān-ı aḥbār-ı ḥaḳāyık ve kāşifān-ı esrār-ı dakāyık olan fuḫalā-i ḥalāyık devr-i rūzigār-ı bī-ḳarār u bed-şī'ār u nābekār u cefākāruñ vāḳī'āt-ı 'acībinden ve çarḥ-ı ḡaddār u cevḫār u sitemkār u cefākāruñ u dil-āzāruñ u nigūsār u siyehkār ḥādişāt-ı ḡarībinden böyle beyān ve 'ayān ḳılurlar kim devr-i rūzigārda ve eyyām-ı muḳaddemde diyār-ı Rūm'da bir şehriyār-ı kamkār var idi ki selātīn-i cihān ḫuzūrında nām-dār ve büzürḡdār idi. Māl ü menālī bisyār ve 'asākīr ü emlākı bī-şümār idi. Bilād-ı Rūm'un ekşeri anuñ taḫt-ı yedinde payidār ü dest-i [2a] taşarrufında ber-ḳarār idi. Femmā bir ferzend-i dil-bendi olmaduḡından müteḫayyir ve dil-figār idi. Leyl ü nehār padişāh-ı kirdḡār ve Ḥūdāvend-i perverdigār'dan ḫācet ü du'ā ve ümīd ü recā idüp bir oḡul temennā iderdi. Sehl intizārda sonra ol Kerīm-i müste'ān kendü luḫfından ferzend-i dil-sitān rūzī kıldı kim pīrezen-i cihān mişlin vücūda getürmemişdi. Ol sebebden sulṫān ḫurrem ü ḫandān ü şadumān olup şükrāne a'yānına hediye ve iḫsānlar fuḳarāya şadaḳalar ḳurbānlar in'ām eyledi. Andan emr eyledi. Şīrīn-zebān ḡonce-dehān mihr-bān meh-cebīn nāzenīn dāyelere virdiler. İ'zāz ü ikrām ile ve 'izz ü nāz ü ni'met-ile perverde ḳıldılar. Ve padişāh-ı nīk-nām ol ferzendüñ [adını] 'Abdüsselām kodı. Çünki ḡördi hadd ü terbiyeye vardı. Ve şabīḫü'l-cemāl ve faşīḫü'l-maḳāl oldu. Ehl-i kemāl mu'allimlere ve üstādlara [2b] virdi ve ḫāşilü'l-keḫām Şeh-zāde 'Abdüsselām on beş yaşına dek fūnūn-ı dirāset ve hey'etde bī-nokşān ve 'ulūm-ı ferāset ü fūrūsiyetde bī-mişl ü aḳrān bir

¹³Metinde, günümüz Latin harflerine aktarılırken kelimelerin imlasında ve Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında gerek Ziya Avşar'ın gerekse de İsmail Ünver'in önerilerine bağlı kalınmıştır. (Ziya Avşar (2008). "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler". Turkish Studies, Cilt: III, Sayı: VI, s.75-111; İsmail Ünver (1993). "Çeviri yazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". AÜDTCF Türkoloji Dergisi, Cilt: XI, Sayı: I, s.51-89). Metnin anlaşılmasında kolaylık sağlayacağından dolayı günümüz noktalama işaretlerinden yararlanılmıştır. Özel isimler büyük harfle yazılmış ve kendisinden sonra gelen ekler kesme işareti " ' " ile ayrılmıştır. Metnin takibinin daha rahat yapılacağından dolayı örnek kabilinden neşredilen kısımların varak sayıları ve metnin aslında olmayıp anlam gereği tarafımızca eklenen yerler köşeli parantez "[]" içinde yazılmıştır. Metinde yer alan manzum kısımların vezni köşeli parantez "[]" ile italik bir şekilde belirtilmiştir.

'allâme-i zamân oldu. Çün bulûgiyyet 'âlemine kâdem basdı, be-ğâyet 'âkil ü 'âdil ü cemi'-i 'ulûmda fâzıl ü kâmil ve hayrâta ve hasenâta mâil oldu. Bir gün melik-zâde-i âzâde padişâh-ı nîk ü nihâd¹⁴ ile eşnâ-yı muşâhabetde eyitdi: "Ey server-i pür-'adâlet ve ey peder-i bâ-sa'âdet hazretüñden temennâ iderem ki bu sa'ât kerem ü 'inâyet ve luğf-ı mürüvvet idüp baña icâzet viresin ki bir 'âlî 'imâret ve bir hammâm-ı pür-leţâfet bünyâd idem. Hâsbeten lillâhi te'âlâ eyü ad idem. Her memleketden seferden ve diyâr-ı ğurbetden seyâhatden gelenler emîr ü vezîr ve şaġîr ü kebîr ve fakîr ü hakîr ol maķâmda ârâm idüp ve anlara ri'âyet-i [3a] tâmmı ola ve her günde ni'met bisyârı ihzâr idüp önlerine koyalar, yiyeler, toyalalar, şükürin diyeler. Çünkü ziyâfet üç günde nihâyet bula, miġmân-hânedan tûrup ol hammâm-ı dil-sitâna girüp yunup arınup pâk ü şâhâne olalar. Andan kirâ-yı dendân ellerine üçer dâne dînâr virilüp yollarına revân olalar." diyicek bu kelimât hazret-i sultâna be-ğâyet 'âkılâne ü 'ârifâne geldi. Der-hâl emr eyledi. Mi'mâr-ı bî-hemtâlar ve üstâd mühendisler ve bennâlar hâzîr olup âlet-i vücûh virüp iş buyurdılar. Sehl müddetde bir 'imâret-i bâlâ-binâ ve bir hammâm-ı cân-fezâ bünyâd itdiler kim pâdişâh ve şeh-zâde-i cihân-penâh ve dükeli ümerâ vü sipâh ol binâyâ nigâh idüp begendiler. Zîkr olınan üslûb-ı mergûb üzre miġmân-hâne-i hammâm-ı şâhâneyi işletdiler. Nice eyyâm havâş ü 'avâm 'ale'd-devâm ol makâmda ekl-i ta'âm ü dâhil-i hammâm olup [3b] i'zâz ü in'âm ve ġürmet ü ikrâm ile gelüp gitdiler. Günlerden bir gün üç dervîş-i dil-rîş bî-ġûş revende gelüp ol 'imâret-i binâ-yı bülendde misâfir oldılar. Şeh-zâde anlara nâzîr olup emr itdi. Vâfir ni'met ü me'külât hâzîr kıldılar. Şöyle kim dervîşler râzî ve şâkir ü şeh-zâdenüñ cûdından ġurrem-ġâţîr oldılar. Üç günde ziyâfet âġîr olduķda ol dervîşleri hammâma getürdiler. Pâk ü tâhir idüp yudılar. Önlerine üçer dînâr ķodılar. 'İzzet ü ġürmet idüp icâzet virdiler. Anlar bu vaz' u tertîbi görüp ta'accüb itdiler. Gelip 'Abdüsselâm'uñ serâyı dibinde oturup şeh-zâdenüñ evsâf u elţâfın dile götürüp zâtın vü şîfâtın hey'etin ve ġarekâtın ġayrâtın vü ġasenâtın ġurebâyâ ilţîfâtın vü ta'zîmâtın zîkr idüp du'a itdiler. Biri eyitdi: "Yigirmi yaşumdan berü

¹⁴Eserde nîk ü nihâd şeklinde yazılmıştır fakat anlamca padişâh-ı nîk-nihâd olmalıdır.

seyyaham hiç bunun gibi şeh-zāde-i āzāde [4a] görmedüm. Ve buncalayın ‘imāret-i nīk-bünyāda irmedim.” Biri dağı eyitdi: “Oğlan yaşumdan beri seyyāham hiç bunun gibi tekye-i pür-na’im ü melik-zāde-i kerīm görmedim.” Biri dağı eyitdi: “Yok saşaldan aş saşala geldim cihān geştine bī-ḥadd yirler ve ‘imāretler ve bī-‘add maşāmlar ve vilāyetler seyr itdüm ammā bir yerde bunun gibi resm ü sūret ü pür ‘imārātta bu keşretde ni‘met görmedim.” Andan tırdılar ki yollarına gideler meger melikzāde sarāy manzarasından bu abdāllaruñ maşāllerine vāķıfu’l-ḥāl olmuş, bunlaruñ müdded-i medīd şehir [ü] beyābān görüp bī-hūde hevālarda ‘ömr telef itmeleri sefāḥat geldi. Der-hāl buyurdi. O çın dağı naşarına getürdiler. Suāl kılup eyitdi: “Terk-i ḥān-mān ve māl ü menāl kılup rüz [u] şeb, māh ü sāl bu ğurbet ḥāk-sārında pāymāl olmanuñ ne ma’nīsi vardır.” didükde cevāb virdiler ki: “Ey şehriyār-ı ‘adīmü’l-mişāl ve ey nā-murād-ı[4b] kerīmü’l-ḥişāl kişi, künc-i ferāgatda gerçek fāriġu’l-bāl ü bī-melāldür. Ammā ki bu seyāhatuñ ḥalāveti ġāyet ve bu müsāferetiñ leḫāfeti bī-nihāyetdür. Kişi zillet ü miḥnet ve şiddet ğurbet çekmeyince devlet ü ‘izzet ve raḫat ü ḥürmet bulmaz ve ādem dağı olmaz.

İkinci Hikāyenin İlk Varaġı:

[73b] Rāviyān-ı aḫbār-ı ġaybiyyāt ve kāşifān-ı esrār-ı meknūnāt devr-i zamān-ı bī-vefānın ḥavādīş-i ‘azīmesinden zebān-ı fasīḫle aḫlāķ-ı nazīf üzre şöyle taķrīr iderler ve deyr-i cihān-ı lā-beķānıñ tevārīḫ-i ķadīmesinden beyān-ı şaḫīhle evrāk-ı laḫīf üzre şöyle taḫrīr iderler ki ķadīmü’z-zamānda diyār-ı ‘Arabistan’da bir ulu melik var idi ki tamāmet Benī Ümeyye¹⁵ ve Benī Mervān’da¹⁶ nām-dār ve büzürg-vār olup ve niçe şehriyārıñ üzerine ġālib u manşūr ve dūnyā cihetinden her esbābı bī-ķuşūr u ma’mūr olup ve kişver-i Dımaşķ’ıñ¹⁷ Mescid-i ‘Azam’ını ol bünyād idüp cihānda cūd u seḫā

¹⁵Emeviler Dönemi’nde Hulefā-yi Rāşidīn’den sonra 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslām hānedanı. (bkz: İsmail Yiġit (1995). “Emeviler”, *DİA*. Cilt: XI, s. 87).

¹⁶Ebū Abdilmelik Mervān b. el-Hakem b. Ebi’l-Ās b. Ümeyye el-Ümevī (ö. 65/685) Emevī halifesi ve Mervānī kolunun kurucusu (684-685) (bkz: İrfan Aycan (2004). “Mervān I”, *DİA*. Cilt: XXIX, s. 225).

¹⁷Günümüzde Suriye’nin başşehri olan Şam’ın eski adı olan Dımaşķ, İslām dūnyasının önemli tarihī şehirlerinden biridir.

ve lutf u 'atâ ile niçe ad eylemişdür. Ve mecmû'ından ziyâde envâ'-ı fenn u kemâlle feraḥ-mend u ferîd-i 'aşr ve faẓl u hünlerle ercümend u vaḥîd-i dehr [74a] iki nev-civân oğlu var idi. Ulusu dürlü 'ulûm u kemâlât ile âraste bir 'adîmü'n-nazîr ü fûnûn-ı 'ibâretle pirâste bir kerîmü'd-ḍeyr yegâne-i zaman idi. Ve adı daḥı Süleymân idi. 'Înâyetle ilm ü ḥilm issi şâḥibü'l cemâl-cevâz idi. Ammâ ikinci oğlu ziyâde saḥî u maḳbûl-ı mün'im idi. Ve nâm-ı şerîfi daḥı Müslim idi. İskender şıfatlu Ḳahramân heybetlü Nerîmân saḫvetlü Rüstem-i Zâl kuvvetlü Keyḫusrev şalâbetlü hazret-i 'Alî şecâ'atlü tâmmât ü tüvân issi hünermend pehlevân idi. Ḥuşûşân bir def'a niçe adı bellü dilîr-i servler ü mübâriz-i dilâverler cem'yyetiyle bî-nihâye 'asker idüp ḥadem ü ḥaşemi[y]le Dımaşk'dan güzâr idüp diyâr-ı Rum'a inüp tamâmet yıḳup deyr ü deyyâr idüp sirâc-ı dînle ol velâyeti ma'mûr ü münevver ve ḥalkını kendüye musaḥḫar idüp 'aḳıbet şehri Ḳoştanṭiniyye fetḫe sefer ü nâme ve ḳâşıdla Kayser-i Rûm'a ḥaber idüp ḥizmetine da'vet idicek ol serkeşlik idüp i'tibâr ḥamâkatlarından ḥizmetin iḫtiyâr itmediler.

Eserin Sonu

[97b] Bilgil ki bu risâle[de] derc olan iki kışşadır. Her biri fevâidden nice [98a] ḥaşşadır ve ba'zılar gûş-ı aḥbâr-ı kışşâ-ı zamânedür ve sâbıḳâ vâḳi' olan vekâyi' ü fesânedür. Ma'nâ anlamaz lâ-büdde oḳıyup diñlemez gâlibâ ol ḡayr-ı kâmindür. Ammâ ba'zılar derûn-ı dilden ḥazz ider. Gûş-ı cânla istimâ'[1]na mâildür. Bir meclisde ki bu kışşalar oḳunsa iki cânib-ile maḫzûz ve fâide-mend olurlar. Zirâ ḥavâşşı bunuñ istimâ'[1]na ḳalbi mâil ve nesâyih [ü] me'âniden dil ü câna şafâlar ḥaşıl ider. 'Avâmuñ daḥı çeşmine nefis uyḫular dâḫil ve dünyâ ḡamını göñlünden zâil ider. Pes ḥâşş u 'âmma nef'i oldı ve Ḥaḳḳ te'âlâ ol kişiye raḫmet eylesün ki bu risâleyi mütâla'a idüp mü'ellifini süre -i fâtiḫa şevâbıyla yâd idüp rûḫ-ı revânı şâd ide.

[Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün]

Bu za'îfüñ kim derûnı ḡam-ıla ṭolmuş-durur

Muştafâ ismi **Hevâyi** laḳabı olmuş-durur

Teñri raḫmet ḳıla ol şaḫsa ki bî-buḫl ü riyâ

Ḳıla rûḫi-çün anuñ el götürüp ḥayr du'â

Dağı rāvīsini hānendesini kātibini
Bilece zıkr kıla sāmī'ini şāhibini
[99a]Āhır olmalı¹⁸ idi māh-ı rebī'ü'l-evveli
'Asr vaktinde düşenbe gününün çekdim eli
Sene tārīhi dokuz yüz dağı hem yetmiş bir
Kişver-i Burusa'da Kapluca'da oldu āhır
Hağka çok hamd u Resūl'ine vü āline selām
K'eyledüm hayr-ıla bu muhtaşarı bunda tamām
1113.

Sonuç

Eserin manzum parçalarında yer alan mahlastan ve müellifin doğrudan ismini kullanmasından hareketle eserin Bursalı Hevâyî (Mustafa) adlı müellife ait olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca temmet kaydında belirtilen eserin yazıldığı yer ve tarih de bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Yazmada; Rum padişahının oğlu Şehzade Abdüsselâm'ın başından geçen maceraları ve Arap padişahının oğullarının maceralarını anlatan iki hikâye bulunmaktadır. Yazmada müstakil bir başlık bulunmadığından dolayı eserin ismi belli değildir. Kataloğlarda verilen Hikâye-i Rum Prensi adlandırması ise eseri tamamen kapsayan bir isim değildir. Ayrıca hikâyenin ana anlatısını Rum padişahının başından geçen olaylar değil, oğlu Şehzade Abdüsselâm'ın başından geçen olaylar oluşturmaktadır. Diğer hikâyede ise Arap padişahın oğlu anlatılmaktadır. Bibliyografik kaynaklarda bulduğumuz eserle alakalı herhangi bir bilgiye rastlanmadığından dolayı Bursalı Hevâyî'nin kaynaklarda adı geçmeyen bir eseri tarafımızca ilim âleminin dikkatine sunulmaktadır.

¹⁸İki defa olmalı yazılmıştır.

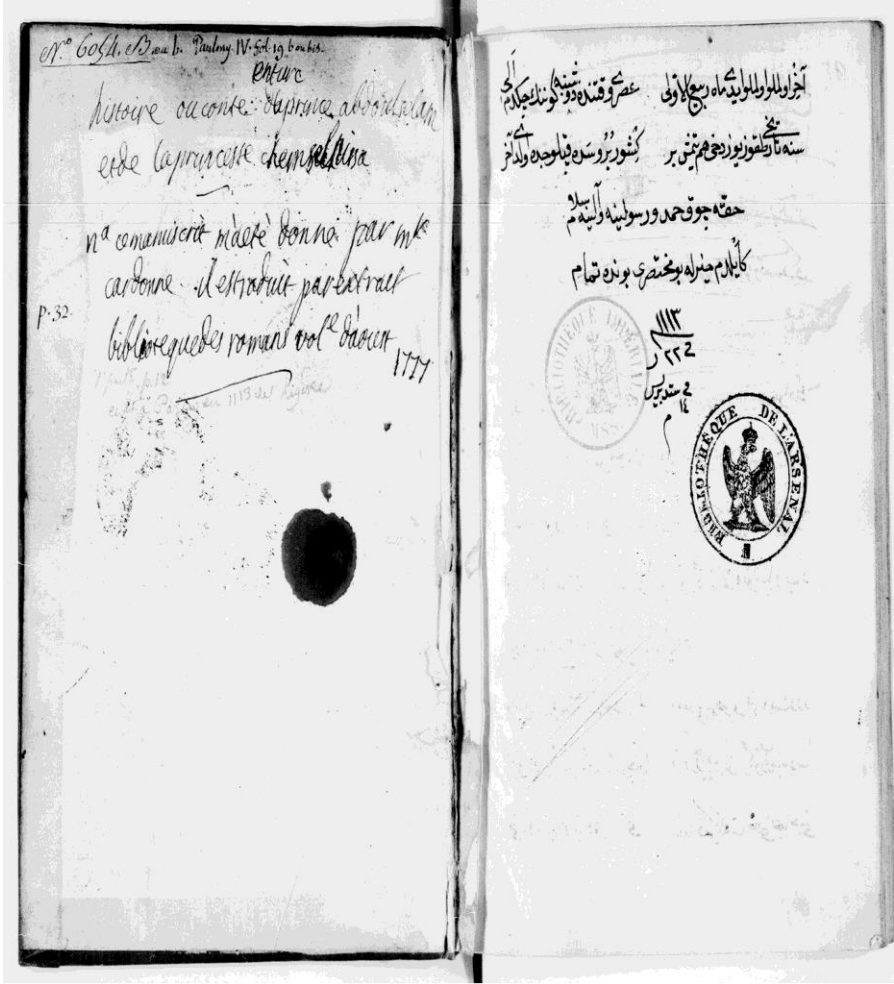
Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément turc 454

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Supplément turc 454

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Supplément turc 454

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément turc 454

Kaynakça

- Akkuş, M. (2008). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Bağdâd*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Avşar, Z. (2008). "Tenkitli Metin Neşrinde İmlâ Sorunu Üzerine Yeni Düşünce ve Öneriler". *Turkish Studies*, C.III, S.VI, s. 75-111.
- Aycan, İ. (2004). "Mervân I" *DİA*. C.XXIX, s. 225-227.
- Hevâyî, Fransa Milli Kütüphanesi, Cardonne Arsenal: 454 Turc. s. 1b-98a ve 713 Turc. s. 236a-422a.
- İnce, A. (2018). *Tezkiretü's-şu'arâ (Mirza-zâde Mehmed Salim Efendi)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0> [erişim tarihi: 12.01.2022].
- Güzel, B. (2022). "Gülistan Şerhi (Hevâyî)", *TEES*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/gulistan-serhi-hevayi> [erişim tarihi: 07.10.2022].
- Kavruk, H. (2016). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. Ankara: MEB Yayınları.
- Naci, M. (2000). *Osmanlı Şairleri (haz. Cemal Kurnaz)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sami, Ş. (1396/1898). *Kâmûsü'l-Âlâm*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sungurhan, A. (2017). *Tezkiretü's-şu'arâ (Kınalızâde)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 12.01.2022].
- Sungurhan, A. (2017). *Tezkiretü's-şu'arâ (Beyânî)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 12.01.2022].
- Saraç, M.A. Y. (2016). *Osmanlı Müellifleri (Bursalı Mehmed Tahir)*. Ankara: TÜBA.

- Ünver, İ. (1993). “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *AÜDTCF Türkoloji Dergisi*, C.XI, S.I, s. 51-89.
- Yakar, H. İ. (2020). “Hevâyî/İbrahim”, *TEİS*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hevayi-mustafa-hevayi-efendi> [erişim tarihi: 15.02.2022].
- Yakar, H.İ. (2000). “Gazi Antepli Divan Şairleri”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (22 Ekim 1999)*. Gaziantep. s. 183-196.
- Yazıcı, H. (1998). “Hikâye”, *DİA*, C. XVII, s. 479-485.
- Yiğit, İ. (1995). “Emeviler”, *DİA*, C. XI, s. 87-104.
- Yiğit, S.(2021) “Vamık u Azra (Hevâyî)”, *TEES*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/vamik-u-azra-hevayi> [erişim tarihi: 07.10.2022].
- Zavotçu, G. (2017). *Rızâ Tezkiresi*. Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73320,riza-tezkiresi2020pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 12.01.2022].

Yalnız, Asena (2022). "Amasya İli ve İlçelerinin Renk Adlarıyla Oluşan Yer Adlarının Gramatikal ve Bölgesel İncelemesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s.133-159.

AMASYA İLİ VE İLÇELERİNİN RENK ADLARIYLA OLUŞAN YER ADLARININ GRAMATİKAL VE BÖLGESEL İNCELEMESİ GRAMMATICAL AND REGIONAL ANALYSIS OF PLACE NAMES FORMED BY COLOR NAMES OF AMASYA PROVINCE AND ITS DISTRICTS

Yüksek Lisans Öğrencisi Asena YALNIZ*
Amasya Üniversitesi
asenayalniz13@gmail.com

Öz

Toponim veya Türkçe karşılığı olan yer adı, her türlü coğrafya unsurunun adlandırılması anlamını taşımaktadır. Başta dilbilim ve coğrafya bilimi olmak üzere çeşitli bilim dallarının araştırma konusu içerisine giren toponimler, insan ve coğrafya etkileşimini iki yönlü olarak ortaya koymaktadır. Bu sebeple insanın doğaya etkisi ve doğanın da insan üzerindeki etkisinin bir göstergesi konumunda olan toponimler, bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Toponimi, kültür değerlerinin coğrafi mekândaki en görünür unsurlarından biridir. Aynı zamanda o yerin yalnızca coğrafi konumunu değil, nasıl bir kültüre sahip olduğu hakkında da bilgiler verebilmektedir. Bununla beraber toponimi, yer aldığı toplumun sosyo-kültürel değerlerini ve geçmişine dair bilgilerini de yansıtmaktadır. Bu sebeple yer adları üzerine yapılan her inceleme yadsınamayacak ölçüde değerlidir. Çünkü yer adları araştırması yapılan bir coğrafyanın, yalnızca coğrafi adlandırmaları hakkındaki bilgiye değil aynı zamanda o coğrafi bölgenin bünyesinde barınan milli ve kültürel değerler hakkındaki

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3767-4634

bilgiye de şahit olunmaktadır. Bu çalışmada Amasya ilinin merkez ve ilçelerinde bulunan renk adlarıyla meydana gelmiş yer adlarının gramatikal ve bölgesel incelemesi yapılmıştır. Çalışma esnasında Amasya ilinin ve ilçelerinin yer adbilimine kaynak olacak ölçüde materyale Sahip olduğu görülmüştür. Yapılan bu çalışmayla asıl gayemiz toponimi yani yer adbilimine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Toponim, toponimi, Amasya ili ve ilçeleri, coğrafi mekân, coğrafya bilimi, dil bilimi, ad bilimi.

Abstract

Toponym, often known as place names as the Turkish, refers to the naming all kinds of geographical elements. Toponyms, which are included in the research subjects of various sciences, especially linguistics and geography, reveal the interaction of humans and geography in two ways. For this reason, toponyms, which are an indicator of the effect of man on nature and the effect of nature on man, reveal significant clues as to this subject. Toponymy is one of the most visible elements of cultural values in geographical space. Further, it can imply not only where that place is, but also what kind of culture it has. Moreover, the toponymy also reflects the socio-cultural values and knowledge of the past of the society in which it is located. Therefore, each type of research on place names is undeniably valuable. We witness not only the geographical naming of the geography, where place names are researched, but also the national and spiritual elements. In this research, the place names, which are formed with the color names in the center and districts of Amasya province, were analyzed by grammatical and regional classification. During the research, we observed that the province of Amasya and all the districts of the city have enough material to be a source for onomastics. Our ultimate goal through this research is to contribute to the topic of toponymy within the framework of the science of place names.

Keywords: Toponym, toponymy, Amasya province and its districts, geographical space, geography, linguistics, onomastics.

Giriş

Yer adları, bir coğrafyaya ait olan toprak parçasının, o toprak parçası üzerinde yaşayan ve oraya yerleşmiş olan insan topluluğu tarafından vatan haline getirilmesindeki ilk ve en mühim basamağı oluşturmaktadır. Yer adları, irticalen ortaya çıkmış olan bir yapıya sahip değildir. Bir yere ad verme ve bir coğrafi mekânın o ada sahip olması tesadüfen gerçekleşen bir durumun dışındadır. Tesadüf olmamakla birlikte her yer adının o mekânda bulunan

toplulukla sıkı bir bağı ve ilgisi vardır. Yer adları incelendikçe o bölgede yaşamış ve yaşayan toplulukların kültürel özellikleri ve değerleri, bölgenin coğrafi yapısı, bitki örtüsü, doğal kaynakları, halk kahramanları, halk hikâyeleri ve toplum için önemli görülen isimlere ait pek çok bilgi karşımıza çıkmaktadır. Denilebilir ki, yer adı bulunduğu toplumun değerlerini tercüme edendir. Yani bir bölgenin yer adında gizli olan pek çok manevi ve milli değere rastlanabilmektedir.

Ayrıca yer adları, yapılan ve yapılması planlanan dil çalışmaları için oldukça önemli veriler olarak görülebilir. Dilin sahip olduğu söz varlığı içinde mühim bir yere sahip olan yer adları, yapı ve kök özellikleri ile dilbilimciler için çalışma alanı haline gelmiştir. Yer adlarına bağlı olarak dilbilim alanına araştırma yapılabileceği pek çok konu düşmektedir. Çünkü bir yer adının oluşumu ve oluşum sürecinde geçirdiği dilsel faaliyetler oldukça önemlidir. Ve bu önemli konuyu inceleyip araştırmasını yapacak olan alan dilbilim alanıdır. Yer adının sahip olduğu dil özellikleriyle beraber o adı alma sebepleri de önemlidir. Bir yere ad verilirken rastgele verilmemiştir. Adlandırmada ve o yerin o ada sahip olmasında muhakkak bir sebep vardır. Bir coğrafi mekânın adlandırması yapılırken mutlaka bir sebebi olduğunu ve o yer adının taşıdığı bir manasının olduğunu unutmamak gerekir. Bu mananın araştırılması ve incelemesinin yapılması dilbilimciler için çalışmanın leksik-semantik basamağını oluşturmaktadır. Bununla beraber her yer adı öncelikle bir sözcüktür ve dildeki her sözcük gibi fonetik ve morfolojik kurallara uymaktadır.

Toponimler yani yer adları bir milletin veya toplumun geçmişini yansıtabildiği gibi içinde bulunduğu zamanını ve istikbalini de güvence altına almaktadır. Çünkü coğrafi bölgenin sahip olduğu yer adı, o coğrafyayı tanınır hale getiren ve bu tanınırlığıyla o milletin geçmişini bünyesinde koruyarak istikbale taşıyan güzin bir yapıya sahiptir. Toponim üzerine yapılan her çalışma yer aldığı coğrafi mekânın tercümanı görevindedir. Çünkü o coğrafi mekânın adı toplumunun bir tarih aynasıdır. Yer adlarına daha geniş ölçekte bakıldığında milli kimlik, milli hafıza ve milli kültür hazinelerinin ortak noktası olarak yer aldığı görülmektedir.

Bu bağlamda toponimlerin coğrafi mekân üzerinden toplumun milli ve kültürel değerlerini taşıdığını ve bu değerlerin ete kemiğe bürünmüş hali olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan toplumların bir coğrafi mekâna ad vermesi ve o mekânı o ad ile adlandırmasıyla hem milli egemenliklerini hem de kültürel değerlerini o mekâna atfetmiş olduklarını ifade eder. Bu şekilde yapılan adlandırmayla coğrafi mekânı kendilerine has kılmaya çalışmışlardır.

Toponimler bu açıdan bakıldığında ait oldukları toplumun kökenlerini, kültürel değerlerini, dil özelliklerini, sosyal yaşantılarını, günlük yaşamsal faaliyetlerini ve dünyaya bakış açılarını yansıtan bilgiler verebilmektedirler. Toponimlerin bu bilgileri barındırıyor olması diğer disiplinlerle olan ilgisini artırıp konunun disiplinler arası bir mevzuya dönüşmesini sağlamaktadır. Bu sebeple yer adları ile ilgili yapılacak olan araştırmalarda ilk olarak coğrafya bilimi olmak üzere dilbilimi, tarih, politik bilimler, ırk bilimi ve sosyoloji gibi birçok bilim dalına ihtiyaç duyulmaktadır. Toponimlerin bu bilim dallarına kaynaklık edebilecek seviyede olması ise bir toponimin ne ölçüde mühim olduğunu göstermektedir. Toponimin mühim olması ise o yerde var olan toplumla ilişkilidir. Çünkü mekân insandan ve toplumdaki bağımsız olarak düşünülemez. Toplumun icra ettiği her fiil içinde bulunduğu mekâna yansır. Böylece toponimin ve yer adı bilimi olan toponiminin coğrafya bilimi ve toplum bilimi olarak bilinen sosyolojiyle ilgisini yakından görmekteyiz. Coğrafya bilimi yer adları üzerine araştırma yaparken çeşitli sorular sorar ve o yer adının kaynağına ulaşmayı hedefler. Sorduğu bu sorular ise sosyoloji gibi toponimiyle ilgisi bulunan bilim dallarıyla yakından ilgilidir. Yer adlarını inceleyen bilim dalı olan yer adbilimi yani toponiminin pek çok bilim dalının ilgi alanı olduğunu belirten Budarav, disiplinler arası bu ilişkiye “Birçok ilimle ortaklaşa çalışan toponimi dilbilimsiz lal, tarih ilimsiz köksüz, coğrafya ilimsiz ise mekânsızdır” (Akt. Yavuz, Şenel, 2013: 2242) sözüyle dikkat çekmekte ve konunun mühim olduğunu vurgulamaktadır.

Yer adları bilimi (Alm. Toponymie, Fr. Toponymie, İng. Toponymy), yer belirten özel adları inceleyen özel ad bilimidir

(Vardar, 2007:224). Yer adları bilimi, yer adlarını yapı, kök, şekil ve mana bakımından incelemektedir. Toponimi alanında dil bilimi yollarının kullanılmasıyla olumlu sonuçlara ulaşılmıştır. Eren'e göre dil bilimi yöntemleri çerçevesinde yer adlarının diğer kelimelerden farksız olduğunun anlaşılması ile yer adlarının fonetik kurallara uyduğu ortaya çıkar ve yer adlarının da bir anlam taşıdığı tespit edilir (Eren, 1989:155). Toponim ve toponimiye bilimin ve dilbiliminin mihenk taşı olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Çünkü, toponimler bulunduğu bölgenin yalnızca adına değil sahip olduğu kültürel değerlere de ayna tutmaktadır.

Toponimiye dair yapılan çalışmalar incelendiğinde ilk araştırmaların Cumhuriyet dönemi ile birlikte başladığını ve özellikle 1960'lı yıllardan bu yana kayda değer bir artışın olduğu söylenebilir. Fakat bu zaman dilimi arasında geçen sürede bu alanda her ne kadar son yıllarda araştırma sayısına göre bir artış olduğu tespit edilse de bu artışın toponimiye bağlı olarak disiplinler arası bir artışın olduğunu ifade etmek güçtür. Özellikle coğrafya bilimiyle elde edilen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ancak toponiminin ifade ettiğimiz gibi ilişki içerisinde bulunduğu en önemli disiplinler arasında coğrafya bilim ve dil bilimi yer almaktadır. Yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı köy merkezi adlarıyla kentsel yer adlarına odaklanmaktadır. Köy yer adları dışında sokak, cadde ve mahalle gibi diğer yer adları da incelemesi yapılacak ölçüde değerli ve veri bakımından zenginlik içindedir. Yapılması planlanan toponimi çalışmalarında ele alınacak olan coğrafi mekânın yalnızca köy adlarına değil mevcut olan diğer yer adlarına da dikkat çekilmelidir.

Bu çalışmada Amasya ilinin merkezi ve 6 ilçesinde bu liste ile bulunan renk adlarıyla oluşmuş yer adları tespit edilmiştir. Amasya'nın merkezi ile birlikte toplam 7 ilçesinde bulunan renk adlarıyla oluşan köy, mahalle, sokak ve cadde yer adlarının tasnifi ve incelemesi yapılmıştır. Merkez ile birlikte 6 ilçede yer alan renk adlarıyla meydana gelmiş köy isimlerinin sayısal anlamda çok olması dikkat çekmektedir. Her ilçede renk adıyla oluşan köy isimlerinin var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte renk adlarıyla oluşan mahalle, sokak ve cadde yer adlarının yoğunluk

olarak merkezde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu yoğunluk dolayısıyla köy adları haricinde mahalle, sokak ve cadde yer adları için yalnızca merkez ilçe temel alınarak incelenmiştir. Renk adlarıyla oluşan köy adları ise 7 ayrı bölge olarak nitelendirebileceğimiz merkez ve diğer 6 ilçe irdelenerek ele alınmıştır. Bu bölgesel tasnifle birlikte, ele alınan yer adlarının, gramatikal olarak incelemesi de yapılmıştır. Daha sonra incelemesi yapılmış olan yer adlarının alfabetik olarak oluşturulmuş bir listesi verilmiştir. Verilen bu liste ile Amasya ilinde bulunan yer adlarının yoğunluk olarak hangi renk adlarıyla olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca yer adlarını oluşturan renk adlarından hangilerinin daha yoğun kullanılıp hangilerinin daha seyrek kullanıldığını gösteren grafikler oluşturulmuştur. Bu grafiklerle, ele alınan çalışma görsel açıdan desteklenmiş ve sayısal verilere somut birer nitelik kazandırılmıştır. Çalışmanın tasnif ve inceleme kısmına geçmeden önce söz konusu olan Amasya ili ve ilçeleri hakkında bilgi verilmiştir.

138

Amasya İli ve İlçeleri: Amasya ili ve ilçelerinin nüfusu 2020 yılında 335.494 kişi iken, 2021 yılında 335.331 kişi olmuştur. Amasya ilinin toplam nüfusu 2021 yılında 2020 yılına göre 163 kişi azalmıştır. Amasya'da nüfusun %74'ü il ve ilçe merkezlerinde, %26'sı belde ve köylerde yaşamaktadır. Amasya illerin toplam nüfus büyüklüğünde 57. sırada yer almaktadır. Amasya ülke nüfusunun %0,4'ünü oluşturmaktadır. Amasya'nın merkezi ile birlikte toplam 6 ilçesi yer almaktadır.

Merkez: 2020 yılında yapılan sayıma göre 147.266 olan merkez nüfusu 2021 yılında yapılan sayımla 147.380'e yükselmiştir. Amasya ilinin merkezinin diğer 6 ilçeye oranla daha yoğun bir nüfusa sahip olduğu görülür.

Göynücek: 2020 yılında yapılan sayıma göre 10.033 nüfus sayısı 2021 yılında yapılan sayımda 10.291'e yükselmiştir. Merkeze göre az bir nüfus yoğunluğuna sahip olsa da Hamamözü ve Gümüşhacıköy'e oranla yoğun bir ilçedir.

Gümüşhacıköy: 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre 22.764 olarak tespit edilen nüfus 2021 yılında yapılan sayım ile 22.179'e

düşmüştür. Merkeze uzaklığı ve sahip olduğu koşullar sebebiyle 1 yılda nüfusta düşüş görülmüştür. Gümüşhacıköy ve Hamamözü ilçeleri şehrin yoğun olmayan iki ilçesidir. Ve yıl içinde nüfus sayısında düşüş görülen yine bu iki ilçedir.

Hamamözü: 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre 3.680 olarak belirlenen nüfus 2021 yılında 3.565 olarak tespit edilmiştir.

Merzifon: 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre 73.849 olarak belirlenen nüfus 2021 yılında 74.727 olarak tespit edilmiştir. Şehrin merkezinden sonra en çok yoğun olan ilçesi Merzifon'dur.

Suluova: 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre 47.314 olarak belirlenen nüfus 2021 yılında 47.066'e düşmüştür.

Taşova: 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre 30.588 olarak belirlenen nüfus sayısı 2021 yılında 30.123'e düşmüştür.

Amasya'nın merkezi ve Merzifon ilçesi dışında kalan 5 ilçesinin nüfusunda yıllara göre bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Amasya ili ve ilçelerinde bulunan renge bağlı yer adları üzerine yaptığımız tasnif ve incelemeler ise şu şekildedir:

1.Amasya İlinin Merkez ve İlçelerinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Yer Adlarının Bölgesel Olarak İncelenmesi ve Tasnifi

1.1.Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

1.1.1.Merkez İlçede Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Aksalur Köyü/Merkez

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Salur: Oğuz Türklerinin yirmi dört boyundan biri.

Ak+ Salur: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Aktaş Köyü/Merkez

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Taş: Sert ve katı halde doğada bulunan bir çeşit madde.

Ak+ Taş: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Akyazı Köyü/ Merkez

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Yazı: Düz bir şekilde bulunan yer, düzlük.

Ak+ Yazı: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Alakadı Köyü/Merkez

Ala: Birden fazla renge sahip olan, çok renkli.

Kadı: Tanzimat döneminde her türlü davaya; evlenme, boşanma, nafaka, miras gibi davalarla ilgilenen mahkeme başkanlarına verilen addır.

Ala+ Kadı: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Albayrak Köyü/Merkez

Al: Kırmızı, kan rengi.

Bayrak: Bir milletin kuruluşunun sembolü olarak kullanılan, rengiyle ve biçimiyle özel olarak tasarlanan sancak.

Al+Bayrak: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Büyük Kızılca Köyü/Merkez

Büyük: Küçüğün karşıtı. Ebat ya da boyut olarak geniş, fazla veya çok olan.

Kızılca: Kızıl gibi olan, kızıla çalan.

-CA: İsimden isim yapan ek.

Büyük+ Kızılca: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Eski Kızılca Köyü/Merkez

Eski: Yeni karşıtı olan. Geçmiş zamana ait olan.

Kızılca: Kızıl gibi olan, kızıla çalan.

Kızıl+ ca: İsimden isim yapan ek.

Eski + Kızılca: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Gökdere Köyü/Merkez

Gök: Mavi renkte olan ya da yeşil renkte olan. Gökyüzünün rengine çalan.

Dere: Küçük akarsu.

Gök+ Dere: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Kızılkışlacık Köyü/Merkez

Kızıl: Parlak renkte bulunan kırmızı. Kırmızıya yakın olan.

Kışlacık: Yerleşim yeri.

Kışla+ cık: İsimden isim yapan ek.

Kızıl+ Kışlacık: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaali Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Ali: Yüce olan, yüksekte olan.

Kara+ Ali: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaçavuş Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Çavuş: 1. Yönetici konumunda olan sorumlu kimse. 2. Osmanlı Devleti'ne ait çeşitli kademelerde hizmet eden kimse.

Kara+ Çavuş: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaibrahim Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

İbrahim: Erkek adı. İnananların insanların babası olarak bilinen zat.

Kara+ İbrahim: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karakise Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Kise: 1. Küçük-büyük torba kap. 2. Para kesesi. 3. Kestirme yol.

Kara+ Kise: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaköprü Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Köprü: İki yolu veya yönü birbirine bağlayan yapı.

Kara+ Köprü: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karataş Köyü/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Taş: Sert ve katı halde doğada bulunan bir çeşit madde.

Kara+ Taş: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Küçük Kızılca Köyü/Merkez

Küçük: Büyüğün karşıtı, az olan veya geniş olmayan.

Kızılca: Kızıl gibi olan, kızıla çalan.

Kızıl+ ca: İsimden isim yapan ek.

Küçük+ Kızılca: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarıalan Köyü/Merkez

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Alan: Düz ve geniş halde bulunan yer.

Sarı+ Alan: Sıfat tamlaması şeklinde oluşmuş birleşik isim.

Sarıköz Köyü/Merkez

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Kız: Dişi, kadın.

Sarı+ Kız: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarımeşe Köyü/Merkez

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Meşe: Bir çeşit orman ağacı.

Sarı+ Meşe: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarıyar Köyü/Merkez

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Yar: Uçurum şeklinde bulunan, etrafı çevrili olmayan yer.

Sarı+ Yar: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşildere Köyü/Merkez

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Dere: Küçük akarsu.

Yeşil+ Dere: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşilöz Köyü/Merkez

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Öz: 1. Bir kişinin kendi, benliği. 2. Dere, çay. 3. Sulak, elveriş bakımından yüksek verimli alan.

Yeşil+ Öz: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

1.1.2.Gümüşhacıköy İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Akpınar Köyü/Gümüşhacıköy

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Pınar: Yer altından kaynatarak çıkan su kaynağı, kaynak.

Ak+ Pınar: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Alören Köyü/Gümüşhacıköy

Al: Kırmızı, kan rengi.

Ören: Kalıntı, yığın.

Al+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaali Köyü/Gümüşhacıköy

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Ali: Yüce olan, yüksekte olan.

Kara+ Ali: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karacaören Köyü/Gümüşhacıköy

Karaca: Kara, siyah rengine yakın olan.

Ören: Kalıntı.

Karaca+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karayaka Köyü/Gümüşhacıköy

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Yaka: Kıyı, kenar.

Kara+ Yaka: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Kırca Köyü/Gümüşhacıköy

Kırca: Hafif bir şekilde kır olan, kır rengine yakın olan.

Kır+ ca: İsimden isim yapan ek.

Kızılca Köyü/Gümüşhacıköy

Kızılca: Kızıl gibi olan, kızıla çalan.

Kızıl+ ca: İsimden isim yapan ek.

1.1.3.Göynücek İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Gökçeli Köyü/Göynücek

Gökçe: Gök renginde olan, mavi.

Gök+ çe: İsimden isim yapan ek.

El: Diyar, il, memleket, ahali.

El +i: Teklik III. şahıs iyelik eki.

Gökçe+ Eli: (isim+ isim) Belirtisiz isim tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaşar Köyü/Göynücek

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Şar: Şehir.

Kara+ Şar: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Pembeli Köyü/Göynücek

Pembe: Beyaz ve kırmızı renklerinin karıştırılmasıyla elde edilen renk.

Pembe+ li: İsimden isim yapan ek.

1.1.4.Hamamözü İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Kızılcaören Köyü/Hamamözü

Kızılca: Kızıl gibi olan, kızıla çalan.

Ören: Kalıntı.

Kızıl+ ca: İsimden isim yapan ek.

Kızılca+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

1.1.5.Merzifon İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Akören Köyü/Merzifon

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Ören: Kalıntı.

Ak+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Akpınar Köyü/Merzifon

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Pınar: Yer altından kaynayarak çıkan su kaynağı, kaynak.

Ak+ Pınar: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Aksungur Köyü/Merzifon

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Sungur: Yırtıcı ve avcı özelliklere sahip olan kuş türü.

Ak+ Sungur: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Aktarla Köyü/Merzifon

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Tarla: Üzerinde tarım yapmak için verimli olan toprak parçası.

Ak+ Tarla: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Gökçebağ Köyü/Merzifon

Gökçe: Gök renginde olan, mavi.

Bağ: 1. Üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası. 2. Meyve bahçesi.

Gök+ çe: İsimden isim yapan ek.

Gökçe+ Bağ: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Gümüštepe Köyü/Merzifon

Gümüş: Parlak bir beyazlığa sahip olan renk.

Tepe: Bir nesnenin ya da bölgenin en üst bölümü.

Gümüş+ Tepe: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karacakaya Köyü/Merzifon

Karaca: Kara, siyah rengine yakın olan.

Kaya: Hacim olarak büyük ve ağır, sert taş kütlesi.

Karaca+ Kaya: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karatepe Köyü/Merzifon

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Tepe: Bir nesnenin ya da bölgenin en üst bölümü.

Kara+ Tepe: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Kızıleğrek Köyü/Merzifon

Kızıl: Parlak renkte bulunan kırmızı. Kırmızıya yakın olan.

Eğrek: 1. Suyun toplandığı alan. 2. Sürü hayvanlarının dinlendiği yer.

Kızılca+ Eğrek: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarıköy Köyü/Merzifon

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Köy: Ekonomik ve sosyal yapısıyla şehir merkezinden ayrılan yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri.

Sarı+ Köy: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarıbuğday Köyü/Merzifon

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Buğday: Buğdaygiller familyasından bir tür bitki.

Sarı+ Buğday: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşilören Köyü/Merzifon

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Ören: Kalıntı.

Yeşil+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşiltepe Köyü/Merzifon

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Tepe: Bir şeyin en üstteki bölümü.

Yeşil+ Tepe: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

1.1.6.Suluova İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Aşağıkarasu Köyü/Suluova

Aşağı: Bir şeyin alt bölümü, yukarının ve yukarıda olanın karşıtı, alçak yer.

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Su: Hidrojen ve oksijen elementlerinin birleşmesiyle oluşan sıvı ve akışkan madde.

Aşağı+ Kara+ Su: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Akören Köyü/Suluova

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Ören: Kalıntı.

Ak+ Ören: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Alabedir Köyü/Suluova

Ala: Birden fazla renge sahip olan, çok renkli.

Bedir: Dolunay.

Ala+ Bedir: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karaağaç Köyü/Suluova

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Ağaç: Bir çeşit bitki.

Kara+ Ağaç: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

1.1.7. Taşova İlçesinde Bulunan Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Elmakırı Köyü/Taşova

Kır: Gri rengine yakın olan, beyaz ve az miktarda siyahın karışımıyla elde edilen renk.

Elma+ Kır: Belirtisiz isim tamlaması şeklinde oluşmuş birleşik isim.

Kır+ı: Teklik III. şahıs iyelik eki.

Elma+ Kır: (isim+ isim) Belirtisiz isim tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Gökpınar Köyü/Taşova

Gök: Mavi renkte olan ya da yeşil renkte olan. Gökyüzünün rengine çalan.

Pınar: Yer altından kaynatarak çıkan su kaynağı, kaynak.

Gök+ Pınar: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karabük Köyü/Taşova

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Bük: 1. Dönemeç, eğim, büküm. 2. Akarsuların kıyılarında yer alan verimli tarlalar.

Kara+ Bük: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karamuk Köyü/Taşova

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Muk: 1. Göz pınarı. 2. Dikenli bir bitki adı.

Kara+ Muk: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşilyurt Köyü/Taşova

Yeşil: Sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk.

Yurt: Bir topluluğun üzerinde yaşıyor olduğu toprak parçası, vatan.

Yeşil+ Yurt: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

1.2. Renk Adlarıyla Oluşan Mahalle Adları

Akbilek Mahallesi/Merkez

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Bilek: İki ucun birleştiği yer.

Ak+ Bilek: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karakucak Küme Evler/Yeşil Yenice Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Kucak: Açık kollarla oluşturulan göğüs arasındaki kısım, aguş.

Kara+ Kucak: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karassenir Mahallesi/Merkez

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Senir: İki dağın arasında bulunan sırt, kısım.

Kara+ Senir: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Sarılar Mahallesi/Merkez

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Lar: Çoğul yapan ek.

Sarı+ lar: İsimden isim yapan ek.

1.3. Renk Adlarıyla Oluşan Sokak Adları

Ak Mescit Sokak /Şeyhcu Mahallesi

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Mescit: Genel olarak minaresi olmayan, küçük cami.

Ak+ Mescit: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Aksu Sokak / Demet Evler Mahallesi

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Su: Hidrojen ve oksijen elementlerinin birleşmesiyle oluşan sıvı ve akışkan madde.

Ak+ Su: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Akzambak Sokak / İhsaniye Mahallesi

Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı.

Zambak: Zambakgiller familyasından iri ve geniş yapraklı olan bir tür süs bitkisi.

Ak+ Zambak: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Alaca Sokak / İhsaniye Mahallesi

Alaca: 1. Birden fazla rengin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan renk, ala, al. 2. Çorum ilinin ilçelerinden biri.

Alaca+ ca: İsimden isim yapan ek.

Albayrak Sokak/ Bahçeleriçi Mahallesi

Al: Kırmızı, kan rengi.

Bayrak: Bir milletin kuruluşunun sembolü olarak kullanılan, rengiyle ve biçimiyle özel olarak tasarlanan sancak.

Al+ Bayrak: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Beyazgül Sokak / İhsaniye Mahallesi

Beyaz: Ak renkte olan kara ve siyahın karşıtı.

Gül: Gülgiller familyasından bir çeşit bitki.

Beyaz+ Gül: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Çakır Sokak / Hacılar Meydanı Mahallesi

Çakır: Açık mavi renkte olan, elaya ya da yeşile çalan.

Çakır: İsim.

Eflatun Sokak/ Şeyhcuı Mahallesi

Eflatun: Açık mor renk.

Eflatun: İsim.

Karaağaçlı Sokak / Helvacı Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Ağaçlı: Ağacı olan, ağaçlı olan.

Kara+ Ağaç: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Ağaç+ lı: İsimden isim yapan ek.

Karaca Sokak / Dere Mahallesi

Karaca: Kara, siyah rengine yakın olan.

Kara+ ca: İsimden isim yapan ek.

Karaçalı Sokak / Koza Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Çalı: Küçük dallı ve dikenli olan odunsu bir çeşit bitki.

Kara+ Çalı: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karakaya Sokak / Çakallar Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Kaya: Hacim olarak büyük ve ağır, sert taş kütlesi.

Kara+ Kaya: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karakuş Sokak / Helvacı Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Kuş: İki kanatlı uçan hayvanların ortak ismi.

Kara+ Kuş: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Karasungur Sokak / Ellibeş Evler Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Sungur: Yırtıcı ve avcı özelliklere sahip olan kuş türü.

Kara+ Sungur: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Kırmızıgül Sokak / Helvacı Mahallesi

Kırmızı: Al renkte olan, kızıla yakın olan.

Gül: Gülgiller familyasının ortak adı, bir çeşit bitki, çiçek.

Kırmızı+ Gül: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Kızılıcık Sokak / Helvacı Mahallesi

Kızıl: Parlak renkte bulunan kırmızı. Kırmızıya yakın olan.

Cık: İsimden isim yapan ek, küçültme eki.

Kızıl+ cık: İsimden isim yapan ek.

Sarıçiçek Sokak / Helvacı Mahallesi

Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk.

Çiçek: Güzel kokulara ve renklere sahip bitki.

Sarı+ Çiçek: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşil Sokak / Hacılar Meydanı Mahallesi

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Yeşil: İsimden isim yapan ek.

1.4.Renk Adlarıyla Oluşan Cadde Adları

Karaağaç Caddesi/Yeşil Yenice Mahallesi

Kara: Koyu halde bulunan renk. Beyaz ya da ak karşıtı.

Ağaç: Bir çeşit bitki.

Kara+ Ağaç: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

Yeşilirmak Cadde /Ellibeş Evler Mahallesi

Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi.

Irmak: Sahip olduğu genişlik açısından en büyük akarsu, nehir.

Yeşil+ Irmak: Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isimdir.

2.Amasya İli ve İlçelerinin Renk Adlarıyla Oluşan Yer Adlarının Gramatikal İncelenmesi ve Tasnifi

2.1.Birleşik Kelime Şeklinde Oluşmuş Yer Adları

2.1.1.Birinci Unsuru Sıfat Tamlaması Olan Belirtisiz İsim Tamlaması Yoluyla Oluşmuş Yer Adları

Akbilek Mahallesi, Akpınar Köyü, Aksalur Köyü, Aksu Sokak, Aksungur Köyü, Aktarla Köyü, Aktaş Köyü, Akyazı Köyü, Akzambak Sokak, Alabedir Köyü, Alakadı Köyü, Albayrak Köyü, Albayrak Sokak, Beyazgül Sokak, Gökçebağ Köyü, Gökdere Köyü, Gökpınar Köyü, Gümüştepe Köyü, Karaağaç Caddesi, Karaağaç Köyü, Karaali Köyü, Karabük Köyü, Karaçalı Sokak, Karaçavuş Köyü, Karaibrahim Köyü, Karakaya Sokak, Karakise Köyü, Karaköprü Köyü, Karakucak Küme Evler, Karakuş Sokak, Karamuk Köyü, Karasenir Mahallesi, Karasungur Sokak, Karaşar Köyü, Karataş Köyü, Karatepe Köyü, Karayaka Köyü, Kırmızıgül

Sokak, Sarıalan Köyü, Sarıbuğday Köyü, Sarıçiçek Sokak, Sarıkız Köyü, Sarıköy Köyü, Sarımeşe Köyü, Sarıyar Köyü, Yeşildere Köyü, Yeşilirmak Cadde, Yeşiltepe Köyü, Yeşilyurt Köyü.

2.1.2.Birinci Unsuru Belirtisiz İsim Tamlaması Olan Belirtisiz İsim Tamlaması Yoluyla Oluşmuş Yer Adları

Elmakırı Köyü.

2.1.3.Birinci Unsuru Birleşik İsim Grubu Olan Belirtisiz İsim Tamlaması Yoluyla Oluşmuş Yer Adları

Karaali Köyü, Karaçavuş Köyü, Karaibrahim Köyü.

Sonuç

Toponimi, herhangi bir köy, şehir, ülke ve bölgedeki çağdaş veya tarihî oykonim, oronim, hidronim gibi özel isimler üzerinde yapılan dil çalışmalarının tamamını kapsar. Toponimi yani yer ad bilimi, ad biliminin bir alt kolu olarak ortaya çıkmıştır. Ad biliminin bir kolu olması sebebiyle ad biliminden ayrı düşünülmeeyeceği muhakkaktır. Yer adı bilimi; dil bilimi, coğrafi bilim, tarih bilimi ve sosyoloji gibi pek çok bilim dalını içermektedir. Yer adları bilimi aynı zamanda dil üzerine yapılan çalışmalar ve araştırmalar açısından da önemli bir kaynak konumundadır. Yer adları başta Türkçenin söz varlığı olmak üzere, ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi yönlerinden ilgi alanına girmektedir. Ayrıca yer adları o yerin medeniyeti, tarihi, yaşantısı ve kültüründen izler taşıması açısından da Türkoloji için bir araştırma alanı durumundadır. Bir yere ad verilirken o bölgenin tarihi ve manevi değerleri, adıyla yakından ilgilidir. Nasıl ki bir ebeveyn çocuğuna ad verirken geçmişe dair izlerin yok olmamasını sağlamak adına aile büyüklerinin adlarından birini vermek istiyorsa bir yere ad verilirken de o yerin geçmişiyle bağlantılı olan adlar verilmesi muhtemeldir. Bununla birlikte bir yer adıyla, ilgili bölgeye ait kültürel, tarihi ve coğrafi pek çok izlere ulaşabileceği belirtilebilir.

Yer ad bilimi üzerine yapılan çalışmaların ise özellikle Cumhuriyet devrinden sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Ülkemizde yeni sayılabilecek bu alana olan ilgi son yıllarda artmaktadır. Her geçen gün ad bilimi ve yine ad biliminin bir alt dalı olan yer ad bilimi ile ilgili çalışmalar önem kazanmakta ve

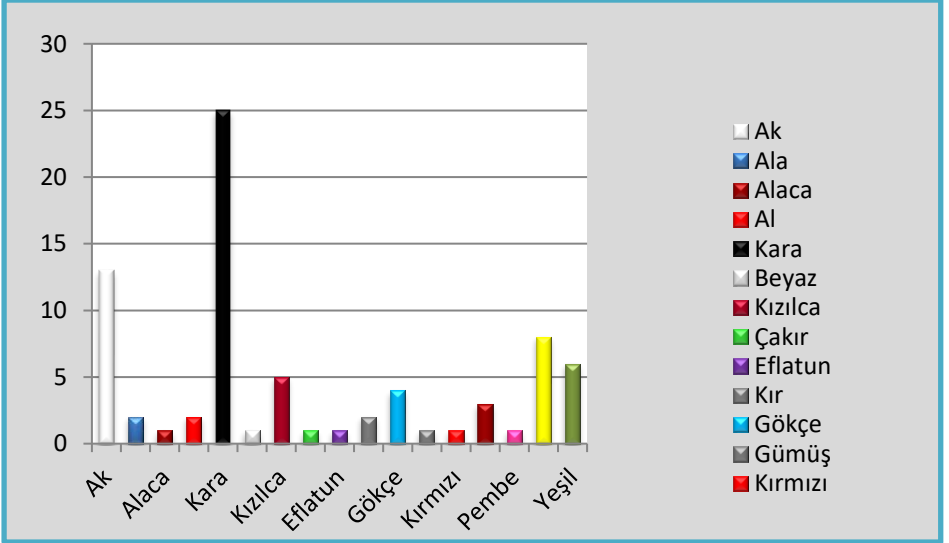
bilim dünyasının dikkatini çeken bir mevzu haline gelmektedir. Bu çalışmada ise, Amasya ili ve ilçelerinde bulunan yer adları incelenmiştir. Amasya ili ve ilçelerinde bulunan yer adlarının renk adlarıyla oluşmaları tespit edilmiştir. Bu tespit sonrasında renk adlarıyla oluşan yer adlarının anlamsal ve gramatikal olarak genel bir incelemesi yapılmıştır.

Amasya ili ve ilçelerinin, içinde bulunduğu tarihi yapısıyla zengin bir kültürel birikime sahip olduğu söylenebilir. İl ve ilçelerde bulunan yer adları, bu kültürel ve tarihi birikimin bir kanıtı niteliğindedir. Coğrafi mekânın sahip olduğu kültürel zenginlik nasıl içinde bulunduğu toplum için önemliyse yer adlarının oluşumu için de önemlidir. Çünkü yer adları ve bir mekâna ad verme konusu yadsınamayacak ölçüde mühimdir. Bölgenin içinde barındırdığı kültürel ve tarihi değerlerin yer adlarına yansımaları kaçınılmazdır. Örneğin, Aksalur Köyü (Merkez) adında bu tarihi ve coğrafi izleri görmek mümkündür. Başka bir örnek ise; Yeşildere Köyü (Merkez) adında yer alan yeşil ve dere isimlerinin o yere ad olarak verilmesinin coğrafi bir etken dolayısıyla olması muhtemeldir. Çalışmada ele alınan Amasya ili ve ilçelerinin köy, mahalle, sokak ve cadde yer adlarının anlamlandırılmasında Türk Dil Kurumu Sözlüğü esas alınmıştır. Yer adında kullanılan anlamına göre bir mana verilmiştir. Belirlenen yer adının hangi ilçede bulunduğu belirtilmiş ve bölgesel olarak tasnif edilmiştir. Bununla birlikte yer adlarını meydana getiren kelimelerin türü ile oluşturdukları tamlamaları verilmiştir. Ele alınan yer adlarıyla yapılan ilk tasnif, renge bağlı yer adlarının bölgesel olarak incelemesi ve yer adlarını oluşturan kelimelerin anlam bakımından incelemesi üzerine yapılmıştır. Çalışma esnasında renge bağlı olarak ortaya çıkmış yer adlarının yoğunluk olarak köy adlarından meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu sebeple köy adlarıyla şehir merkezi ve diğer 6 ilçe temel alınarak bir inceleme yapılmıştır. Çalışmada yapılan ikinci tasnif ise, renge bağlı olarak ortaya çıkan yer adlarının gramatikal olarak incelenmesidir. İlk tasnifte yer adlarını oluşturan kelime anlamı, kelimelerin türü ve yer adlarının bulunduğu bölge belirtilirken ikinci tasnifte bu yer adlarının gramatikal olarak incelemesi yapılmıştır. Bu incelemede yer adlarını oluşturan kelimeler basit,

birleşik, türemiş olarak ayrılırken isim tamlamaları ve sıfat tamlamalarıyla oluşan yer adları da belirtilmiştir. Bu sayede yer adlarının hem anlam ve bölgesel olarak hem de gramatikal olarak incelemesi yapılmıştır. Amasya ili ve ilçelerinin yer adlarından renk adlarıyla oluşan yer adlarının zengin bir kavram alanına sahip olduğu görülmüştür. Yer adlarını oluşturan renk adlarının ise yoğun olarak; ak, ala, alaca, al, kara, beyaz, kızılca, kızıl, kır, kırmızı, çakır, eflatun, gökçe, gümüş, pembe, sarı ve yeşil olduğu tespit edilmiştir. Bu renk adlarından en sık kullanılanların ise; kara (25), ak (13), sarı (8) ve yeşil (6) olduğu görülmüştür. Diğer renk adlarının ise seyrek olarak kullanıldığı görülmüştür. Çalışmanın sonuna eklenen Amasya ili haritası ve renge bağlı Amasya yer adları listesi ile ilin toponimi açısından zengin bir coğrafya olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca, oluşturulan grafiklerle bu sayısal veriler somutlaştırılmıştır:

Grafik 1: Renge bağlı Yer Adlarının Oluşumunda Kullanılan Renk Adlarının Sayısal Olarak Dağılımını Gösteren Sütun Grafiği.

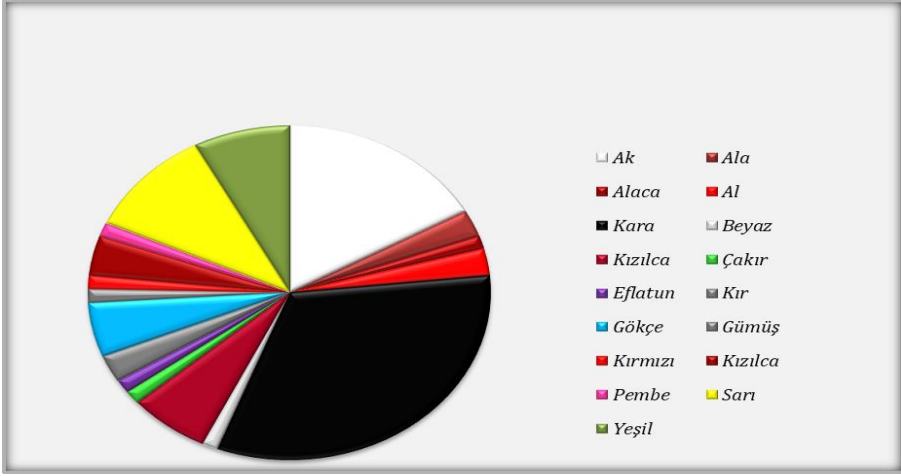
154

Verilen sütun grafiği ile yer adlarında kullanılan renk adlarının rakamsal verileri sunulmuştur. Çalışma içerisinde verilen bu

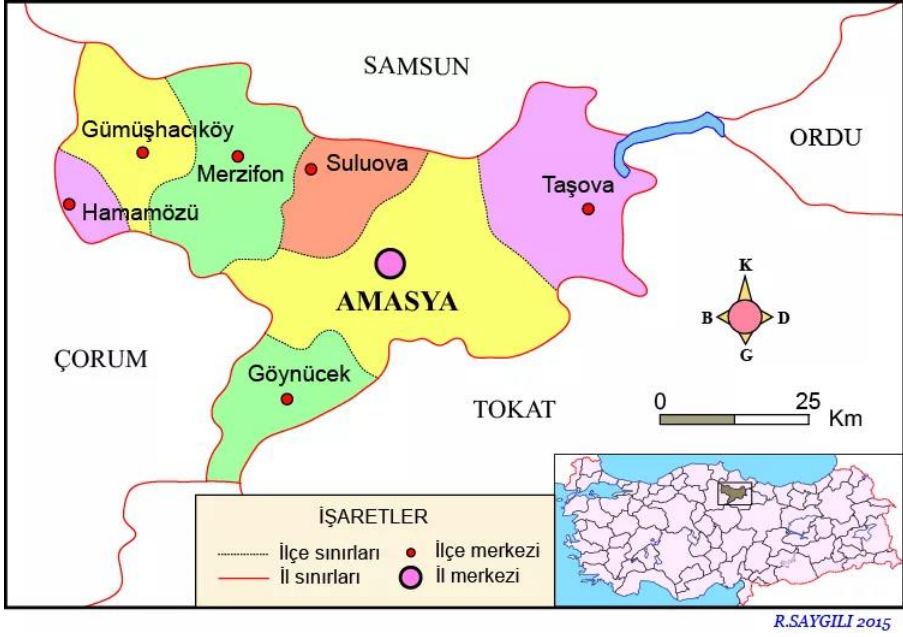
rakamları görsel olarak aktarmak amacıyla sütun grafiğinin yanı sıra renk adlarının kullanım yoğunluğunu gösteren pasta grafiği de verilmiştir:

Grafik 2: Renge bağlı Yer Adlarının Oluşumunda Kullanılan Renk Adlarının Dağılımını Gösteren Pasta Grafiği.

Yapılan bu çalışmayla bir yer adının bulunduğu coğrafyayla ve o coğrafyanın sahip olduğu tarihi yapıyla iç içe olduğu görülmüştür. Bir yer adında gizli olan pek çok değer ve izlerin görülebileceği anlaşılmış ve ele alınan il ve ilçelerden bu konuya örnek verilmiştir. Bu çalışmanın asıl gayesi toponimi alanına az da olsa katkı sağlamaya çalışmak ve ilgili konuda Amasya'nın sahip olduğu kavram zenginliği ortaya koymaya çalışmaktır.

Şekil 1: Amasya İli Haritası

Renge Bağlı Amasya Yer Adları Listesi

- Ak Mescit Sokak (Merkez)
- Akbilek Mahallesi (Merkez)
- Akören Köyü (Merzifon)
- Akören Köyü (Suluova)
- Akpınar Köyü (Gümüşhacıköy)
- Akpınar Köyü (Merzifon)
- Aksalur Köyü (Merkez)
- Aksu Sokak (Merkez)
- Aksungur Köyü (Merzifon)
- Aktarla Köyü (Merzifon)
- Aktaş Köyü (Merkez)
- Akyazı Köyü (Merkez)
- Akzambak Sokak (Merkez)
- Alabedir Köyü (Suluova)
- Alaca Sokak (Merkez)

Alakadı Köyü (Merkez)
Albayrak Köyü (Merkez)
Albayrak Sokak (Merkez)
Alören Köyü (Gümüşhacıköy)
Aşağıkarasu Köyü (Suluova)
Beyazgül Sokak (Merkez)
Büyük Kızılca Köyü (Merkez)
Çakır Sokak (Merkez)
Eflatun Sokak (Merkez)
Elmakırı Köyü (Taşova)
Eski Kızılca Köyü (Merkez)
Gökçebağ Köyü (Merzifon)
Gökçeli Köyü (Göynücek)
Gökdere Köyü (Merkez)
Gökpınar Köyü (Taşova)
Gümüştepe Köyü (Merzifon)
Karaağaç Caddesi (Merkez)
Karaağaç Köyü (Suluova)
Karaağaçlı Sokak (Merkez)
Karaali Köyü (Gümüşhacıköy)
Karaali Köyü (Merkez)
Karabük Köyü (Taşova)
Karaca Sokak (Merkez)
Karacakaya Köyü (Merzifon)
Karacaören Köyü (Gümüşhacıköy)
Karaçalı Sokak (Merkez)
Karaçavuş Köyü (Merkez)
Karaibrahim Köyü (Merkez)
Karakaya Sokak (Merkez)
Karakise Köyü (Merkez)
Karaköprü Köyü (Merkez)

Karakucak Küme Evler (Merkez)
Karakuş Sokak (Merkez)
Karamuk Köyü (Taşova)
Karasenir Mahallesi (Merkez)
Karasungur Sokak (Merkez)
Karaşar Köyü (Göynücek)
Karataş Köyü (Merkez)
Karatepe Köyü (Merzifon)
Karayaka Köyü (Gümüşhacıköy)
Kırca Köyü (Gümüşhacıköy)
Kırmızıgül Sokak (Merkez)
Kızılcaören Köyü (Hamamözü)
Kızılıcak Sokak (Merkez)
Kızıleğrek Köyü (Merzifon)
Kızılkışlacık Köyü (Merkez)
Küçük Kızılca Köyü (Merkez)
Pembeli Köyü (Göynücek)
Sarıalan Köyü (Merkez)
Sarıbuğday Köyü (Merzifon)
Sarıçiçek Sokak (Merkez)
Sarıköz Köyü (Merkez)
Sarıköz Köyü (Merzifon)
Sarılar Mahallesi (Merkez)
Sarimeşe Köyü (Merkez)
Sarıyar Köyü (Merkez)
Yeşil Sokak (Merkez)
Yeşildere Köyü (Merkez)
Yeşilirmak Cadde (Merkez)
Yeşilören Köyü (Merzifon)
Yeşiltepe Köyü (Merzifon)
Yeşilyurt Köyü (Taşova)

Kaynakça

- Başalan, Bekir (2019). *Amasya Yer Adları Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekdemir, Ünsal – Ertürk, Mustafa – Güner, İbrahim (2000). *İğdır İli'ndeki Yer Adlarının Kaynakları*. Doğu Coğrafya Dergisi, S.4, s. 273-299.
- Demir, Turan (2017). *Amasya Merkez Yer Adları Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, Hasan (1989). *Yer Adlarımızın Dili*. Tday: Belletten.
- Güney, Emrullah (1996). *Toponimik Terimlerin Sınıflandırılması*. Türk Dil ve Edebiyatı Dergisi, S.540, s. 619-630.
- [Http://Amasya.gov.Tr/nufus](http://Amasya.gov.Tr/nufus). (15Ağustos 2022)
- [Http://Cografyaharita.com/Turkiye/Amasya](http://Cografyaharita.com/Turkiye/Amasya). (Erişim tarihi:12 Ağustos 2022)
- Özçağlar, Ali (2015). *Yönetmelik Coğrafya*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Şahin, İbrahim (2013). *Türkiye Yer Adbiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları*. Avrasya Terim Dergisi, C.1, S.1, s. 46 – 58.
- Şahin, İbrahim (2019). *Adbilim*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Tümertekin, Erol- Özgüç, Nazmiye. (2002). *Beşerî Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü* (Erişim Tarihi:26.07.2022)
[Https://Sozluk.gov.Tr](https://Sozluk.gov.Tr)
- Uygur, Nermi (1967). *Yer Adları*. Türk Dili Dergisi, S.187, s. 495-502.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yavuz, Serdar- Şenel, Mustafa (2013). "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü". Turkish Studies. S. 8/8, s. 2239-2254.

Evsile, Mehmet (2022). "Prof. Dr. M. Şemsettin Günaltay'ın Milletvekili Olarak Tbbm'deki Faaliyetleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s.161-172.

**PROF. DR. M. ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN MİLLETVEKİLİ OLARAK
TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ**
THE ACTIVITIES OF PROF. DR. M. ŞEMSETTİN GUNALTAY IN
TURKISH GRAND ASSEMBLY AS A MEMBER OF PARLIAMENT

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE*
Amasya Üniversitesi
mevsile@amasya.edu.tr

Öz

Türkiye'de çok partili demokrasiye geçiş döneminde başbakan olarak görev yapan Şemsettin Günaltay, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinin önde gelen aydın, ilim ve siyaset adamlarından biridir. Tarih ve İlâhiyat alanlarında pek çok eser yazarak akademik alanda önemli bir noktaya ulaşmıştır. 1915 yılında Osmanlı Meclis-Mebusanı; Türkiye Cumhuriyeti döneminde yedi dönem Sivas, bir dönem Erzincan milletvekili olarak 1923-1954 yılları arasında yasama görevinde bulunmuştur. 16-Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında başbakanlık görevini yürütmüştür. Şemsettin Günaltay hakkında tarihçiler ve ilâhiyatçılar tarafından pek çok tez ve makale yayınlanmıştır. Bu makalemizde Şemsettin Günaltay'ın başbakan olmadan önce ve başbakanlık görevinden sonraki dönemlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yaptığı konuşmaları inceleyerek sadece başbakan olarak değil; bir milletvekili olarak Türkiye'nin siyasî tarihine yaptığı katkıları ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda ağırlıklı olarak Türkiye Büyük Millet meclisi Zabıt Cerfdesi'nden aldığımız bilgiler kullanılarak bu konudaki literatüre katkı

sağlanmıştır. Aynı zamanda bir tarihçi olarak siyasete katkıları da dikkate değer bir husus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: M.Şemsettin Günaltay, Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesi, Çok Partili Hayata Geçiş, Tek Parti Dönemi, Demokrat Parti Dönemi.

Abstract

Şemsettin Gunaltay, Prime Minister in Turkey during the transition period to the multi-political party system is an intellectual, science and political person of Ottoman and Turkish Republic period. He published many books about history and theology and he reached an important point in the World of Academy. He served as a member of Ottoman Assembly in 1915 and he became a member of Turkish Parliament for seven terms from Sivas and a single term from Erzincan between the years 1923-1954. He served as a Prime Minister of Turkey between 16th January, 1949 and 22nd, May 1950. Many theses and articles were published about Şemsettin Gunaltay by historians and theologians. In this article, it is tried to expose his contributions to the Turkish political history before he became a Prime Minister and after he fulfilled his duty investigating his speeches he made in Turkish Grand Assembly not only as a Prime Minister but also as a member of Parliament as well. The knowledge obtained from the Turkish Grand Assembly records was used in the article and it is tried to contribute to the literature in this field. In addition, his contributions to the politics as a historian is a notable point as well.

Keywords: M.Şemsettin Gunaltay, The Development of Democracy in Turkey, Transition to Life with Multi Party, Single Party Period, Democrat Party Period.

Giriş

Mehmet Şemsettin Günaltay (1883-1961), Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde yaşamış ilim ve siyaset adamıdır. 18. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin Başbakanı olmuştur. Tahsil hayatının tamamlanmasından sonra çeşitli eğitim kademelerinde öğretmen, öğretim üyesi ve yönetici olarak görev almıştır. Darülfünûn İlahiyat Fakültesi’nde hocalık ve dekanlık görevi yapmıştır. 1931’de Türk Tarih Kurumu üyeliğine seçilmiş ve 1941-1961 yılları arasında Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmıştır. Bu arada Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ile İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde Ordinaryüs Profesör olarak görev

yapmıştır. Türk Tarihi, İslâm Tarihi, Dinler Tarihi, Ortadoğu Tarihi, İslâm Fıkhı üzerine eserler vermiştir. Kitaplarının yanında çeşitli dergilerde ve gazetelerde yazıları yayımlanmıştır.

1915 yılında İttihat ve Terakkî Fırkası'ndan Ertuğrul (Bilecik) milletvekili seçilerek Osmanlı Meclis-i Meb'usân'ına girmiştir. Cumhuriyet döneminde de 1923 yılında Sivas milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiş, 2.,3.,4.,5.,6.,7., ve 8. Dönemlerde Sivas, 9. dönem de Erzincan milletvekili seçilmiştir. 16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında Tek Parti Hükümeti'nin başbakanlığını yapmıştır. 1960 yılından sonra Cumhuriyet Senatosu üyeliği yapmıştır¹.

Şemsettin Günaltay hakkında yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmış; ilâhiyatçılar ve tarihçiler tarafından çok sayıda makale yazılmıştır. İlâhiyatçılar tarafından yazılan makalelerin birincisinde, Şemseddin Günaltay'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, dinî ve toplumsal düşünceleri, Türkçe ve yabancı diller hakkındaki düşünceleri, batı hakkındaki düşünceleri, lâiklik hakkındaki düşünceleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir². İkinci makalede, hayatı ve içtihat hakkındaki görüşleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır³. Diğer bir makalede, hayatı, eserleri ve fikrî yapısı, eğitim kurumlarına bakışı ve eğitim hayatı hakkındaki görüşleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır⁴. Şemsettin Günaltay hakkında bir tarihçi yazılmış bir makalede ise, “Eğitim-Öğretim ve Meslek Hayatı”, “Siyasî Faaliyetleri”, “İlmî Faaliyetleri”, “Medenî, Dinî, İlmî, Kültürel Meselelerdeki Düşünceleri ve Çözüm Teklifleri”, “Fikir, İlim ve Siyaset Adamı Olarak Şemsettin Günaltay” başlıkları

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâmil Şahin; “Günaltay, Mehmet Şemsettin” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:14, s.286-288, İstanbul, 1996.

² Bayram Ali Çetinkaya; “Tek Parti Döneminin İslâmcı Başbakanı: M. Şemsettin Günaltay”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, Sayı:2, s.437-444.

³ Menderes Gürkan; “Şemsettin Günaltay'ın (1883-1961) İctihada İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, Ekim 2005, s. 347-368.

⁴ Necmi Uyanık; “Modernist İslâmcı Bir Aydın Olarak M. Şemsettin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, Sayı:4, s.213-235.

altında arşiv belgelerine dayalı bilgiler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir⁵.

1. TBMM'deki Konuşmaları

16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında başbakanlık görevini yaptığı sırada 22 oturumda söz almıştır. Hükümet programının okunması, bütçe müzakerelerindeki konuşmaları, çeşitli kanunların müzakerelerindeki konuşmaları, başbakanlık tezkereleri hakkında konuşmalar, soru önergelerine verilen cevaplar ve gündeme gelen diğer konularda fikirlerini beyan etmiştir. Başbakanlığı sırasında yaptığı konuşmalar, önceki çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde verildiği için bunları çalışmamızın dışında bırakıyoruz. Bunların dışında milletvekili olarak yaptığı konuşmalardaki fikirlerini vererek bu konudaki eksik kalan yönleri tamamlamaya çalıştık.

Başbakanlık görevinden önce ve sonraki zamanlarda toplam 26 oturumda konuşmuştur. Bunların bir kısmı usûl hakkındaki tartışmalar; bir kısmı oturduğu yerden müdahale şeklinde olmuştur. Bunların dışında basın hürriyeti, altı ilkenin anayasaya girişi, iktisadî hayat ve pahalılık, ikinci dünya savaşı, bütçe görüşmelerinin önemi, dış politika, partilerin güçlendirilmesi ve demokrasinin geliştirilmesi gibi konularda yaptığı konuşmalarda ileri sürdüğü fikirler, kronolojik olarak aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

20 Şubat 1930 tarihinde, "Gazete Primleri hakkındaki kanun" münasebetiyle yaptığı konuşmada, gazetelere maddî destek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ülkede büyük bir inkılâp yaşandığına, bu inkılâbın halka mal edilmesi hususunda önemli roller üstlenecekleri için gazetelere destek verilmesinin uygun görüleceğini söylemiştir. Çünkü gazeteler sosyal, siyasî, idarî ve iktisadî sahalarda ülkede gelişen fikirlerin düzenleyici rolünü oynamaktadırlar. Pek çok gazete genel ahlâk ve sosyal konuları aydınlattığı için bu desteğe hak kazanmaktadırlar. Sayfalarını hikâyelerden ziyade sosyal ve fikrî makalelere ayırdıkları sürece

⁵ Yaşar Özüçetin; "M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmî, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Haziran 2015, s.413-449.

ülkeye çok büyük hizmet etmiş olurlar sözleriyle bu konudaki görüşlerini açıklamıştır⁶.

5 Şubat 1937 tarihinde “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren kanun” münasebetiyle yaptığı konuşmada, altı ilkenin anayasaya girmesi hususuna destek olmuştur. Bu maddenin Türk'ün hayatından, tarihinden, asırlar içerisinde geçirmiş olduğu inkılaplardan ilham alan kutsal esaslardan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu esasların Türk tarihinden çıkarıldığını; Türk milletinin tarihinin derinliklerinden getirdiği varlığını bu esaslara dayandırdığını ve bu esaslar çerçevesinde varlığını koruyabildiğini dile getirmiştir. Çünkü Türk, milliyetçi olduğu devletçi olduğu müddetçe Türk olarak yaşamıştır. Bir milletin ana kanunu yapılırken her şeyden önce o milletin kendi özelliklerinin, kendi ruhunun tecellisi olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Ancak bu hususlara dayanan bir millet, her türlü sıkıntılar karşısında varlığını ve birliğini muhafaza edebilir. İşte Türk milletinin öldüğü zannedilen bir sırada bu milletin büyükleri, Türk ruhundan aldıkları kanaatle bugünkü muazzam varlığı, devleti kurmaya muvaffak olmuşlardır. Şu halde kanuna ilâve edilen Cumhuriyetçilik, Türk'ün kendi ruhunun ifadesi demektir. Milliyetçilik, kendi varlığının devamı için lâzım olan bir esastır sözleriyle Atatürk İlkeleri olarak bildiğimiz altı ilkenin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına girmesi hususuna destek olmuştur⁷.

27 Mayıs 1937 tarihinde İktisat Vekâleti 1937 yılı bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmada, önce iktisadın bir milletin hayatındaki yerini açıklamış, sonra da hayat pahalılığının önlenmesini talep etmiştir. İlk konuşmasında iktisat işlerinin önceki dönemlere benzemediğini, önceki işlerin ticarî işlemlerden ibaret olduğunu; bugün ise iktisadî faaliyetlerin ilmî ve teknik mevzu haline geldiğini ifade etmiştir. Bugün bir milletin dünya üzerindeki varlığının iktisadî durumu ile ölçüldüğünü, iktisadî hareketlerin bir ülkenin bütün müesseselerine hakim olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'de de iktisadî durumun önemli gelişmeler gösterdiğini, ilmî ve kapsamlı bir istikamette

⁶ 20.03.1930, TBMM ZC (3. Dönem), Cilt:17, s.20.

⁷ 05.02.1937, TBMM ZC (5. Dönem), Cilt:16, s.64-65.

ilerlediğini ifade etmiştir. Bu durumun ülkenin gelişmesi açısından ümit verici olduğu tespitini yapmıştır⁸.

Konuşmasının ikinci bölümünde hayat pahalılığından şikâyet ederek, bu konunun İktisat Vekâleti tarafından kontrol altına alınmasını istemiştir. Fiyatların tespitinde bakanlıktan daha çok belediyelerin belirleyici olduğunu ifade ederek İktisat Vekâletinin bu konuda inisiyatif almasını istemiştir. İktisat Vekâletinin, ülkenin sahip olduğu servetin halk tabakaları arasında dengeli bir şekilde dağıtılması ve halkın geçimini sağlayabilecek bir hale getirilmesi hususlarında belirleyici rol oynamasını istemiştir. Böyle olunca her vatandaşın ülkenin zenginliklerinden eşit şekilde faydalanabileceğini ve geçim sıkıntısı çeken vatandaşların durumlarının düzeleceğini ifade etmiştir. İktisat Vekâletinin bu sonucu elde edecek donanım kavuşturulmasını istemiştir⁹.

23 Mayıs 1945 tarihinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Almanya ile Japonya'ya harp ilânı ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannâmesine Türkiye'nin katılmasına dair demeci münasebetiyle yaptığı konuşmada, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve bu savaşın sonunda ortaya çıkan durum karşısında Türkiye'nin tavrı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Hükümetin istediği bu kararın savaştan önce Türkiye'nin yürüttüğü politikaya uygun olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Türkiye'nin savaştan önce yaptığı ittifaklarla Avrupa'da ortaya çıkacak sıkıntıları önlemeye çalıştığını belirterek, Avrupa'nın ortasında, güneyinde ve Asya'nın doğusunda ortaya çıkan (Hitler Mussolini, Rusya) tehditlerin ortadan kaldırılmasına önem vermiştir. Savaş süresince de Balkanlara yaptığı askerî yığınak ile buradan gelecek tehditlere engel olmuştur. İşte Hükümetin istediği kararın bu uygulamaların sonuçlarına uygun olduğunu belirterek bu taleplere olumlu yaklaşmıştır¹⁰.

21 Şubat 1951 tarihinde 1951 yılı Bütçe Kanunu'nun tümü hakkında yaptığı konuşmada, bütçe müzakereleri sırasında iktidar ve muhalefet partisi sözcülerinin olumsuz tavırlarını eleştirmiştir:

⁸ 26.05.1937, *TBMM ZC (5. Dönem)*, Cilt:18, s.276.

⁹ 26.05.1937, *TBMM ZC (5. Dönem)*, Cilt:18, s.276.

¹⁰ 23.05.1945, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:15, s.127-128.

“İki taraf karşı karşıya gelmişler, dün sen kötü yaptın, bugün sen kötü yapıyorsun, bunun üzerine karşılıklı düşman, hücum, mukabil hücum. Bu vaziyette memleket işi ortada kalıyor.” Bu tür sözlerin, vatandaşlar üzerinde kötü intiba oluşturduğu ve rejimin istikbâlini tehlikeye soktuğunu söylemiştir. Bütçe müzakerelerinde, kötü şeyler varsa onlardan çekinmek, iyiyi bulmaya ve yapmaya çalışmak, parti prensiplerinden hangisinin ülke menfaatine olduğunu tespit etmek olduğunu, ancak işin bu çerçeveden çıkmış olduğunu eleştirmiştir¹¹.

Aynı oturumda, dış politika hakkındaki görüşlerini de açıklamıştır. Dış politikada iktidar ve muhalefet arasında birlik olmasını, “... bu mesele hepimizin aynı tarzda hareket etmesini, kafa kafaya vererek görüşmesi mecburiyetini bize tahmil eder... Eğer işleri yalnız birkaç kişinin kafası ile tedvir imkânı olsaydı buraya 400 kişi gönderilmesine ne lüzum vardı? İşleri karşılıklı görüşecek ve neticeye varacağız.” sözleriyle ifade etmiştir¹².

21 Şubat 1951 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yaptığı diğer bir konuşmada, demokratik rejimin yerleşmesi ve kökleşmesi için siyasî partilerin yaşaması gerektiğini ifade etmiştir. Kendisinin, Cumhuriyet Halk Partisi kadar Demokrat Parti ve Millet Partisi'nin yaşamasını candan istediğini belirtmiştir. Partilerin aralarındaki siyasî mücadelede bazı prensipler üzerinde anlaşmalarını ve kardeş olduklarını unutmamaları gerektiğine dikkat çektiği konuşmasının sonraki kısmında partiler arasındaki ilişkilerin birbirine zarar verme noktasına gelmesi halinde bundan kötü niyetli kişilerin faydalanacağını ve ülkeye zarar vereceklerini ifade ederek özellikle hükümetten, partileri koruyacak tedbirleri almasını ve partiler arasında çıkacak ihtilâfları itidalle çözmeye çalışmasını tavsiye etmiştir¹³.

26 Şubat 1952 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda yaptığı konuşmada, Türkiye'de demokrasinin kuruluş safhalarından bahsetmiştir. Bir ülkede demokrasinin istenildiği

¹¹ 21.02.1951, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.380.

¹² 21.02.1951, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.382.

¹³ 21.02.1951, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.383.

anda kurulamayacağını, pek çok değişme ve gelişmenin sonucu olacağına dikkat çekerek Türkiye’de de Meşrutiyet döneminden itibaren demokrasiye doğru bir gidişin yaşandığını ifade etmiştir¹⁴.

Aynı konuşmasında milletvekillerinin durumuna da değinerek, milletvekillerinin sadece parti prensipleriyle bağlı olmalarını, ancak kanaatlerini serbestçe söylemelerini, parti hükümetinin her yaptığını alkışlamamaları gerektiğini ikaz etmiştir¹⁵.

Konuşmasının son bölümünde ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki çoğunluk grubunun demokratik ilkelere aykırı hareketlerden kaçınmasını tavsiye etmiştir. Bir partinin büyük çoğunluğa sahip olduğu bir mecliste, demokrasinin hakim olduğunu söylemenin ancak iktidardakilerin bir lütfu olarak değerlendirileceğini dile getirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde meclis çoğunluğunun bir partiye (Demokrat Parti) ait olduğunu, bu çoğunlukla ne isterlerse yapabileceklerini, Anayasayı değiştirebileceklerini; ancak bunları yapmıyorlarsa, bunun bir lütuf olarak değil de demokrasiye inandıkları için yapmamaları gerektiğine dikkat çekerek, “Demokrasinin temelleştirilmesi için ne yapmak lâzım gelirse bunu birer birer aramak mecburiyetindeyiz. Yoksa şunun lütfundan, hüsniniyetinden hayır bekleyecek olursak, bu memlekette demokrasi denilen şey olamaz ve kurulamaz.” sözleriyle bu konudaki kanaatini ifade etmiştir¹⁶.

23 Temmuz 1953 tarihinde “Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin korunması hakkında kanun” münasebetiyle yaptığı konuşmada, temel hak ve hürriyetler ile bunların korunması hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Hükümet tarafından getirilen teklifin, çok partili rejimin geleceği açısından tehlikeler oluşturacak hükümler taşıdığını ifade ederek ülkede demokratik rejimin edep ve nezahet dairesinde gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Her vatandaşın şerefi, haysiyeti diğer vatandaşlar için mukaddes olmalıdır. İktidar mevkiinde olanların görevleri gereği yapılan eleştiriler sırasında

¹⁴ 26.02.1952, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.869.

¹⁵ 26.02.1952, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.869.

¹⁶ 26.02.1952, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.870.

şahıslarına karşı hakaret ifadelerine muhatap oldukları ve bunların önlenmesi gerekmektedir. Ancak bir fenalığı önlemek için başka bir fenalığa yol vermemek lâzımdır. Bu tarz olayları önlemek için rejimin istikbâlini tehlikeye düşürecek şeyler yapılmamalıdır. Nitekim, “bazı memleketlerde demokratik hayatın inkişafı tetkik edilirse görülür ki küçük adımlar atılmak yolu, rejimin sarsılmasıyla neticelenmiştir ve demokrasiyi korumak maksadıyla bu adımlar atılırken farkında olmaksızın yavaş yavaş diktatörlüğe gidilmiştir. Bizde böyle bir hal olmamasını temenni ederiz.” Bu şekilde olursa, “muhalefet partilerinin gelişmesini önleyecek ve ürkütecek herhangi bir adım iktidar için meşru olmaz ve iyi netice vermez. Hürriyet çok hassastır. En ufak bir tahdit ve sarsıntıdan müteessir olur... Düşünmek hürriyeti, söylemek hürriyeti ana haklardandır. Bu iki hakkın tecelli edeceği yer ise serbest toplantılardır. Serbest toplantılarda terbiyeye, ahlâka, millî menfaatlere aykırı propaganda yapan veya tecavüz edenler olursa kanun bunları cezalandırmalıdır. Burada hepimiz müttetikiz. Fakat bunları cezalandırmak için bu nevi toplantıların başına bir zabıta kuvveti koyacağım dediniz mi bu hürriyet temelinden sarsılır.” sözleriyle düşünce ve ifade hürriyetinin korunmasına hassasiyet gösterilmesini tavsiye etmiştir¹⁷.

Konuşmasının son bölümünde ise, Demokrat Parti'nin demokrasiden ayrılmamasını temenni etmiştir¹⁸: “... Ümit etmeyiz ki, iktidar partisi, memlekete ait işlerde kendini tenkit edecek hatipleri menetmek istesin. Tahmin etmek istemem ki, bu kanun sırf önümüzdeki seçimi kazanmak için çıkarılmış olsun. Eğer böyle ise bunun da yolu vardır, o zaman erkekçe söylemek lâzımdır; bu memlekette tek parti hakim olacaktır. Demokrat Parti bu memlekette demokrasiyi kurmak davasıyla ortaya atıldı. Kendi kendini inkâr ederek bir yola sapacağını düşünmek bile istemem. Ben, bu partinin bu gayeleri tahakkuk yolundan ayrılmayacağına halâ inanmak istiyorum.” sözleriyle iktidarı sandık sonuçlarıyla Demokrat Parti'ye devreden bir başbakan olarak Demokrat Parti'nin demokrasi ilkelerinden kopmak hususundaki endişelerini dile getirmiştir.

¹⁷ 23.07.1953, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:24, s.1124-1125.

¹⁸ 23.07.1953, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:24, s.1125.

Bunlardan başka, özel bir konu olarak, kendisi gibi Profesör olan Fuat Köprülü ile bir diyalogda, bir ilim adamının ölünceye kadar öğrenme ihtiyacını dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile girdiği bir tartışmada, Köprülü'ye hitaben, "Neden öğrenmekten kaçınıyor Köprülü, bunda ne vardır? Kendisi profesördür. Profesör ölünceye kadar öğrenmek ihtiyacındadır" dedikten sonra¹⁹, sözü kendisine getirerek hayattaki tek şerefine profesörlük olduğunu ifade etmiştir²⁰: "Benim en büyük şerefim memleketin bir profesörü olmaklığımdır. Tek şerefim profesörlüktür. Memleketin bir hocası olmayı ve o şerefle ölmeyi en büyük hizmet bilirim."

Sonuç

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli aydınlarından olan Şemsettin Günaltay, ilmî ve siyasî kişiliği ile öne çıkmıştır. İlmî olarak tarih ve ilâhiyat alanlarında pek çok eser vermiş, Ordinaryüs Profesör unvanını elde etmiş ve uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmıştır.

Siyasî alanda 1915 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanı üyeliğine seçilmiş; Türkiye Cumhuriyeti döneminde de İkinci dönemden Sekizinci döneme kadar Sivas, dokuzuncu dönem Erzincan milletvekilliği yaptıktan sonra 16 Ocak 1949 tarihinde tek parti devrinin son başbakanı olarak Türk siyasî tarihine geçmiştir.

Başbakan olduğu yıllarda ülke gündemindeki konular hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi oturumlarında görüşlerini açıklamıştır. Ancak Şemsettin Günaltay'ın başbakan olmadan önce ve başbakanlık görevinden sonra da uzun yıllar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunarak çeşitli konularda görüşlerini açıklamıştır. Başbakanlığından önce, basın organlarının ülkedeki inkılâp hareketlerine katkılarında dolayı desteklenmesi gerektiği, Atatürk İlkeleri olarak bildiğimiz altı ilkenin Anayasaya girişi, İktisat Bakanlığının ülkedeki hayat pahalılığını önlemekte inisiyatif alması gerektiği, ikinci dünya savaşından sonra hükümetin uyguladığı politikaların isabeti üzerinde görüşlerini açıklamıştır.

¹⁹ 21.02.1951, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.382.

²⁰ 21.02.1951, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.383.

Başbakanlık görevinden sonraki yıllarda ise, demokratik rejimin kökleşmesi için siyasî partilerin güçlendirilmeleri gerektiği, Türkiye'deki demokratik gelişmelerin tarihî akışı hakkında bilgi verdikten sonra, başka bir konuşmasında temel hak ve hürriyetlerin hükümet tarafından vatandaşlar arasında ayırım yapılmaksızın korunması gerektiğini dile getirmiştir. Konuşmasının son bölümünde Demokrat Parti'nin, demokrasiye uygun olmayan uygulamalardan duyduğu endişeyi ifade ederek, iktidarı, demokratik yollardan bu partiye devretmiş bir başbakan olarak, bu partinin demokrasi çizgisinden çıkmaması hususunda ikazlarda bulunmuştur.

Sonuç olarak Şemsettin Günaltay, milletvekili olduğu sıralarda da ülke gündeminde yer alan konularda görüşlerini açıklayarak, ülkede demokrasinin ve temel hak ve hürriyetlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

1-Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi ve Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (3.Dönem), Cilt:17, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:16, Ankara, 1937.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1937.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem), Cilt:15, Ankara, 1945.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:5, Ankara, 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:13, Ankara, 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:24, Ankara, 1953.

2- Diğer Eserler

- Çetinkaya, Bayram Ali; “Tek Parti Döneminin İslâmcı Başbakanı: M. Şemsettin Günaltay”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, Sayı:2, s.437-444.
- Gürkan, Menderes; “Şemsettin Günaltay’ın (1883-1961) İctihada İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, Ekim 2005, s. 347-368.
- Özüçetin, Yaşar; “M. Şemsettin Günaltay’ın Hayatı, İlmî, İdarî ve Siyasî Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Haziran 2015, s.413-449.
- Şahin, Kâmil; “Günaltay, Mehmet Şemsettin” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:14, İstanbul, 1996, s. 286-288.
- Uyanık, Necmi; “Modernist İslâmcı Bir Aydın Olarak M. Şemsettin (Günaltay) ve Eğitim Kurumlarına Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, Sayı:4, s.213-235.

Musalı, Vüsale (2022). "Prof. Dr. Nasib Göyüşov'un Akademik Faaliyetine Kısa Bir Bakış ve Araştırmaları Üzerine Bibliyografya Denemesi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s.173-204.

PROF. DR. NASİB GÖYÜŞOV'UN AKADEMİK FAALİYETİNE KISA BİR BAKIŞ VE ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİBLİYOGRAFYA DENEMESİ A BRIEF OVERVIEW OF NASIB GOYUSHOV'S ACADEMIC ACTIVITY AND BIBLIOGRAPHIC ESSAY ON HIS RESEARCHES

Prof. Dr. Vüsale MUSALI*
Kastamonu Üniversitesi
tezkiresinas@gmail.com

Öz

Prof. Dr. Nasib Göyüşov, İslam felsefesi, tasavvuf ve irfan, klasik poetikanın teorisi ile ilgili araştırmaları ile bilinen bir edebiyatçıdır. Kendisi Azerbaycan'daki Farsça yazma eserlerin iki cilt şeklinde kataloğunu hazırlamış, İslâm düşünürü Gazâlî'nin *Kimyâ-yı Sa'âdet*'ini, şair ve filozof Ömer Hayyam'ın Rubailerini, Lâhîcî'nin *Şerh-i Gülşen-i Râz*'ını, Aynülkudât el-Hemedânî'nin *Temhîdât*'ını, Cemâl Halîl-i Şîrvânî'nin *Nüzhetü'l-Mecâlis*'ini Farsçadan Azerbaycan Türkçesine tercüme ederek yayımlamıştır. Bunlar dışında Nizamî Gencevî, Nesîmî, Fuzûlî gibi klasik şairlerin hayatı ve sanatları üzerine akademik çalışmalara ve monografilere imza atmıştır. Yazarın metin neşri teorisi ile ilgili görüşleri bu alandaki çalışmalara zemin teşkil etmiştir.

Göyüşov yazma eserlerin tasnif ve katalog çalışmalarının yanı sıra irfan, tasavvuf sembolleri, tekke edebiyatı, Hurûfluk ve İslam medeniyeti üzerine araştırmalar yapmıştır. Göyüşov'un şimdiye kadar 15 kitap ve 160'tan fazla akademik makalesi neşredilmiştir.

Makalede, ömrünün 52 yılını elyazması eserlerin araştırılması ve neşrine adanmış doğubilimci Prof. Dr. Nasib Göyüşov'un hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi verilmiş, akabinde ise yayımlanmış

* ORCID: orcid.org/0000-0002-1104-272X

kitap ve makaleleri, sempozyumlarda sunulmuş bildirimleri gözden geçirilerek eserlerinin bibliyografyası hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nasib Göyüşov, Edebiyat, Tasavvuf, Farsça, Bibliyografya

Abstract

Prof. Dr. Nasib Goyushov is a literary critic known for his researches in the fields of Islamic philosophy, Sufism and Muslim wisdom (irfan), the theory of classical poetics. He published a two-volume catalog of Persian manuscripts in Azerbaijan, translated *Kimya-i Saadat* by Islamic thinker Gazali, *Rubais* by poet and philosopher Omar Khayyam, *Commentaries on Gulshan-i Raz* by Lahiji, *Tamhidat* by Ayn al-Guzat al-Hamadani, *Nuzhat al-Majalis* by Jamal Khalil Shirvani from Persian into Azerbaijani Turkish. In addition, he conducted academic researches and prepared monographs on the life and works of classical poets such as Nizami Ganjavi, Nesimi and Fuzuli. The author's views on the theory of text publication formed the basis of research in this area.

In addition to the classification and cataloging of manuscripts, Goyushov was engaged in research in the fields of wisdom (irfan), Sufi symbols, literature of dervish lodges, Hurufism and Islamic civilization. Goyushov published 15 books and more than 160 scientific articles.

The Current article provides information about the life and researches of the orientalist Nasib Goyushov, who devoted 52 years of his life to the study and publication of manuscripts, and then a bibliography of his works was prepared by reviewing his published books, articles and symposium materials.

Keywords: Nasib Goyushov, Literature, Sufism, Persian, Bibliography

Giriş

Nasib Göyüşov 5 Eylül 1947 tarihinde Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesinin Kilseli köyünde doğdu. İlk ve orta eğitimini Kelbecer'de aldı. 1965-1970 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünde eğitim gördü. Fakülteden mezun olduktan hemen sonra Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsünde faaliyete başladı. 1980-1987 yılları arasında Elyazmaları Enstitüsünün sekreteri, 1987-1992 yılları arasında ise Yazılı Abidelerin Kataloglaştırılması Bölümünün başkanı olarak idari görevlerde bulundu. 1993-2009 yılları arasında Fars Dilli Elyazmalarının Tetkiki Bölümünde

araştırmacı olarak çalıştı. 2009-2015 yıllarında ise Metinlerin Neşre Hazırlanması Bölümüne başkanlık yaptı. 2015 yılından şimdiye kadar Fars Dilli Elyazmaların Tetkiki Bölümü başkanlığı görevini yürütmektedir. Ayrıca Göyüşov, 1974-1976 ve 1984-1987 yıllarında İran'da resmî tercüman olarak çalışmıştır.

Nasib Göyüşov, 1981 yılında Tiflis Devlet Üniversitesinde *Azerbaycan ve Fars Dillerinde Eşdeğer Sentaktik Vahitler* başlıklı doktora tezini, 2009 yılında ise *Fuzûlî'nin Sanat ve Marifet Dünyası* başlıklı post-doktora tezini savunmuştur. Kendisi 15 kitap ve 160'dan fazla akademik makalenin müellifidir. Türkiye, İran, Kuzey Kıbrıs ve Rusya'da gerçekleştirilen uluslararası sempozyumlara katılmıştır. Yurtdışında iki kitabı ve on beş makalesi neşredilmiştir. 2010 yılında Routledge Yayınevi tarafından basılan *Sovyet Oryantalizm Araştırmaları Mirası* (Michal Kemper, Stephan Conermann. The Heritage of Soviet Orientalist Studies. London, 2010) adlı kitapta Nasib Göyüşov hakkında bilgi yer almıştır.

Nasib Göyüşov'un çalışmalarını birkaç bölümde tasnif etmek mümkündür. Şöyle ki Göyüşov, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsündeki Farsça elyazması eserlerin tasnifi ve kataloglarının hazırlanması ekibine başkanlık etmiştir. Göyüşov'un başkanlığında ve editörlüğünde Elyazmaları Enstitüsündeki Farsça eserlerin kataloğu yayımlanmıştır. Müellif, yazma eserlerin tasnif ve katalog çalışmalarının yanı sıra irfan, tasavvuf sembolleri, tekke edebiyatı, Hurûflük ve İslam medeniyeti üzerine araştırmalar yapmıştır. *İslam ve sanat, İslam ve musiki, Tasavvuf: hakikat arayışı, Tasavvuf: tarikat sınağı, Tasavvuf: marifet çerağı, Tasavvuf: sanat ocağı* silsilesinden olan makaleleri gösterebiliriz. Araştırmacının Fuzûlî sanatı üzerine monografisi ve makaleleri de dikkat çekicidir. *Fuzûlî dünyası: harâbât, Fuzûlî dünyası: aşk ve marifet, Fuzûlî dünyası: sanat mucizesi, Fuzûlî dünyası: hakikat âşığı, Fuzûlî şiirinde bedii-remzî katlar, Fuzûlî sanatında remzî yorum katları, Fuzûlî sanatında yazı, hat ve tasvirle bağlantılı remzî yorumlar, Fuzûlî eserlerindeki tarihî, mitolojik ve poetik imgeler, dinî ve irfanî ıstılahlar, Fuzûlî sanatında kosmolojik anlamların bedii-arifane ifadesi, Fuzûlî*

sanatında tezathî düzen ve ikili karşılaşma, Fuzûlî'nin remzi levhalarında gizli yorumlar gibi makaleleri, Göyüşov'un Fuzûlî araştırmalarına katkı sağlamış olan çalışmalarının sadece bir kısmını teşkil etmektedir. *Hurûfîlik nedir?, Kur'an'ın Hurûfî yorumu, Hurûfîliğin kaynakları ve sembolleri, Hurûfîliğin menşei ve esas talimi, Hurûfîliğin mahiyeti ve remizleri* vs. gibi yayınları örneğinde Göyüşov, Hurûfîlik ile ilgi de değerli araştırmalara imza atmıştır.

Nasib Göyüşov'un Nizâmî Gencevî mesnevileri üzerine incelemeleri, akademik içeriği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Akademisyenin bu yöndeki faaliyetlerinin sonuçları, *Nizâmî'nin ideal arayışı, Nizâmî idealinin esas kaynakları ve çizgileri, Nizâmî ve klasik Şark poetikası, Nizâmî ve poetika, Nizâmî araştırmalarının muasır problemleri ve Nizâmî dünyası ile umumi tanışıklık* ("Sırlar Hazinesi'nden İskendername'ye), *Nizâmî mirasına farklı yaklaşım* gibi makaleler aracılığıyla ilmî çevrelere sunulmuştur. Yazarın, Nizâmî Gencevî *Hamse*'sindeki minyatürleri ihtiva eden iki ciltlik "Kalemin Sihri" isimli kitabı 2021 yılında yayımlanmış olup, bu alandaki en önemli çalışmalardandır.

176

Göyüşov, Elyazmaları Enstitüsünde Metinlerin Yayına Hazırlanması Bölümüne başkanlık yaptığı sıralarda yazma eserlerin yayına hazırlanması aşamasında karşılaşılan problemler, özellikle telif hakları gibi konulara ışık tutacak önemli makaleler kaleme almıştır. Bu makalelere misal olarak "Yazılı abidelerin akademik tetkiki ve neşri problemi" ve "Klasik metnin tahlilinde semiyotik yaklaşım" başlıklı çalışmalarını zikredebiliriz.

Yazarın yayımladığı makalelerin bir kısmı, doğumunun 70. seneidevriyesi münasebetiyle "Keşkül" adı altında 2017 yılında neşredilmiştir. Bu çalışmalarla beraber Göyüşov çok sayıda Farsça kaynakları Azerbaycan Türkçesine kazandırmıştır.

Prof. Dr. Nasib Göyüşov'un kitap olarak yayımlanmış çalışmalarını aşağıdaki şekilde tasnif edebiliriz.

1. Monografiler:

Fuzûlî'nin sanat ve marifet dünyası. İran Beynelhalk Sürüş Neşriyatı, 1997, 386 s;

Tasavvuf anlamları ve dervişlik remizleri. Bakü: Tural-Ə Neşriyatı, 2001, 240 s;

Kur'an ve irfan ışığında. Bakü: İktisad Üniversitesi Neşriyatı, 2004, 288 s;

Milli sanatın nazarî tahliline giriş. Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2006, 290 s;

Fuzûli: Düşünce ve ruhun poetikası. Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2011, 454 s.

2. Katkıları ve Editörlüğü İle Hazırlanmış Kataloglar

Farsça Yazmalar Kataloğu. I. c. Ed. N. Göyüşov. Bakü: Azerbaycan Bilimler Akademisi Örnek Neşriyatı, 1994. 318 s. (Rusça);

Farsça Yazmalar Kataloğu. II. c. Haz. N. Göyüşov ve H. Necefov. Bakü: Elm Neşriyyatı, 2000, 348 s. (Rusça);

Fihrist-i Nüşahâ-yı Hattî-i Fârsî der Enstitu-yı Nusah-ı Hattî-i Akademi-i Ulûm-ı Azerbaycan. Tahran: Mirâs-ı Ferhengî, 1380/2001, 154 s. (Farsça).

3. Farsçadan Azerbaycan Türkçesine Tercümeleri

Ebû Hâmid el-Gazâlî. *Kimiyâ-yı Saadet:* önsöz, tercüme, izah ve şerhler. I-II c. Bakü: Şark-Garb Neşriyatı, 2013, 646 + 687 s.;

Ömer Hayyâm. *Yüz bir rubai* (Giriş makalesi, filolojik tercüme ve redaksiyon). Bakü: Azerneşir, 2011, 232 s.;

Abdullah Nasrî. *Kur'an'da dünya-şinaslığın esasları* (Farsçadan tercüme). Bakü: Kalem Neşriyatı, 2003, 238 s.;

Aynülkuddât Hemedânî. *Temhîdât* (Önsöz, tercüme ve şerhler). Bakü: Adiloğlu Neşriyatı, 2006, 248 s.;

Seyyid Yahya el-Bâkûvî. *Risaleler I* (Nesir eserleri), II (Nazım eserleri). Bakü: Kafkas Araştırmalar Enstitüsü, 2014;

Ömer Hayyâm. *Rubailer* (Önsöz, Farsça metnin trasliterasyonu, filolojik tercüme ve ilmi redaksiyon). Bursa: DORA Basım-Yayın Dağıtım LTD, 2014, 493 s.;

Cemal Halil Şîrvânî. *Nüzhëtü'l-Mecâlis* (X-XIII. asırlarda Farsça yazılmış rubailer toplusu). Önsöz, filolojik tercüme ve şerhler. Bakü: TEAS Press Neşriyat Evi, 2016, 488 s.;

Şebüsterî. "Gülşen-i Râz". Şemseddin Lâhicî. "Mefâtihi'l-İcâz fi Şerh-i Gülşen-i Râz" (Giriş, tercüme, izahlar ve şerhler). I-II. c. Bakü: Adiloğlu Neşriyatı, 2008, 408 + 384 s.

4. Diğer Kitapları

Halk tababetinin izi ile. Bakü: Azərneşir, 1986, 107 s.

Halk tababeti hazinesinden (Önsöz, tercüme, tertip, izah ve şerhler). Bakü: Azərneşir, 1992, 224 s.

Ahund Turab Ahundzade. *İslam'ın tefrika sebepleri* (Metnin transliterasyonu, önsöz, lügat: N. Göyüşov ve M. Babaşov). Bakü: Azərneşir, 1993, 103 s.

Muhammed Fuzûlî. *Hadikatü's-Süedâ*. Bakü: Genclik Neşriyatı, 1993, 368 s.

Kalemin sihri (Nizamî "Hamse"sinden seçilmiş minyatürler). Beynelhalk Nizamî Gencevî Merkezi. I-II. c. İstanbul: Boyut Yayın Grubu/Öneş Medya.

Sonuç

Prof. Dr. Nasib Göyüşov'un akademik çalışmalarını incelediğimiz zaman edebiyat ve tasavvufla ilgili 7 eseri Farsçadan Azerbaycan Türkçesine tercüme ettiği, tasavvuf edebiyatı ile ilgili 5 monografi, Nizamî Gencevî, Nesimî, Fuzûlî gibi klasik şairlerin sanatını konu eden 160'dan fazla makale, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunan Farsça Yazmaların 2 ciltte kataloğunu yayımladığı belli olmuştur.

Akademiye gelen herkes araştırma yapar, makale, bildiri ve kitap yayımlar fakat işini hakkıyla yerine getirmek herkese nasip olmaz. Özellikle bir kurumda idari görev taşıyanların birçoğu kurumdaki sıkıntıları dile getirmemeye çalışır, konjonktüre göre davranmaya çaba gösterirler. Nasib Göyüşov, "Haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır!" ve "En büyük cihad, zalimin karşısına geçip Sen haksızsın, demektir." hadislerini kendisi için şiar ederek gerçek bilim adamı vasfını kazanmış ve başkanlık yaptığı bölümdeki gençleri korumuş, akademiye kazandırmaya çalışmıştır. Ayrıca yapmış olduğu yüzlerce çalışma ile ilme katkılar sağlamıştır.

Prof. Dr. Nasib Göyüşov'un Eserlerinin Bibliyografik Listesi

№	Eserin adı	Türü	Neşrin adı	İşin hacmi	Ortak yazar
1	2	3	4	5	6
1	Azərbaycan dilindəki bəzi feli bağlama tərkiblərinin fars dilində eyni qrammatik kateqoriya ilə ifadəsi	Makale	ADU-nun Elmi əsərləri (Şərqsünaslıq seriyası). Bakı. 1971. № 2	s. 60-65	
2	İnkâr formada işlənən Azərbaycan dili feli bağlama tərkiblərinin fars dilində ifadəsində yaranan hallar	-"	ADU-nun Elmi əsərləri (Şərqsünaslıq seriyası). Bakı. 1972. № 3	s. 29-34	
3	İfadə etdiyi zaman çarlıqlarına görə Azərbaycan dili feli bağlamalarının bölgüsü	-"	Azərb. SSR EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət seriyası). Bakı. 1972. № 3	s. 58-62	
4	Feli sifətlərlə müştərək morfoloji əlaməti olan Azərbaycan dili feli bağlamaları	-"	ADU-nun Elmi əsərləri (Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət seriyası). Bakı. 1972. № 3	s. 88-92	
5	О синтаксических средствах передачи временных отношений,	-"	Elmi əsərlər /Azərb. SSR Ali və Orta ixtisas təhsili Nazirliyi (Şərqsünaslıq seriyası), Bakı. 1978. № 1	c. 66-70	

	содержащих ся в деепричастн ых оборотах Азербайджа нского языка на персидский				
6	Об одной ценной рукописи по медицине («Души телес»)	Bildiri	Материалы Всесоюзного Совещания “Принципы научного описания археографических памятников народов Востока”, Баку, 1977.	с. 25-26	
7	Şərqin nadir tibb ensiklopediy ası	Makale	Elm və həyat. 1979. № 9	s. 24-25	
8	<i>Mənəvi sərəvət xəzinəmiz</i>	-"	Elm və həyat. 1982. № 6	s. 1-2	
9	Antik elmi fikri və Azərbaycan mədəniyyəti	-"	Elm və həyat. 1982. № 10	s. 34-35	N.Xəlilova
10	Nəsirəddin Tusiyə görə biliklərin təsnifatı	-"	Elm və həyat. 1983. № 8	s. 25-26	
11	Orta əsr əlyazmasında göbələklər haqqında	-"	Az.EA Xəbərləri (Biologiya elmləri). Bakı. 1983. № 1	s. 113- 115	A. Sadiqov
12	Nəsirəddin Tusi bilik və təhsil haqqında	-"	Ulduz (Yızıclar Birliyi). 1983. № 3	s. 54-56	N.Xəlilova
13	Tusi və antik elmi əsərlər	-"	Elm və həyat. 1984. № 3	s. 30-31	
14	О крови в двух средневеков ых источниках	Bildiri	I Съезд гематологов Азербайджана (Тезисы докладов). Баку. 1985	с. 37-38	К.Баши- рова

15	Məhəmməd Mömin	Makale	Elm və həyat.1986. № 6	s. 22-24	
16	Xalq təbabətinin izi ilə (Ön söz və qaynaqlardakı tərcümə)	Kitap	Bakı: Azər nəşr. 1986	107 s.	
17	Символ любви у Джалаладдина Руми и Мухаммада Физули	Makale	Советская тюркология, Баку. 1988. № 2	c. 51-62	
18	Метрика в средневековой медицинской литературе	-"	Az.EA Xəbərləri (Biologiya elmləri). Bakı. 1988. № 4	s. 116-121	Ф. Алекперов
19	Nemətulla lüğətində fəlsəfi sistemi	-"	Azərbaycan dilinin tarixi leksikasına aid tədqiqlər. Bakı. ADU. 1988	s. 99-103	İ.Vəzirova
20	Понятие источника в трудах средневековых авторов	Bildiri	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti problemləri (Elmi-nəzəri konfransın materialları), Bakı, 1989	c. 7-8	
21	Meras və mədəniyyət yetkinlik pillələri	Makale	Elm və həyat. 1989. № 10	s. 17-18	
22	Документальная память истории	-"	Литературный Азербай-джан. 1989. № 2	c. 115-119	Г.Гаибли
23	О проблемах нашего духовного богатства	-"	Литературный Азербай-джан. 1989. № 9	c. 116-120	

24	Актуальные вопросы каталогизации и восточных рукописей на современном этапе	Bildiri	Материалы Всесоюзного Рабочего совещания по проблемам Восточной Археологии (Ленинград, 1-4 марта). М., 1990	с. 67-72	
25	Об анемиях в средневековых источниках	-"-	II съезд гематологов и Азербайджана (Тезисы докладов). Б. 1990	с. 117-118	К. Баширова
26	Средневековое художественное сознание в социокультурном контексте	Kitapta bölüm	Azərbaycan Dövlət Konser-vatoriyası. /Qədim dövr və orta əsrlərdə Azərbaycan bədii mədəniyyətinin yaran-ması və inkişafının sosial aspekti/ Bakı. 1990	с. 115-118	
27	Световая символика и средневековое художественное сознание	Makale	Elm. 1991. № 31-32	с. 5-6	
28	Эволюция духовного идеала Низами и Физули	-"-	Az.EA Xəbərləri (Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət seriyası). 1991. № 1	с. 66-73	
29	Принцип бинарности в структуре средневекового художественного сознания	-"-	Elm. 1991. № 45-46	с. 6	
30	Истоки средневековой литературной критики	-"-	Az.EA Xəbərləri (Dil, Ədəbiyyat və İncəsənət seriyası). Bakı. 1991. № 3-4	с. 37-42	М.Кулиева

31	Mistika və gerçəklik	-"	İncəsənət. 1991. № 18	c. 2-7	
32	Мистически е мотивы в лирике Физули	-"	Литературный Азербай-джан. 1992, № 2	c. 115-120	
33	İslam və sənət dünyası	Bildiri	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti məsələləri (III Respublika elmi-nəzəri konfransının materialları). Bakı. 1992	c. 36-38	
34	Füzuli dünyası: mülahizələr, düşüncələr	Makale	"Azərbaycan" jurnalı. 1992. № 7-8	s. 178-180	
35	Mərac və sənət dünyası	-"	İncəsənət. 1992. № 1-2	s. 4-7	G.Qaibli
36	İslam və sənət	-"	İncəsənət. 1992. № 10-11	s.3-5	
37	İslam və musiqi	-"	İncəsənət. 1992. № 12	s.3-4	
38	Sufizm: həqiqət sorağı	-"	İncəsənət, 1992, № 13	s. 4-5	
39	Sufizm: Təriqət sınağı	-"	İncəsənət. 1992. № 14-15	s. 3-5	
40	Sufizm: Mərifət çırağı	-"	İncəsənət. 1992 № 16-18	s. 3-5	
41	Sufizm: Sənət ocağı	-"	İncəsənət. 1992. № 19	s. 3-5	
42	Bədii-estetik duyum	-"	İncəsənət. 1992. № 20-23	s.4-5	
43	Nizaminin ideal axtarışı		İncəsənət. 1992. № 24-25	s. 3-5	
44	Xalq təbabəti xəzinəsindən (Ön söz, tərcümə, tərtib, izah və şərhlər)	Kitap	Azərbaycan Ensiklopediyası Baş Redaksiyası. Bakı. 1992	224 s.	

45	Axund Turab Axundzadə. İslamın təfriqə səbəbləri. (Mətnin transliterasiyası, ön söz, lüğət: N. Göyüşov və M. Babaşov)	-"	Bakı: Azərnaşr. 1993	103 s.	M. Babaşov
46	Məhəmməd Füzuli. Hədiqətüs-süəda. Tərtibçilər: AEA müxbir üzvü, f.e.d. Ə. Səfərli, f.e.n. M. Nağısoylu, f.e.n. N. Göyüşov	-"	Bakı: Gənclik. 1993.	368 s.	Ə.Səfərli, M. Nağısoylu
47	Füzuli: eşq və mərifət dünyası	Makale	Nizami Gəncəvi (elmi və ədəbi-bədii jurnal). 1993. № 2	s. 50-60	
48	Şeyx Səfi dünyası ilə tanışlıq	-"	İncəsənət. 1993. № 1-2	s. 4-5	
49	Dərvişlik dünyası	-"	İncəsənət. 1993. № 15-16	s. 3-4	
50	Füzuli dünyası: İslam və Quran anlamı	-"	İncəsənət. 1993. № 3-5	s. 3-5	
51	Füzuli dünyası: Xarabat	-"	İncəsənət. 1993 № 6, 7, 9	s. 3-7	
52	Füzuli dünyası: Eşq və mərifət	-"	İncəsənət. 1993. № 10-13	s. 3-5	
53	Füzuli dünyası: Sənət möcüzəsi	-"	İncəsənət. 1993. № 14	s. 3-4	
54	Füzuli dünyası: Həqiqət aşiqi	-"	İncəsənət. 1994. № 6	s. 3-4	

55	Каталог персидских рукописей (Научное описание). I т. Под редакцией к.ф.н. Н. Дж. Геюшова	Kitap	Издательство «Орняк» Института рукописей АН Азербайджана. Баку. 1994	318 с.	
56	Füzulinin sənət və mərifət dünyası	Kitap	Beynəlxalq Sürüş nəşriyyatı. Tehran. 1997	386 s.	
57	Hürufilik nədir?	Makale	İncəsənət. 1997. № 1	s. 5-6	
58	Qur'anın hürufi yozumu	-"	İncəsənət. 1997. № 2	c. 3-4	
59	Hürufiliyin qaynaqları və simvo-likası	-"	İncəsənət. 1997. № 3	c. 4-5	
60	Rəvəşhayət-tərcümeyə-tərkibətə vəsfi əz torkiye-azəri be Farsı (farsca)	Bildiri	Rahavərd/Nəxostin Məcmə-ye-beynolmeləliye-Ostadane-farsı/ Tehran. 1997	c. 427-435	
61	Dədə Qorqud dastanı və mifoloji düşüncə	-"	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyət tarixi problemləri (VI elmi-nəzəri konfransın Materialları). Bakı. 1999	c. 17-23	
62	Öz dəyərlərimiz ə özgə qəliblərdən baxış	Makale	Elm və həyat. 1999. № 3-4	s. 9-11	
63	Söz sənətinin nəzəri əsasları	Takdim yazısı	M.Quliyeva.Klassik Şerq bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı. Giriş məqaləsi. Bakı: Ozan. 1999	s. 8-45	

64	Təsəvvüf rəmzlərinin əsas qaynaqları və təsnifatı	Bildiri	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyət tarixi problemləri (VII elmi-nəzəri konfransın materialları), Bakı. 2000	s. 45-53	
65	İslamda estetik dəyərlər sistemi	Makale	Elmi araşdırmalar. Az.EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı. 2000. № 1	s. 90-94	
66	Каталог персидских рукописей (Научное описание), т. II. Составители : Н.Геюшев и Г.Наджафов	Kitap	<i>Бакы: Элм. 2000</i>	348 с.	
67	Fəhrestin-nosxəhayi-xətti-yi-farsi dər Ənstitutiyi-nosəxi-xətti-yi-Akademi-yi-Olumi-Azərbaycan: (fars dilində)	-"	Tehran. Mirası-fərhəngi. 1380/2001	154 s.	M.Nağı-yev, E.Cəmil-zadə,H. Nəcəfov
68	Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri (Yığcam ensiklopedik açıqlama)	-"	Bakı: Tural-Ə. 2001	236 s.	
69	Dərvişlik anlamı	Makale	Azərbaycan-İRS. 2001. № 6	s. 36-39	
70	Həzrəti-Əli (ə) kamil insan kimi	Bildiri	Həzrəti-Əlinin (ə) həyat və şəxsiyyəti/ Beynəlxalq elmi konfrans/. Bakı. 2001	s. 39-43	

71	Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərinin sufi yozumu	Makale	Azərbaycan – İRS. 2002. № 7	s. 66-68	
72	Təsəvvüf rəmzlərinin əsas qaynaqları və açıqlaması.	Takdim yazısı	<i>Təsəvvüf anlamları və dərvişlik rəmzləri (Giriş məqaləsi).</i> Bakı: Tural. 2001	s. 5-35	
73	Эволюция духовных истоков художественного мышления	Makale	Elmi araşdırmalar, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı. 2002. № 3-4	s. 108-114	
74	Fərayəndiyekparçeggiy-i-ərzəşhayi-irfan və honər (farsca)	Bildiri	The First National Congress on Iranian Studies. Tehran. 2002	s. 457-459	
75	İrfan və təsəvvüf rəmzlərinin məntiqi düzəni	Makale	Elmi araşdırmalar, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı. 2002. № 1-2	s. 113-118	
76	Qur'ani-Kərim irfan dəyərlərinin əsas qaynağı kimi	-"	Elmi araşdırmalar. AMEA akad. Z. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu. Bakı. 2002. № 4	s. 126-133	
77	İrfan dəyərləri Qur'an işığında	Bildiri	Şərqsünaslığın aktual prob-lemləri (prof. Vasim Məmmədviyevə həsr olunmuş elmi konfransın materialları). Bakı. 2002	s. 74-77	
78	Nəsirəddin Tusinin baxışlarında hikmət və irfan dəyərləri	-"	Orta əsr əlyazmaları və Azərb. mədəniyyəti problemləri (elmi-nəzəri konfrans). Bakı. 2002	s. 102-111	

79	Abdulla Nəsri. Quranda dünya-şünaslığın əsasları (Farscadan tərcümə)	Kitap	Bakı: Qələm.2003	238s	
80	Füzuli şərinədə bədii-rəmzi qatlar	Makale	Elmi araşdırmalar. AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu. Bakı. 2003	s. 139-147	
81	Füzuli sənətində rəmzi yozum qatları	Bildiri	BDU. Şərqsünaslığın aktual problemləri (respublika elmi konfransının materialları). Bakı. 2003	s. 41-43	
82	İslam universal sivilizasiya modeli kimi	Makale	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2003. № 1	s. 6-16	
83	Qur'an və irfan işığında (Hikmət və düşüncə karvanı həqiqət sorasında)	Kitap	Bakı: İqtisad Universiteti, 2004	288 s.	
84	İslam düşüncəsində sənətin əsasları	Makale	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2004. № 3	s. 45-55	
85	Füzulinin söz möcüzəsi	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2004. № 4	s. 6-15	
86	İlahiyata aid qaynaqlar	-"	Elm və həyat. 2004. № 4-5	s. 6-7	
87	Təxəyyül və rəmzləşmə bədii-estetik düşüncənin qaynağı kimi	-"	Elmi araşdırmalar, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu. Bakı. 2004. № 1-2	s. 103-111	

88	Füzulinin söz sənətində bədii məntiq və tənəsüblük	-"	Elmi araşdırmalar. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı. 2004. № 3-4	s. 104-117	
89	Cami və Füzuli sənətində irfan	Bildiri	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri. AMEA Əlyazmalar İnstitutu. Bakı. 2004	s. 216-227	
90	Hürufiliyin mənşəyi və əsas təlimi	Makale	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu) -1. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı. 2005	s. 331-353	
91	Füzuli sənətində yazı, xətt və təsvirlə bağlı rəmzi yozumlar	-"	Risalə (araşdırmalar toplusu), AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyi. Bakı. 2005. № 2	s. 68-81	
92	Füzuli əsərlərindəki tarixi, mifoloji və poetik obrazlar, dini və irfani istilahlər	Ansiklope di maddesi	Füzuli ensiklopediyası (sözlük), AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyi. Bakı.2005	s.32-64	
93	İslamda elm və etik dəyərlərin vəhdəti	Bildiri	Bioetika, elm və texnolo-giyaların etikası problemləri (məruzələr toplusu). Bakı: Elm. 2005	245-257	
94	Orta əsrlərin tibbi- psixoloji baxışlarında tarazlıq anlamı	-"	Azərbaycan tibb elminin tarixi problemləri (I Respublika elmi konfransının materialları). Bakı. 2005	s. 36-41	

95	Füzuli sənətində işlənən bədii-rəmzi obrazların ümumi təsnifatı	Makale	Risalə (araşdırmalar toplusu), AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyi. Bakı. 2006. № 3	s. 42-58	
96	İslamda elm və etik dəyərlərin vəhdəti	-"	Dirçəliş-XXI əsr. AMEA Dövlət quruculuğu və beynəlxalq münasibətlər İnstitutu-nun nəşri. 2006. № 98-99	s. 175-182	
97	Füzuli sənətində kosmoloji anlamların bədii-arifanə ifadəsi	-"	Elmi axtarışlar. AMEA Fəlklor İnstitutu. Bakı. 2006. XXII	s. 14-22	
98	Füzuli sənətində təzadlı düzən və ikili qarşılaşma	-"	Elmi araşdırmalar. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu. Bakı. 2006. № 1-4	s. 212-229	
99	Символ бессмертия в художественном восприятии Физули	-"	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu) -2. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutu. Bakı. 2006	c. 457-475	
100	Nizami idealının əsas qaynaqları və cizgiləri	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2006. № 8	c. 3-8	
101	Milli sənətin nəzəri təhlilinə giriş	Kitap	Bakı: Nurlan. 2006	292 c.	
102	Eynülqüzzat Həmədəni. Təmhidat (Ön söz, farscadan Azərbaycan dilinə tərcümə və şərhlər)	Kitap	Bakı: Adiloğlu. 2006	248 s.	

103	İrfan dəyərləri və folklor-mifoloji ənənələr	Makale	Elmi axtarışlar. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. 2007. XXXII	s. 33-38	
104	Şərq təbabətinin qaynaqları və əsasları	"-	Elm və həyat. 2007. № 3-4	s. 17-20	
105	Каталог персидских рукописей. Составитель: д.ф.н.Дж.М.Н агиева. Редактор: д.ф.н. М.З. Нагисойлу	Kitap	Баку: Нурлан. 2007	445 с.	
106	Füzulinin rəmzi lövhələrində gizli yozumlar	Makale	Risalə (araşdırmalar toplusu), AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat muzeyi. Bakı. 2007. № 4	s. 53-65	
107	Müsəlman Şərq dahilərinin bədii-mənəvi idealının təkamülü	"-	Elmi axtarışlar. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı. 2007. XXXV	s. 86-96	M.Məm--mədova
108	Şəbüstəri. "Gülşəni-raz". Şəmsəddin Lahici. "Məfatihül-icaz fi Şərhi-Gülşəni-raz". (Giriş, tərcümə, izahlar və şərhlər). I-II	Kitap	Bakı: Adiloğlu. 2008	408 s. + 384 s.	
109	Символ бессмертия в художественном восприятии Физули	Makale	Вестник/ Научные труды/ Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби. Алматы. 2007. №4	s.66-73	

110	Şərqdə söz sənətinin dəyər-ləndirmə prinsipləri	-"	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu)- 3. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı. 2007	602-618	
111	Mövlananın düşüncə karvanı	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2008, № 12	s.9-21	
112	Əttar və Füzuli	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2008, № 13	s.3-15	
113	Üç arif sənətkarın bədii anlamında orta q paralellər	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2008, № 14	s.10-22	
114	İmam Qəzali: hikmət, kəlam və təsəvvüf arasında dialektika	Bildiri	Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan Mədəniyyəti tarixi problemləri. AMEA Əlyazma-lar İnstitutu. Bakı. 2008	s.145-165	
115	Cəlaləddin Rumi: ruhi işıqlanma və batini mərifət.	-"	Çağdaşımız Mövlana: Azər-baycanda Mövlana Cəlaləddin Rumi günləri (21-25 oktyabr, 2007) Simpoziumun Materialları. Bakı, 2008	s.153-168	
116	Принцип бинарности в структуре средневекового художественного сознания	Makale	Лукоморье: Археология, Этнология, История северо-западного Причерноморья/ Одесский Национальный Университет искусства, фольклористики и этноло-гии. Южноукраинский центр этнических и политических исследова-ний. Одесса. Вып. 2.2008	c.156-159	

117	Hücrüfiliyin mahiyyəti və rəmzləri	-"	Elm və sənət məclisi (1-10). Bakı. Xəzər Universiteti. 2008	s.161-176	
118	Füzuli dünyasını Yunus İmrə və Mövlana ilə qovuşduran ortaq dəyərlər	Bildiri	Fuzulinin Türk Kültür və Sanat Dünyasındaki yeri. /I Uluslararası Türk Dünyası və Yazarlar Sempozyumu/ Yakın Doğu Üniversitesi. Lefkoşa. 2009	s.113-125	
119	Muğam sənəti Orta çağların mənəvi-estetik dəyərləri işığında	-"	Muğam aləmi. / Beynəlxalq elmi simpoziumun materialları/. Bakı: Şərq-Qərb, 2009	s.147-163	
120	Yunus Emre və Füzuli: ortaq dəyərlər	Makale	BERCESTE (Jurnal). Türkiyə. Kayseri. 2009. № 86		
121	İbn Ərəbinin düşüncə modelini müəyyənləşdirən əsas aspektlər	Bildiri	Şərq və Qərb: Ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr/ Professor Aida İmanqu-liyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbn Ərəbi Simpoziumunun xülasələri. Bakı: Elm. 2009	123-126	
122	Neqahi be ağazi-şeklgiriyi-ədəbi-parsi dər Ərran və Qəfqaz	-"	Çekideyi-məqalati-Həməyəşi-beynəlmeləliyi-Qəfqaz dər bəstəritarix. Daneşqahi-Təbriz. 1388(2009)	s.169	
123	Xəyyam: zahiri surətdən batini mənaya	Makale	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2009. №15.	s.24-41	
124	Şərq mədəniyyəti ndə xəttin metafizik və estetik anlamı	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2010. №16.	s.23-32	

125	Muğam sənətinin mənəvi-estetik qaynaqları	-"	"Azərbaycan" jurnalı /Yazıcılar Birliyi/ 2010. №1		
126	İbnül-Ərəbinin düşüncə modelini müəyyənləşdirən əsas aspektlər	Bildiri	Şərqi və Qərbi: Ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr. /Professor Aida İmanquliyevanın 70-illik yubleyinə həsr olunmuş Reynəlxalq İbnül-Ərəbi Simpoziumunun materialları/ Elm. Bakı- 2010	s.463-487	
127	İbn Arabi'nin düşüncə modelini belirleyen əsas yönler	-"	DOĞU ve BATI: Ortak manevi değerler, bilimsel-kültürel ilişkiler. Professor Aida İmankuliyevanın 70.yılı anısına düzenlenen Uluslararası İbn Arabi Sempozyumunun Makaleleri. İstanbul: İnsan yayınları.2010	s. 545-568	
128	Main aspects that Determine Ibn Arabi's way of Thinking	-"	"EAST and WEST: common spiritual values, scientific-cultural Links". İstanbul. İnsan publication. 2010 International Ibn al-Arabi Sempodium dedicated to the 70th Birthday of Prof.Dr. Aida İmanguliyeva. (9-10 october, 2009 – Baku)	pp.595-623	

129	Şərq poetikasının nəzəri əsasları	Takdim yazısı	Mahirə Quliyeva. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları/Giriş məqaləsi/. Bakı: Maarif. 2010	s.4-54	
130	Мульманский мистицизм и средневековая литература.	Bildiri	Humanitar elmlərin müasir durumu və ədəbiyyatşünaslığın nəzəri-metodoloji məsələləri./Beynəlxalq konfransın materialları/. Bakı: Elm. 2010	s.335-369	
130	Şərq poetikasının başqa poetik sistemlərlə tipologiyası	Makale	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu)- 5. AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı. 2010	s.351-374	
132	Yunus İmrə və Məhəmməd Füzulini qovuşduran könül dünyası	Bildiri	Yunus Əmrədən Məhəmməd Füzuliyə insan sevgisi /Beynəlxalq Simpoziumun materialları/. Bakı. 2011	s.37-53	
133	Əbadi-təsiri-zəban və ədəbi-farsi dər ədəbiyyati-Azərbaycan	-"	Həftomin məcməi-beynol-meləliyi-ostadani-zəban və ədəbiyyati-farsi (Tehran, 28-29 Dey 1389/18-19 yanvar 2011)	s.229-230	
134	Muğam sənətinin ümumi anlayışı, mahiyyəti və fəlsəfəsi	Makale	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2010. № 17	s.21-45	
135	The spiritual and aesthetic foundations of Mugham	-"	Vision of Azerbaijan. Bakı: The European Azerbaijan Society. 2011, Juen	p.74-78	

136	Qurani-Kərim bədi təsvirin zəngin qaynağı kimi	-"	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu.2011. № 18	s.17-27	
137	Təsəvvüf və bədi təfəkkür	-"	Yaxın və Orta Şərq: Dünəni, bu günü, sabahı. Elmi araşdırmalar (elmi-nəzəri məqalələr toplusunun xüsusi bura-xılışı). Bakı. 2011	s.399-412	
138	The Spiritual and Aesthetic Foundations of Mugham	-"	Vision of Azerbaijan. Bakı: The European Azerbaijan Society. 2011. Yuly-August	p.74-78	
139	Nizami və klassik Şərq poetikası	-"	Nizamişünaslıq. AMEA. Gəncə regional elmi mərkəz. 2011. № 1	s.110-123	
140	Ömər Xəyyam: yüz bir rübai (Giriş məqaləsi, filoloji tərcümə və redaktor). Poetik tərcümə: Dönməz	Kitap	Bakı: Azərnəşr. 2011	232s	
141	Муcульманский мистицизм и художественное мышление	Makale	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu)-6, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu. Bakı. 2012	s.348-371	
142	Füzuli: Düşüncə və ruhun poetikası	Kitap	Bakı: Elm və təhsil. 2012	454s	

143	İbn Xəldun və Şərq poetika nəzəriyyəsi	Bildiri	Orta əsrlər Şərqinin tarixçiliyi və mənbəşünaslığı /Akad. Z.M. Bünyadının 90 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi simpozyumun materialları (Bakı, 7-8 may 2012)	s.285-288	
144	Nizami və poetika	Makale	Hikmət. Elmi araşdırmalar toplusu. 2012. № 19	s.13-32	
145	Fuzuli's World and Why he is a Great Poet	-"	Vision of Azerbaijan. Baku: The European Azerbaijan Society. 2012. January-February	p.56-60	
146	Nizamişünaslığın müasir problemləri və Nizami dünyası ilə ümumi tanışlıq ("Sirlər xəzinəsi"ndə n "İskəndərnamə"yə)	-"	Nizamişünaslıq. AMEA, Gəncə regional elmi mərkəz. 2012, № 2	s.83-104	
147	Türk mədəniyyəti və ədəbiyyat tarixinin araşdırılmasına dəyərli örnək	Takdim yazısı	Mustafa İsen. "Təzkiyədən bioqrafiyaya və seçilmiş məqalələr". Bakı: Oskar. 2012. Giriş məqaləsi	s.6-9	Prof. Dr. Kamil Vəli
148	Təsəvvüf və irfan İslam düşüncə modeli kimi	Bildiri	Akad. V. Məmmədəliyevin 70 illik yubleyinə həsr olunmuş "Şərqşünaslığın aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi konfransının Materialları. (14-15 noyabr, 2012. BDU	s.354-357	

149	Qəzali dühası ilə tanışlıq	Takdim yazısı	İmam Qəzali dühası ilə tanışlıq /Əbu Hamid əl-Qəzali. "Kimiyyəti-səadət" əsərinə giriş məqaləsi/ Bakı: Şərq-Qərb, 2012	s.3-67	
150	Əbu Hamid əl-Qəzali. Kimiyyəti-səadət: ön söz, tərcümə, izah və şərhlər.	Kitap	Bakı: Şərq-Qərb. c.I- II. 2013	646s+ 687s	
151	Klassik poetikanın tədqiqində yeni ciddi addım	Makale	Ədəbiyyat məcmuəsi /AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu/ XXIII cild. Bakı. 2012	s.202-206	
152	Yazılı abidələrin akademik tədqiqi və nəşri problemi	Bildiri	Orta əsar Əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri /XIII Respublika elmi konfransının materialları/ Bakı: Elm və təhsil. 2013	s.19-35	K. Mirzəyeva
153	Ashab-ı Kehf kəssası: Tarixsel gerçəklikdən dini-epistemoloji və psixoloji kavrama	-"	Uluslararası İnanç Turizmi və Eshab-ı Kehf Sempozyumu (20-22 Eylül 2012. Kahramanmaraş: Ekim 2013	s.285-297	
154	İslam rəsonal və universal sivilizasiya modeli kimi	-"	Azərbaycan Şərqşünaslıq elminin inkişaf yolları /Akad. Vasim Məmmədəliyevin 70 illik yubleyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi konfransının Materialları/ (27-28 iyun, 2013). BDU	s.537-542	

155	Klassik Şərq poetikasının estetik qaynaqları	Makale	Şərq filologiyası məsələləri (məqalələr toplusu) –7, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı. 2013	s.496-521	
156	Muğam sanatının manevi və estetik temelleri	-"	İrs-Miras. Ankara. 2013. № 2	s.44-49	
157	Yunus Əmrə və klassik təsəvvüf	Bildiri	Yaşayan Yunus Əmrə /Beynəlxalq Elmi Konf-ransın materialları/. Bakı: Elm və təhsil. 2013	s.230-249	
158	Tasavvufta ilim və Seyyid Yahya Bakuvî'nin bu konuda düşüncəsi	-"	Kafkasyadan Anadoluya kültür köprülümüz /Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu/. Eskişehir. 21-23 Kasım. 2013.	s.317-330	
159	Yunus Əmrə və klassik təsəvvüf	-"	Yunus Emrə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığın da. Bakı: Elm və təhsil. 2014.	s. 208-223	
160	Seyyid Yahya (k.s.)'nin Tasavvufi görüşləri	Makale	Keşkül. İstanbul. 2014. № 29	s.16-21	
161	Bəyanül-elm. Seyyid Yəhya Bakuvî (filoloji tərcümə, izah və şərh) / Seyyid Yəhya əl-Bakuvî. Risalələr II (Nəzm əsərləri).	Kitap	Bakı: Qafqaz Araşdırmalar İnstitutu. 2014	s.200-221	

162	Seyyid Yəhya əl-Bakuvî. Risalələr I (Nəsr əsərləri), II (Nəzm əsərləri).	-"	Bakı: Qafqaz Araşdırmalar İnstitutu. 2014		
163	Ömər Xəyyam. Rübailər. Ön söz, farsca mətnin transliterasiyası, filoloji tərcümə və elmi redaktə	-"	Türkiyə: DORA Basım-yayın Dağıtım LTD. Bursa. 2014	493 s	
164	Письменные памятники: основные аспекты изучения	Bildiri	Orta Əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri/ XIV Respublika Elmi Konfransının materialları/ B.2015	s.91-98	
165	Negahi be əbadi-nəmadi-nur dər fərhang və ədəbi-İran	-"	Yazdəhomin həməyəşi-beyn-olməliyi-Əncoməni-tərvici-zəban və ədəbi-farsî. Rəşt: Daneşqahi-Gilan. 7-9 Sentyabr. 2016.EK	s.8396-8416	
166	Nüzhətül-məcalis. Camal Xəlil Şirvani (X-XIII əsrlərdə farsca yazılmış rübailər toplusu). Ön söz, filoloji tərcümə və şərhlər)	Kitap	Bakı: TEAS Press Nəşriyat Evi. 2016.	488 s	

167	Hürufiliyin mənşəyi və ideyaları	Bildiri	Nəsimi 600/ AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi prof. R.Azadənin xatirəsinə həsr olunmuş III Beynəlxalq Konfransın materialları. Bakı, 2017	s.65-72	
168	Klassik mətnin təhlilində semiotik yanaşma	-"	AMEA-nın həqiqi üzvü, Sovet İttifaqı qəhrəmanı Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş "Müasir Şərqsünas-lığın aktual problemləri" mövzusunda Beynəlxalq Konfransın Tezisləri (16-17 oktyabr 2017	s.46-47	
169	Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının öz nəzəri köklərinə dönüşü	Takdim yazısı	M.Quliyeva. Azərbaycan ədəbiyyatı ərəb-müsəlman nəzəriyyəsi kontekstində (Məqalələr toplusu). Bakı: Elm və təhsil. 2017	30-36	
170	Bayramiyyə və digər təsəvvüfi mekteplərin ortaq manevi-kültürel boyutları	Bildiri	II. Uluslararası Hacı Bayram-i Veli Sempozyumu (3-4 mayıs, 2017) Bildirilər Kitabı 2. Ankara: Kalem Neşriyat	s.213-230	
171	Kəşkül (Məqalələr toplusu).	Kitap	Bakı: Elm və təhsil. 2017	622s	

172	Klassik mətnin təhlilində semiotik yanaşma	Bildiri	Akademik Z.M. Bünyadovun xatirəsinə həsr olunmuş "Müasir Şərqsü-nashğın aktual problemləri ("Ziya Bünyadov qiraətləri") mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans Materialları (16-17 oktyabr 2017-ci il, Bakı). Bakı. Elm. 2018	503-516	
173	Armanhaye-Nüzami əz mənzərə-amizəş və tələqiye-ənasoretəməd done-İran ba ərzəşhaye-Eslami (farsca)	-"	Pənde-Pire-Gənce (Məcmueye-məqalate-kongereye-beynəlmələliye-Nezami Gənceyi). Təbriz. İsfənd. 1396 (mart, 2018)	s.625-648	
174	Negahi be cəlvəhayi-ərzəşhaye-əxlaqi-ectəmai və ensaniyi-Pəyambəri-Eslam dər asari-Nizami	-"	Sizdəhomin gerdəhəmayiyi--beynəlmələliyi-əncoməni-tərvici-zəban və ədəbi-farsi. Daneşqahi-Şiraz. 18-20 mehrmah 1397 (oktyabr, 2018)	s. 4993-5010	
175	Hürufilik və Nəsimi	Makale	Bir əsrlik Nəsimi araşdırmaları (Məqalələr toplusu).Bakı. Elm və təhsil. 2019	s.196-233	
176	Hürufiyyə düşüncəsinə bir nəzər. Seeyyid Ehsan Şükr-xudayi.	Makale (tercüme)	Bir əsrlik Nəsimi araşdırmaları (Məqalələr toplusu).Bakı. Elm və təhsil.2019	s.234-265	

177	Xəttin intellektual, metafizik-mənəvi, estetik və simvolik yönələri	Makale	Bir əsrlik Nəsimi araşdırmaları (Məqalələr toplusu).Bakı. Elm və təhsil.2019	s.266-289	
178	Intellectual, metaphysical and aesthetic perception of script in Islamic culture	-"	Munuscripts Don't burn. ANAS Institute of Manuscripts Bakı. 2019. 1	p.29-38	
179	Khamsa: The Source of Wisdom and Civilization	-"	The Interpretation of Nizami's Cultural Heritage in the Contemporary Period. Berlin: Peter Lang GmbH. 2020	p.161-186	
180	Azərbaycan aşık edebiyatında Hz.Ali (a.s) faziletlerinin irfani ve sembolik kavramları	Bildiri	Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu. 29-30 Ekim 2020. Akara. 2020	s. 66-83	
181	İslam düşüncə paradigması: əsas yönələr	-"	Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu "Akademik Vasim Məmməd-əliyevin İlahiyyat və Şərq-şünaslıq elmlərinə töhfələri" /Respublika konfransının materialları/. Bakı: Nurlar. 2021	s.42-75	
182	"Xəmsə": Söz və hikmət xəzinəsi	Kitapta bölüm	Nizami Gəncəvi klassik və müasir araşdırmalarda. Elm və Təhsil. Bakı. 2021	s.443-518	
183	Hamse Nazireləri	Makale	Dil və edebiyat. Aylık Dil Edebiyat və Kültür Dergisi. Nizami Gencevi özel sayısı. Aralık. 2021. 156	s.33-38	Cemile Hasan-zade

184	“Xəmsə”: Fərqli sivilizasiyaların görüşü	-"	Nizami Gəncəvi – 800. “Nizami Gəncəvi yaratıcılığında multikultural və ümumbəşəri dəyərlər” (məqalələr toplusu). Bakı: Mütərcim. 2021	s.158-184	
185	İsgəndərnamə: mədəniyyətlərin dialoqu və universal bəşəri dəyərlər	Kitapta bölüm	Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasının mədəniyyətlərarası dialoqda rolu (yunan dilində). Bakı. 2021	s. 61-202	
186	Nizami irsinə fərqli yanaşma	Takdim yazısı	Nizami Gəncəvi. Unudulmuş nəşrlər. (Nəşrə hazırlayan, izahlar və redaktor: Nəsiman Yaqublu). TEAS Press. Bakı. 2021	s.9-14	
187	Qələmin sehri (Nizami “Xəmsə”sində seçilmiş miniaturələr)	Kitap	Beynəlxalq Nizami Gəncəvi Mərkəzi. c.1. İstanbul. 2021; c.2. İstanbul. 2021 Boyut Yayım Grubu/ Öneş Media	c.1. 276s c.2. 432s	Cəmilə. Həsənzadə, Olqa Vasil- yeva, Olqa Yastrebova

Demir, Rugeş (2022). "V. Propp'un Yapısalcı Kuramı Bağlamında Bir Masal Çözümlemesi: 'Felaket Şimdi Mi Gelsin Sonra Mı?' ". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s. 205-224.

V. PROPP'UN YAPISALCI KURAMI BAĞLAMINDA BİR MASAL ÇÖZÜMLEMESİ: "FELAKET ŞİMDİ Mİ GELSİN SONRA MI?"

V. PROPP'S ANALYSIS OF A TALE WITHIN THE CONTEXT OF THE STRUCTURAL THEORY: "SHOULD THE DISASTER COME NOW OR LATER?"

Doktora Öğrencisi Rugeş DEMİR*

Kastamonu Üniversitesi

demirruşes@gmail.com

Öz

Halk edebiyatının sözlü anlatım türlerinden biri olan masal, dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiş önemli bir türdür. Masalların pek çok işlevsel niteliğe sahip olması ve günümüze kadar gelebilmesi onun toplumların dilini, dinini ve yaşayışını yansıtan kültürel bir kod taşıyıcısı olmasından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan masallar, diğer sözlü anlatı ürünleri gibi çeşitli yöntemlerle çözümlenmiş ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu kuram ve yöntemlerden biri Rus halk bilimci Vladimir Propp'un ortaya koyduğu "Masalların Yapısal Çözümlemesi" yöntemidir. 'Morfolojik Yöntem' olarak da bilinen "V. Propp Metodu", masalların işlevlerini ortaya koymayı ve masalların yapısını düzenleyen sabit yasaları belirlemeyi amaçlamıştır. Buradan hareketle çalışmada Mardin'in Midyat ilçesinde görüşme yöntemi ile derlenen "Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?" adlı masal Propp metoduna göre incelenmiştir. Ayrıca çalışmada masalın motifleri tespit edilmiş ve motiflerin, Stith Thompson'ın *Motif İndeks of Folk Literature* adlı eserindeki karşılıkları verilmiştir. Makalede ilk olarak masallar ve Propp metodu hakkında bilgi verilmiş ardından Mardin'den derlenen

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3262-1867

“Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” isimli halk masalı bu yöntem çerçevesinde analiz edilmiştir. Masalda tespit edilen işlevler ve eylem alanları Propp’un yapısal çözümleme metoduna uygunluk göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Masal, V. Propp Metodu, Morfoloji, Halkbilimi, “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?”

Fairy tale, which is one of the oral expression types of folk literature, is an important genre that has survived to this day by being transferred from generation to generation. The fact that the tales have many functional qualities and that they have survived to the present day is due to the carrier of a cultural code that their societies have reached and chosen their religion and life. In this respect, tales, like other oral expression products, have been analyzed and interpreted by various methods. One of these theories and methods is the “Structural Analysis of Tales” method put forward by the Russian folklorist Vladimir Propp. From this point of view, the “Should the Disaster Come now or Later?” compiled by interview method in the Midyat district of Mardin. Interpretation of the fairy tale named Propp according to the method. In addition, the motifs of the tale it contains were determined and the motifs were given their equivalents in Stith Thompson’s *Motif Index of Folk Literature*. In the article, after the information about the fairy tales and Propp methodology was published, the “Should the Disaster Come now or Later?” tale named was analyzed within the scope of this method. The function and action areas determined in the tale were deemed suitable for Propp’s structural analysis method.

Keywords: Folktale, V. Propp Method, Morphology, Folklore, Should the Disaster Come Now or Later?.

Giriş

Masal, Türk halk edebiyatı anlatıları içerisinde önemli bir yeri bulunan ve tüm toplumlarda benzer özellikler taşıyan evrensel bir sözlü kültür ürünüdür. Tarihsel süreç içerisinde oldukça eskiye dayanan masallar, dilden dile ve kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelmiş nadir türler arasında yer almaktadır. Masal kelimesi, Türk dilinde sözlük anlamı itibarıyla “Genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür” şeklinde

tanımlanmaktadır (TDK, 2019: 1630). Bunun yanında pek çok araştırmacı, masalla ilgili tanımlar yapmış ve bazı görüşlerde bulunmuştur. Bunlar kısaca şu şekilde özetlenebilir: Pertev Naili Boratav, masalı “Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamı ile hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırma iddiası olmayan kısa bir anlatı” şeklinde tanımlamıştır (Boratav, 2016: 85). Şükrü Elçin ise masalı “Bilinmeyen bir yerde, bilinmeyen şahıslara ve varlıklara ait hadiselerin macerası, hikâyesi” şeklinde tanımlamıştır (Elçin, 2011: 368). Saim Sakaoglu, masalların hayal âleminin ürünleri olduğunu belirtmiş olsa da dinleyiciyi inandırabilen özelliklerinin olduğunu da ifade etmiştir (Sakaoglu, 2016: 17) Umay Günay ise masalların okuma yazma bilmeyen halk için okuryazar halkın romanı ve hikâyesi olduğunu belirtmiş ve masalın toplumdaki konumuna dikkat çekmiştir (Günay, 1975: 368).

Masallar, diğer sözlü anlatı ürünleri gibi pek çok kuramsal yöntemlerle incelenmiş ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dünyada ve Türkiye’de çeşitli araştırmalara konu olan masalların incelenmesinde kullanılan yöntemlerden biri Vladimir Propp’un “Masalların Biçimbilimi” adlı yöntemidir. Propp, bu metotla masalların temel yapısını belirlemeyi ve masalın işlev şemasını çıkarmayı hedeflemiştir. Buradan hareketle makalede öncelikle halkbilimi uzmanı olan Vladimir Propp’un “Masalın Biçimbilimi” adlı kitabında yer verdiği anlatı çözümleme metodu hakkında bilgilere yer verilmiş ardından Mardin ilinden derlenen “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” adlı masal bu kuram çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın amacı; Mardin’in Midyat ilçesinden derlenen “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” adlı halk masalını Propp yöntemine göre incelemek ve masallara dair ulusal boyuttaki çalışmalara katkı sağlamaktır.

1.Vladimir Propp ve Morfolojik Yöntem

Dilbilim ve halkbilimi gibi alanlarda uzman bir kişi olan Propp, 1895 yılında Petersburg’da dünyaya gelmiştir. Propp, Rus halk masalları üzerine yaptığı çalışmalarıyla ve özellikle de “Masalın Biçimbilimi” adlı çalışması ile bilinmiştir. Özellikle Folklor

disiplininde önemli olan bu çalışma 1958 yılından sonra pek çok dile (İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Türkçe) tercüme edilmiştir. (Propp, 2017: VII-IX). Rus halkbilimci Propp bu çalışmasında masalların yapı özellikleri üzerinde durmuş ve kendisinden önceki masal incelemelerini eleştirmiştir. Çalışmasında öncelikle masalın ne olduğunu ifade eden Propp, daha sonrasında kendi yöntemini tanıtmış ve masallardaki fonksiyonları açıklamıştır (Propp, 2017: XI). Propp, masalların yapısını oluşturan bu işlevlerin sayısını otuz bir bu fonksiyonları üstlenen kişi sayını da yedi olarak belirlemiştir. Bu metoda göre kişi ve fonksiyon sayısı değişmekte, ancak fonksiyonların sıralaması değişmemektedir. Aynı zamanda işlevler aynı masal içerisinde pek çok kez yinelenabilmektedir. Propp'un bu yapısalcı yöntemi bir inceleme metodu olarak hâlâ günümüzde kullanılmaktadır (Günay, 1975: 27).

Propp, olağanüstü masalların ana bölümlerini tespit eder, sonra da bu bölümleri karşılaştırır. Çalışmanın sonucunda ise masalın biçimsel yapısı ortaya çıkar. Bu metoda göre incelenen masalarda değişen ve değişmeyen değerler görülür. Kişilerin isimleri ve özellikleri değişim gösterirken kişilerin eylemleri ve fonksiyonları değişim göstermez. İşlevlerin masalın değişmez unsurlarını ne derece temsil ettiğini belirlemeye çalışan Propp, yaptığı inceleme sonucunda işlevlerin tekrarlandığını tespit eder. Başka bir deyişle masal kişileri birbirlerinden ne kadar farklı görünürlerse de genellikle aynı eylemleri yerine getirir. Dolayısıyla bir fonksiyonun gerçekleşmesini sağlayan yol değişebilir fakat işlev değişmez. Masallardaki kişilerin işlevleri de sınırlıdır.

Propp'un ortaya koyduğu bu metot pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Çünkü Propp'un yapısalcı çözümlene yöntemi sadece masalları hatta yalnızca olağanüstü masalları kapsamıştır. Bu açıdan bakıldığında metodun sınırlı bir alanı kapsadığı görülmüştür. Konuyla ilgili ilk eleştirilerden birini Fransız antropolog Levi Strauss yapmıştır. Strauss, Propp'un anlatıların içeriğini göz ardı ettiğini ve sadece anlatıların biçimi üzerinde durduğunu ifade etmiştir. Strauss'a göre bu kuramda deneysel içeriğin kurulamamasına bağlı bir analiz eksikliği de vardır. Çünkü bu kuramla beraber çoğul olan "masallar"ın yerini tekil olan

“masala” bıraktığı vurgulanmıştır. Ayrıca Strauss, kuramda bulunan işlevlerin bazılarının birbirine benzediğini dolayısıyla bu işlevlerin tek bir başlık altında incelenebileceğini ileri sürmüştür (Levi Strauss, 1993: 180-181). Yine bir başka eleştiriyi de Fransız filozof Tzvetan Todorov yapmıştır. Todorov, Propp'un iki farklı eylemle aynı eylemin iki bakış açısından sunulmasını birbirine karıştırdığını ileri sürmüştür. Todorov'a göre masallardaki en küçük diziliş bir olasılığın gerçekleştiği ve bu gerçekleşmenin başarı ya da başarısızlıkla sonuçlandığı bir üçlüden oluşmaktadır. Dolayısıyla Todorov, Propp'un dizimsel yaklaşımını sabit ve değişken öğeleri birbirinden ayırt edemediğini ileri sürmüş ve bu yönden eleştirmiştir. (Todorov, 1987).

Bu kuram her ne kadar eleştirilse de farklı disiplinlerde ve farklı çalışma alanlarında güncelliğini korumuş ve kullanılmıştır. Propp'un bu metodu, sadece masalla sınırlı kalmamış mesnevi (Yiğit, 2018), halk müziği (Gürdal, 2012), film (Kılıç, 2018), Karagöz oyunu (Temel, 2010) ve destan (Bars, 2014) gibi türlere de uygulanmıştır.

Vladimir Propp'un masallarda tespit ettiği 31 işlev ise şu şekildedir:

1.Haneden biri evden uzaklaşır (Uzaklaşma - β)
2.Kahraman bir yasakla karşılaşır (Yasaklama - γ)
3.Yasak çiğnenir. (Yasak çiğneme - δ)
4.Saldırgan bilgi edinmeye çalışır. (Soruşturma - ε)
5.Saldırgan kurbanıyla ilgili bilgi toplar. (Bilgi toplama - ζ)
6.Saldırgan kurbanını aldatmayı dener (Aldatma, simgesi η)
7.Kurban aldanır ve istemeyerek düşmanına yardım etmiş olur. (Suça katılma - θ)
8.Saldırgan aileden birine zarar verir. (Kötülük - A)
8a.Ailenin birinin bir eksiği vardır. Aileden biri bir şeyi elde etmek ister. (Eksiklik - a)
9.Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır; bir dilek veya buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider. (Aracılık - B)

10.Arayıcı eyleme geçmeye karar verir. (Karşıt eylemin başlangıcı - C)
11.Kahraman evinden ayrılır (Gidiş - ↑)
12.Kahraman büyülu bir nesneyi ya da yardımcıyı edinmesini sağlayan bir sınama, bir sorgulama ile karşılaşır. (Bağışçının ilk işlevi - D)
13.Kahraman ileride kendisine bağışta bulunacak kişinin eylemlerine tepki gösterir. (Kahramanın tepkisi - E)
14.Büyülü nesne kahramana verilir. (Büyülü nesnenin alınması - F)
15.Kahraman aradığı nesnenin bulunduğı yere ulaştırılır (Bir kılavuz eşliğinde Yolculuk - G)
16.Kahraman ve saldırgan bir çatışmada karşı karşıya gelirler (Çatışma - H)
17.Kahraman özel bir işaret edinir. (Özel işaret - I)
18.Saldırgan yenik düşer. (Zafer - J)
19.Başlangıçtaki kötülük giderilir ya da eksiklik karşılanır. (Giderme - K)
20.Kahraman geri döner. (Geri dönüş - ↓)
21.Kahraman izlenir. (İzleme - Pr)
22.Kahramanın yardımına koşulur. (Yardım - Rs)
23.Kahraman kimliğini gizleyerek, kendi ülkesine ya da başka bir ülkeye varır. (Kimliği gizleyerek gelme - O)
24.Düzmece bir kahraman asılsız savlar ileri sürer. (Asılsız savlar - L)
25.Kahramana güç bir iş önerilir. (Zor iş - M)
26.Güç iş yerine getirilir. (Zor işi yerine getirme - N)
27.Kahraman tanınır. (Tanı(n)ma - Q)
28.Düzmece kahramanın, saldırganın ya da kötünün kimliği ortaya çıkar. (Ortaya çıkarma - Ex)
29.Kahraman yeni bir görünüm kazanır. (Biçim değıştirme - T)
30.Düzmece kahraman ya da saldırgan cezalandırılır.

(Cezalandırma - U)

31. Kahraman evlenir ve tahta çıkar. (Evlenme - W)

V. Propp, bu incelemeyle masallardaki ortak unsurlardan hareketle masalların yapısını ortaya koymuştur. Yukarıda sıralanmış olan 31 fonksiyon belirli bir mantıksal çerçeveye göre oluşturulmuştur. Her masalda bu fonksiyonların bir kısmı bulunmamakta bir kısmı ise masalın farklı bölümlerinde yinelenmektedir. Dolayısıyla Propp'un bu çalışmasına göre farklı coğrafyalarda ve kültürlerde olan masalların belli bir yapısı vardır ve bu yapı her yerde aynıdır. Başka bir deyişle dünya üzerinde bulunan tüm masallar, ortak bir yapı üzerine kurulmuştur (Çıblak, 2005: 133). Bu bakımdan bu metotla tüm masalların yapısının ortaya çıkarılabileceği savunulmuştur.

Propp'a göre tespit edilen işlevlerin de yedi eylem alanı bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu işlevleri yerine getiren yedi şahıs vardır. Bu şahıslar şunlardır: Saldırgan, Bağışçı, Yardımcı, Aranılan Kişi, Gönderen, Kahraman ve Düzmece kahraman. (Propp, 2017: 28). Masaldaki fonksiyonlar bu yedi karakter arasında dağılım gösterir.

2. "Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?" Masalı

"Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?" adlı halk masalı, Mardin'in Midyat ilçesinde H. Arslan adlı bir ev hanımından derlenmiştir. Masalda Ebubekir ismindeki bir kahramanın yaşadığı felaketler ve kahramanın bu felaketler karşısında gösterdiği sabır anlatılmaktadır. Masal tip olarak "Asıl halk masalları" kategorisine girmektedir. Masal, yörede farklı ırklara mensup insanlar tarafından farklı dillerde anlatılmaktadır. Dolayısıyla masalın, Mardin'de pek çok kişi tarafından bilindiğini söylemek mümkündür. Masalın farklı bölgelerde pek çok varyantına da rastlanmaktadır. Bu masal, *Taşeli Masalları* adlı çalışmada "Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı?" (Alptekin, 2002: 72) *Bayburt ve Gümüşhane Masalları* adlı eserde "Gençlikte mi Kocalıkta mı?" (Sakaoğlu, 2002: 343) Tunceli masallarında ise "Felakete Uğrayan Adam" adıyla geçmektedir (Kaval, 2019: 426). Bu masal ayrıca Ömer Seyfettin'in *Turan Hikâyeleri* adlı eserinde "İhtiyarlıkta mı

Gençlikte mi?” adıyla geçmektedir. Hikâyede zengin bir bey olan Hasan Bey’in rüyasına bir derviş girer. Derviş, Hasan Bey’e başına bir felaket geleceğini söyler. Hasan Bey, felaketin gençlikteyken başına gelmesini ister ve ardından kahramanın başına birden çok felaket gelir (Seyfettin, 2020).

Yapısal çözümleme yöntemini Türk masalları üzerine uygulayan ilk araştırmacı Umay Günay’dır. Günay, “Elazığ masalları (İnceleme-Metin)” isimli doktora tezinde yirmi kaynak kişiden derlediği yetmiş masalı Propp metoduna göre incelemiş ve çözümlemiştir. Pek çok araştırmacı tarafından farklı Türk masalları üzerine denenen Propp metodu, bu makalede Mardin yöresinden derlenen “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” masalı üzerine uygulanmıştır.

Çalışmanın sonunda “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” masalının Propp metodundaki işlevlerle ortak özellikler taşıdığı görülmüştür. İncelenen masalın analizi ise şu şekildedir:

2.1.Masalın Olay Örgüsü

1)Zamanın birinde çiftçilik yapan Ebubekir isminde bir adam, hanımı ve iki oğluyla beraber köyde yaşar.

2)Ebubekir bir gün kötü bir rüya görür. Rüyasında bir adamın yanına geldiğini ve kendisine “Felaket şimdi mi gelsin sonra mı?” şeklinde bir soru sorduğunu görür.

3)Ebubekir aynı rüyayı birkaç defa görür ve hanımına durumu anlatır. Ebubekir, hanımıyla birlikte felaketin şimdi gelmesi konusunda karar alırlar.

4)Ebubekir, rüyasında kendisine soru soran adama cevabını verir. Aradan çok zaman geçmeden Ebubekir’in hayvanlarına kurt saldırır ve ertesi gün de adamın evi yanar.

5)Evinden, işinden ve hayvanlarından olan Ebubekir, hanımını ve çocuklarını yanına alarak bulunduğu yeri terk eder ve başka bir köye gidip orada çobanlık yapar.

6)Ebubekir’in bulunduğu köye zengin bir tüccar misafir olur. Köyün ağası, tüccarı karşılama ve ilgilenme görevini Ebubekir’e verir. Tüccarın, yemeğini ve temizliğini de Ebubekir’in hanımı üstlenir.

7)Tüccar, Ebubekir'in hanımından etkilenir ve ona göz koyar. Tüccar bir fırsatını bulup kadını kaçıır. Bu olay üzerine Ebubekir, çocuklarını yanına alıp bu köyü de terk eder

8)Ebubekir, çocuklarıyla beraber başka bir köye giderken yolda karşısına bir kurt çıkar ve kurt, Ebubekir'in bir çocuğunu kapar.

9)Ebubekir, çocuğunu kurtarmaya çalıştığı sırada diğer evladını da nehre düşürür. Çocuk suya kapılıp gider.

10)Tek başına kalan Ebubekir yıllarca perişan olur. Aradan yıllar geçer ve Ebubekir başka bir yöreye gider.

11)Bu yörede bir padişah seçimi olur. Yörede padişah seçimi de bir âdete göre yapılır. Âdete göre vezir tarafından bir kuş uçurulur sonrasında kuşun birinin omzuna konması beklenir. Kuş, kimin omzuna konarsa padişah o kişi kabul edilir.

12)Vezir tarafından uçurulan kuş, Ebubekir'in omzuna üç defa konar. Ebubekir, yöreye padişah olur.

13)Ebubekir, o yörede annesi ve babası olmayan iki çocuğu evlatlık alır ve onları kendine vezir yapar.

14)Ebubekir, padişah olduğu gün yöredeki tüm tüccarların tutuklanması emrini verir. Yörede tüccarların çoğu tutuklanır.

15)Vezirler, tüccarın evi diye girdikleri bir evde yıllar önce kaçırılan anneleriyle karşılaşır ve vezirler, kardeş olduklarını anlar.

16)Evinde vezirleri gören tüccar, bu durumdan rahatsız olur ve padişaha gidip şikâyetini anlatır.

17)Ebubekir, şikâyet üzerine tüccarın evine gittiğinde orada hanımını görür ardından çocuklarını tanır. Kadın başına gelenleri kocasına ve evlatlarına anlatır.

18)Padişah, tüccarı zindana attırarak onu cezalandırır.

19)Padişah, hanımına ve çocuklarına kavuşur.

2.2.Masalın Motifleri

Halk edebiyatı anlatılarında motif önemli bir yere sahiptir. Motif ile ilgili en önemli çalışmayı Stith Thompson yapmıştır. Thompson, *Motif Index of Folk-Literature* adlı eserinde motifi şu şekilde tanımlamıştır: "Eskiden beri yaşamak kabiliyetine sahip

olan masalın en küçük unsurudur.” (akt. Alptekin, 2002: 113). Diğer bir ifadeyle “Motif, sözlü anlatı ürünlerinde yer alan kişi, karakter, durum, yer, mekân, olay ve olgu gibi unsurları en küçük anlamlı birim haline getirerek anlatı metninin tanımlanmasında önemli rol oynayan bir unsurdur” (Demir ve Öztürk, 2022: 75). Masalda tespit edilen motifler, *Motif Index of Folk-Literature* adlı çalışmaya göre karşılıkları tespit edilmiştir. Masalda tespit edilen motifler şu şekildedir:

D1810.8.2. Rüya yoluyla alınan bilgi

Ebubekir, rüyasında başına bir felaket geleceği haberini alır.

G11.2. Yamyam devler

Ebubekir'in çocuğunu kaçıran dev, insan eti yiyen bir yamyamdır.

G 420. Dev tarafından kaçırılma

Nehrin karşı tarafında babasının gelmesini bekleyen bir çocuk, dev tarafından kaçırlır.

H 11.1. Baştan geçeni hikâye etme

Ebubekir'in iki evladı, İki kardeş, başlarından geçenleri padişaha anlatır.

H 1385.9. Kaybolan ailenin araştırılması

Hanımını ve iki evladını kaybeden adam, onları bulmak için epeyce uğraşır.

H 1553. Sabır imtihanı

Eşini, çocuklarını, malını ve mülkünü kaybeden Ebubekir, tüm olanlara sabreder ve sonunda hem ailesine kavuşur hem de bir yörenin paşası olur.

N111.2.2. İkiyüzlü kader

Başına bir sürü felaket gelen adam, en sonunda köyün paşası olur ve ailesine kavuşur.

R131.2. Terk edilen veya kaybolan çocuğu değirmenci kurtarır

Nehirdeki sulara kapılan çocuğu bir değirmenci kurtarır.

W26. Tahammül

Yaşadığı felaketlerle her şeyini kaybeden kahraman, tüm olanlara karşı tahammül gösterir.

Z71.1. Formülistik sayı: 3

Padişahlık seçiminde kuş, Ebubekir'in omzuna üç defa konar (Thompson, 1955).

2.3.Propp Yöntemine Göre Masalın Tahlihi

Masalların başında yer alan başlangıç formelleri Propp'un metodunda bir işlev özelliği taşımamaktadır. "Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?" masalında yer alan "Bir varmış bir yokmuş zamanın birinde çiftçilikle uğraşan bir adam varmış" giriş formeli Propp metodunda başlangıç durumu olarak tanımlanır ve "a" simgesi ile belirtilir.

I. Hareket

- 1.Ebubekir isminde çiftçilik yapan bir adam vardır (α)
- 2.Ebubekir rüyasında bir adamın kendisine "Felaket şimdi mi gelsin sonra mı gelsin" şeklinde bir soru sorduğunu görür. (D2)
- 3.Ebubekir soruların ikisini hoş karşılamaz ve cevap vermek istemediğini bildirir. (E2)
- 4.Ebubekir aynı rüyayı birkaç defa daha görür ve aynı soruları duyar (D2)
- 5.Ebubekir, hanımıyla danışır ve felaketin şimdi gelmesine karar verirler (E7)

II. Hareket

- 1.Ebubekir, başına gelenlerden sonra hanımını ve çocuklarını yanına alıp köyü terk eder. (β 1)
- 2.Ebubekir'in çobanlık yaptığı köye zengin bir tüccar gelir. Ebubekir'in hanımı, tüccarın yemeğini ve temizliğini yapar. Tüccar, yemekleri ve temizliği yapan kadının kim olduğunu merak eder ve bu yönde sorular sorar. (ϵ 1)
- 3.Tüccar, kendisine yemek yapan kadının çobanlık yapan Ebubekir'in karısı olduğunu öğrenir. (ζ 1)
- 4.Tüccar, bir fırsatını bulur ve Ebubekir'in hanımını kaçıır. (A1)
- 5.Ebubekir, hanımının kaçırılması üzerine iki evladını yanına alıp köyü terk etmeye karar verir. (C)

6.Ebubekir çocuklarıyla beraber buldukları yerden ayrılırlar. (β1)

7.Ebubekir, başka bir yere giderken karşlarına bir kurt çıkar ve kurt bir çocuğu kapar. Diğer çocuk da nehre düşer ve suya kapılır. (a1)

8.Ebubekir'in kaldığı yerin yakınlarında padişahlık seçimi yapılır. Vezirin uçurduğu kuş kimin omzuna konarsa padişah o kişi olur. (H1)

9.Kuş, Ebubekir'in omzuna konar. (I3)

10.Ebubekir ülkeye padişah olur. (K4)

III. Hareket

1.Ebubekir padişah olunca tüm tüccarların tutuklanmasını ve ülkeden atılmasını emreder. (H2)

2.Ebubekir'in hanımını kaçıran tüccar, evine vezirlerin girdiğini görür ve padişahın yanına gider. Tüccar, vezirleri padişaha şikâyet eder. Ebubekir, tüccarın evine geldiğinde hanımını görür ve ardından vezirlerin babası olduğunu anlar. Ebubekir yıllardır kayıp olan hanımını ve çocuklarını bulur. (K4)

3.Ebubekir, bu olaylar üzerine tüccarı, askerlerine yakalatır. (I2)

4.Tüccar, zindana atılır. (U)

5.Ebubekir, ailesine kavuşur ve mutlu bir hayat sürer. (wo)

Masalın işlev şeması:

I. Hareket

(D2) - (E 2) - (D2) - (E7)

II. Hareket

(β 1) (ε1) (ζ 1) (A 1) (C) (β1) (a 1) (H1) (I3) (K4)

III. Hareket

(H 2) - (K4) - (I2) - (U) - (wo)

Yukarıda görüldüğü üzere masal, üç hareket alanından oluşmuştur. Masalın ikinci ve üçüncü hareketi H-I çiftini kapsamaktadır. Masal kahramanı olan Ebubekir'in başından geçen olaylar, birbirini takip ederek gerçekleşmiştir. Masalda on dokuz işlev tespit edilmiştir.

2.4. Masalın Kişileri ve Eylem Alanları

V. Propp, masaldaki fonksiyonları gerçekleştiren kişilerin eylem alanları olduğunu ifade etmiştir. Fonksiyonlarını tespit edilen bu masalın eylem alanlarını yerine getiren karakterler ile Propp'un ortaya koyduğu karakterler arasında kısmen benzerlik görülmüştür. Propp tarafından belirlenen fonksiyonların tümünün bir masalda bulunma zorunluluğunun olmadığından eylem alanlarından bazılarının da bulunmaması son derece doğal bir durumdur. Buna göre "Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?" masalında yer alan eylem alanları şu şekildedir:

Kötü kişinin eylem alanı: Anlatıda saldırgan ve kötü kimliğe sahip olan kişi tüccardır. Tüccar, geldiği köyde kendisine hizmet eden Ebubekir'in hanımına göz koyar ve ilk fırsatta da kadını kaçıtır. Tüccar, kadını kocasından ve çocuklarından ayırarak aileye zarar verir. Bu bakımdan tüccar, masalın tamamında kötü davranışlar sergileyerek saldırgan bir kimlikle ön plana çıkar.

Bağışçının eylem alanı: Anlatıdaki bağışçı vezirdir. Masalda ülkenin veziri, padişah seçimleri için gereken hazırlığı yapar ve halkı bu konuda bilgilendirir. Masalın düğüm bölümünde halkı boş bir yere toplayan vezir, kuşu uçurur ve ülkesi için bir padişah seçer.

Yardımcı: Masalın başkahramanı olan Ebubekir'e yardım eden kişi, köyün ağasıdır. Masalın başında evini ve hayvanlarını kaybeden Ebubekir, başka bir köye gider ve o köyün ağasına derdini anlatır. Ağa, Ebubekir'i köyünde misafir eder ve ona bir iş verir. Ebubekir, ağa sayesinde köyde çobanlık yapar. Ayrıca ağa, Ebubekir'in para kazanması için tüccarla ilgilenme görevini ona verir. Tüccar masalda her ne kadar Ebubekir'e zarar verse de ağa bunu yardım amaçlı yapar.

Kahramanın eylem alanı: Anlatının kahramanı Ebubekir'dir. Ebubekir anlatının başından sonuna kadar aktif bir rol oynar. Kahraman, masalın başında bir rüya görür ve bu rüyada verdiği karar ile başına pek çok felaket gelir. Felaketleri üst üste yaşayan kahraman bir süre sonra güçsüz düşer. Masalın sonunda ise kahramanın kaderi tersine döner. Ebubekir, hem bir yörenin padişahı olur, hem ailesine kavuşur hem de kendisine zarar veren

tüccarı cezalandırır. Dolayısıyla masalın bütün olay örgüsü Ebubekir etrafında şekillenir.

Masalda diğer eylem alanları olan “aranan kişi, gönderen ve düzmece kahraman” anlatıda yer verilmemiştir.

Sonuç

Mardin yöresinden derlenen “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” masalı üç hareket alanından oluşmuştur. Masalın birinci hareketi Ebubekir’in rüya görmesiyle başlar ve rüyada kendisine soru soran adama cevap vermesiyle sonlanır. Masalın ikinci hareket alanı da kahramanın, eşini ve çocuklarını yanına alarak köyü terk etmesiyle başlar. Bu olay dizisinde kahraman, bulunduğu köyde hanımını ve iki çocuğunu da kaybeder. Fakat kahraman gösterdiği sabır neticesinde o yörenin paşası olur ve masalın ikinci hareketi bu şekilde sonlanır. Üçüncü hareket alanında ise kahraman, hanımını kaçıran tüccarı bulmaya çalışmasıyla başlar ve bir süre sonra tüccarı bulup cezalandırmasıyla olaylar sonlanır. Dolayısıyla masaldaki olaylar dizisi şu şekilde açığa çıkmıştır:

I. Hareket: (D2) - (E 2) - (D2) - (E7). **II. Hareket:** (β 1) (ε1) (ζ 1) (A 1) (C) (β1) (a 1) (H1) (I3) (K4). **III. Hareket:** (H 2) - (K4) - (I2) - (U) - (wo).”

Vladimir Propp, Rus masalları üzerinde geliştirdiği yapısalılık metoduyla dünya üzerinde farklı toplumlara ait masalların ortak bir yapıda olduğunu savunmuştur. Üzerine inceleme yapılan Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı? masalında on dokuz fonksiyon tespit edilmiş ve masalın Propp’un masal çözümleme mantığına uygun bir metin olduğu görülmüştür. Propp’un morfolojik metodunda anlatıldığı gibi masal başlangıç durumu ile başlamaktadır. Ayrıca masalda bulunan tiplerin morfolojik yöntemde olduğu gibi belirli eylem alanlarına sahip olduğu görüşü açığa çıkarılmıştır. Bu eylem alanları ile doğrudan bağlantılı olarak karakterlerin nitelikleri de somut bir şekilde varlığını korumuştur. Masal, bir kötülük ile başlamıştır fakat kahramanın mücadelesi ile zafere ulaşmıştır. Sonuç olarak; “Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?” masalında Propp’un belirlediği fonksiyon ve eylem alanlarına rastlanmış ve masalın yöneme uygun olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Alptekin, A. B. (2002). Taşeli Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Vladimir Propp'un Yapısal Çözümleme Yöntemi Çerçevesinde "Battal Gazi Destanı" Filminin İncelenmesi. Tarih Okulu Dergisi, 7(8), s. 79-97.
- Boratav, P. N. (2016). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çıblak, N. (2005). V. Propp'un Masal Çözümleme Metodu. Dil ve Edebiyat Dergisi, (638), s. 127-140.
- Demir, R. ve Öztürk, M. (2022). Âşık Garip Hikâyesinin Yeni Bir Varyantı ve Çözümlemesi, Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5(1), s. 72-81.
- Elçin, Ş., (2011). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (1975). Elazığ Masalları (metin-inceleme) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Gürdal, C. (2012). Propp Metodunun Türk Halk Müziği Araştırmalarında Uygulanması Üzerine Bir Deneme. Milli Folklor Dergisi, s. 53-55.
- Kaval, Y. (2019). Tunceli'den Derlenen Masallar (Metin-İnceleme). Doktora Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, E. G. (2018). Farklı Yüzyıllar Aynı Biçimler: V. Propp'un İşlevsel Yaklaşımı Çerçevesinde Alacakaranlık Film Serisi Üzerine Bir Çözümleme ve Kitle Kültürü Sineması Eleştirisi. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4(3) s. 467 - 482.
- Propp, V. (2017). Masalın Biçimbilimi-Olağanüstü Masalların Yapısı. (M. Rifat, S. Rifat Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2016). Masal Araştırmaları I. Ankara: Akçağ Yayınları

- Sakaoğlu, S. (2002). Gümüşhane ve Bayburt Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2020). Turan Masalları. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Strauss L. (1993). "Structure and Form: Reflections on a Work by Vladimir Propp". Theory and History of Folklore. The University of Minnesota Press: Minneapolis, (Translated by A.Y. Martin and R.P. Martin).
- TDK, (2019). Büyük Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, S. (2010). Propp Metodu ve Bir Karagöz Metnine Uygulanması. Sanat Dergisi, S. 8. s. 85-106.
- Todorov T. (1987). The Poetics of Prose. Cornell University Press: Ithaca, New York.
- Thompson S. (1955). Motif Index of Folk Literature. Indiana University Press.
- Yiğit, S. (2018). Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinin Vladimir Propp'un Masal Çözümleme Metoduna Göre İncelenmesi. Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6), s. 76-95.

EK-1: Kaynak Kişi

Arslan, H., 1960 doğumlu, ilkokul terk, ev hanımı. (Derleme tarihi: 12.05.2021).

EK-2: Masal Metni: Felaket Şimdi mi Gelsin Sonra mı?

Bir varmış bir yokmuş zamanın birinde çiftçilikle uğraşan bir adam varmış. Bu adamın ismi Ebubekir'miş. Ebubekir'in bir hanımıyla iki erkek evladı varmış. Bir gün Ebubekir rüyasında çok tuhaf bir rüya görmüş. Rüyasında yaşlı bir adam yanına gelip:

— Felaket şimdi mi gelsin sonra mı gelsin? demiş.

Ebubekir bu rüyayı neden gördüğünü anlamamış biraz da korkmuş. Adam aynı rüyayı birkaç defa daha görmüş. Sonra Ebubekir gitmiş bu rüyayı hanımına anlatmış. Hanımı da demiş ki:

— Bey bir daha aynı rüyayı görürsen o zaman cevap ver, demiş.

Adam da demiş ki:

— Ne diyeyim?

Hanım da demiş ki:

— Biz şimdi genciz. Felaket gelse de şimdi gelsin. Biz yaşlanınca zor olur, demiş.

Ebubekir hanımını dinlemiş. Bir akşam aynı rüyayı görünce yaşlı adama cevabını vermiş. Demiş ki “felaket şimdi gelsin”. Ebubekir rüyadan uyanmış. O gün kurtlar ahıra girmiş. Tüm inekleri yemiş. Ertesi gün de Ebubekir'in evi yanmış. Zar zor canlarını kurtarmışlar. Ebubekir bu iş böyle olmayacak demiş. Almış hanımını ve çocuklarını yola koyulmuş. Yani adam köyü terk etmiş. Çünkü elde avuçta hiçbir şeyleri kalmamış. Ebubekir başka bir köye gitmiş. O köyün ağasından iş istemiş. Ağa, Ebubekir'in başına gelen olaylara üzülmüş. Onu köyde çoban yapmış. Orada her şey yolundayken bir gün köye zengin bir tüccar gelmiş. Tüccar o köyde mal, mülk almaya gelmiş. Köyün ağası, tüccarı karşılamış. Tüccar, ağaya demiş ki:

— Benim yemeklerimi yapacak ve kıyafetlerimi yıkayacak biri lazım.

Ağanın aklına Ebubekir'in hanımı gelmiş. Ağa, tüccara:

— Bizim köye yeni gelen fakir bir aile var. Adam yanımızda çobanlık yapıyor, hanımı da ev hanımı. Onlar sana yardım eder. Sen de onlara üç beş kuruş yardımda bulunursun, demiş.

Tüccar kabul etmiş. Ağa, Ebubekir'e olan biteni anlatmış. Ebubekir de hanımına anlatmış. Hanım bu işe sevinmiş. Hemen birbirinden güzel yemekler pişirip kocasına vermiş. Ebubekir, yemekleri alıp tüccara götürmüş. Tüccar yemekleri çok beğenmiş. Ebubekir'in hanımı, tüccarın kıyafetlerini de yıkamış, güzelce katlamış sonra kocasına vermiş. Ebubekir, kıyafetleri alıp tüccara vermiş. Tüccar bir bakmış ki tertemiz kıyafetleri mis gibi kokuyor. Tüccar kendi içinden demiş ki:

— Ne marifetli, becerikli bir kadın bu ya. Keşke benim de böyle bir karım olsaydı.

Tüccar, kadının kim olduğunu çok merak etmiş. Tüccar, kadını ağaya sormuş. Ağa, kadının Ebubekir'in hanımı olduğunu söylemiş. Tüccarın köyde işleri bitmiş. Köyün ağasıyla vedalaşıp köyden uzaklaşmış. Sonra tüccarın kafasına bir şeytanlık düşmüş. Köyden çıkarken Ebubekir'in evine uğramış. Kapıyı çalmış tüccar. Ebubekir'in hanımı tüccarı tanımıyormuş. Kadın, adama demiş ki:

— Kime bakmıştın beyim?

Tüccar demiş ki:

— Ebubekir'in hanımına bakmıştım. Ona yemeklerin ve kıyafetlerin parasını verecektim, demiş.

Tüccar öyle deyince kadın:

— O kişi benim, demiş.

Tüccar, kadını omzuna almış, atına bindirmiş. Çocuklar, annelerini görünce arkasından koşup ağlamış ama fayda etmemiş. Tüccar, kadını kaçırmış. Ebubekir, akşam yorgun argın işten dönmüş. Bir bakmış ki çocuklar ağlıyormuş. Adam, evlatlarına:

— Ne oldu niye ağlıyorsunuz? demiş.

Çocuklar:

— Bir adam geldi annemizi zorla götürdü, demiş.

Ebubekir hemen ağanın yanına gitmiş, derdini anlatmış. Ağa, o kişinin tüccar olduğunu söylemiş. Ebubekir eve gelmiş. Çaresizce

evde çocuklarıyla beraber beklemeye başlamış. Ertesi gün adam, çocuklarına:

— Çocuklar kalkın hazırlanın bu köy de bize yaramadı. Başımıza gelmeyen kalmadı. Buralardan gidelim, demiş.

Ebubekir, çocuklarını alıp yola çıkmış. Uzunca bir yol yürümüşler. Sonra yorulup bir derenin kenarına oturmuşlar. O arada oraya aç bir kurt gelmiş. Ebubekir derenin kenarında dinlenirken bir ses duymuş. Bir bakmış arkasına. Kurt bir çocuğunu kapmış. Ebubekir, kurdun arkasından koşmuş ama yakalayamamış. Orada Ebubekir çok öfkelenmiş bağırması:

— Evladımı kurt kaptı bu da mı başımıza gelecekti, demiş.

Diğer çocuk da kurdu görünce çok korkmuş. Etrafa doğru kaçarken ayağı kaymış ve dereye düşmüş. Dere de çok hızlı akıyormuş. Çocuk dereye kapılmış. Ebubekir, dereye kapılan oğlunu da görünce artık elden ayaktan düşmüş. Adam günlerce su kenarlarını dolaşmış ama oğlunu bulamamış. En son adam pes etmiş. Yere çömelmiş sonra da hüngür hüngür ağlamış. Ebubekir haftalarca o oturduğu yerden kalkmamış, perişan olmuş. Ebubekir bu kadar felaketten sonra hayata küsmüş, kimseyle konuşmamış. Gitmiş başka bir köye. O köyün en uç yerinde bir dağ varmış. Ebubekir gitmiş dağın tepesinde yaşamaya başlamış. Aradan yıllar geçmiş.

Ebubekir'in yaşadığı ülkede padişah seçimleri olmuş. Tüm ülkenin insanların dağın tepesindeki boş alanda toplanmış. Ebubekir o kalabalığı görünce şaşırılmış ama oraya da gitmemiş. O ülkenin padişah seçimi bir güvercinle yapılıyormuş. Vezir, güvercini uçurmuş. Kuş, kimin omzuna konarsa padişah o kişi oluyormuş. Vezir, güvercini uçurmuş. Kuş gelmiş Ebubekir'in omzuna konmuş. Köylülerden birileri vezire demiş ki:

— Bu üstü başı yırtık adamı padişah yapmayalım, kuşu tekrar uçur.

Vezir ilk başta kabul etmemiş ama birkaç kişi daha aynı şeyi söyleyince vezir, kuşu tekrar uçurmuş. Kuş havada uzunca bir süre uçmuş sonra yine gelmiş Ebubekir'in omzuna konmuş. Hal böyle olunca vezir gelmiş durumu Ebubekir'e anlatmış. Ebubekir, vezire:

— Ne padişahlığından bahsediyorsun? Başıma gelmeyen kalmadı. Ben istemiyorum, demiş.

Vezir ona kuralları anlatmış. Ebubekir kabul etmiş ve ülkenin padişahı olmuş. Ebubekir saraya gelmiş, üstünü değiştirmiş sonra da vezirleri toplamış. Ebubekir, vezirlere:

— Ülkede bana annesi ve babası olmayan iki evlatlık bulup getirin onlar benim vezirlerim olsun, demiş.

Vezir ülkede iki evlatlık bulup getirmiş. Padişah bu iki oğlanı kendine vezir yapmış. Padişah, vezirleri tekrar toplamış. Padişah, vezirlere

— Ülkede ne kadar tüccar varsa ülkeden çıkarın, demiş.

Padişahın bu emri üzerine tüm askerler ve vezirler tüccarların evine gitmiş ve onları tutuklamış. Padişahın vezirleri olan oğlanlar da bir tüccarın evine girmiş. Evde yaşlı bir kadın varmış. Kadın konuşmaya başlayınca oğlanlardan biri kadının, annesi olduğunu anlamış. Oğlanlar konuşunca da anne, iki vezirin de kendi evlatları olduğunu anlamış orada hepsi birbirlerine sarılıp ağlamışlar. Biraz sonra da tüccar eve gelmiş. Tüccar evde askerleri görünce öfkelenmiş ve saraya gitmiş. Tüccar, padişaha:

— Senin askerlerin benim eve destursuz girdi. Karım evde tek başına kalıyor. Siz de hiç utanma yok mu? demiş.

Padişah bu duruma biraz öfkelenmiş ve tüccarın evine gitmiş. Padişah, eve girmiş. Bir bakmış ki bir kadınla iki askeri orada ağlıyor. Padişah olanlara anlam verememiş. Padişah, kadının yüzüne bakınca onu tanımış. Hanım da kocasını tanımış. Orada Ebubekir hanımına sarılmış. Padişah, evlatlık olan vezirlerin de kendi oğulları olduğunu öğrenmiş. Ebubekir, çok mutlu olmuş. Herkes başından geçenleri bir bir anlatmış. Padişah, tüccarı zindana attırmış. Tüccar ömrünün sonuna kadar zindanda kalmış. Ebubekir de ailesine kavuşmuş ve mutlu mesut bir hayat sürmüştü.

Genç, Serdar- Çakır, Fırat (2022). "17. Yüzyıl Sonlarında Edremit Kazası'nda Askerî Zümrenin Sayısal Varlığı Üzerinde Bir İnceleme". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 12, s. 225-259.

17. YÜZYIL SONLARINDA EDREMİT KAZASI'NDA ASKERİ ZÜMRENİN SAYISAL VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME AN ANALYSIS ON THE QUANTITATIVE PRESENCE OF THE MILITARY CLASS IN THE EDREMIT DISTRICT IN THE LATE 17th CENTURY

Doç. Dr. Serdar GENÇ¹
Balıkesir Üniversitesi
sgenc@balikesir.edu.tr

Dr. Öğr. Gör. Fırat ÇAKIR²
Ardahan Üniversitesi
firatcakir@ardahan.edu.tr

Öz

Osmanlı toplumu askerî ve reaya olmak üzere iki temel esas üzerine şekillenmiştir. Yönetici zümre olarak da tanımlanan askerîler bu yönüyle hem Osmanlı merkez hem de taşra teşkilatında özel bir yere sahip olmuşlardır. 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin batı cephesinde uzun soluklu harplerde Kutsal İttifak kuvvetlerine karşı mücadele veriyor olması askerî zümrenin topyekûn olarak cepheye intikalini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı taşrasındaki askerîleri teftiş edip kayıt altına almak için bir dizi girişimlerde bulunulmuştur. İşte bu çalışmada Edremit Kazası'ndaki sayımdan hareketle kasaba ve köylerdeki askerî zümreyi araştırıp bunların dağılımına dair bir tablo ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu kapsamda askerî zümreyi meydana getiren kapıkulları, sipahiler, din ve vakıf görevlileri ile sâdât ayrı ayrı ele alınmış ve bunların mahalle ve köylerdeki varlıklarına dair sayısal veriler

¹ ORCID: orcid.org/0000-0002-9231-8831

² ORCID: orcid.org/0000-0001-5306-089X

oluşturularak Edremit Kazası'nın sosyoekonomik ve askerî dinamikleri içerisindeki yerleri değerlendirilmiştir. Böylece konuya hem Osmanlı coğrafyasında askerî zümrenin varlığına dair Anadolu'nun batı kıyısından bir pencere açmak, hem de Edremit Kazası'nın yerel tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışma çerçevesinde dönemin ana kaynaklarından olan Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlardaki belge ve defterler ile Edremit Şer'iyye (kadı) Sicilleri'nden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Zümre, Yeniçeri, Edremit, Karesi, Osmanlı.

Abstract

The Ottoman society was shaped based on two fundamental principles, which were the military and the subjects. Also defined as the ruling class, the military had a special place in both the central and the provincial organizations with this aspect. The fact that the Ottoman State was fighting long-termed battles on the western front, struggling against the forces of the Holy Alliance in the late 17th century, made the altogether deployment of the military class to the front an obligation. Within this framework, there were many attempts to inspect and record the military in the Ottoman provincial regions. Here in this study, the purpose is to research the military class in the towns and villages of Edremit District and set forth a statement about their distributions based on the census in Edremit District. Within this scope; the sultan's household troops, cavalrymen, religious and wakf officials, and sâdât which all make up the military class are handled one by one, their places in socio-economic and military dynamics are evaluated, and quantitative data on the presence of this class in Edremit's neighbourhoods and villages are put together. In this way, both opening a window to the topic about the presence of military class in the Ottoman geography from the western coast of Anatolia and providing contribution to Edremit District's local history are intended. Within the framework of the study, documents and defters in various funds in the Ottoman Archive, which is one of the periods, and Edremit Şer'iyye Records (qadi's registers) were benefited from.

Keywords: Military Class, Janissary, Edremit, Karesi, Ottoman.

Giriş

Osmanlı toplumu vergi yükümlülükleri bakımından askerî ve reâyâ olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelmiştir. Askerî zümrenin kapsamı ilgili kanunnâme ve fermanlarda ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Bunlar incelendiğinde zaman içerisinde bu

zümrenin kapsamında bazı değişikliklerin meydana geldiği anlaşılmaktadır³. Bu doğrultuda askerî zümreyi; statüleri padişah beratı ile belirlenen, vergi vermeyen veyahut vergiden kısmen muaf olanlar⁴ şeklinde tanımlamak mümkündür (İnalçık, 1959: 596; İpşirli, 1994: 519-520). Literatürde yöneticiler olarak bahsedilen bu zümre kendi arasında ehl-i örf ve ehl-i şer' olarak

³15 numaralı Galata Şer'iyye Sicilinde kayıtlı Safer 981/Haziran 1573 tarihli fermanında askerîler; sefere iştirak eden sipahiler, teka'üd sipahiler, askerînin nikâhında olanlar, kadılar, müderrisler, şeyhler, vakıf görevlileri, nâzırlar, hatipler, cüzhânlar ve câbîler, ehl-i berâtlar, müezzinler olarak sayılmıştır. Beratlı olan doğancılar, şehir kethüdaları, yaya ve müsellemler, canbazlar, muaf yörükler, voynuklar, celebler, akıncılar, eşkinciler, çeltikçiler ve avârizdan muaf olanlar, tuzcular, küreciler, haymanalar, sipahizâdeler askerîdir. Yine 20 numaralı Galata Şer'iyye Sicili'nde kayıtlı Zilhicce 1004/1596 tarihli fermanında; celeb, akıncı, eşkinci, tuzcu ve çeltikçilerden bahsedilmezken askerîler arasında yaya yamakları ve yaycıânın adı sayılmıştır. Bkz. *Galata Şer'iyye Sicili*, nr. 15, vr. 2a-b; *Galata Şer'iyye Sicili*, nr. 20, vr. 73a; *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/M. 1573-1591)*, Haz. Rifat Günalan-Talip Mert, İSAM, İstanbul 2012, s. 47-48; *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007/M. 1596-1599)*, Haz. Mehmet Akman-Fethi Gedikli, İSAM, İstanbul 2012, s. 374-375. Halil İnalçık'ın 17. yüzyılın başlarına ait olduğunu belirttiği TOEM'de yayınlanmış Süleyman Kanunnâmesi'nde; yukarıdaki 1573 tarihli fermanında yer almasına rağmen celeb, akıncı ve eşkinciler askerîler arasında sayılmazken tatarlar, sâdât, yuvacı, derbentçi, köprücü ve ortakçılar ile tekâliften muaf olanlar askerî kategorisine eklenmiştir. 23 numaralı Edirne Şer'iyye Sicili'nde yer alan Ocak 1605 tarihli fermanında ise beratlı hatip, imam ve vakıf görevlileri ile yaya ve müsellemler, yörük, tatar, canbaz, voynuk, evlâd-ı askerî, sâdât, doğancı, yuvacı, derbentçi, köprücü, ulakçı, yağcı, ortakçı, haymana, çeltikçi, tuzcu, ellici, celeb, bakırcı, kadı, nâib, şehir kethüdaları ile tekâlif-i örfiyeden muaf olanlar askerî olarak kaydedilmiştir. Ayrıntı için bkz. Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4 (1953), 9. dipnot, s. 53; *Edirne Şer'iyye Sicili*, nr. 23, vr. 1b; Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6 (1966), s. 5-7.

⁴Halil İnalçık vergi muafiyetinde üç kademe olduğunu belirtmiştir. Bunlar avârizdan, raiyyet rüsûmundan ve şer'î vergilerden muafiyettir. Bu muafiyetler din ve devlet hizmeti karşılığında verilmiştir. Bunlar arasında; yayalar, müsellemler, yörükler, cerahorlar, canbazlar, derbentçiler, menzilciler, lağımçılar, beldârlar, tatarlar, martoloslar, pandorlar, su yolcular, kayıkçılar, kaldırımçılar ve köprücüler yer almıştır. Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 598; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 103.

ele alınmaktadır. Ehl-i örf (seyfiye) asker ve idareci kısım olup Enderun veya Acemi Ocağı'nda yetişen merkez ve taşra teşkilatındaki görevliler ile tımarlı sipahileri kapsamaktadır (İpşirli, 1994: 519; Yediyıldız, 1994; Öz, 2007: 533; Sahillioğlu, 1991:488). Ehl-i şer' (ulemâ) ise medrese kökenli olup kaza, eğitim ve din hizmetleri ile merkez teşkilatında ilgili birimlerdeki görevlileri kapsamaktadır. Bunlar arasında şeyhülislam, nakîbüleşraf, kazasker, müftü, şeyh, müneccim/başı, kadı, naib, müderris, sâdât, imam, hatip, müezzinler ile vakıf görevlileri yer almaktadır (İpşirli, 1994: 519; İpşirli, 2000; Yediyıldız, 1994).

Reâyâ ise askerî zümre dışında kalan, vergi veren ve üretime katkı sağlayan müslim ve gayr-i müslim nüfusu kapsamaktadır. Bu durumda reâyâ içerisinde esnaf ve zanaatkârlar, tüccar, köylü çiftçiler ve konar göçerler yer almaktadır (İnalçık, 1990, 31; İpşirli 1994: 519; Öz, 2007: 534). Reâyânın askerî statüsüne geçişi devlet tarafından mümkün mertebe sınırlandırılmış olmasına rağmen Padişah beratı bu geçişi mümkün kılmıştır. Devlet, erken dönemde asker temini için bazı vergi muafiyetleriyle reâyâdan askerîye geçişleri sağlamışsa da vergi kaynaklarının daralması endişesiyle bu hususta sınırlamalar getirmiştir (İnalçık, 1959: 596; Öz, 2007: 491). Fakat kapıkulu ve tımar sisteminde meydana gelen birtakım usulsüzlükler ve aksamalar neticesinde⁵ reâyâ bir yolunu bulup askerî zümreye dahil olabilmıştır⁶.

Osmanlı taşrasında bulunan bu askerî zümrenin çeşitli sebeplerle zaman zaman sayımı yapılmıştır. Fakat Y. Oğuzoğlu haricinde bu sayımları esas alan müstakil bir çalışma yoktur. Oğuzoğlu bu çalışmasında Trabzon, Konya, Ankara ve Bursa şer'iyeye sicillerinden tespit ettiği örnekler üzerinden askerî zümrenin şehirlerdeki ekonomik durumuna odaklanırken 18

⁵Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı, tımar sistemi ve devletin diğer kurumlarında meydana gelen aksaklıklara dair bkz. *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Zuhuri Danışman), MEB Yay., 1972.

⁶Reâyâdan askerî zümreye dahil olanlara dair bazı örnekler için bkz. Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656), *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, (2003), s. 23-60; Güçlü Tülüveli, "Şer'iyye Sicillerinin Işığı Altında Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî-Reaya Ayrışması Üzerine Bazı Gözlemler", *CIEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri* (18-22 Eylül 2000), TTK, Ankara 2004, s. 765-771.

numaralı Konya Şer'iyye Sicili'nde kayıtlı 1659 tarihli Konya Kazası ve köylerindeki askerîlerin tahririne ilişkin defterden de yararlanmıştır (Konya Şer'iyye Sicili [KŞS], 18/327-332; Oğuzoğlu, 1983: 172). Askerîlerin tahririne dair şer'iyye sicillerinde yaptığımız araştırmalarda bu çalışmanın örneklemini oluşturan Edremit Kazası haricinde Balıkesir ve Manisa kazalarında da benzer sayımların yapıldığı tespit edilmiştir.

1.17. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti

17. yüzyılın sonlarında Edremit'te askerî zümre konusunu ele almadan önce Osmanlı Devleti'nin genel siyasî ve askerî durumuna kısaca değinmekte yarar vardır. Bu dönemde, uzun yıllar iktidarda bulunan IV. Mehmed (1648-1687) tahttan indirilmiş yerine kardeşi II. Süleyman (1687-1691) tahta çıkarılmıştır⁷. İstanbul ve ülke içindeki karışıklıklar (eşkıyalık, isyan) sebebiyle yeni padişahın yönetime hâkim olması dört ay bulmuş⁸ ve bu sırada Balkanlardaki bazı kaleler Avusturya ve Venedik'in eline geçmiştir. 1688'de sefer kararı alınmasına rağmen devletin içinde bulunduğu mali kriz sebebiyle sefer ertelenmiştir. Bu süreçte bir taraftan Belgrad ve Niş düşmüş, Avusturya ordusu Sava Nehri'ni geçmiş, diğer taraftan da Venedik Eğriboz'u kuşatmıştır. Fazıl Mustafa Paşa'nın⁹ sadrazamlığa

⁷1648-1687 döneminde hükümdar olan IV. Mehmed 1687'de hal' edilmiş ve ardından Şimşirlik'e konulmuştur. Sabık padişah 1693 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Döneme ait ayrıntı için bkz. Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 414-418; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, TTK, Ankara 1995, s. 489-496.

⁸II. Süleyman'ın kapıkulları ve ulemânın ittifakıyla tahta çıkarılmasından sonra kapıkulları; cülus bahşişi, tayinler ve görevdeki devlet erkânından memnuniyetsizlik gibi bahaneler ileri sürerek dört ay içerisinde birçok defa ayaklanmış (Konu ile ilgili ayrıntı için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, TTK, Ankara 1995, s. 496-508).

⁹Fazıl Mustafa Paşa (1637-1691) yılları arasında yaşamış olup Köprülü Mehmed Paşa'nın oğludur. 1689 yılında II. Süleyman tarafından sadrazamlık görevine getirilmiştir. Mali alanda tasarruf tedbirleri alıp cizye vergisinde düzenleme yapmıştır. Ayıca Yeniçeri Ocağı'nda yoklama yaptırıp yeniçeri sayısını azaltma yoluna gitmiştir. 1690'da Avusturya Seferine çıkmış; Şehirköy, Vidin, Pasarofça, Güvercinlik, Niş, Semendire ve Belgrad'ı geri almıştır. 1691'de çıktığı ikinci Avusturya Seferinde Salankamen'de şehit olmuştur (Ayrıntı için

getirilmesinden sonra Vidin, Semendire, Niş, Orsova, Güvercinlik ve Belgrad Avusturya'dan geri alınmıştır. Yaklaşık dört yıl hükümdarlık yapan II. Süleyman'ın 1691'de vefatıyla kardeşi II. Ahmed tahta çıkmıştır (Özcan, 2010:75-80).

II. Ahmed (1691-1695) döneminde de Osmanlı-Avusturya harpleri devam etmiş ve Varadin, Lipova, Karansebes ve Lugoş ile Slovenya'da bazı yerler Avusturya'nın eline geçmiştir. Osmanlı Devleti 1694'te Varadin Kalesi'ni muhasara ettiyse de başarılı olamamıştır. Buna karşın 1695'te Şehbaz Giray, Leh ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Avusturya üzerine topyekûn yüklenmesi sebebiyle adalardaki askerî kuvvet azaltıldığından Venedik, Sakız Adası'nı işgal etmiştir (İlgürel, 1989:33-34; Uzunçarşılı, 1995:554-555; Zinkeisen, 2011: 106). II. Ahmed'in 1695'te ölümünün ardından bu defa Osmanlı tahtına 17. yüzyılın son hükümdarı olarak IV. Mehmed'in büyük oğlu II. Mustafa geçmiştir.

II. Mustafa döneminde (1695-1703) de öncelikle Venedik'in eline geçmiş olan Sakız Adası geri alınmış ve Osmanlı Devleti'nin batı yönlü (Avusturya) seferleri devam etmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar bizzat padişahın komutasında Osmanlı ordusu Avusturya ile üç defa karşı karşıya gelmiştir. 1695'teki ilk seferde Avusturya mağlup edilmiş ve neticede Lipova, Titel Kalesi ve Lugoş ele geçirilmiştir. 1696'daki Avusturya Seferinde de Osmanlı Devleti zafer kazanmış fakat 1697'deki Zenta Muharebesi'nde Avusturya karşısında ağır bir mağlubiyet almıştır. Diğer taraftan Rusya Azak Kalesi'ne taarruzda bulunmuş ve ikinci kuşatmada (1696) Azak Kalesi'ni ele geçirmiştir. Ayrıca Bosna da (Saray Bosna) 1697'de Venedik işgaline uğramıştır (Özcan, 2006:275-280; Uzunçarşılı, 1995:558-569; Zinkeisen, 2011: 107-109).

2.Edremit Kazası'ndaki Askerî Zümrenin Tahriri

Nisan 1697'de Edremit Kazası'ndaki askerî zümreyi kayıt altına alan tahririn/sayımın evveliyatını 1695'e kadar geriye götürmek

bkz. Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa", *TDVİA*, XXVI, İstanbul 2002, s. 263-265).

mümkündür. Ancak 1224A¹⁰ numaralı sicilde kazadaki askerî ve gayrı askerî zümrenin sayımının yapılmasıyla ilgili bir buyruldu kaydı icmali sicilin ikinci sayfasında yer almasına rağmen bu kayıta herhangi bir tarih yoktur. Fakat kaydın içeriği ile öncesi ve sonrasındaki kayıtların tarihi incelendiğinde bu sayım emrinin 1695 yılı temmuzunda verildiğini söylemek mümkündür¹¹. Zira buyruldu, Seddü'l-bahir Kalesi muhafızı Yusuf Paşa'ya ait olup paşa da bu göreve Haziran 1695'te tayin edilmiştir¹². Kayıta askerî ve gayrı askerî zümrenin teftiş edilip bir defter hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir¹³. Fakat bu talebin sebebine dair bir açıklama mevcut değil iken takip eden sayfada Edremit

¹⁰Osmanlı Arşivi'nde Edremit Şer'iyye Sicilleri arasında 1224 ve 1224A numaralı iki defter bulunmaktadır. 1224 numaralı defterin ilk (tanıtım) sayfasında Millî Kütüphane Başkanlığı tarafından 1998 yılında 5801 numaralı mikrofilmden çekim yapıldığı belirtilmektedir. 1224A numaralı defterin ilk (tanıtım) sayfasında ise Meşihat Şer'iyye Sicili Defterleri 04775 numara ibaresi mevcuttur. Bu bilgilere göre defterlerden ilki Millî Kütüphane'den Osmanlı Arşivi'ne aktarılan Edremit Şer'iyye Sicilleri içerisinde yer alırken diğeri Meşihat Arşivinden gelen sicillerdendir. Ancak iki farklı defter numarası ile kayıtlı bu defterler incelendiğinde aslında defterlerin birbirinin aynı olduğu tespit edilmiştir. Farklı numaralandırmanın defterin varak 1a'da yer alan T.S.M. Şer'i Sicilleri 1224A kaydından kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Milli Kütüphane Başkanlığı bu kaydı dikkate almaksızın mikrofilm çekimlerinde deftere 1224 numarayı verirken Meşihat Arşivi ilk varaktaki 1224A ibaresini dikkate alarak defteri bu numara ile kaydetmiştir.

¹¹Aynı varaktaki bir önceki kayıt 8 Zilhicce 1106/20 Temmuz 1695 tarihli olup varak 2b'deki kayıtlar ise "evâsıt-ı Zilhicce 1106" tarihlidir. Dolayısıyla askerî zümrenin tahririne dair ilk emrin 1695 yılı Temmuz ayı ortalarında gelmiş olması mümkündür. Bkz. EŞS, nr. 1224A, vr. 2a-b.

¹²Yusuf Paşa'nın bu göreve tayini Haziran 1695 tarihlidir. Görev emrinde kendisine "Kapudan-ı sâbık vezîr Yûsuf Paşa" olarak hitap edilmiş ve Seddü'l-bahir ve havalisinin muhafazası ile görevlendirilmiştir. Nusretnâme'de ise 19 Mayıs 1695'te Boğazhisarı muhafazasına tayin edildiği belirtilmektedir. Bu kayıta paşadan "kapudan-ı sâbık Vezîr Helvâcı Yûsuf Paşa" olarak bahsedilmiştir. 1695 kasımında Yusuf Paşa'nın tuğ ve sancağı alınıp 300 akçe ile tekaüde ayrılmıştır. Bkz. BOA, *Mühimme Defteri (ADVNSMHH. d.)* nr. 106, hk. nr. 462; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, (İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721))*, (Haz. Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi Yay., 2018, s. 101, 188.

¹³"Askerî ve gayr-ı askerî mahalle-be-mahalle karye-be-karye teftîş ve tefahhus ve dikkat olunmak bâbında Seddü'l-bahir muhâfızı vezîr Devletlü Yusuf Paşa hazretlerine hatt-ı hümâyûn .." (EŞS, nr. 1224A, vr. 2a).

Nâibi'ne gönderilen bir emir konuya açıklık getirmektedir: Sefer emri alan askerî taifesinden bazısının at çayırлатmak/otlatmak bahanesiyle sefere gitmemek için ayak sürümesi, bazısının kıyafet değiştirip yollarda oyalanması ve bazısının da saklanıp türlü bahanelerle sefer yolundan geriye dönmesi (BOA, Edremit Şer'iyeye Sicili [EŞS], 1224A, 2b). Bu durum gösteriyor ki Osmanlı Devleti askerleri sefere intikalde ve seferde tutmakta ciddi problemler yaşamaktadır. Üstelik Mora Yarımadası'nda Venedik karşısında Osmanlı ordusundaki askerlerin firar etmeleri neticesinde mağlup olunmuş, Sakız Adası Venedik işgalinden kurtarılmışsa da Adalar Denizi'nde (Cezâyir-i Bahr-i Sefid) başta Midilli ve Bozcaada için Venedik tehdidi devam etmekte olup¹⁴ Sultan II. Mustafa da Avusturya Seferine çıkmıştır¹⁵. İşte askerî ve siyasî açıdan müşkil vaziyette olan devlet, taşradaki askerî ve gayrı askerî zümrenin teftiş edilip defterlere kaydedilmesini ve bu defterlerin merkeze gönderilmesini istemiştir. Fakat Edremit Şer'iyeye Sicilleri'nin taranması neticesinde askerî zümrenin sayımına dair 1695 tarihli bir defter tespit edilememiştir¹⁶.

232

Edremit Kazası'ndaki askerî zümreyi gösteren mevcut tek defter 1697 tarihli'dir. Bu defterin hazırlanmasında da 1695 yılındaki gerekçelerin söz konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. II. Mustafa devrinde seferlerin birbiri ardınca devam etmesi sebebiyle ordunun birkaç yıldır karada ve denizde farklı cephelerde savaşı sürdürmek zorunda kalması asker ihtiyacını had safhaya çıkarmıştır. Üstelik sefere gitmekten kaçınanlar, askerî olduğu halde daha önceki tahrirde bir şekilde

¹⁴Seddü'l-bahir Kalesi muhâfızı Yusuf Paşa'ya 1695 yılı Eylül ayında gönderilen emirde Venedik donanmasının rûz-ı hızırda olası hareketi dolayısıyla Midilli Adası ve Bozcaada'nın muhafazası için Anadolu yakasındaki kazalarda sefer-i hümâyûna gitmeyen askerî taifesinden kimseler ile il erlerinden asker temini istenmiştir. BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 107, hkm. nr. 81.

¹⁵Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 108-110; EŞS, nr. 1224A, vr. 2b; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 558-559; Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, II/3 (2010), s. 285-306.

¹⁶1697 senesinde taşradaki yeniçeri ve kul oğlanları başta olmak üzere askerî zümrenin yeniden kayıt altına alınması ile ilgili talebin satır aralarındaki bazı ifadeler incelendiğinde aslında 1695 yılında bir defterin hazırlanıp gönderildiği anlaşılmaktadır (EŞS, nr. 1224A, vr. 18a).

ismini yazdırmayanlar, yeniçerilik iddiasında bulunup yeniçeri olarak kaydedildikten sonra dirliklerini inkâr edenler, sefer görev emri aldığı halde sefere iştirak etmeyip köyünde kasabasında kendi işiyle meşgul olmaya devam edenler ile sefer yolunda veya savaşta firar edenler mevcuttu (EŞS, 1224A, 18a, 21b, 22a). Tüm bu gerekçelere ilaveten 1697 yılında Osmanlı-Avusturya arasında cereyan eden Zenta Muharebesi¹⁷ öncesinde Osmanlı Devleti, askerî birliklerden kimsenin cephe gerisinde kalmasını istemiyordu. İşte bu askerî ve siyasî ortam içerisinde taşrada reâyâ ile askerî zümreyi birbirinden ayırt etmek için Edremit Kazası'ndaki askerî zümreyi kapsayan yeni bir tahririn yapıp sicile kaydedilmesi ve bir suretinin de merkeze gönderilmesi gerekiyordu (EŞS, 1224A:18a, 23a). Bu kapsamda Edremit Kasabası ile köylerdeki sâdat, yeniçeri, acemi, kuloğlu, cebeci, topçu, top arabacı, sipah, silahdâr, bostancı, mehter-i hayme, zuamâ ve erbâb-ı tımar gibi askerî zümreden her kim varsa isim ve şöhretleriyle kasaba ve köylerini içeren bir defter hazırlanmıştır. Bu defterin bir nüshası sicile kaydedilirken bir nüshası da İstanbul'a gönderilmiştir (EŞS, 1224A:23a).

Edremit şer'iyye sicilinde kayıtlı bu sayım H. 15 Ramazan 1108/M. 7 Nisan 1697 tarihlidir. Sayım *tevâif-i askeri reâyâdan tefrîk ve temyiz olunmak için* Vezir Osman Paşa'nın mübaşir olarak görevlendirdiği Ebubekir Ağa¹⁸ tarafından yapılmıştır (EŞS, 1224A, 23a). Defterin hazırlanmasında takip edilen yöntem ile ilgili ise satır arasında bilgi verilmektedir. Buna göre Edremit Kasabası ve köylerindeki ahali ayrıntılı olarak soruşturulmuş ve onların bilgilendirmesi üzerine tahrir işlemi gerçekleştirilmiştir.

Yâ Fettâh lafzıyla başlanmış olan defter, iki sayfa olup deftere ilk olarak kasabadaki mahallerde bulunan askerî zümre

¹⁷Zenta Seferi 12 Nisan 1697'de ilan edilmiş ve II. Mustafa 18 Haziran 1697'de Edirne'den sefer için hareket etmiştir. Prens Eugen komutasındaki Avusturya ordusu ile 11 Eylül 1697'de yapılan savaşta Osmanlı ordusu kaybetmiştir. Savaşın ayrıntısı için bkz. Erhan Afyoncu, "Zenta", *TDVİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 279-281.

¹⁸Ebubekir Ağa'nın bu sayımı yapmak üzere Edremit'e birkaç ay öncesinde gelmiş olması muhtemeldir. 1224A numaralı şer'iyye sicilinde Ebubekir Ağa'nın konak masrafına dair bir kayıt tespit edilmiştir. *EŞS*, nr. 1224A, vr. 14a.

yazılmıştır. Defterin bu kısmında sırasıyla Kadı Celâl, Câmî'-i Kebîr, Hekimzâde, Hacı Tuğrul, Tuzcu Murad, Soğanyemez, Câmî'-i Vasat, Kapıcıbaşı, Turhan Bey ve Kadı İlyas mahalleleri kaydedilmiştir. Defterde kâtipten kaynaklanan bazı hata ve noksanlıklar tespit edilmiştir. Bunların ilki Kapıcıbaşı Mahallesi'nin iki defa kaydedilmiş olmasıdır. Kapıcıbaşı Mahallesi ile ilgili iki kayıt karşılaştırıldığında aralarında uyuşmayan birkaç nokta vardır. Bunların en dikkat çeken mahalledeki askerî zümrenin toplamı ile ilgilidir. İlk kayıta mahallede dokuz askerî zümre mensubu yer alırken ikinci kayıta bu rakam 10'a yükselmiştir. Üstelik mahalledeki bazı askerîlerin meslekleri de farklı yazılmıştır¹⁹. Sayımla ilgili ikinci eksiklik bu tarihlerde Edremit'te Adilzâde adında bir mahalle bulunmasına rağmen sayımda kaydedilmemiş olmasıdır.

Defterde Edremit Kazası'ndaki mahallelerin ardından kazaya bağlı köylerdeki askerî zümreye yer verilmiştir. Tahririn bu kısmı, İbrahimce Köyü ile başlamış ve Çıkrıkçı Köyü ile sona ermiştir. Bu kısımda toplam 25 köyün ismi yer alırken listede bir köyün ismi yazılmamıştır. Oysa 1697 tarihli bir avarız kaydında Edremit Kazası'na bağlı 36 köy vardır²⁰. Bu durumda deftere kaydedilmeyen 11 köyde ya askerî zümreden kimse yoktu ya da Ebubekir Ağa bu köylerle ilgili bilgi edinememiştir. Zira defterin başında yer alan kısa açıklamada, kasaba ve köylerde yaşayan ahaliye haber verilerek buralardaki askerî zümre hakkında bilgi edinildiği ve araştırıldığı yazılıdır.

3.Edremit Kazası'nda Askerî Zümre

1697 yılında yapılan sayımda Edremit Kazası'nda askerî zümreden toplam 220 kişinin bulunduğu tespit edilmiştir.

¹⁹İlk kayıta sâdat olarak sadece Mehmed b. Hüseyin yer alırken ikinci kayıta buna Mehmed b. Mustafa da ilave edilmiştir. Ayrıca ilk kayıta mahalle imamı olan Abdullah b. Hüseyin ikinci kayıta hatip olarak düzeltilmiştir. Yine yeniçeri olan Abdi b. Mehmed'in ilkinde 39. Bölükten olduğu kayıtlı iken ikincisinde 49. Bölük ve mütekaid olarak düzeltilmiştir. Yine ilk kayıta Receb b. İbrahim mütekaid sipah olarak yazılmış olmasına rağmen ikinci kayıta mütekaid yeniçeri olarak kaydedilmiştir.

²⁰Bu köyler Bayındır, Manastır, Yayıclar, Hacı Arslanlar, Çit, Bölücek, Temaşalık, Yenice, Şapçı, Kışla, Babaylar ve Narlı'dır EŞS, nr. 1224A, vr. 19a.

Bunların 70'i kasabadaki 10 mahallede, kalan 150'si Edremit'e bağlı 25 köyde ikamet etmektedir. Kazadaki askerî zümre listedeki isimlendirme çerçevesinde alfabetik sıralama ile bevvâb/kapıcı, bölük sipahisi, cebeci, hatip, imam, kayyım, mehter-i hayme/mehter, muhızır, müderris, müezzin, sâdât, sipah, sipahi, tımarlı, vaiz ve yeniçerilerden müteşekkildir.

17. yüzyılın sonlarında Edremit Kazası'nda ilmiye (ulemâ) taifesi içerisinde nâib, imam, hatip, müezzin, vaiz, müderris, sâdât, kayyım, bevvâb ve muhızır vardır. Bu dönemde Edremit Mahkemesi'nde davaları gören bir nâib bulunuyordu. 17. yüzyılın sonlarındaki tayinler incelendiğinde Edremit Kazası kadılığının çoğunlukla arpalık²¹ olarak tasarruf olunduğu ve arpalığı alan şahsın buraya bir nâib görevlendirdiği anlaşılmaktadır²². Bilindiği üzere arpalık, Osmanlı ilmiye teşkilatında 16. asrın ilk yarısından itibaren görülmeye başlanan bir uygulamadır. İncelenen dönemde de Edremit Kazası'nda bir arpalık nâibinin²³ görev yaptığı görülmektedir.

²¹Arpalık, vezir, beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi askerî sınıf mensupları ile ilmiyeden olan mâzul şeyhülislam, kazasker ve mevâlînin geçinmeleri için tahsis olunan mazûliyet yahut emeklilik maaşına verilen isimdir. Ulemâyâ arpalık adı altında maaş tahsisi 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren görülmektedir. Arpalık tahsis olunan ulemâ kazaya gitmeyip yerine bir nâib göndermiştir. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988, s. 118-119.

²²H.1085'te Edremit maa Bayındır ve Kal'a-yı Sultâniye sâbık İstanbul Kadısı olan Abdurrahim Efendizâde Mehmed Efendi'ye arpalık olarak verilmiştir. Yine H.1113 (M.1701)'de Edremit Kazası bu defa Abdülhalim Efendi'ye mutemed bir nâib ile mutasarrıf olmak üzere arpalık olarak verilmiştir. BOA, *İE.TCT.*, nr. 3/376; *AE.SMST.II.*, nr. 17/1615.

²³Arpalık nâibi; şeyhülislam, kazasker ve mevâlînin mazûliyet dönemlerinde geçimlerini sağlamak üzere kendilerine tahsis olunan kazalara gönderdikleri nâiblere verilen isimdir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 118.

Tablo 1: Edremit Kasabasındaki Askerî Zümre (1697)²⁴

Mahalleler	İmam	Müezzin	Hatip	Kayym	Bevvâb	Sâdât	Yeniçeri	Cebeci	Sipah	Müderris	Diğer ²⁴	Toplam
Kadı Celâl	1	---	---	---	---	---	1	---	1	---	1	4
Câmi-i Kebir	1	1	1	---	---	1	2	---	1	---	---	7
Hekimzâde	1	---	---	---	---	2	3	1	---	---	1	8
Hacı Tuğrul	1	---	---	---	---	2	4	---	---	---	---	7
Tuzcu Murad	1	---	2	---	---	3	1	1	1	---	---	9
Soğanyemez	1	---	---	---	---	2	4	---	---	---	---	7
Câmi-i Vasat	1	1	---	---	---	4	4	1	---	1	---	12
Kapıcıbaşı	---	1	1	1	1	2	4	---	---	---	---	10
Turhan Beğ	1	---	---	---	---	1	2	---	---	---	---	4
Kadı İlyas	1	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	2
Toplam	9	3	4	1	1	17	26	3	3	1	2	70

Edremit'teki ilmiye taifesi içerisinde isimleri sıklıkla telaffuz edilen görevliler imamlardır. Padişah beratı ile görev yapmaları itibarıyla Osmanlı Devleti'nde imamlar askerî zümredendir. İmamların başını çektiği bu görevliler maaşlarını görev yaptıkları mescit ve camilerin vakıflarından alıp diğer askerî zümre mensupları gibi görev sürelerince raiyyet rüsûmu, tekâlif-i şâkka ve avârizdan muaf tutulmuşlardır.²⁵ Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nde imamlar, mahalle ve köylerde devleti temsil eden en mühim görevlilerdendir. İstanbul'dan gelen emirlerin halka tebliğinde ve uygulanmasında, mahalleden ihraçlarda, iyi hal soruşturmalarında, keşif heyetlerinde ve mahalleliyi ilgilendiren diğer meselelerde imamların birincil rol üstlendiği bilinmektedir.

²⁴Tablo içindeki dipnot: Kadı Celal Mahallesi'ndeki Seyyid Emrullah ile Hekimzâde Mahallesi'ndeki Seyyid Mustafa'nın isimleri yanında herhangi bir ibare olmadığından diğer kategorisine alınmışlardır.

²⁵Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 1-2.

17. yüzyılın sonlarına doğru Edremit'teki imamlara bakıldığında ise döneme ait Edremit sicillerinde imamların tayin, maaş ve statüleri ile ilgili önemli bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı başta K. Beydilli'nin çalışması olmak üzere konu ile ilgili yapılmış çalışmaları teyit eder nitelikte iken bir kısmı da seçili idarî birime özgüdür. Buradan hareketle Edremit'teki imamların imamet görevine, vakıf mütevellisi ya da kaza nâibinin arzı ile tayin edildikleri anlaşılmaktadır. Bu kapsamda imamlar, padişah beratı ile mescit ya da camilerde görev yapmışlardır. Ele alınan dönemde Edremit'teki imamların bazıları imamete ilaveten hatiplik vazifesini de üstlenmişlerdir. Özellikle de cami imamları arasında hatip olarak tayin edilen ve böylece caminin hem imamı hem de hatibi olanlar mevcuttur.²⁶ Edremit köylerinde ise Havran-ı Kebîr, Zeytinli ve Kadı hariç sadece mescit vardır. Edremit'te- muhtemelen Osmanlı taşrasındaki diğer kasabalarda da- imamların tayini ile ilgili bir süre sınırlaması söz konusu değildir. Dolayısıyla imamlar ahali memnun olduğu ve kendileri feragat etmediği müddetçe görevlerini sürdürmüşlerdir.

1697 sayımı göz önünde bulundurulduğunda Edremit'te görev yapan imamların bazıları için beratlı kaydı düşüldüğü görülmüştür. Bunlar, Hacı Tuğrul Mahallesi imamı Ahmed b. Mehmed ile Tuzcu Murad Mahallesi imamı Mehmed b. Hüseyin'dir. Diğer mahalle ve hatta köylerdeki imamlar için böyle bir kaydın düşülmemiş olması dikkat çekicidir. Öte yandan bu tespit, kazada beratsız imamların varlığına da güçlü bir delildir. Zira Osmanlı devrinde imamlar üzerine çalışması olan K. Beydilli de beratlı olmayan imamların varlığından bahsetmektedir.²⁷ Beratsız imamların beratlı imamlardan farklı olarak cami ve mescitlerde sadece belirli vakitlerde namaz kıldırıldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin 17. yüzyıl sonunda Edremit Kazası'na bağlı Zeytinli Köyü mescidinde imam

²⁶Örneğin Edremit'e bağlı Kadı köyündeki camide Hacı Halil Efendi imam ve hatiptir. *EŞS*, nr.1226, 26b.

²⁷Beydilli, ahalinin onayı ile beratsız olarak imamlık hizmetinde bulunanlardan ve 16. yüzyılda bunlara namazcı denildiğinden bahsetmektedir. Hatta 19. yüzyıla geldiğinde de beratsız imam ve hatiplerin varlığına dair örnekler vermektedir. Beydilli, *a.g.e.*, s. 2-3.

olan Mehmed Çelebi, günde üç vakit namaz kıldırmak üzere bu vazifeye tayin edilmiştir (EŞS, 1218, 16a). Öyleyse sayımda sadece iki imamda beratlı kaydının bulunmasını kâtipten kaynaklı bir hata olarak görmek pek olası değildir.

İlgili defterden yola çıkarak Edremit ve köylerindeki imamların sayısına dair toplam bir rakam ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Edremit Kasabası'ndaki 10 mahallenin dokuzunda bir imam bulunmaktadır.²⁸ Köylere bakıldığında ise 25 köyün 18'inde, yani %72'sinde bir imamın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Hatta Zeytinli köyünde hem mescit hem cami bulunduğundan iki imam vardır.²⁹ İmam bulunmayan köy sayısı yedidir. Fakat bu köyler arasında Havran-ı Kebîr'in de yer alması şaşırtıcıdır. Çünkü henüz 16. yüzyılın başlarında demografik yapısı ile diğerlerinden farklı bir köy olan Havran-ı Kebîr'de cami ve mescit bulunmakla birlikte tahrir defterinden de köydeki imamların mevcudiyetini saptamak mümkündür.³⁰ Hatta H.1109 (M.1697/1698) yılında Havran-ı Kebîr imamı olarak Hacı Mehmed Efendi'nin ismi geçmektedir (EŞS, 1225, 8b). Bu bulgulardan yola çıkarak defterde Havran-ı Kebîr ile ilgili bir noksanlığın söz konusu olduğu söylenebilir.

Edremit'te cami ve mescitlerdeki görevliler arasında imamların yanında hatip ve müezzinler de vardır. Hatipler³¹, Cuma ve bayram namazlarında hutbeyi okuyan ve vaaz veren görevlilerdir (Baktır, 1998: 425). Sicillerdeki örneklerden yola çıkarak Edremit Kazası'nda hatiplerin kasaba ve köylerdeki camilerde görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Hatip tayininde de tıpkı

²⁸Fakat bu sayımdan iki ay sonrasındaki (1697 Haziran) Edremit şer'iyye sicilindeki başka bir kayıta kasabada 10 imamın bulunduğu tespit edilmiştir. EŞS, nr. 1224A, vr. 22a.

²⁹Zeytinli'de Hacı Yusuf'un inşa ettirdiği bir cami ile Hacı Hasan'ın inşa ettirdiği bir mescit vardır. EŞS, nr. 1226, vr. 141b; 1222, vr. 59a.

³⁰BOA, TT, nr. 166, s. 275; Fikret Yılmaz, XVI. Yüzyılda Edremit Kazası, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995, s. 139-140.

³¹Cuma namazlarında padişahların adını zikretmeleri sebebiyle hatipler Osmanlı Devleti'nde mühim görevliler arasında sayılmışlar ve padişah beratıyla tayin edilmişlerdir. Büyük camilerin hatipleri, özellikle fetih ile alınan şehirlerde, yeşil cübbe giyip sarıgının üzerine gümüş tel takarlar ve kılıçla minbere çıkarlardı. Bk. Murat Akgündüz, Osmanlı Döneminde Cami Hatipliği, İstanbul 2019, s. 16.

imamlarda olduğu üzere berat alınmıştır. Edremit'te hatiplik, çoğunlukla imamlara imamet vazifelerine ilave olarak verilmiştir.³² Müezzinler ise imamların yardımcısı konumunda olup ezan okumak ve kamet getirmekle yükümlüdürler. Müezzinler de padişah beratı ile göreve tayin edildiklerinden askerî zümredendirler. Bunun yanında hatip ve müezzinlerin cami ve mescitlerin vakıflarından maaş aldıklarını eklemek gerekir.³³ Fakat 1697 tahririnde Edremit'te hatip ve müezzinlerin sayısının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Çünkü Edremit Kasabası'nda dört müezzin ve dört hatip kayıtlıdır. Müezzinler Cami-i Kebir, Kapıcıbaşı ve Cami-i Vasat mahallerinde, hatipler ise ikisi Tuzcu Murad, biri Cami-i Kebîr ve diğeri Kapıcıbaşı mahallelerinde kayıtlıdır. Köylerdeki duruma bakıldığında Güre, Kadı ve Zeytinli köylerinde birer müezzin ve yine Zeytinli'de bir hatip bulunmaktadır. Bu durumda bahsi geçen üç köyde hem imam hem de müezzinin görevli olduğu anlaşılmaktadır. Zeytinli ise nev-i şahsına münhasır olup imam, müezzin ve hatibin bir arada bulunduğu tek köydür.

Edremit'teki din görevlilerinden biri olan vâiz yalnızca Kadı Köyü'nde bulunmaktadır. Köyde imam, müezzin ve kayyımdan sonra Şeyh Ömer'in ismi vâiz olarak geçmektedir. Bevvâb³⁴ sadece Kapıcıbaşı Mahallesi'nde kayıtlı olan Osman'dır. Kayyım³⁵ ise üç yerde kayıtlıdır. Bunlar; Kapıcıbaşı Mahallesi'nde Mustafa b. Ali, Kadı Köyü'nde Mehmed b. Abdullah ve Zeytinli Köyü'nde Mehmed b. Abdi'dir.

³²Örneğin Kadı köyü cami imamı Hacı Halil Efendi, Tuzcu Murad Mahallesi Camii imamı Hafız Feyzullah, Hacı Tuğrul Mahallesi mescidi imamı Abdullah aynı zamanda hatiptirler. *EŞS*, nr. 1226, vr. 26b, 91b; nr. 1224, vr. 65a.

³³Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", *TDVİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 493-494.

³⁴ Bevvâb kapıcı manasına gelmekte olup son dönemde mektep kapıcılarına denilmiştir. Bevvâbın burada vakıf görevlisi olduğunu belirtmek gerekir. Bevvâb için bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 212.

³⁵Kayyım, mütevellî manasında kullanılan bir kelime olup aynı zamanda camilerde temizlik işlerine bakan hademeler için de kullanılmıştır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 223.

Edremit'te ulemâ arasında yer alan diğer bir görevli müderristir. 16. yüzyılda Edremit'te bir medrese olup bu medrese Hekimzâde Vakfı'na ait Hekimzâde nâm-ı diğer Kurşunlu Medresesi'dir. 1697 sayımında Edremit'te sadece bir müderrisin ismi geçmektedir o da Cami-i Vasat Mahallesi'nde ikamet eden Halil b. Ebubekir'dir.³⁶ Müderrisin görev yaptığı medreseye dair herhangi bir kayıt bulunmazken bu kişinin Edremit'in en eski medresesi olan Hekimzâde Medresesi müderrisi olması kuvvetle muhtemeldir.

Edremit'te ilmiye statüsünde son kategoride seyyidler/sâdât yer almaktadır. Seyyidler, Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde itibarlı bir zümre olup seyyidliklerini ispatladıklarında birtakım imtiyazlara sahip olmuşlardır ki bu imtiyazlar arasında vergi muafiyeti ilk sırada gelmektedir.³⁷ Bu imtiyazların cazibesi sebebiyle zaman içerisinde asılsız seyyid/müteseyyid türemiştir. Devlet de nakîbüleşraf vasıtasıyla hem birtakım tedbirler alarak hem de denetimleri artırarak müteseyyidleri tespit edip ayrıştırma yoluna gitmiştir (Kılıç, 1999: 435). Bu kapsamda kazalara nakîbüleşraf kaymakâmları tayin edilmiştir. 17. yüzyıl sonlarında Edremit'te bir nakîbüleşraf kaymakâmı mevcuttur. Kaymakâm, bazen sadece Edremit'teki sâdât için tayin olunmuşken bazen de Edremit ve Kemer-i Edremit veyahut Edremit ve Bergama kazaları için tek kaymakâm tayin edildiği olmuştur.³⁸ Kaymakâmlar tayin edilirken nesep kararı

³⁶1697 sayımdan iki ay sonrasına ait bir kayıta Edremit'te iki müderrisin ismi geçmektedir. Bunlar Mustafa Efendi ile Halil Efendi ibn Ebubekir'dir. *EŞS*, nr. 1224A, vr. 22a.

³⁷Seyyid ve şeriflerin vergi muafiyetleri ile ilgili bazı farklı uygulamalar olmakla birlikte tekâlif-i şâkka ve tekâlif-i örfiyeden muaf oldukları belirtilmektedir. Öşür vergisine tabi oldukları bunun haricinde avâız-ı divânîye, nüzul, resm-i çift, bennâk, mücerred, duhan, kışlak vb. tekâlif-i örfiye ile şâkkadan muafırlar. Bkz. Rüya Kılıç, "Seyyid ve Şeriflerin Osmanlı Yönetimiyle İlişkiler: XIV-XVI. Yüzyıllar", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler (7-9 Nisan 1999)*, Yay. Haz. Alaaddin Aköz-Bayram Ürekli-Ruhi Özcan, Konya 2000, s. 433-434.

³⁸Örneğin H.1096/M.1685 yılında Edremit'e sâdât için Seyyid Mehmed kaymakâm tayin edilmiştir. Ancak 1698 yılındaki başka bir kayıta Edremit ve Kemer kazalarındaki sâdât için tek bir kaymakâmın tayin edildiği anlaşılmaktadır. Yine 17. yüzyılın ikinci yarısında Edremit ve Bergama

vermemeleri, sâdâttan çeşitli adlar altında akçe almamaları ve onlara yardımcı olmaları hususlarında merkez tarafından ikaz edilmişlerdir (EŞS, 1218, 15b).

1697 sayımında, seyyidler belirmek üzere isimlerinin yanına sâdât ibaresi düşülmüştür. Fakat seyyid unvanlı olmalarına rağmen iki kişinin yanında bu ibarenin bulunmadığını belirtmekte fayda vardır.³⁹ Mevcut kayıtlardan hareketle 17. yüzyıl sonlarında Edremit Kasabası ve köylerinde sâdâtın toplamı 46'dır.⁴⁰ Bunların 17'si kasabada 29'u köylerde ikamet etmektedir. Bu rakamlar esas alındığında Edremit Kazası'nda askerî zümre içerisinde yeniçerilerinden sonra en kalabalık zümrenin sâdât olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira aynı tarihlerde Edremit'teki sâdâtın toplamının Anadolu'nun çoğu kazasından daha yüksek olması da bunun en önemli kanıtıdır.⁴¹ Ancak kazadaki sâdâta dair tespit edilen bu rakamda sadece erkeklerin esas alındığını buna karşın kadınlar arasında da seyyide-şerife unvanlı kimselerin varlığını hatırd tutmak gerekmektedir.⁴²

kazalarındaki sâdât için tek kaymakam tayin edildiği tespit edilmiştir. EŞS, nr. 1221, vr. 95a; nr. 1218, vr. 15b; nr. 1226, vr. 130a.

³⁹Kadı Celâl Mahallesi'ndeki Seyyid Emrullah ile Hekimzâde Mahallesi'ndeki Seyyid Mustafa'nın isimleri yanında seyyidliklerini belirten ayrıca bir açıklama yoktur.

⁴⁰Kapıcıbaşı Mahallesi iki defa kaydedildiğinden ikinci kayıt esas alınmıştır.

⁴¹1698-99 yılında İsmail Paşa'nın Kütahya, Akşehir, Eskiil, Ereğli, Develi, Karahisar, Antakya, Adana, Halep ve Antep livâ ve kazalarındaki seyyidler kayda geçirdiği teftiş defterindeki rakamlar esas alındığında Edremit'in Antalya, Karahisar-ı Teke, Akşehir, Kütahya, Iğın, Eskişehir, Seydişehir, Beyşehir, Lârende, Aksaray, Niğde Silifke, Ermenek, Bor gibi çoğu yerleşim birimindeki seyyidlerden daha fazla sayıda seyyide sahip olduğu anlaşılmaktadır. Seyyidlerle ilgili tablolar ve ayrıntılar için bk. Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

⁴²Osmanlı Devleti'nde seyyid-şerifliğin kabulünde tek şart Ali-Fâtıma evladının soyundan gelmiş olmaktır. Dolayısıyla seyyidlik ve şeriflik için anne ve babadan herhangi birinin seyyid-şerif olmasının yeterliydi. Kadınlar arasında da seyyide-şerifeler mevcuttu ve bu kimseler evlendiklerinde bu statülerini sürdürmüşler ve doğan çocuk annesi vasıtasıyla sosyal konumunu belirleyebilmiştir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid", *TDVİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 42. Rüya Kılıç, şer'iyye sicillerinden ve Nakîbü'l-eşraf defterlerinden yola çıkarak Osmanlı toplumunda seyyide ve şerifelerin

Edremit Kazası'ndaki sâdâtın mahalle ve köylerdeki dağılımına dair bir değerlendirme yapıldığında Kadı Celâl ve Kadı İlyas mahalleleri haricinde kalan sekiz mahallenin her birinde seyyid mevcuttur. Fakat Edremit köylerindeki seyyidlerin dağılımı kasabaya nispeten daha farklıdır. Çünkü listede kayıtlı 25 köyün sadece 10'unda seyyid vardır.⁴³ Bu köylerdeki seyyidlerin sayısı ise 1 ilâ 13 arasında değişmiştir. İbrahimce, Kızılkeçili, Araplar ve Çıkrıkçı köylerinde birer, Etmekçi ve Frenk'te ikişer, Kadı'da üç, Güre'de ise dört seyyid ikamet etmektedir. Edremit köyleri arasında seyyidlerin en kalabalık olduğu köy, demografik ve sosyoekonomik açıdan da diğerlerine nazaran farklı bir yere sahip olan Zeytinli'dir. Çünkü bu köyde 13 seyyid ikamet etmektedir.

Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde devletin kendilerine gösterdiği ihtimam ve tanıdığı birtakım imtiyazlar sebebiyle askerî zümre içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan seyyidlerin, incelenen dönemde Edremit'teki varlıkları ile ilgili şer'iyye sicilleri önemli ip uçları sağlamaktadır. Buradan hareketle genel itibarıyla 17. yüzyılın sonlarında Edremit Kazası'nda seyyidlerin toplumsal hayatın önemli aktörlerinden olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü kazadaki seyyidler arasında vakıf görevlisi, zaviyedâr, mültezim ve imam gibi prestijli görevlerde bulunanlar mevcuttur. Bu ayrıcalıklı statüye rağmen Edremit'te seyyidlik iddiasında bulunan sadece bir kişi tespit edilmiştir ki bu isim Kulaklar Köyü'nden İbrahim bin Hasan'dır. Şubat 1697'de köy ahalisinden çok sayıda kişinin Edremit Mahkemesi'ne gelip şikâyetçi olmalarından anlaşılıyor ki İbrahim köyde hem seyyidlik iddiasında bulunmuş hem de ahaliye zulmetmiştir (EŞS, 1224A, 18b). İncelenen dönemde başkaca bir iddianın olmadığı ve seyyidlerin gerek kendi içlerinde gerek reâyâ ve gerekse askerî zümre ile olan ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşamadıkları anlaşılmaktadır.

varlığından ve hatta bunların evlendikten sonra da statülerini sürdürdüklerini ve doğan çocuklarının da anneleri vasıtasıyla seyyid-şerif unvanını aldıklarını belirtmektedir. Rüya Kılıç, "a.g.t.", s. 426-427.

⁴³İbrahimce, Etmekçi, Kulaklar, Kızılkeçili, Güre, Kadı, Frenk, Zeytinli, Araplar ve Çıkrıkçı köylerinde sâdâtan kimseler vardır.

Edremit Kazası'ndaki askerî zümrenin en kalabalık kısmını yeniçeriler, cebeciler ve mehterhâne-i hayme neferlerinin yer aldığı yaya/piyade kapıkulları meydana getirmektedir. Bunlar arasında Osmanlı tarihinde adından çokça söz ettiren ve adeta kapıkulu ismiyle özdeşleşen Yeniçerilerin ayrıcalıklı yeri vardır. Devletin erken dönemlerinde kahramanlıkları ile seferlerin kazanılmasında birincil öneme sahip olan ocak, 16. yüzyıldan itibaren isyanları, nizama aykırı tutumları ve mağlubiyetlerdeki rolleri sebebiyle tartışılır hale gelmiştir.⁴⁴ Üstelik Yeniçeriler, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri Selim ve Bayezid arasındaki mücadele ve Bayezid'in isyanının bastırılmasından sonra Anadolu'da yasağcı ve korucu olarak istihdam edilmişlerdir (Beydilli, 2018: 458). Dolayısıyla bu dönemden itibaren yeniçeriler taşrada sıklıkla boy göstermeye başlamışlardır. Edremit Kazası'nda da 17. yüzyıl sonlarında hem kasaba hem köylerde çok sayıda yeniçeri mevcuttur. Fakat yeniçerilerin kazada tam olarak hangi tarihten itibaren görünür hale gelmeye başladıklarına dair kesin bilgi yoktur. Edremit şer'iyye sicilleri üzerinde yaptığımız incelemede 16. yüzyılın sonlarında Edremit'te yeniçerilerin adlarına rastlanmaya başlamıştır. Tespit edilen bu

⁴⁴Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ve ocağın Osmanlı askeri teşkilatındaki yeri, kurumsal yapısı, ocakta yaşanan sorunlar ve lağvedilme süreci hakkında mevcut bazı çalışmalar için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları*, I-II, TTK, Ankara 1988; Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul 1964; Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Thesis (M.A.) McGill University, 1981; Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, YKY, İstanbul 1999; Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps 1807-1826*, Ph.D. Thesis, Binghamton University, 2006; Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ph.D. Thesis, McGill University, 2011; Nergiz Nazlar, *Some Aspects of the Organizational and Socio-Economic Role of the Janissaries (late 15th -early 17th c.)*, Ph.D. Thesis, İhsan Doğramacı Bilkent University, 2017; *Kavanin-i Yeniçeriyân: Yeniçeri Kanunları* (Haz. Tayfun Toroser), İstanbul 2011; Naime Yüksel Kayaçağlayan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Rollerini: İstanbul Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018; Abdülkasım Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020.

kayıtlar, yeniçerilerin yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşrada daimî hale gelmeye başladıkları yönündeki bilgiyi doğrulamaktadır. 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise yeniçerilerin Edremit'teki sosyal ve ekonomik hayat içerisine dâhil olup⁴⁵ ileri gelenler arasında yer aldıkları görülmektedir.⁴⁶ Örneğin Edremit Kazası'na bağlı Çıkrıkçı Köyü'ndeki bir olayda Ahmed Beşe olarak tanınan bir yeniçeriden "ağa" olarak bahsedildiği ve köyde bir ağılı ve işlerini yürütmek üzere bir hizmetkârının bulunduğu tespit edilmiştir (EŞS, 1223, 13a). Bu örnek Edremit kırsalındaki yeniçerilerin ziraat ve hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarını göstermektedir. Bunun yanında kaza merkezinde de ileri gelenler/âyan arasında beşe unvanlı kişilere rastlanmıştır (EŞS, 1221, 36b).

⁴⁵Yaşar Yücel de kapıkullarının Osmanlı taşrasında şehirlerin sosyoekonomik yapısı içerisinde yerlerini aldıklarını ve reaya ile iç içe olduklarını ve hatta yeniçerilerin evlilikler yoluyla orta halli tabaka ile bütünleştiğini ifade etmekte ve bu görüşlerini şer'iyye sicillerinden gösterdiği örneklerle kanıtlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Yücel, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, 41/163 (Temmuz 1977), s. 495- 506.

⁴⁶Özer Ergenç, Ankara ve Konya'yı ele aldığı çalışmasında kapıkullarının şehirlerde yerleşerek evlendiklerini, sanat ve ticaretle uğraşp reâyâ ile bütünleştiklerini belirtmektedir. Konuya dair ayrıntı için bkz. Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, TVYY, İstanbul 2012, s. 176-182.

Tablo 2. Edremit Kazası Köylerinde Askerî Zümre (1967)⁴⁷

Köyler	İmam	Müezzin	Hatip	Kayyum	Mehter-i Hayme	Tımar	Sâdât	Yeniçeri	Cebeci	Sipah	Sipahi	Diğer ⁴⁷	Toplam
İbrahimce	1	---	---	---	---	---	1	2	---	---	---	---	4
Kızıl	1	---	---	---	---	---	---	2	---	---	---	---	3
Dereli	1	---	---	---	---	---	---	3	1	---	---	---	5
Bileler	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	2
..... ⁴⁸	---	---	---	---	---	1	---	1	---	---	---	---	2
Emekçi	1	---	---	---	---	---	---	2	---	---	---	---	5
Kaşıkçı	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	2
Kulaklar	---	---	---	---	---	---	1	1	---	---	---	---	2
Havran	---	---	---	---	3	---	---	11	---	1	4	---	19
Kızılkeçili	1	---	---	---	---	1	1	2	---	---	---	---	5
Güre	1	1	---	---	---	---	4	2	---	---	---	---	8
Tahta	1	---	---	---	---	---	---	5	---	---	---	---	6
Kadı	1	1	---	1	---	---	3	3	---	---	---	1	10
Şekviran	1	---	---	---	---	---	---	3	---	---	---	---	4
Firenk	1	---	---	---	---	---	2	2	---	---	---	---	5
Kırcalar	1	---	---	---	---	---	---	2	---	---	---	---	3
Eymir	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	2
Deliviran	1	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	2
Sarınc	1	---	---	---	---	---	---	2	---	---	---	---	3
Avcılar	1	---	---	---	---	---	---	4 ⁴⁹	---	---	---	---	5
Sakallar	---	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	1
Zeytinli	2	1	1	1	1	1	13	18 ⁵⁰	---	2	1	1	42
Araplar	---	---	---	---	---	---	1	2	---	---	---	1	4
Çoruk	---	---	---	---	---	---	---	4	1	---	---	---	5
Çıkrıkçı	---	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	1
Toplam	19	3	1	2	4	3	29	76	2	3	5	3	150

Edremit'teki kapıkulları arasında en kalabalık zümre yeniçerilerdir. Yeniçeriler Edremit'in hem kasaba hem köylerinde ikamet etmekteydi. 1697 sayımına göre kazada toplam 102

⁴⁷Tablo içindeki 47. Numaralı dipnot: Diğer kategorisindeki askerî taifeden kimseler sırasıyla Kadı köyündeki vaiz, Zeytinli köyündeki muhızır ve Araplar köyündeki kapıcıdır.

Tablo içindeki 48 numaralı dipnot: Listede bu köyün ismi yazılmamıştır.

Tablo içindeki 49 numaralı dipnot: Sayımda Avcılar köyünde dört yeniçerinin ismi geçip bunlardan Yusuf b. Mehmed için "yeniçerilik iddia eder" kaydı bulunmaktadır.

Tablo içindeki 50 numaralı dipnot: Sayımda Zeytinli köyünde 18 yeniçerinin ismi geçip bunlardan Mustafa b. Abdi için "yeniçeri iddi'a" kaydı bulunmaktadır.

yenîçeri olup⁴⁸ bunların 26'sı kasabada 76'sı köylerde ikamet etmektedir. Edremit'teki yenîçerilerin kasaba ve köylerdeki varlığı ve dağılımları ayrıntılı olarak incelendiğinde kasabadaki 10 mahallenin her birinde yenîçeri olduğu ve bunların sayısının bir ilâ dört arasında değiştii görölmektedir. Kadı Celâl, Kadı İlyas ve Tuzcu Murad mahallerinde birer; Cami-i Kebîr ve Turhan Beğ mahallelerinde ikişer; Hekimzâde Mahallesi'nde üçer ve Hacı Tuğrul, Soğanyemez, Kapıcıbaşı ve Cami-i Vasat mahallelerinde dörder yenîçeri vardı.

Köylerdeki yenîçeri varlığı ile ilgili tablo ise oldukça dikkat çekicidir. Çünkü listedeki 25 köyün 24'ünde yenîçeri mevcuttur. Yenîçeri bulunmayan tek köy ise Çıkırıkçı'dır.⁴⁹ Yenîçeri bulunan köylerdeki yenîçerilerin sayısı 1 ilâ 18 arasında değişmiştir. Köylerdeki yenîçeri varlığı ayrıntılı değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkar; 24 köyün yedisinde birer, dokuzunda ikişer, dördünde üçer, birinde dört, birinde beş, birinde 11 ve birinde 18 yenîçeri vardır. Bu durumda Edremit köylerinin %33,25'inde bir ya da ikişer yenîçeri olduğu anlaşılmaktadır. Yenîçerilerin en kalabalık olduğu köyler arasında ise 18 yenîçeri ile Zeytinli ilk sırada yer alırken onu 11 yenîçeri ile Havran-ı Kebîr ve beş yenîçeri ile Tahta köyleri takip etmektedir.

Defterde Edremit'teki yenîçerilerin maaş ve bölükleri ile ilgili de bazı bilgiler mevcuttur. Edremit'teki yenîçerilerin mensup oldukları bölükler hususunda homojen bir dağılımın olup olmadığını tespit etmek için defterde yazılı bölüklere göz atıldığında; kazadaki toplam 102 yenîçerinin birbirinden farklı 33

⁴⁸Bunlardan iki kişi için yenîçeri ibaresi düşölmesine rağmen alta "iddia" olarak not düşölümüştür. Dereli köyünde ise bölükleri ve yevmiyeleri yazılı olduğu halde yenîçeri kaydı düşölmeyen iki kişi yenîçeri olarak kabul edilmiştir. Yine Çoruk köyündeki ilk kayıta Mustafa bin Hüseyin'in yanında sadece mütekaid ibaresi düşölüp bölük ve yevmiyesi yazılı olduğundan ve ardından gelen üç kişinin yenîçeri olması sebebiyle bu kişi de yenîçeri olarak kabul edilmiştir.

⁴⁹Çıkırıkçı köyünde her ne kadar 17. yüzyılın sonlarında yenîçeri bulunmuyor görünse de 1645/1646 senesinde köyde meydana gelen bir olayda Ahmed Beşe adlı bir yenîçerinin burada ikamet ettiği tespit edilmiştir. Aradan geçen sürede Ahmed Beşe'nin ölümü ile köyde yenîçeri kalmamış olması muhtemeldir. Bk. EŞS, nr. 1224, vr. 13a.

bölüğe mensup oldukları tespit edilmiştir.⁵⁰ Bu bölüklerin bazısından sadece bir nefer bazısından 17 nefer vardır. Adları en fazla tekrar edilenler ise 20., 33., 60., 63., 72. ve 95. bölüklerdir. Kasabadaki yeniçerilerin mensup oldukları bölükler ekseriyetle birbirinden farklı olup sadece Soğanyemez Mahallesi'nde 20. bölükten biri mütekaid biri fiili görevde olan iki nefer yeniçeri vardır. Buna karşılık köylerdeki yeniçeriler arasında aynı bölükten olanların sayısı daha fazladır. Örneğin Zeytinli köyündeki yeniçerilerin 11'i 95. bölüktendir. Yine İbrahimce Köyü'ndeki iki yeniçerinin ikisi de 20. bölüktendir, keza Kadı Köyü'ndeki üç yeniçeri de 33. bölüktendir.

17. asır sonlarına gelindiğinde Osmanlı ordusu ve sosyoekonomik hayatı içerisindeki yerini halen muhafaza eden yeniçeriler, Anadolu'nun batısındaki bir kasaba olan Edremit'te de askerî zümre içerisinde belirleyici bir yere sahiptir. Zira Edremit'teki askerîler içerisinde yeniçeriler en kalabalık zümredir. Hatta askerî zümre mensubu her iki kişiden birinin yeniçeri olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Edremit kaza merkezindeki askerî zümre içinde yeniçerilerin oranı %37 iken köylerde bu oran %50'nin üzerindedir. Bu rakamlar aradan geçen zaman içerisinde yeniçerilerin taşrada ne denli yaygın hale geldiklerini gösteren önemli bir bulgudur. Diğer taraftan halen üzerinde tartışılardan ve yeni tanımlamalarla yorumlanmaya çalışılan 17. yüzyılın temel aktörlerinden birinin yeniçeriler olduğu ve yüzyılın doğasındaki askerî, siyasî ve sosyoekonomik gelişmelerle taşrada bu zümrenin palazlanması arasında doğrudan bir ilişki olduğu Edremit örneklemini ile tescillenmektedir.

Edremit'teki Kapıkulu Ocakları arasında yer alan bir diğer ocak cebecilerdir. Bilindiği üzere kapıkulu piyade sınıfından olan Cebeci Ocağı; yeniçerilerin ok, yay, kılıç ve tüfek gibi silah ve savaş levazımâtını tedarik, tamir, nakliye ve muhafazasından sorumludur (Uzunçarşılı, 1998: 3). 17. yüzyılın sonlarına doğru

⁵⁰Edremit'te 1., 2., 5., 7., 10., 11., 16., 17., 18., 20., 22., 23., 26., 29., 33., 34., 37., 39., 41., 42., 49., 57., 60., 61., 63., 64., 70., 72., 85., 87., 94., 95. ve 98. bölüklerden yeniçeri neferi mevcuttur.

sayısı 3500 civarında olan cebeciler⁵¹ sadece İstanbul'da değil kalelerde de görevlendirilmişlerdir.⁵² Bu dönemde Edremit'te toplam beş cebeci olup bunların üçü kasabada ikisi köylerde. Kasabadaki üç cebeci; Hekimzâde, Tuzcu Murad ve Cami-i Vasat mahallelerindedir. Köylerdeki duruma bakıldığında ise listede yer alan 25 köyden sadece Dereli ve Çoruk köylerinde birer cebeci mevcuttur. Bu rakamlardan yola çıkarak aslında 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Edremit'te cebecilerin sayısının oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan sadece Edremit'teki yeniçerilerin mevcudunun 102 olduğu hesaba katıldığında iki ocağa dair taşrada kıyas götürmeyecek bir farkın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında Konya'da benzer bir tablonun olması ve şehirde sadece beş nefer cebecinin varlığı (Oğuzoğlu, 1983: 172) varılan bu sonucu desteklemektedir.

Edremit'teki cebecilere dair ayrıntılar bununla sınırlı değildir. Çünkü cebecilerden bazısının bölükleri, yevmiyeleri ve hatta sayım yapıldığı esnadaki durumlarına dair bilgiler de mevcuttur. Örneğin Hekimzâde Mahallesi'nden Mehmed, birinci bölüğe kayıtlı olup yedi akçe yevmiyelidir ve sayım yapıldığında seferdedir.⁵³ Tuzcu Murad Mahallesi'ndeki Mustafa beşinci bölükten olup sekiz akçe yevmiyeli iken Câmi-i Vasat'taki cebeci Ahmed ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur. Köylerde ise toplam iki cebeci kayıtlıdır. Bunlardan biri Dereli Köyü'ndeki Muslu, dördüncü

⁵¹1660'ta cebeciler 4800 nefer iken 1687'de ise 3503 veya 3453 nefer olduklarına dair iki farklı rakam verilmiştir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 21.

⁵²Uzunçarşılı, kalelere cephaneye gönderilmesi ve buradaki cephanenin muhafazasının Cebeci Ocağı tarafından gönderilmiş cebecilere ait olduğunu belirtmektedir. Muhafız cebecileri denilen bu cebecilerin kalelerdeki görev süreleri üç yıldır. Bunlar haricinde kalelerde daimî olarak görev yapan yerli kulu statüsünde cebeciler de mevcuttur. Örneğin 17. yüzyıl başlarında Van Kalesi'nde Cebecibaşı dahil 7-10 nefer cebeci bulunmakta olup bunların yevmiyeleri 7-14 akçe arasında değişmektedir. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 5, 12; Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM*, Sayı: 31 (Bahar 2012), s. 107-108

⁵³Bu sefer, II. Mustafa'nın bizzat ordunun başında çıktığı ikinci Avusturya Seferi olmalıdır. Zira II. Mustafa 1695 senesinden başlayıp 1697 senesinde kadar üç defa Avusturya üzerine bizzat sefere çıkmıştır. Bk. Abdülkadir Özcan, "II. Mustafa", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 276-277.

bölükten iken Çoruk Köyü'ndeki Mehmed, 10. bölükten mütekaid olup 11 akçe yevmiyesi vardır. Görüldüğü üzere cebecilerin bazılarına dair ayrıntıya ulaşmak mümkün olmuştur. Bu tablodan 17. yüzyılın sonlarında tıpkı yeniçeriler gibi taşrada cebecilerin de mevcut olduğu, fakat sayıca daha düşük düzeyde kaldıkları anlaşılmaktadır. Buna ilaveten Osmanlı ordusunun Avusturya cephesinde seferde olduğu esnada Edremit'teki beş cebeciden biri mütekaid iken kalan dört cebeciden ise sadece birinin seferde bulunması 1683 senesi sonrasındaki süreçte devletin taşradaki kapıkulları ile sipahilerin sefere katılmaları hususunda verdiği çabanın haklılığını ortaya koymaktadır.

Edremit Kazası'nda Yeniçeriler ve Cebecilerden başka kapıkulu süvarilerinden neferlerin bulunduğu da anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Kapıkulu ocakları piyade ve süvari bölüklerinden meydana gelmiştir. Süvari bölükleri için Altı Bölük halkı tabiri kullanılmıştır.⁵⁴ Bunların piyadeler gibi İstanbul'da kışlaları bulunmadığından çoğunlukla İstanbul ve çevresi ile Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli şehirlerde ikamet etmekteydiler (Özcan, 1989: 531). Karesi Sancağı da Altı Bölük neferlerinin bulunduğu yerlerden biridir. Sancaktaki bu askerlerin bir kısmı Balıkesir ve civarında iken bir kısmı Edremit, Kemer (Kemer-i Edremid) ve Ayazmend taraflarında ikamet etmekteydi. Sicillerdeki kayıtlardan anlaşıldığı üzere 17. yüzyılın ikinci yarısında buradaki Altı Bölük neferleri için zâbit, kethüda ve kethüdayeri tayin edilmiştir (EŞS, 1222, 110b; 1226, 111a).

1697 sayımında Edremit Kasabası'nda üç ve köylerde üç olmak üzere toplam altı nefer olan ve kilârî sipâhiyân, bölük sipahisi ve sipah olarak kayıtlı askerî taifesinin Altı Bölük halkından oldukları

⁵⁴Kapıkulu süvari bölüklerinden ilki olan Silâhdâr Bölüğü I. Murad devrinde, sipah bölüğü ise Fatih Sultan Mehmed devrinde kurulmuştur. Ulufeciyân-ı Yemîn (sağ ulufeciler) ve Ulufeciyân-ı Yesâr (sol ulufeciler) ile Gurebâ-yı Yemîn (sağ garibler) ve Gurebâ-yı Yesâr (sol garibler) ise XV. yüzyılda kurulmuştur. Kapıkulu süvari bölükleri için kapıkulu piyade ocaklarından, Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından, Enderun'daki odalardan (koğuşlardan) ve Bostancı Ocağı'ndan çıkma yapıldı. Ayrıntılar için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, s. 137-144; Abdülkadir Özcan, "Altı Bölük", *TDVİA*, II, İstanbul 1989, s. 531.

anlaşılmaktadır.⁵⁵ Bunların ortak özellikleri ise altısının da mütekaid olmasıdır. Kasabadaki üç nefer Kadı Celal, Cami-i Kebir ve Tuzcu Murad mahallelerindedir. Kadı Celal Mahallesi'ndeki Fettah, diğerlerinden nispeten farklı konuma sahiptir. Çünkü Fettah, Topkapı Sarayı'nda Enderun'daki içoğlan odalarından/koğuşlarından biri olan Kilerli Odası'ndan Sipah Bölüğü'ne çıkarılmıştır. İ. H. Uzunçarşılı da bu odadan kapıkulu süvari bölüklerine çıkma yapıldığından bahsetmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 315). Tuzcu Murad Mahallesi'ndeki Hüseyin b. Osman'ın ise 129. Bölükten ve yedi akçe yevmiyesi olan mütekaid bir sipah olduğu anlaşılmaktadır. Köylerdeki üç neferin ise biri Havran-ı Kebîr'de⁵⁶ ikisi Zeytinli'dedir.

Edremit'te kapıkulu piyade ve süvarilerinin yanında timarlı sipahiler de mevcuttu. Timarlı sipahiler 16. yüzyılda Osmanlı ordusunun en mühim kısmını teşkil etmesine rağmen yüzyılın sonlarındaki uzun süren Safevi ve Avusturya savaşları, Celali isyanları, devletin içinde bulunduğu mali sorunlar timar sisteminde birtakım aksaklıkları beraberinde getirmiştir. Hatta 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise timarlı sipahilerin Osmanlı ordusu içerisindeki işlevi iyice zayıflamıştır.⁵⁷ Bu nedenle olsa gerek 1697 sayımında Edremit'te timarlı olarak kayıtlı sadece üç nefer mevcuttur. Bunlar Kızılkeçili ve Zeytinli köyleri ile listede ismi yazılmamış bir köydedir. Bunların yanında Havran köyünde dört ve Zeytinli köyünde bir olmak üzere toplam beş nefer mütekaid sipahi vardır.⁵⁸ Yine 1583'te Edremit Kazası'na bağlı Dereli Köyü'ndeki timarı tasarruf eden Hasan Bey isminde bir sipahi mevcut iken (EŞS, 1211, 72b) 1697'de köyde herhangi bir sipahiye dair kayıt yoktur.

⁵⁵Sipah Bölüğü Kapıkulu süvarilerinden olmakla birlikte bunlar için sipahi tabirinin de kullanıldığı bilinmektedir.

⁵⁶Havran köyündeki Mehmed bölük sipahisi olarak kayıtlıdır.

⁵⁷Ayrıntı için bk. Halil İnalçık, "Timar", *TDVİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 168-173; Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, IX, 2002, s. 899-908.

⁵⁸Fatma Acun, sipahilerin fiziksel olarak savaşa katılamayacak duruma geldiğinde emekliye ayrıldığını ve yerine oğlunu bıraktığını belirtir. Bkz. Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, IX, 2002, s. 906.

Son olarak listede mehter-i hayme olarak kayıtlı dört nefere rastlanmıştır. Bunlar çadır ve gereçlerini yapmaktadırlar. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Mehterân-ı hayme (Çadır mehterleri) adı altında padişahların çadırlarını kurup kaldıran ve koruyan bir teşkilat mevcuttu.⁵⁹ Fatih Sultan Mehmed devrinde kurulan bu teşkilatın ayrıca bütün saray çadırlarını dikmek ve muhafaza etmek, çadırların malzemelerini temin ve diğer mefruşat malzemelerini hazırlamak gibi görevleri vardı. 17. yüzyıl başlarında 835 nefer olan hayme mehterleri 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde her biri 861 nefer olan dört bölükten müteşekkildi.⁶⁰

17. yüzyıl sonlarında Edremit'te mehter-i hayme neferleri teşkilatlı bir durumda olup başlarında bir zabıt bulunuyordu.⁶¹ Sayıca önemsiz gibi görünmekle birlikte Edremit'in Havran-ı Kebîr Köyü'nde üç, Zeytinli Köyü'nde bir⁶² nefer mehter kaydedilmiştir. Havran-ı Kebîr'deki üç neferin isimlerinin yanına üçünün de seferde bulunmadığı belirtilmiştir. Üstelik bunların ikisi yedi yıldır, biri ise dört yıldır sefere iştirak etmemiştir. Aslında bu kayıt dahi yüzyılın son çeyreğinde batı cephesinde süregelen savaşlarda devletin taşradaki askerî birlikleri sefere ikna etme hususunda ciddi sıkıntılar yaşadığının bir göstergesidir.

Edremit'teki kapıkulu piyade ve süvarileri ile tımarlı sipahileri arasında mütekaid olanların hatırı sayılır bir yere sahip olduklarını belirtmekte yarar vardır. Kasabada yeniçeri, cebeci ve sipah sayısı toplam 32 olup bunların 12'si yani %37,5'i mütekaiddir. Kısaca kasabada ikamet eden yeniçeri, cebeci ve sipahların 1/3'ünden fazlası emeklidir. Köylerdeki sonuçlara göz

⁵⁹16. yüzyılda İbrahim Paşa Sarayı'nda bulunan Mehterhane İstanbul'daki yangınlardan etkilenmiş ve 1808 yılındaki yangında neredeyse tamamen yanmıştır. Bkz. Nurhan Atasoy, *İbrahim Paşa Sarayı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayını, İstanbul 1972, s. 14; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, (Yay. Haz. Ziya Yılmaz), 2. Cild, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, s. 1402.

⁶⁰Cenap Çürük, "Çadır Mehterleri", *TDVİA*, VIII, s. 165; M. Zeki Pakalın, "Mehteran-ı Hayme", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul 1993, s. 445-446.

⁶¹Edremit hayme neferleri zabıtlığına ocak emekdârlarından birinci bölük yoldaşı Hacı Ahmed tayin olmuştur (H. 1097). *EŞS*, nr. 1227, vr. 32a.

⁶²Zeytinli köyünde Mehmed b. Abdi mehter olarak kaydedilmiştir.

atıldığında mütekaid oranının belirgin olarak düştüğü görülmektedir. Edremit köylerinde toplam 90 olan yeniçeri, cebeci, kapıkulu süvarileri, sipahi ve mehter-i hayme neferlerinden sadece 12'si yani %13'ü mütekaidtir. Genele bakıldığında ise Edremit Kazası'nda askerî zümre içerisinde mütekaidlerin oranı %11'dir.

4.Tahrir Sonrası Ne Oldu?

Edremit Kazası'ndaki 1697 sayımı sadece devletin aldığı bir dizi tedbirden mi ibaretti? Ya da devletin seferlerdeki katılımı hızlandırmak için yapmış olduğu rutin işlemlerin bir parçası mıydı? Edremit şer'iyye sicilleri detaylı incelendiğinde işin böyle olmadığını söyleyecek delillere ulaşılmıştır. 1697 yılı Mart ve Nisan aylarında Edremit Kazası'na art arda gelen emirler askerî zümrenin tamamıyla sefere iştirakini sağlamaya yönelikti ve bu konuda taşradaki idarecilerin sert ve sıkı tedbirler almaları istenmişti. Bundan sonraki ikinci aşamada sefere gitmeyen, sefer yolundan veyahut seferden firar eden askerî taifesinin mallarına el konulup kendilerinin yakalanıp kalebent edilmeleri emredilmiştir. Bu emrin uygulanması için de Edremit'teki imam ve müderrisler başta olmak üzere kasabada reâyâdan bazı kimseler ile il erleri⁶³ birbirlerine kefile bağlanmıştır. Bu kefalette kasabadaki 10 mahalle imamının, müderrisin ve bir şeyhin ismi yer almıştır. Edremit'te reâyâ ve il erlerine ait isim listesinin ise çoğunlukla kasabadaki esnaf temsilcileri ile esnaftan kimselerden müteşekkil olduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında; Ahi Baba, Debbağ Üstadı Mehmed, Helvacı Mehmed, Pabuççu Musa, Üstad Mustafa, Abdi Çelebi, Keçeci İbrahim vd. isimleri sayılabilir. Devletin bu konuda ne denli ciddi ve kararlı olduğunu gösteren

⁶³Teşekkülü Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine kadar götürülen il erlerinin bu dönemlerde orduda yardımcı kuvvet statüsünde hizmet gördüklerinden bahsedilmektedir. Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru Celali Ayaklanmaları, suhte isyanları ve uzun süren savaşlar sebebiyle daha çok taşrada güvenliği sağlamakta görevlendirilmişlerdir. Taşrada eli silah tutan gençler arasından seçilen il erlerinin başlarına merkezden yiğitbaşı tayin edilmiştir. İl erleri, görevleri karşılığında bazı vergilerden muaf olmuşlar ve nakdi ücret almışlardır. Ayrıntı için bkz. Mücteba İlgürel, "İl Erleri", *TDVİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 59-61.

ikinci bir adım ise seferberlik emrine rağmen sefere iştirak etmeyen askerîlerin kovuşturulması için sabık Sekbanbaşı Mehmed Ağa'nın görevlendirilmiş olmasıdır. Sekban Mehmed Ağa da Edremit ve civarının teftişi için Osman Çavuş'u yetkilendirmiştir. Neticede 13 Haziran 1697'de Edremit'te bir teftiş yapılmış ve bu teftişte Hasan Beşe, Mehmed Beşe ve Şamî Mehmed Beşe'nin sefere gitmedikleri tespit edilmiştir. Bunlardan Edremit'te esnafılık yapan Hasan Beşe ile Mehmed Beşe'nin ortak işlettikleri börekçi dükkânı ile Hasan Beşe'nin şahsen işlettiği diğer bir börekçi dükkânı mühürlenmiştir. Hekimzâde Mahallesi'nde ikamet eden Şamî Mehmed Beşe hakkında ise ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte sefere gitmediği için evinin mühürlendiği kaydedilmiştir (EŞS, 1224A, 22a). Bu kayıt aslında bir yönüyle devletin sefere gitmeyenlerle ilgili kararlılığını gösterirken diğer taraftan taşrada askerî zümrenden olan kimseler arasında esnafılık yapanların varlığını da teyit etmektedir.

Edremit Kazası'nda askerîlerin kovuşturma süreci bunlarla sınırlı kalmamıştır. Padişahın emrine rağmen seferden imtina eden bir kişi daha vardı ki o da Yeniçeri Ocağı 94. Bölükten olup Kapıcıbaşı Mahallesi'nde ikamet eden Şerif b. Mehmed'dir. Derdest edilip mahkemeye çıkarılan bu yeniçerinin durumu imamlar, şeyhler ve müderrisler ile kasabanın ileri gelenlerinden müteşekkil bir heyete sorulmuştur. Verilen cevaplardan Şerif b. Mehmed'in sicilinin oldukça kabarık olduğu anlaşılmaktadır. O; hamam ve muallimhâne ile kasaba sakini Mehmed Bey'in evini basan ve Müslümanların evini taşıyan kısaca Edremitlilerin yaka silktiği bir eşkiya idi (EŞS, 1224A, 22a). Sicilde padişah fermanına itaatsizlik eden bu kişilerin akıbeti ile ilgili bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak Edremit'e gönderilen fermanlardaki ifadeler dikkate alındığında bunların idam edildiklerini söylemek mümkün görünmektedir.⁶⁴

⁶⁴Edremit'e gönderilen fermanlarda sefer emrini almış olmalarına rağmen hanelerinde, köylerinde ve çiftliklerinde kendi işleriyle meşgul olmaya devam eden askerîlerin diğerlerine ibret olması için kapılarının önlerinde asılmaları emredilmiştir. EŞS, nr. 1224A, vr. 21b.

Sonuç

II. Viyana mağlubiyetinden (1683) Karlofça Antlaşması'na (1699) kadar devam eden Kutsal İttifak Savaşları'nda Osmanlı Devleti merkez ve taşradaki tüm askerî nüfusun seferber edilmesi için yoğun çaba sarfetmiştir. Merkezden tayin ettiği paşalar vasıtasıyla Anadolu'daki askerî taifesi denetlenip sayımı yapılmıştır. Edremit Kazası'ndaki sayımın benzerlerinin Balıkesir ve Manisa'da da yapıldığı tespit edilmiştir. Edremit sayımına bakıldığında 17. yüzyılın sonlarında kazada askerî zümre mensubu 220 kişi bulunmaktadır. Bunların 70'i kasabada, kalan 150'si Edremit'in yirmi beş köyündedir. Oransal olarak bakıldığında askerîlerin %32'sinin kasabada, %68'inin köylerde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Elde edilen toplam rakamın 17. yüzyılın sonlarındaki Edremit Kazası'nın gerçek nüfusu içerisindeki oranını elimizdeki veriler çerçevesinde ortaya koymak pek olası görünmese de 16. yüzyılın sonlarındaki hane verileri esas alındığında⁶⁵ askerî zümrenin Edremit kaza merkezinin yaklaşık % 14-15'ini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında Özer Ergenç de Ankara'da askerîlerin şehir nüfusunun %13-15'lik bir kısmını meydana getirdiğini ifade etmiştir (Ergenç, 2012: 66).

Köylerde 16. yüzyıl sonlarından 1697'ye gelinceye kadar idarî birtakım değişikliklerin olması ve 1697 sayımı listesinde eksik köylerin bulunması sebebiyle böyle bir oran vermek pek isabetli değildir. Buna rağmen sayımdaki verilerden yola çıkarak oluşturulan tablolar Edremit'teki askerî zümreye dair kesin ve mukayese edilebilir bilgiler vermektedir. Şöyle ki 17. yüzyılın sonlarında Edremit'te askerî zümrenin içerisinde en kalabalık zümre tartışmasız bir biçimde Yeniçerilerdir. Yeniçeriler hem kaza merkezinde hem de köylerde sayıca diğer askerî unsurlardan

⁶⁵1573 yılı tahririnde Edremit kaza merkezinde 517 hane bulunduğu belirtilirken aynı tarihte Kemer Kazası ahalesinin İstanbul'a gönderdiği bir arzda, Edremit kaza merkezinde 400-450 ev bulunduğu belirtilmiştir. Bu iki veriden yola çıkarak 17. yüzyıl sonunda Edremit'te ortalama 500 hanenin bulunduğu esas alınmıştır. Hane sayısı için bk. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 122-123; *EŞS*, nr. 1211, vr. 72b.

katbekat fazladır ve hemen her köyde en az bir yeniçerinin varlığı taşrada ne denli yaygın olduklarını göstermektedir. Fakat eldeki sayımdan yeniçerilerin aralarında herhangi bir akrabalık ilişkisi olup olmadığına dair yorumda bulunmak güçtür. Yeniçerilerden sonra kazadaki en kalabalık askerî zümrenin sâdât ve imamlar olduğu anlaşılmaktadır. Seyyidlerin Edremit ve köylerindeki toplamı 46'dır. Fakat yeniçerilerin aksine seyyidlerin kaza merkezi ve köylerde homojen bir dağılımı mevcut değildir. Diğer taraftan kazadaki seyyidlerin toplamının Anadolu'daki çoğu kazadan daha yüksek olduğu da ortaya çıkmaktadır. Askerîler içerisinde en kalabalık üçüncü zümre olan imamların toplam sayısı ise 28'dir. Sonuç olarak 17. yüzyılın sonlarında Edremit örneğinde askerî zümre içerisinde yeniçeri, sâdât ve imamların belirleyici bir yere sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, *Edirne Şer'iyye Sicili*, nr. 23.

BOA, *Edremit Şer'iyye Sicilleri* (EŞS), nr. 1211, 1218, 1221, 1222, 1223, 1224A, 1225, 1226, 1227.

BOA, *Galata Şer'iyye Sicilleri* (GŞS), nr. 15, 20.

BOA, *Konya Şer'iyye Sicili* (KŞS), nr. 18.

BOA, *Mühimme Defterleri* (ADVNS.MHM.d), nr. 106, 107.

BOA, *Tapu Tahrir* (TT) d. nr. 166.

BOA, *İbnülemin Tevcihat*, (İE.TCT.), nr. 3/376

BOA, *Ali Emiri Sultan II. Mustafa*, (AE.SMST.II.), nr. 17/1615.

Kitap ve Makaleler

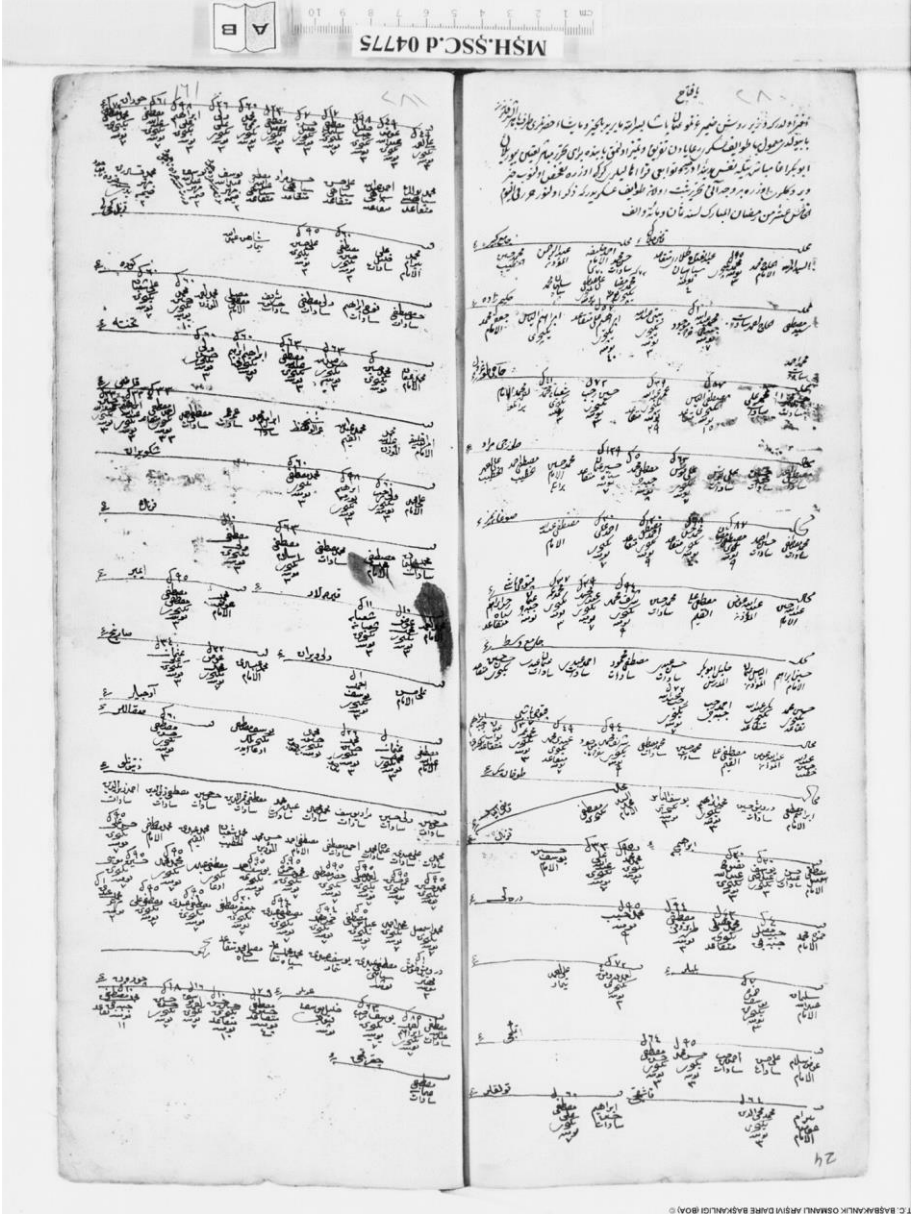
Akman, M, Gedikli, F. (Haz.) (2012). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 20 Numaralı Sicil (H. 1005-1007/M. 1596-1599)*, İSAM: İstanbul.

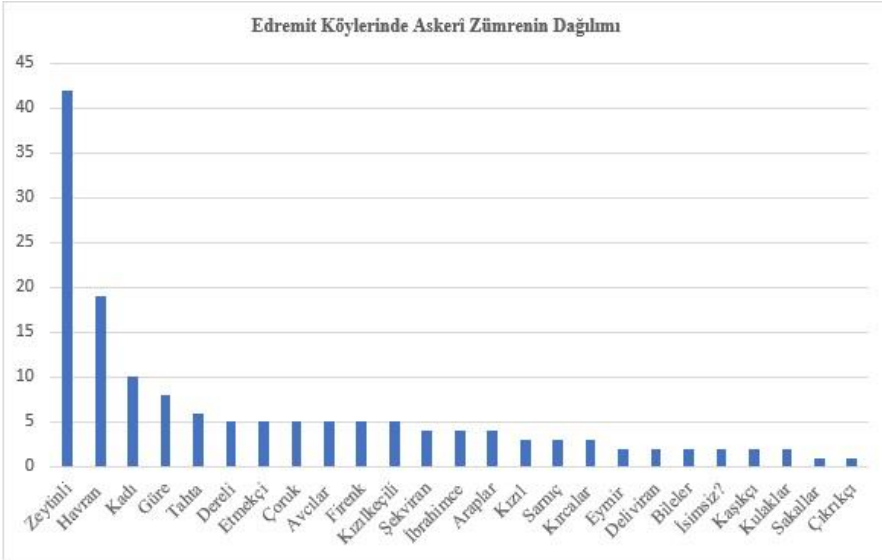
Akgündüz, M. (2019). *Osmanlı Döneminde Cami Hatipliği*, İstanbul.

- Baktır, M. (1988). Hutbe. *TDVİA, XVIII*, İstanbul, s. 425-428.
- Barkan, Ö. L. (1966). Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler*, III/5-6, s. 1-479.
- Beydilli, K. (2001). *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul.
- Beydilli, K. (2013). Yeniçeri. *TDVİA, XLIII*, 450-462.
- Çürük, C. (1993). Çadır Mehterleri. *TDVİA, VIII*, 165-166.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: TVYY.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.
- İlgürel, M. (1989). Ahmed II, *TDVİA, II*, 33-34.
- İnalcık, H. (1953). 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları. *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, s. 51-75.
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu. *Belleten*, XXIII/92, s. 575-610.
- İnalcık, H. (1990). Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi (Çev. M. Özden-F. Unan). *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 11, s. 30-41.
- İpşirli, M. (1994). Ehl-i Örf. *TDVİA, X*, 519-520.
- İpşirli, M. (2000). İlmiye. *TDVİA, XXII*, 141-145.
- Günalan, R., Mert, T. (Haz.) (2012). *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil (H. 981-1000/M. 1573-1591)*, İSAM, İstanbul.
- Kılıç, R. (1999). Seyyid ve Şeriflerin Osmanlı Yönetimiyle İlişkiler: XIV-XVI. Yüzyıllar. *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiriler (7-9 Nisan 1999)*. Yay. Haz. Alaaddin Aköz-Bayram Ürekli-Ruhi Özcan. Konya, s. 425-436.
- Küçükaşçı, M. S. (2009). "Seyyid", *TDVİA, XXXVII*, 40-43.
- Küçükaşçı, M. S. (2020). "Müezzin", *TDVİA, XXXI*, 489-495.

- Oğuzoğlu, Yusuf (1983). Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumlarına İlişkin Bazı Bilgiler. *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, II. Ankara. s. 169-176.
- Öz, M. (2007) "Osmanlılar, Sosyal Hayat Osmanlı Toplumunu", *TDVİA, XXXIII*, 532-538.
- Öz, M. (2007). Reâyâ. *TDVİA, XXXIV*, 490-493.
- Özcan, A. (2003). Mehmed IV. *TDVİA, XXVIII*, 414-418.
- Özcan, A. (2006) Mustafa II, *TDVİA, XXXI*, 275-280.
- Özcan, A. (2010). Süleyman II. *TDVİA, XXXVIII*, 75-80.
- Özcan, A. (1989). Altı Bölük, *TDVİA, II*, 531.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I-II*, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1991). Askerî. *TDVİA, II*, 488-489.
- Sevinç, T. (2010). "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, II/3, 285-306.
- Topal, M. (Haz.) (2018). *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme, (İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721))*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi, III*. Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları, II*. Ankara: TTK.
- Yediyıldız, B. (1994). "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (Ed. E. İhsanoğlu). *IRCİCA, I*, s. 441-510.
- Yılmaz, F. (1995). *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*. Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (Çev.: Nilüfer Epçeli)*, V. İstanbul: Yeditepe Yay.

Ek. 1. Edremit Kazası'ndaki Askerî Tahrir Defteri (Edremit Şer'iyye Sicili, nr.1224A, vr. 24a)

Grafik 1.**Grafik 2.**

TUVA'DA BİR SAVAŞÇI ÇOCUK (AMAZON?) KURGANI: SARIĞ-BULUN **THE KURGAN OF A WARRIOR BOY (AMAZON?) IN TUVA: SARYG-BULUN**

Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN*
Amasya Üniversitesi
alitoraman84@gmail.com

Öz

Güney Sibirya'da yer alan Tuva Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir yönetimdir. İsmi Türkiye halklarından birisi olan Tuvalılardan alan bu devlet, batıda Altay Cumhuriyeti, kuzey batıda Hakas Cumhuriyeti, kuzeyde Rusya Federasyonu'na bağlı Krasnoyarsk bölgesi, doğuda Buryat Cumhuriyeti ve güneyde Moğolistan Cumhuriyeti ile sınırdadır. Bu coğrafya tarih boyunca birçok Türk devletinin hakimiyeti altına girmiştir. Bunlardan birisi de en eski siyasi teşekküllerden biri olan İskitlerdir. Bu bağlamda Tuva, hem İskit dönemine hem de diğer Türk devletleri dönemine ait çok sayıda arkeolojik kalıntıları ve maddi kültür unsurlarını içerisinde barındırır. Zengin bir mirası oluşturan bu kalıntılar günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu maddi kültür unsurları içerisinde en çok sayıya ve en zengin envantere sahip olanlar ise kurganlardır. Kurganlar vasıtasıyla eski medeniyetlerin kültürel özellikleri, inançları, araç gereçleri, günlük hayatlarına dair birçok eşyaları, ustalıkları, yapı ve mimari özellikleri öğrenilebilmektedir. Bununla birlikte kurganın içerisine gömülen insanın sosyal statüsü, ölmeden önceki hayatına dair kimliği ve yaşantısı az-çok tahmin edilebilmektedir. Tuva'nın merkezi bölgesinde yer alan ve genel manada Aldı-Bel olarak adlandırılan kültürel çevrede İskit

* ORCID: orcid.org/0000-0001-8513-9148

dönemine ait Sarıg-Bulun mezarlığı ve aynı adla anılan kurgan keşfedilmiştir. Bu kurganda bulunan beş farklı gömüden birisi olan savaşçı bir kız çocuğuna ait mumyalanmış ceset özellikle dikkat çekicidir. Bu kız çocuğunun yanında bir savaşçıya ait silahların bulunması ve aynı zamanda bunun İskit dönemine ait olması, onun bir Amazon olma ihtimali yönünde yorumlar yapılmasına da sebep olmuştur. Bu çalışmada söz konusu kurgan, kurgandaki kız çocuğuna ait ceset ve yanında bulunan silahlar açıklanacak ve maddi kültür özellikleri açısından değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Kurgan, Tuva, Amazon, Türk maddi kültürü, İskitler

Abstract

The Republic of Tuva, located in Southern Siberia, is an autonomous administration under the Russian Federation. Taking its name from one of the Turkic peoples, the Tuvans, this state is bordered by the Altai Republic in the west, the Khakas Republic in the northwest, the Krasnoyarsk region of the Russian Federation in the north, the Buryat Republic in the east and Mongolia in the south. This geography has been under the domination of many Turkish states throughout history. One of them is the Scythians, one of the oldest political formations. In this context, Tuva contains many archaeological remains and material cultural elements belonging to both the Scythian period and the period of other Turkish states. These ruins, which constitute a rich heritage, have survived to the present day. Kurgans are the ones with the highest number and richest inventory among the material culture elements in question. Through kurgans, cultural characteristics, beliefs, tools, many items of daily life, craftsmanship, structure and architectural features of ancient civilizations can be learned. However, the social status of the person buried in the kurgan, the identity and life of the person before his death can be more or less predicted. The Saryg-Bulun cemetery of the Scythian period and the kurgan with the same name were discovered in the cultural environment, which is located in the central region of Tuva and is called Aldy-Bel in general. The mummified corpse of a warrior girl, one of the five burials found in this kurgan, is particularly striking. The fact that this girl had weapons belonging to a warrior, and that it was from the Scythian period, brought up the possibility of her being an Amazon. In this study, the aforementioned kurgan, the corpse of the girl in the kurgan and the weapons found next to it Will be explained and evaluated.

Key words: Kurgan, Tuva, Amazon, Turkish material culture, Scythians

Giriş

Türk maddi kültürü hakkında önemli bilgiler veren arkeolojik kalıntılar, Avrupa'dan Çine, Sibirya'nın kuzey bölgelerinden Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmış durumdadır. Bu coğrafyalar günümüzde birçok devletin sınırları içerisine dağılmıştır. Bunlardan birisi olan Tuva Cumhuriyeti, söz konusu büyük coğrafya göz önüne alındığında nokta misali küçük bir alanı kaplar. Ancak bu küçük alanına rağmen içerisinde Türk maddi kültürüne ait önemli eserler barındırır. Bu eserler de tarihte yer edinmiş siyasi ve kültürel yapılara göre farklı dönemlerle karakterize edilir. Bunlardan birisi İskit dönemidir ve bu çalışmanın ele aldığı konuyu kapsar. Tuva'nın tarihi ve kültürel yapısını ortaya çıkarabilmek için uzun yıllar boyunca kazı çalışmaları yapılmıştır ve halen yapılmaya devam etmektedir.

Geniş çaplı ilk arkeolojik araştırmalar 1944 yılında Tuva'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi ve SSCB'ye bağlanması ile başlamıştır. Bu dönemde L. R. Kızlasov ve S. İ. Weinstein bir taraftan bu yeni bölgenin mezar yapılarını sınıflandırmak, kronolojilerini oluşturmak, kültürel tabakaları ayırt etmekle uğraşmışlar, diğer taraftan bu araştırmaları halihazırda var olan diğer bilimsel araştırmaların içine dahil etmekle uğraşmışlardır. Weinstein, batı Tuva'ki İskit dönemine ait anıtları sınıflandırarak, Kazılğan mezarlığı üzerinde durmuştur (Weinstein, 1955: 33-44). Kızlasov, özellikle Uyük kültürü olarak adlandırdığı eserlerle ilgilenmiş ve araştırmıştır (Kızlasov, 1958: 80-87). M. P. Gryaznov, S. V. Kiselev gibi araştırmacılar Tagar kültürü üzerinde durmuşlardır (Gryaznov, 1968: 187-196; Kiselev, 1951). Bu gelişmelerden sonra araştırmalar hız kazanmış ve gittikçe genişlemiştir.

Tuva'da arkeoloji çalışmaları 1950'lerden itibaren ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte geniş çaplı arkeoloji çalışmalarının yapıldığı süreç ise genel olarak üç döneme bölünür. İlk dönem

olarak 1950-1970 yılları kabul edilir ve bu dönem genel keşiflerin, yüzeysel araştırmaların ve bilgi birikiminin oluşturulduğu süreci kapsar. İkinci dönem 1970-1990 yıllarını kapsar ve bu devirde Arjan-I, Sağlı-Baji II, Aldı-Bel I gibi önemli komplekslerin keşifleri yapılmıştır. Üçüncü dönem ise 1990 yıllarından günümüze kadar olan zamanı kapsar. Bu dönemde çalışmalara daha yoğunluk verilmiş ve ayrıntılar daha fazla ele alınmaya başlanmıştır (Kukina, 2015: 159).

Bu çalışmada aktarılacak olan Sarıg-Bulun mezarlığı ve kurganı hakkındaki araştırmalar ve buluntular ise ikinci döneme denk gelir. 1970'lerde ve 1980'lerde A. D. Graç tarafından Tuva'da erken İskit dönemine ait MÖ 5.-3. yüzyıllara tarihlendirilen Sağlı-Baji II ve MÖ 7.-6. yüzyıllara tarihlendirilen Aldı-Bel I mezarlık alanları incelenmiş ve önemli bulgular elde edilmiştir. Graç, söz konusu bu alanları iki farklı kültür katmanı olarak da değerlendirmiştir. Ayrıca Aldı-Bel kompleks alanı da Arjan kurganlarıyla ilişkilendirilmiştir (Graç, 1971: 93-107; Graç, 1980: 24-30; Çugunov, 1999: 234-237). Tuva'daki Aldı-Bel Kültürü, genellikle bir zincir halinde birbiri ucuna eklenerek dizilmiş kurganlardan ve anıtsal alanlardan oluşmuştur. Buradaki kurganlar taşların üst üste yığılarak tepelik haline getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu kültür çevresindeki Sarıg-Bulun ve Sıpuçiy Yar, daha sonraları V. A. Semyonov ve M. E. Kilunovskaya tarafından incelenmiştir. İncelemelerde tüm bu mezarlıkların ve buradaki kurganların soylu kişilere ait olmadığı görülmüştür, bu anıtlarda İskit toplumunun orta sınıfını oluşturan insanlar gömülüydü. 8-12 m çapa ve 1 metreye kadar ulaşan yüksekliğe sahip olan, nispeten küçük sayılabilecek kurganlardan ve içerisine yerleştirilen mütevazı eşyalardan bu sonuç çıkarılabilir (Savinov, 2002: 99). Tuva'nın en önemli kraliyet kurganı olan Arjan kalıntıları da Aldı-Bel kültür dairesi içerisinde değerlendirilir.

SSCB Bilimler Akademisi'nin o zamanki en büyük araştırma gezilerinden olan Rusya Bilimler Akademisi Maddi Kültürü, Sayan-Tuva Arkeolojik Keşif Gezisi adındaki çalışmayla birlikte 1970'lerde Graç'ın başkanlığındaki bir ekip, Orta Tuva'da, Çaa-Holsky Kojuun'da arkeolojik kazı çalışmaları yürüttü. Burada

kurulması planlanan Sayan-Şuşenskaya hidroelektrik santralinden dolayı henüz santral kurulmadan önce, bölgedeki arkeolojik anıtların kurtarılması için bu kazıların gerçekleştirilmesi planlanmıştı. Bu barajın inşası ve sularla doldurulması, mezarlıklar, kurganlar, kaya resimleri gibi binlerce arkeolojik anıtı sular altında bırakacaktı. Bu yüzden acil ve hızlı çalışmalar yürütülerek binlerce eser incelenmiştir. 1980'lerin sonuna gelindiğinde, hidroelektrik santrali henüz faaliyete geçmeden önce, V. A. Semyonov ve M. E. Kilunovskaya başkanlığındaki Tuva arkeoloji keşif gezisi ekibi bu bölgede ve çevre bölgelerde yeniden araştırmalar yaptı ve Sarıg-Bulun mezarlığı da bu ikinci incelemelerde keşfedildi. Bu mezarlık, Bayan-Kol nehri vadisindeki Yenisey'in sağ kıyısında yapılması planlanan Eerbek-Bayan-Kol yolu dolayısıyla, yol yapılacak bölgedeki anıtları kurtarma çalışmalarında 1988 yılında kazılmıştır. Mezar alanında, arkeologlar 8-15 m çapında ve 40-60 cm'den yüksek olmayan sekiz kurgan keşfetmiştir (Kilunovskaya vd., 2020: 390-406).

1. Sarıg-Bulun Kurganı ve Savaşçı Kız Çocuğu

1.1.Kurganın Keşfi, Kazılması ve Kurganda Bulunan Eşyalar

Yukarıda belirttiğimiz gibi Sarıg-Bulun mezarlığı 1988'de Tuva'nın merkezi bölgelerinde ve Yenisey'in sağ kıyısında keşfedildi. Bu mezarlıktaki birinci ve ikinci kurganlar tamamen taş tepeliklerden yapılmıştır ve birbirlerine bitişik haldedirler. Bu kurganların kazıları yapıldığında içerisinde yedi tane defin keşfedilmiştir. Bunların içerisinden beş numaralı defin özellikle dikkat çekicidir. Bu defin, bir çocuğa aitti ve mumyalanmıştı, yanında ise bir savaşçıya ait silah takımı yer alıyordu. Bu silah takımını bir yay, içinde on tane ok bulunan at derisinden yapılmış bir sadak, bir başlık ve ahşap saplı bir savaş baltası oluşturuyordu (Kilunovskaya vd., 2021: 6). Küçük yaşta bir çocuğun yanına eşya olarak sadece silahların konulması ve bu silah ekipmanının da usta bir savaşçının sahip olabileceği kadar çok ve takım halinde olması, bu kurganı ve kurganda yatan çocuğu ilginç ve dikkat çekici hale getirmiştir.

Ahşap kütüklerle yapılan lahit tarzı bir sandukanın içerisine başı güneybatıya dönük olarak ve sol tarafının üzerine yatırılarak yerleştirilen bu çocuğa, ayakları diz kısmından karnına doğru bükülerek cenin pozisyonu verilmeye çalışılmıştır (Resim-1). Çocuk mumyalandığı için ona ait bazı deri parçaları da günümüze kadar ulaşmıştır. Burada özellikle kafasına ait deri parçaları görülebilmekteydi ve yüzünün bir kısmı, bir kulağı ve yanağında da bir siğil dikkat çekiyordu. Yukarıda sayılan silah takımı cesedin arkasına, mumyanın sırt kısmına yerleştirilmişti (Semyenov ve Kilunovskaya, 1990: 39).

Kurgan kazılıp ahşap lahit açıldığında, üzerine yığılan toprak ve taş malzemenin çökmediği, yani definin üzerine dökülmediği görülmüştür. Bu vesileyle toprakla temas etmeyen mumya, ağaç sandukanın içinde kendini koruyabilecek kuru bir havaya sahip olmuş ve kısmen korunabilmiştir. Daha da ilginç olanı cesetle birlikte yerleştirilen silahların ve özellikle bu silahların ahşap saplarının, kabzalarının dahi çürümemiş olmasıydı. Yanına yerleştirilen yukarıda saydığımız eşyalar incelendiğinde ise bunlardan birisinin sansar ailesinden bir hayvanın ince deri parçalarından dikilmiş, kırmızı boyanmış bir başlık olduğu görülür. Bu başlık cesedin kafasının yanında bulunmuştur. Bununla birlikte Arap tavşanı kürkünden dikilmiş, diz hizasına kadar uzanan bir kürk manto ile bir pantolon veya eteğin varlığını işaret eden iki farklı renkte yün iplikler keşfedilmiştir. Sırt kısmındaki sadak, iki kat malzemedan yapılmıştır. İç kısmı ince işlenmiş kahverengi at derisinden, dış kısmı kısa kesilmiş açık kırmızı kürkten yapılmıştır. Bu deri sadak yapılırken bir taraftan iplik olarak kullanılan tendomlarla uç uca dikişler işlenmiş, diğer yandan kırmızı pigmentle kaplanmış deri kayışlardan yapılmış dokuma örgü şeklinde dekoratif bir dikiş taklit edilmiştir (Kilunovskaya vd., 2020: 390-406). Deriden imal edilen bu sadağın alt kısmının eni ince, üst tarafında ise eni geniştir. Diğer yandan üst tarafına sadağı bele veya omuza bağlayacak, sabitleyecek bir de deri kemer yapılmıştır. Sadağın bazı yerleri zamanla çürümüştür ancak genel olarak şekli, yapısı, materyali, imal tarzı rahatlıkla görülebilmekteydi (Resim-2).

Sarıg-Bulun'daki bu savaşçı çocuğun yanında bulunan ahşap yay, şimdiye kadar Tuva'da İskit dönemine ait bozulmadan bütün olarak ele geçirilmiş en eski örnek olarak kabul edilir. Huş ağacından yapılmış, basit yapılı bir yay örneğidir. Genel olarak çok parçalı değil, mümkün olduğunca tek parça ağaçtan yapılmaya çalışılmış ancak kesitleri mecburen parçalı olarak ilave edilmiştir. Yayın toplam uzunluğu 100 cm, genişliği 4 cm idi. Uç kısımlarına kiriş takmak için birer tane çentik (gez) oyulmuştu. Birleştirme ve ekleme kısımlarında huş ağacının kabuğu da kullanılmıştır (Resim-2). Tuva'da ve Tuva dışındaki bölgelerde İskit dönemine ait benzer tipteki yaylar, kazılan diğer başka kurganlarda da elde edilmiştir (Kilunovskaya vd., 2021: 7).

Yay kalıntısının yanında, bronz ve ahşap ok uçlarına sahip olan, on tane de ahşaptan yapılmış ok tespit edilmiştir. Bu okların tamamı, yukarıda ifade ettiğimiz at derisinden yapılmış sadak içerisinde yer almaktaydı. Okların bazılarının ahşaptan yapılmış milleri (şaftları) zamana dayanamamış eğilmişti ancak yine de çürümeden günümüze ulaşabilmişti. Okların uzunlukları genel olarak 65-70 cm civarındaydı. Uçlarındaki temrenler de çeşitlilik gösteriyordu. Ok millerinin başında yayın kirişine takmak için açılmış çentikler (gez) yer alıyordu, yine bu çentiklerin bulunduğu bölgeye bazı desen ve motiflerle süslemeler de yapılmıştı. Bu süslemeler kırmızı boya ile yapılmış S şeklindeki nakışlar ve alev şeklindeki figürlerden oluşuyordu (Semyenov ve Kilunovskaya, 1990: 42-44). Ok millerinin baş kısmına yapılan bu süslemeler ve figürler İskit dönemine ait diğer kurganlarda, özellikle Pazırık kurganlarında da görülmüştür. Üçüncü Pazırık kurganında bulunan ok millerinin baş kısımlarında kırmızı yanında siyah renk de kullanılarak oluşturulmuş benzer figürler yer alıyordu (Ekim, 2006: 60; Rudenko, 1960: 120; Şulga, 2002: 50; Marsadolov, 2002: 36-40).

Ok uçları açısından baktığımızda ise hem bronzdan hem de ahşaptan yapılmış ve bir tane de kemikten yapılmış temrenler mevcuttu (Resim-3). Ağaçtan yapılmış ahşap ok uçları iki taneydi, şekilleri yuvarlak veya topuza benzerdi ve yuvarlak kesitliydi. Bir diğeri kemikten yapılmış üç köşeli ok ucuydu ve bunun iğnesi

(sapı) düz idi ve iğnenin üzerine eğik çizgiler çekilmişti. Geri kalan yedi tane ok ucunun tamamı ise bronzdan yapılmıştı. Bronz ok uçlarının birincisi ve ikincisi iğneli (saplı) idi. Yani ok ucunun arka kısmındaki iğne veya sap ismi verilen bölüm, ok milinin (şaftının) içerisine girer ve böylece bağlantı kurulmuş olur. Bu iğneli olanlardan birincisi üç kanatlıdır. İkincisi yine iğnelidir, üç köşeli ve üç kanatlıdır. Bunun gövde, baş ve omuz kısmı diğerlerinden daha kısadır ancak iğnesi diğerlerinden daha uzundur. Gövde üzerinde üçgen çizgiler vardır. Bronzdan yapılmış üçüncü ve dördüncü ok uçları konik (yuvalı) türdendir. Yani okun mili (şaftı) ok ucunun (temrenin) içerisine girer. İğneli türdeki ok ucu ile ok şaftı arasındaki bağlantının tam tersi bir bağlantı uygulanır. Üçüncü ve dördüncü ok uçları üç köşelidir, her ikisi de konik olmakla birlikte, konik yuvaların kenarlarından ok miline doğru uzanan üç iğne veya çengele sahiptirler. Geriye kalan beşinci, altıncı ve yedinci bronz ok uçlarının gövdeleri ise yaprak biçimlidir. Üç köşeli, üç kanatlı olan bu ok uçları iğneli olmakla birlikte, bunların iğneleri çifttir, yani çataldır. Ayrıca iki tanesinin kenarında çengel vardır. Çengelli sınıfına da giren bu son ikisi, okun saplandığı yerden kolayca çıkmasını engeller veya çıkarılırken çengel vasıtasıyla çıktığı yeri yırtarak daha fazla zarar verir. Sarıg-Bulun'daki bu ok uçları, erken İskit döneminin diğer anıtlarında da görülmüştür (Çugunov, 2000: 215-234; Monguş ve Dongak, 2018: 32).

Kurganda cesedin yanına yerleştirilen silahlar arasında bir de savaş baltası vardı (Resim-2). 70 cm uzunluğa sahip olan sapı ağaçtan yapılmıştı, baltanın kendisi de bronzdan yapılmıştı. Bir bütün olarak düşünüldüğünde bu savaş baltasının beş bölümden oluştuğu görülür. Kesici, delici işlev gören bronzdan yapılmış kısım üç bölümden oluşmuştur. Bu bölümün orta kısmını sap takılan yuva oluşturmuştur. Yuvaya baltanın ön ve arka kısımlarını oluşturan ve farklı kullanım amaçlarına sahip, birbirinden farklı şekillerde oluşturulmuş iki bölüm eklenmiştir. Ön kısmı kalın bir çiviye andırır ve tamamen delici amaç uğruna yapıldığı ve kullanıldığı tahmin edilebilir. Ucu da tamamen sivriltilmiştir. Arka kısmı ilmek şeklini andıran, bronzdan yapılmış

oval bir halkaya benzer. Bu bronz bölümün tamamı düşünüldüğünde boyutları uzunluk olarak 14 cm, en olarak en geniş yeri 4 cm'dir. Ön delici kısmın uzunluğu 6,5 cm, genişliği 3 cm'dir. Savaş baltasının dördüncü bölümünü ağaç bir sap oluşturur, boyutu yukarıda ifade edilen sapın uç kısmı baltanın yuvasına girerken, baş kısmına da bronzdan yapılan bir aparat geçirilmiştir. Beşinci kısım olarak sapın baş kısmına geçirilen bu aparat sayılabilir ve bu aparatla birlikte vurucu, delici işlev gören bir özelliğe sahip olmuştur. Bu tipteki yuvalı ve sivri uçlu bronz baltalar Aldı-Bel kültürel alanında sıkça görülmüştür (Kilunovskaya vd., 2021: 8-9). İskit dönemine ait yuvalı ve sivri uçlu savaş baltaları sadece Tuva'da değil, İskitlere ait kurganların ve kalıntıların bulunduğu diğer bölgelerde de görülmüştür. Örneğin, İskitlere ait önemli arkeolojik eserleri içerisinde barındıran Altay bölgesi ve buradaki İskit dönemine ait en önemli kurganlar, bu tipteki savaş baltalarının bulunduğu yerlerdir. Pazırık kurganlarında, Tuekta kurganlarında (Rudenko, 1960: 122), Ust-Edigan mezarlığında (Hudyakov, 1995: 87-101) bronzdan yapılmış yuvalı ve sivri uçlu savaş baltaları ortaya çıkarılmıştır. Daha da ilginç olan, özellikle Tuekta ve Pazırık kurganlarına gömülen atların kafa taslarının alın kısmındaki deliklerden yola çıkarak, onların bu savaş baltalarıyla kurban edilip kurganlara gömüldüğü düşüncesidir. Altaylarda bulunan bu savaş baltaları da Tuva'dakilerle tip ve ölçü olarak çok benzerdir (Kubarev ve Şulga, 2007: 86-89).

1.2.Savaşçı Kız Çocuğu

1988 yılında, Aldı-Bel İskit kültürüne ait Orta Tuva'daki Sarıg-Bulun mezarlığını inceleyen Tuva Arkeoloji Keşif Gezisi üyeleri, MÖ 7. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen benzersiz bir çocuk kurganı keşfettiler. Bu kurganı özel kılan şey, gömülenin yaşının küçük olmasına rağmen yanında önemli miktarda ve kalitede silah bulunmasıydı, üstelik bu kurganda silahtan başka bir eşya yoktu. Burada bulunan erken İskit dönemine ait karakteristik özelliklere sahip silahlar, genellikle erkeklerin, özellikle savaşçı erkeklerin bu döneme ait kurganlarında görülmüştür. Bu yüzden kurgan kazılıp, ceset ve envanterler ortaya çıkarıldığında, buranın erken İskit

dönemine tarihlendirilen bir erkek çocuğuna ait kurgan olduğu düşünülmüştür. Erkek olarak düşünülmesinin sebebi, cesedin yaşının küçük olmasından dolayı cinsiyetin belirlenmesinin mümkün olmamasından ve bununla birlikte kurgandaki maddi kültür kalıntılarının erkek kurganlarıyla özdeşleşmiş olmasından kaynaklanmıştır. Diğer bir mesele ise yaş problemi olmuştur. İlk keşiflerde çocuğun yaşı on iki-on dört olarak tahmin edilmiştir. Ancak aradan zaman geçtikten sonra yapılan DNA testleri öncelikle, kurganın sahibinin küçük bir kız çocuğu olduğunu ortaya koymuş, durum böyle olunca kurgan daha da ilginç hale gelmiş ve iyi teçhizatlı silah takımıyla küçük bir kız çocuğunun gömülmesi yeni soru işaretlerini doğurmuştur. Ardından özellikle dişler üzerinde yapılan testlerle birlikte bu kız çocuğunun altı-yedi yaşlarda olduğu anlaşılmıştır. Kız çocuğu olduğunun anlaşılmasına ilaveten yaşının bu kadar küçük olması da ilgi odağı olmasını artırmıştır.

2018 yılında Moskova Fizik ve Teknoloji Enstitüsü ile Rusya Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarih Enstitüsü arasındaki iş birliği sayesinde, Sarıg-Bulun kurganında bulunan envanterlere yeniden dönüldü ve bir dizi testler yapıldı. Çocuğun üç dişi ve derisinin bir parçası, Moskova Fizik ve Teknoloji Enstitüsü Tarihsel Genetik, Radyokarbon Analizi ve Uygulamalı Fizik Laboratuvarına transfer edildi. İki PCR testi, uzmanlar arasında bir miktar şaşkınlığa neden oldu çünkü erkeklerde bulunan Y kromozomu bu analizde çıkmamıştı. Numune neredeyse 2600 yaşında olduğundan, eski DNA kısmen bozulmuştu. Bu nedenle, parçalanmış ve zayıf konsantre DNA için optimize edilmiş tam genom dizilimi yapılmasına karar verildi. İncelenen örnekte X kromozomu olduğu tekrar doğrulandı, kurgandaki kişi XX kromozomuna sahipti.¹ Yani, gömülen gerçekten de bir kız çocuğu idi (Kilunovskaya vd., 2020: 390-406).

¹ Hücre çekirdeğinde bulunan ve içerisinde proteinlere sarılı DNA zincirleri taşıyan yapılara kromozom denir. Bu kromozomlar cinsiyetler arasında farklılık gösterir. Cinsiyeti belirleyen bu kromozomlar erkeklerde XY olması gerekirken, kadınlarda ise XX olarak kendini gösterir (Bkz.: Şenel, 2011: 98-99).

Çocuktan alınan üç diş ve bir deri parçası vasıtasıyla haplogrup² analizi de yapılmıştır. Bu kız çocuğunun mitokondriyal genomunda tanımlanan mutasyonlar olası haplogrup D4g2'yi belirlemiştir. Haplogrup D, modern popülasyonlarda ağırlıklı olarak Doğu Avrasya dağılımına sahiptir. Doğu Asya'da haplogrup D %15 ile en yaygın olanlardan biridir. Hatta Kuzey Asya'da bu gen daha ağırlıklıdır, burada %16 olarak görülür. Orta Asya'da da oldukça yaygındır ve %13 olarak hesaplanmıştır. Asya ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde haplogrup D nadirdir (Kilunovskaya vd., 2021: 14). Analizler buradaki kız çocuğunun Asyalı olduğunu gösterirken, Sibirya bölgesindeki İskit topluluklarının da köken itibarıyla Asyalı, özellikle Orta Asyalı ve Kuzey Asyalı olduğuna işaret etmektedir.

Bu mumya üzerinde X-ışınına dayalı testler de yapılmıştır. Bu testlerde şiddetli açlıktan kaynaklanan fizyolojik stresin veya ölümden en az bir yıl önce yaşanan ateşli bir durumun sonucu olarak Harris çizgileri gözlenmiştir. Ancak bunların ölümden en fazla bir yıl öncesine ait olabileceği de vurgulanmıştır. Bununla birlikte bu kız çocuğunun sürekli fiziksel aktivite yaşadığına dair izler de yine bulgular arasındadır. Diğer taraftan, D vitamini eksikliğinin (raşitizm) olası belirtileri de dikkat çekmiştir. Yine bu testler sonucunda fark edilen, uyluk kemiğindeki yapısal ve fizyolojik değişiklikler ise erken yaşta ata binmeye maruz kalmakla açıklanmıştır (Kilunovskaya vd., 2021: 14). Buradan da anlaşılıyor ki, bu kız çocuğu henüz altı-yedi yaşına gelene kadar at üzerinde hatırı sayılır bir mesai harcamıştır. At ile olan bu yakınlık, kurgana yerleştirilen önemli miktardaki silah takımının varlığını destekler niteliktedir.

İçerisinde bir kız çocuğunun olması, yanında etkileyici bir silah takımının bulunması ve yukarıda sayılan özelliklere sahip olması, bu kurganın Herodot'un bahsettiği Amazon kadın savaşçılara ait

² Haplogrup: Kökü Yunancadır ve tekli, saf anlamına gelen "haplous" kelimesinden gelir. Kuşaklar arası genetik aktarımın takip edilebilmesini sağlar, ortak atadan itibaren birlikte kalıtılma eğilimi gösteren aynı gen değişimlerin görüldüğü kromozomal bölgeleri / gen serilerini ifade eder (Şoroğlu, Berkay & Vural, 2021: 68).

olabileceği düşüncesini akla getirmiş, bazı araştırmacılar da bu yönde yorumlar yapmıştır. Herodot'ta Amazonların kadın savaşçılar olduğu, rahat ok atabilmek için sağ memelerini kestikleri ve İskitlerin onlara erkek öldüren ismini verdiği kaydedilir. Thermodon savaşında Amazonlar yakalanıp üç gemiye doldurulmuştur. Yolculuk sırasında bu savaşçı kadınlar gemideki askerlere saldırıp onları yok etmişler ancak gemi yönetimini bilmedikleri için İskitlerin topraklarında karaya oturmuşlardır. Otlayan atları görüp yakalayan Amazonlar, İskit topraklarında yağmaya başladıklarında İskitlerle aralarında savaşlar yaşanmıştır. İskitler bu savaşçı kadınları erkek zannediyorlardı, günün birinde öldürdükleri birkaç cesede bakıp kadın olduklarını anlamışlar ve o günden sonra bunlarla savaşmamaya karar vermişlerdir. Hatta onlara yakınlaşıp, bu savaşçı kadınlardan çocuklarının olmalarını istemişlerdir. Bu işle görevlendirilen bir grup İskit genci Amazonların kamplarının yakınına kendi kamplarını kurarak onlara yakınlaşmaya başlamışlardır. Zamanla bu plan işlemiş ve İskit erkekleri ile Amazon kadınları arasında evlilikler yaşanmıştır. Böylece Amazon savaşçı kadınlar İskitlerin neslinden de çoğalmaya başlamıştır. Rivayete göre Amazonlar bir düşman öldürmeden evlenemezdi. Diğer kabilelerden erkeklerle evlenirler, bu birliktelikten doğan erkek çocuklar öldürülür, kız çocuklar bırakılırdı. Amazonların silahları arasında ise yay, ok ve savaş baltası en önde gelenlerdi (Herodotos, IV. 110-116). Bu bilgilerden yola çıkarak söz konusu kurgandaki kız çocuğu hakkında amazon olma ihtimali yönünde yorumlar yapılmıştır. Ancak bizim kanaatimizce bu yorumların doğruluğu şüphelidir. Çünkü amazonlar Terme'de yaşayan ve Karadeniz çevresine yayılan gruplardır. Bu bölgelere kadar yayılmış olma ihtimalleri eldeki verilere göre zayıftır ve daha fazla bilgi ve veri gerekmektedir. Öte yandan İskitler ve diğer Orta Asya halkları küçük yaşlardan itibaren at ve silahla haşır-neşir olan, iyi at binen ve iyi silah kullanan insanlardır, ayrıca iyi savaşçılardır. Amazonlara atfedilmeye çalışılan özellikler Orta Asya halklarında zaten görülmektedir. Çalışmanın içerisinde de yer yer değindiğimiz üzere bu kurgandaki silahların ve diğer kalıntıların

Pazırık, Şibe, Katanda vd. kurganlarla olan benzerlikleri, DNA testinin verdiği sonuçlar, bu kız çocuğunun Amazondan ziyade, Orta Asyalı bir savaşçı olabileceği ihtimalini daha mantıklı kılmaktadır.

Sonuç

Tuva'nın merkezi bir konumunda bulunan erken İskit dönemine ait Aldı-Bel kültürel alanı Rus arkeologlar tarafından keşfedilmiş, burada bir dizi araştırma, inceleme yapılmış ve arkeolojik kazı raporları da Rusça olarak yayınlanmıştır. Bu kültürel alanda çok sayıda kurgan ve önemli eserler olmakla birlikte, Sarıg-Bulun ismindeki birbirine bitişik iki kurgan tepesi altındaki beş numaralı gömü ayrıca bir öneme sahip olmuştur. Çünkü buradaki defin diğerlerinden farklı özellik göstermekteydi. Karaçam kütüğünden yapılmış ahşap bir lahit veya sandukanın içerisine yerleştirilen çocuk, yanındaki erkeklere has defin envanterleri olan silahlardan dolayı başlangıçta erkek zannedilmiştir. Durum böyleyken bu çocuğun soylu bir kişi olup olmadığı sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak incelemelerin ve merakların artması üzerine yapılan testlerde bunun bir kız çocuğu olduğu öğrenilmiş, bu da beraberinde yeni merak konuları doğurmuştur. Böylece arkeologlar arasında bu kız çocuğunun Amazon olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü hem kurganın tarihlendirildiği dönem hem de kurgan içerisindeki insanın cinsiyeti ile kurganda bulunan eşyalar, bir Amazon tarifi ile benzerlik gösterir. Ayrıca her ne kadar kurganda bir at iskeletine rastlanmasa da kız çocuğu üzerinde yapılan testler onun at üzerinde kayda değer bir zaman geçirdiğini, at ile haşır-neşir olduğunu göstermektedir. Bu kadar küçük yaştaki bir kız çocuğunun, böyle özelliklere sahip olması araştırmacılar arasında soru işaretleri doğurmuştur ancak Orta Asya halkları zaten bu özelliklere sahip olduğu için bu soru işaretleri de kanaatimizce yersizdir. Diğer taraftan tek bir kurgan veya tek bir örnek üzerinden Amazon olup olmadığı konusunda kesin bir kaniya varmak zordur. Devam eden araştırmalar ve destekleyici yeni bulgular ortaya çıktığında daha sağlıklı yorumlar yapılabilir. Amazon tarifi ile benzerlik gösterse de bu yönde kesin ifadede

bulunmak yanılıya sebep olabilir. Ayrıca yapılan testler, DNA analizleri, kurganın tarihlendirilmesi ve bulunduğu coğrafya, kurgan içerisindeki kültürel yapı, bu cesedin Amazon değil, Asyalı (özellikle Orta Asya ve Kuzey Asya ırkı içerisine dahil edilen) savaşçı bir kız çocuğu olduğunu işaret etmektedir.

Kaynakça

- Çugunov, K. V. (1999). Periodizatsiya Aldı-Belskoy Kültürü Tuvi i Yeyo Finalnyı Etap. *İtogi İzuçeniya Skifskoy Epohi Altaya i Sopredelnih Territorii*, Barnaul: Altay Üniversitesi Yayınları, s. 234-237.
- Çugunov, K. V. (2000). Bronzoviye Nakoneçniki Strel Skifskogo Vremeni Tuvi. *Mirovozreniye. Arheologiya. Ritual. Kultura*, St. Petersburg, s. 215-234.
- Ekim, Yunus (2006). *Pazırık Kurganları, Buluntuları ve Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Graç, A. D. (1971). Novıye Dannıye O Drevney İstorii Tuvi. *Uçeniye Zapiski Tuvinskogo Nauçno-İssledovatel'skogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii*, Sayı XV, s. 93-107.
- Graç, A. D. (1980). *Drevniye Koçevniki v Tsentre Azii*. Moskova: İlim Yayınları.
- Gryaznov, M. P. (1968). Tagarskaya Kultura. *İstoriya Sibiri*, Cilt I, s. 187-196.
- Herodotos (2019). *Tarih (Çev.: Müntekim Ökmen)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hudyakov, Yu. S. (1995). Kolleksiya Orujiya Skifskogo Vremeni iz Mogilnika Saldam i Ust-Edigan. *İzvestiya Laboratorii Arheologii*. No:1, Gorno-Altaysk, s. 87-101.
- Kızlasov, L. R. (1958). Etapı Drevney İstorii Tuvi (V Kratkom İzlojenii). *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya İstoriko-Filologičeskaya*, Sayı 4, s. 80-87.

- Kilunovskaya, M. Ye., Semyenov, V. A., Busova, V. S., Mustafin, H. H., Alborova, İ. E., Matsvay, A. D. (2020). Unikalnoye Zahoroneniye Rebyenka Ranneskifskogo Vremeni na Mogilnike Sarıg-Bulun (Tuva). *Stratum Plus. Arheologiya i Kulturnaya Antropologiya*, Sayı 3, s. 379-406.
- Kilunovskaya, M. Ye., Semyenov, V. A., Busova, V. S., Mustafin, H. H., Alborova, İ. E., Potrahov, N. N., Staroverov, N. Ye., Mednikova, M. B. (2021). Mumifitsirovannoye Pogrebeniye Rebyenka iz Mogilnika Sarıg-Bulun (Tsentralnaya Tuva) v Svete Dannıh Arheologii, Rentgenografii, Antropologii i Genetiki. *Uralskiy İstoriçeskiy Vestnik*, 4 (73), s. 6-18.
- Kiselev, S. V. (1951). *Drevnaya İstoriya Yujnoy Sibiri*. Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.
- Kubarev, V. D. ve Şulga, P. İ. (2007). *Pazırıkская Kultura (Kurganı Çui i Ursula)*. Barnaul: Altay Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Kukina, D. A. (2015). K İstorii İzuçeniya Arheologičeskih Pamyatnikov Skifskogo Vremeni Tuvı (Osnovniye Pohodi i Problemi Periodizatsii). *Vestnik SPBGU*, 2(2), s. 159-167.
- Marsadolov, L. S. (2002). Osnovniye Tendentsii v İzmenenii Form Nakoneçnikov Strel na Altaye v Kontse IX.-VI. vv. do.n.e. *Materialı po Voyennoy Arheologii Altaya i Sopredelnih Territoriy*, Barnaul, s. 36-43.
- Monguş, K. M. ve Dongak, A. A. (2018). Pogrebalnyı Kompleks Ranneskifskogo Vremeni Dolini Reki Hut v Severnoy Tuve. *Uçeniye Zapiski Muzeya-Zapovednika Tomskaya Pisanitsa*, Sayı 8, Kemerovo, s. 23-35.
- Rudenko, S.İ. (1960). *Kultura Naseleniya Tsentralnogo Altaya v Skifskoye Vremya*. Moskova: SSCB Bilimler Akademisi Yayınları.
- Savinov, D. G. (2002). *Ranniye Koçevniki Verhnogo Yeniseya. Arheologičeskiye Kulturu i Kulturogenez*. St. Petersburg: St. Petersburg Üniversitesi Yayınları.

- Semyenov, V. ve Kilunovskaya, M. (1990). Noviyе Pamyatniki Rannego Jelesnogo Veka v Tuve. *İnformatsiannyıy Bulletin*, Sayı 17, Moskova: İlim Yayınları, s. 36-47.
- Smirnova, K. F. (2019). Kolçanniye Nabori Ranneskifskogo Vremeni Vostoçnoy Zonı Kak Hronologičeskiy İndikator. *Skifiya i Sarmatiya*, Moskova, s. 38-39.
- Şenel, Ferda (2011). Kromozomlar. *Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi*, Sağlık, Mayıs, s. 98-99.
- Şoroğlu, Can Veysel, Berkay, Ezgi Gizem, Vural, Burçak (2021). Mitokondriyal DNA, Anaerkil Kalıtım ve İnsan. Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi, 4(2), s. 65-74.
- Şulga, P. İ. (2002). Ranniye Kostaniye Nakoneçniki Strel İz Kurganov Skifskogo Vremeni na Altaye. *Materialı po Voyennoy Arheologii Altaya i Sopredelnih Territoriy*, Barnaul, s.43-61.
- Weinstein, S. İ. (1955). Pamyatniki Skifskogo Vremeni v Zapadnoy Tuve (Po Materialam Polevıh İssledovaniy 1954 g.). *Uçeniye Zapiski Tuvinskogo Nauçno-İssledovatelskogo İnstituta Yazıka, Literaturı i İstorii*, Sayı 3, s. 33-44.

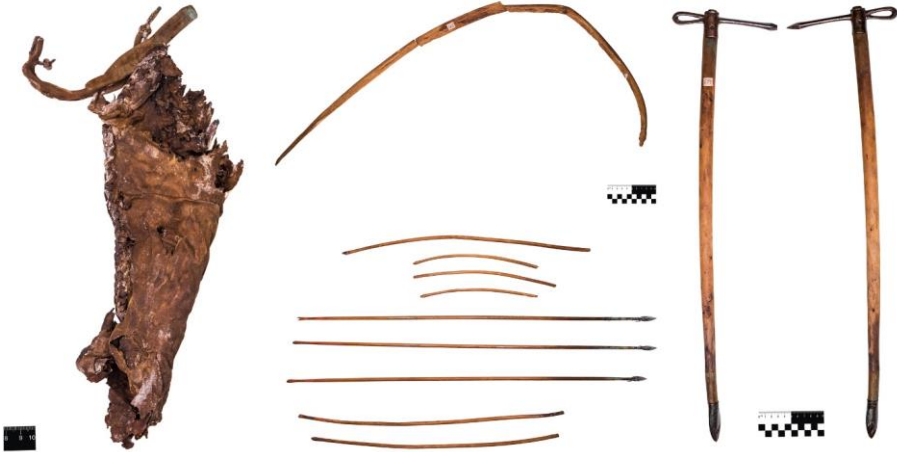
Ekler

Resim-1: Karaçam kütüğünden yapılmış lahit içerisinde kız çocuğuna ve eşyalara ait görüntü.

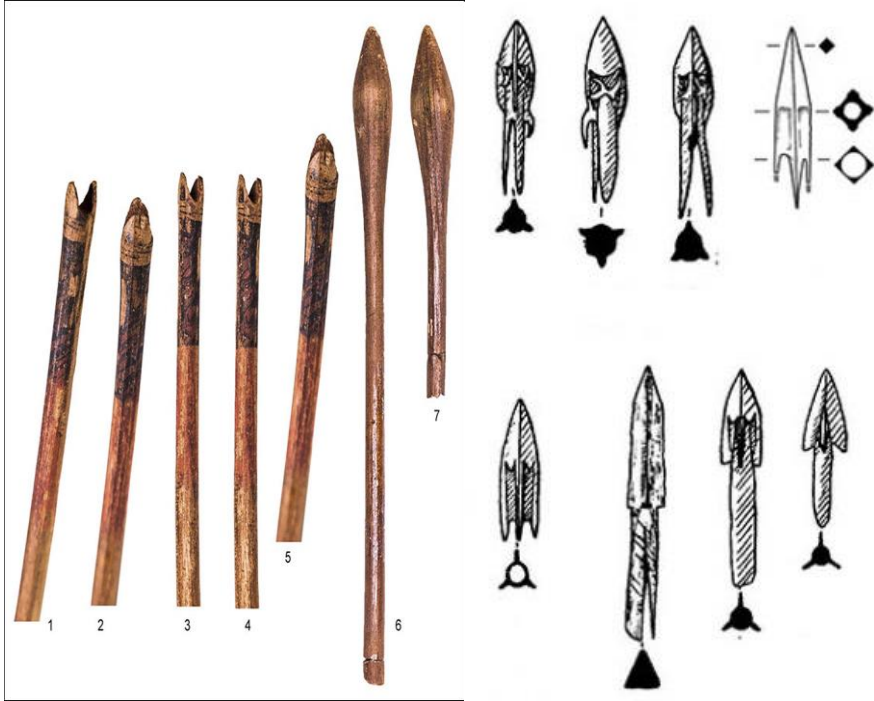
Kaynak: (Kilunovskaya vd., 2020: 402).

Resim-2: Kurganda bulunan silahlar. Sol taraftan sırayla: At derisinden yapılmış sadak; yay ve ok kalıntıları; savaş baltası.

Kaynak: (Kilunovskaya vd., 2020: 403).

Resim-3: Okların baş kısımları ve ok uçları

Kaynak: (Kilunovskaya vd., 2020: 404).

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

İbrahim, Tahsin-Karaberzat Mine (2022), *Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri*. Gostivar: Branko Gapo, 112 s., ISBN: 978-608-66386-2-1

Arş. Gör. Ece Ayşenur EREN*
Amasya Üniversitesi
ece.eren@amasya.edu.tr

Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri, Gostivar Fen Lisesi matematik öğretmeni ve Adeksam Başkanı Tahsin İBRAHİM ile Adeksam Genel Sekreteri Mine KARABERZAT tarafından kaleme alınan çalışma, 2022 yılında basılmıştır.¹

Birinci bölümü “Okul Öncesi-Kreşler” olarak adlandıran çalışmanın ikinci bölümünde “İlköğretim Okulları” ana başlığı altında “İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitimin Tarihçesi”, “İlköğretim Okullar Kanunu-Mevzuat”, “Çözüm Önerileri”, “Kadro Eksikliği”, “Öğretim Yıllarına Göre Türk Öğrenci Sayısı”, “2021-2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Türkçe Eğitim Veren Okullarda Sınıflara Göre Toplam Türk Öğrenci Sayısı”, “İlköğretim Okullarında Verilen Dersler

* ORCID: orcid.org/0000-0001-7420-0150

¹Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri adlı çalışmaya erişmek için Turuz adlı internet sayfasının bağlantı adresi: <https://turuz.com/book/title/Quzey+Makedonyada+Turkce+Eghitimin+Duru mu+Ve+Chozum+Onerileri-Tahsin+Ibrahim-Mine+Qaraberzat-2022-60s>

(Müfredat)”, “2021-2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Türkçe Eğitim Veren Okulların Eğitim Süresi, Öğrenci Sayısı, Sınıf Öğretmeni, Branş Öğretmeni ve Toplam Öğretmen Sayısı”, “2021 - 2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Belediyelere Göre Türk Dilinde Eğitim Veren Okulların Eğitim Süresi, Öğrenci Sayısı, Sınıf Öğretmeni, Branş Öğretmeni ve Öğrenci Sayısı” adlı dokuz alt başlık bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde “Liseler” ana başlığı altında “Liselerde Türkçe Eğitimin Tarihçesi”, “2012-2022 Yıllarında Makedonya Cumhuriyeti’nde Türkçe Eğitim Veren Liselerde Türk Öğrenci Sayısı”, “2021-2022 Öğretim Yılları Arasında Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Türkçe Eğitim Veren Okulların Öğrenci ve Öğretmen Sayısı”, “Müfredatlar”, “Ülke Genelinde 2021-2022 Öğretim Yılları Arasında Türkçe Eğitim Yapan Liselerimizde Öğrenci ve Sınıf Sayısı”, “Ülke Genelinde 2021-2022 Öğretim Yılında Türk Dilinde Eğitim Yapan Liselerimizde Öğrenci ve Sınıf Sayısı”, “Düz ve Mesleki Liselerle İlgili Özet”, “2021-2015 Yılları Arasında TİKA Destekli MATÜSİTEB Organizasyonunda Makedoncadan Türkçeye Tercüme Edilen Düz ve Mesleki Lise Ders Kitapları” olmak üzere sekiz alt başlık bulunmaktadır.

Üniversiteler adlı dördüncü bölümde “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nde Türk Dili Üzerinde Eğitim Yapan Üniversiteler”, “Makedonya Cumhuriyeti Devlet Üniversitelerinde Eğitim Gören Türk Öğrenci Sayısı”, “Özel Üniversiteler”, “Akademik Kadro”, “2020-2021 Öğretim Yılları Arasında Devlet Üniversitelerinde Birinci Sınıfa Kayıt Yapan Toplam Öğrenci Sayısı, Türk Öğrenci Sayısı ve Yüzdesi”, “2020-2021 Öğretim Yılları Arasında Özel Üniversitelerde Birinci Sınıfa Kaydolan Toplam Öğrenci Sayısı, Türk Öğrenci Sayısı ve Yüzdesi”, “2020-2021 Öğretim Yılları Arasında Birinci Sınıfa Kaydolan Öğrenci Sayısı” olmak üzere yedi alt başlık vardır.

Okul öncesi kreşler adlı bölümde, okul öncesi eğitimin bireyin ruhsal ve zihinsel gelişimi açısından önemi aktarıldıktan sonra Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nde açılan kreş türlerine değinilmiştir.

Kültürün başat ögesi olan dil becerilerinin kazanılması açısından önemli olan yaş grubuna hitap eden okul öncesi eğitimi, söz konusu ülkede altı belediyede ana dili Türkçe olan çocuklara hizmet verebilmektedir. Ana dili Türkçe olan çocukların elli dört belediyede okul öncesi eğitimi alamadıkları anlatılmaktadır. Eğitimin bu evresinden yoksun kalan çocukların yozlaşacağına dair bir kaygı duyulmaktadır.

“İlköğretim Okulları” adlı ikinci bölümün, “İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitimin Tarihçesi” adlı alt başlığında 1945 ile 2022 yılları arasında açılan Türk okullarında eğitim veren Türk öğretmenleri ile eğitim alan Türk öğrencilerin rakamları verilmekte, rakamlarda görülen iniş çıkışların nedenleri aktarılmaktadır. “İlköğretim Okulları Kanunu-Mevzuat” adlı alt başlıkta 1 Ağustos 2008 tarihli Resmî Gazeteye göre mevzuat açıklanmıştır.

“Çözüm Önerileri” alt başlığında 2022-2023 öğretim yılında Türk sınıflarının açılması için yapılan bir girişimden bahsetmektedir. Bu girişim merkez Jupa Belediyesine bağlı Broštitsa Türk köyünde velilerin isteği üzerine gerçekleştirilmiştir. Türk sınıfı açılması için toplamda dokuz köyün başvuruda bulunduğu anlatılmaktadır. Mevzuat maddelerine ve mevzuatın uygulanışı esnasında ortaya çıkan sorunlara değinilip çözüm önerileri sunulmuştur.

“Kadro Eksikliği” adlı alt başlıkta, kadro eksikliği nedeniyle Türk öğrencilere Makedon öğretmenlerin Makedon dilinde eğitim verdiği aktarılmaktadır. Türk dilinde eğitim veren okulların ana dili Türkçe olan öğretmenler ile kadrolarını zenginleştirmeleri gerektiği açıklanmaktadır.

“Öğretim Yıllarına Göre Türk Öğrenci Sayısı” adlı alt başlıkta aynı adla bir tabloya yer verilmiştir.

“2021-2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Türkçe Eğitim Veren Okullarda Sınıflara Göre Toplam Türk Öğrenci Sayısı” adlı alt başlıkta aynı adla bir tablo verilmiştir.

“İlköğretim Okullarında Verilen Dersler (Müfredat)” adlı alt başlıkta aynı adla iki tabloya yer verilmektedir.

“2021-2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Türkçe Eğitim Veren Okulların Eğitim Süresi Öğrenci Sayısı Sınıf Öğretmeni Branş Öğretmeni ve Toplam Öğretmen Sayısı” adlı alt başlıkta aynı adla bir tablo vardır.

“2021-2022 Öğretim Yılında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genelinde Belediyelere Göre Türk Dilinde Eğitim Veren Okulların Eğitim Süresi, Öğrenci Sayısı, Sınıf Öğretmeni, Branş Öğretmeni ve Öğrenci Sayısı” adlı alt başlıkta aynı adla tablolara yer verilmiştir.

Bu tablolar Çair, Studeniçani, Sopište, Kalkandelen, Teartse, Gostivar, Vrapçište, Kırçova, Plasnitsa, Dolneni, Pirlepe, Mogila, Resne, Struga, Ohri, Merkez Jupa, Radoviş, Konçe, Ustrumca, Valandova, Doyran, Bosilova, Vasilevo, Demir Kapı, Karbintsi, İştıp Belediyelerine bağı köylerin ilköğretim okullarının öğrenci sayılarını, cinsiyete göre dağılımını, sınıf öğretmenlerinin adlarını gösterir.

Üçüncü bölümde “Liselerde Türkçe Eğitimin Tarihçesi” adlı alt başlıkta kısaca belediyelerde bulunan ve Türk dilinde eğitim veren liseler ile bu liselerin türlerine değinilmiştir.

282

İlgili bölümün diğere alt başlıklarında ise Türk öğrenci sayısı, Türkçe eğitim veren liselerin öğretmen sayısı, müfredatlar, sınıf sayıları, Türkçeye tercüme edilen düz ve mesleki lise ders kitapları ile alakalı tablolar ve listeler bulunur. Bir alt başlıkta ise düz lise ve meslek liselerinin sorunları kadro ile araç gereç eksikliği merkezinde ele alınmıştır.

“Üniversiteler” adlı bölümde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nde Türk dilinde eğitim yapan altı üniversitenin, Türk öğrencilerinin sayıları yüzdeleri ile devlet ve özel üniversite ayrımı yapılarak tablolarla gösterilir. Bu üniversitelerin akademik kadroları doktora, yüksek lisans, uzman olmak üzere toplam çalışanların ve Türk çalışanların rakamları verilerek açıklanmıştır.

Bir ara başlıkta Kliment Ohridski Fakültesi bünyesinde açılan sınıf ve okul öncesi öğretmenliği bölümlerinin eğitim dilinin Türkçe oluşuna ve bölümlerin kadro ile öğrenci sayılarına yer verilmiş, bölümlerin Türkçe eğitime dair çeşitli sorunları anlatılmıştır.

Bu kitap, İbrahim ve Karaberzat'ın yerleşim alanlarını bizzat gezerek tespit ettikleri Kuzey Makedonya Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Türk nüfusun, okul öncesi eğitimden itibaren üniversiteye kadar Türkçe eğitim alabilme imkânı ile karşılaşacağı sorunları çözüm önerileriyle birlikte incelemiştir. Türkçe eğitimi; okul, öğretmen, sınıf, öğrenci, Türkçe kaynak kitap gibi pek çok ölçütle beraber ele alan kitap, Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi anabilim dalında çalışmalar yapan araştırmacılar için kapsayıcı bir kaynaktır.

Kaynakça

İbrahim, Tahsin- Karaberzat, Mine (2022). *Kuzey Makedonya'da Türkçe Eğitimin Durumu ve Çözüm Önerileri*. Gostivar: Branko Gapo.